

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRK KAYNAKLARINA GÖRE
ÇANAKKALE MUHAREBELERİ'NDE
GELİBOLU YARIMADASI'NIN TAHLİYESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet YURTTAKAL

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Mithat ATABAY

Çanakkale - 2020

T.C.

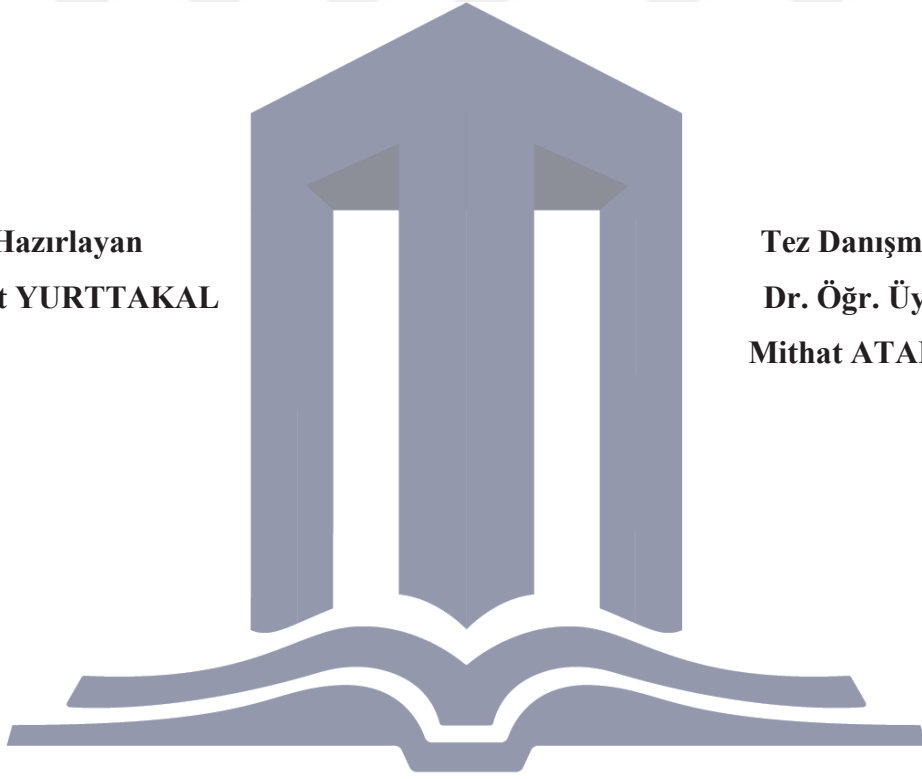
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRK KAYNAKLARINA GÖRE ÇANAKKALE MUHAREBELERİ'NDE
GELİBOLU YARIMADASI'NIN TAHLİYESİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Ahmet YURTTAKAL

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi
Mithat ATABAY

Çanakkale – 2020

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Türk Kaynaklarına Göre Çanakkale Muharebeleri’nde Gelibolu Yarımadası’nın Tahliyesi**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

31.01/2020

Ahmet YURTTAKAL

ÖZET

TÜRK KAYNAKLARINA GÖRE ÇANAKKALE MUHAREBELERİ'NDE GELİBOLU YARIMADASI'NIN TAHLİYESİ

Birinci Dünya Savaşı'nda 1915'in Ağustos sonuna gelindiğinde Müttefikler, Çanakkale Cephesi'nde hedefledikleri başarıyı elde edemediler ve bunun sonucu olarak Akdeniz Seferi Kuvvetler Komutanı General Ian Hamilton, 14 Ekim 1915 tarihinde görevinden alınarak yerine General Charles Monro getirildi. Monro, 30 Ekim'de Gelibolu Yarımadası'na geldi, Yarımada'dan muhtemel bir tahliyenin hesaplarını yaparak, raporunu 2 Kasım'da Londra'ya gönderdi. Bu rapor sonrası Kitchener, 12-14 Kasım'da Seddülbahir, Arıburnu ve Anafartalar'da savaş hatlarını gezerek komutanlarla görüştü. 15 Kasım'da İngiltere'ye, Gelibolu Yarımadası'nın tahliye edilmesi gerektiğini, öngörülen oranda kaybın olmayacağını düşündüğünü bildirdi. 26 Kasım'da yaşanan olumsuz hava koşulları da tahliye düşüncesinin kuvvetlenmesine sebep oldu.

Günlerce süren tartışmalardan sonra 7 Aralık'ta toplanan İngiliz kabinesi, Arıburnu ve Anafartalar'ın tahliye edilmesine, Seddülbahir'in de bir süre daha savunulmasına karar verdi. 8 Aralık sabahı Kitchener tarafından çekilen tahliye telgrafi karargâha ulaştıktan sonra Yarımada'nın tahliye hazırlıkları başladı.

Hazırlanan üç aşamalı planın ilk aşamasında, gerekli olmayan tüm birlikler ve malzemeler tahliye edildi. İkinci safha on gün sürdü ve cephe hattında yeterli asker ve savaş malzemesi bırakıldı. Son aşamada ise iki gece içinde tüm kuvvetler tahliye edildi. 8 Aralık'ta başlayan Arıburnu ve Anafartalar'ın tahliyesinde 83.048 asker, 186 top, 1.697 atlı araba, 21 motorlu araç, 4.695 hayvan ve pek çok mühimmat tahliye edildi.

Müttefikler, 28 Aralık'ta Seddülbahir'in de tahliye edilmesine karar verdiler. Fransızlar 1-2 Ocak gecesi Yarımada'dan ayrıldı. 28 Aralık - 9 Ocak 1916 arası Seddülbahir'den 35.286 asker, 127 top, 328 araba, 3.689 at ve katır, 1.600 ton malzeme ve mühimmat tahliye edildi.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Muharebeleri, Çanakkale 1915, Tahliye, Gelibolu Yarımadası.

ABSTRACT

ALLIED EVACUATION OF THE GALLIPOLI PENINSULA IN THE DARDANELLES CAMPAIGN ACCORDING TO TURKISH SOURCES

During the First World War, by the end of August 1915, the situation at the Gallipoli Front began to be discussed among British politicians. The Allied forces failed to achieve their desired success in the Peninsula. As a result, General Ian Hamilton, the Commander in chief of the Mediterranean Expeditionary Forces, was removed from his duty on October 14, 1915 and replaced by General Charles Monro. Monro came to the Peninsula on October 30, and reckoned the possible evacuation. He sent his report on November 2 to London. After Monro's report, Kitchener visited the battle lines in Seddülbahir, Arıburnu and Anafartalar on November 12-14, and met with the commanders. On November 15, Kitchener reported to England that Gallipoli Peninsula should be evacuated and he did not expect the casualties to be as much predicted. The unfavourable weather conditions on November 26 hastened the evacuation thoughts.

After days long discussions, during the cabinet gathering on December 7, the evacuation of Arıburnu and Anafartalar and keeping Seddülbahir in hand was decided. When the telegram concerning the order by Kitchener reached to the Headquarters on the morning of December 8, preparations for the evacuation of the Peninsula began.

In the first stage of the prepared three-staged plan, all unused units and war materials were withdrawn. The second phase of the evacuation lasted for ten days and enough troops and war equipment on the front line were left. In the final stage, all forces were evacuated within two nights. During the evacuation of Arıburnu and Anafartalar which started on December 8, 83,048 people, 186 guns, 1697 horse-drawn cars, 21 motor vehicles, 4,695 horses and mules, and ammunition were withdrawn.

The Allied forces decided to evacuate Helles on December 28. The French withdrew their forces on the night of January 1-2. When the evacuation of Seddülbahir was completed on January 28, 1916, 35,286 officers and soldiers, 127 guns, 328 cars, 3,689 horses and mules, 1,600 tons of materials and ammunition were pulled out.

Key Words: World War I, Gallipoli Campaign, Dardanelles Campaign, The Evacuation Of Gallipoli, Gallipoli Peninsula.

ÖNSÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nın (1914-1918) mühim cephelerinden biri olan Çanakkale Cephesi, Winston Churchill'in: "*Dünya tarihinde yaşanmış ya da hal-i hazırda devam eden harekâtlar arasında en üst seviyede gayretle ve şiddetle yürütülen bir harekettir*" sözüyle bu cephenin tarih sahnesinde ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Üstün cephe ve mühimmata sahip Müttefikler, sekiz ay boyunca her türlü mücadeleye rağmen Çanakkale Boğazı'nı aşamamış ve İstanbul hedefine ulaşamamıştı. Kış aylarının da gelmesiyle cephede mücadele zorlaşmış, Türk tarafının da iyi savunma örneği göstermesiyle muharebeler umutsuz bir noktaya gelince Müttefikler önce 20 Aralık 1915'te Arıburnu ve Anafartalar'dan daha sonra da 9 Ocak 1916'da Seddülbahir'den birliklerini tahliye etmişlerdi.

Bu tezde, Çanakkale Muharebeleri'nde kırılma noktası olarak bilinen Ağustos ayı muharebelerinden sonra başlanıp, tahliyeye doğru giden süreçte iki tarafça yaşananların tüm yönleriyle, karşılaştırmalı olarak ele alınması, tahliye fikrinin oluşması, tahliye hazırlıkları, tahliye ve tahliye sonrası ülkedeki yansımaları incelenmiştir.

Tez çalışması giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte Boğaz Muharebeleri ve ardından kara harekâtının 25 Nisan'da başlayıp Ağustos ayının sonuna kadar yaşanan muharebeler özetlenmiştir.

Birinci bölümde tahliye öncesi son geniş çaplı muharebeler olan İkinci Anafartalar Muharebesi ve Kayacıkağlı-Bombatepe Muharebeleri ile birlikte Eylül, Ekim ve Kasım ayında cephede yaşanan mevzi muharebeleri anlatılmıştır. 26 Kasım 1915 günü başlayan ve iki tarafı büyük ölçüde etkileyip ağır kayıplar verdiren büyük fırtına detayları ile birlikte verilmiştir. Müttefikler tarafından tahliye fikrinin tartışılması, komuta kademesindeki değişiklikler, Lord Kitchener'ın cepheyi gelip incelemesi, tahliye kararının alınma süreci, tahliye planı ve hazırlıkları anlatılmıştır.

İkinci bölümde önce Arıburnu ve Anafartalar daha sonra Seddülbahir'in tahliye planının aşama aşama uygulanışı, asker ve malzeme tahliye etme çalışmalarına ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Tahliyenin son gününde de Türk askerlerinin haberinin olmasıyla birlikte ilerlemesi ve tahliye sonrası yaşananlara yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise tahliye sonrası ele alınmıştır. Tahliyenin Türk tarafınca biliniş bilinmediğine yönelik bilgiler, hatıralara ve raporlara yansıyanlar karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Müttefiklerin tahliye sonrası cephede bıraktığı ganimetlerin çeşitliliğine ve bırakılan malzeme sayılarına ve tahliye sonrası Türk birliklerinin cepheden ayrılmasına değinilmiştir. Tahliyenin yerli ve yabancı basında yansımaları geniş kapsamlı şekilde ele alınmıştır. Tahliyenin Türk milleti nezdinde yaşattığı sevinç ve şehirlerde yaşanan coşkulu zafer kutlamaları ayrıntılı olarak verilmiştir. Meclis-i Mebusan'da zafer oturumundaki konuşmalarla birlikte Osmanlı coğrafyasının çeşitli yerlerinden gönderilen zafer telgrafları aktarılmıştır. İl-ilçe belediye başkanları, mülki amirler, birlik komutanları, öğrenciler, sivil toplum kuruluşları, gayr-i müslim tebaanın telgraflarından örnekler verilmiştir.

Tezin hazırlanmasında ağırlıklı olarak Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'nden temin edilen belgelerden faydalanılmıştır. Yalnız ATASE arşivinde tüm birliklerin ceridesine ulaşma imkânı olmadığından sıkıntı yaşanmıştır. Ayrıca İmparatorluk Savaş Müzesi Arşivi, İngiltere Ulusal Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Arşivi, Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi, Avustralya Savaş Müzesi Arşivi'nde yer alan fotoğraf ve belgelerden istifade edilmiştir. Ayrıca Alman Askeri Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Türk Tarih Kurumu Arşivi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Atatürk Kitaplığı ve Harp Akademileri Kütüphanesinden de yararlanılmıştır. Fransız arşivlerinden yararlanma olanağı olmamıştır. Bununla birlikte günümüze kadar yayınlanmış yerli ve yabancı günlük, hatırat, inceleme, araştırma, süreli yayın, dergi, gazete, zabıt cerideleri, tez ve makaleler de incelenmiştir.

Çalışmamın araştırma safhasında ve ortaya çıkış sürecinde desteğini gördüğüm Prof. Dr. Mesut Uyar, Doç. Dr. Gültekin Yıldız, Doç. Dr. Burhan Sayılır, M. Şahin Aldoğan, Muzaffer Albayrak, M. Onur Yurdal, Yeşen Dursun, Hüseyin Avni Tanman, Resul Alkan, Yusuf Ziya Altıntaş ve Zekeriya Durmaz'a teşekkür ederim.

Çalışmamda bana sabırla destek olan, bilgi ve tecrübelerini paylaşan, yönlendirmeleriyle ufkumu açan, tez danışmanım ve değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Mithat Atabay'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca, tezimin her aşamasında büyük fedakârlıkla destekleyen eşime ve çocuklarıma sonsuz teşekkürlerimle.

Ahmet YURTTAKAL

Çanakkale, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	viii
TABLolar.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM TAHLİYEYE GİDEN SÜREÇ VE GELİBOLU YARIMADASI

1.1. İkinci Anafartalar Muharebesi (21 Ağustos 1915).....	14
1.2. Kayacıkağılı-Bombatepe Muharebeleri (27 Ağustos 1915)	14
1.3. Tahliye Öncesi Mevzi Muharebeleri.....	15
1.3.1. Büyük Fırtına: 26 Kasım 1915	21
1.3.1.1. <i>Müttefik Siperlerinde</i>	22
1.3.1.2. <i>Türk Siperlerinde</i>	24
1.4. Tahliye Fikrinin Tartışılması	28
1.4.1. Son Tereddütler: Tahliyede Karar Aşaması.....	33
1.4.2. Lord Kitchener'in Gelibolu'ya Gönderilmesi	40
1.5. Tahliye Kararı	44
1.6. Tahliye Planı ve Hazırlıkları	46
1.7. Tahliye Öncesi Rutin Faaliyetler.....	56

İKİNCİ BÖLÜM GELİBOLU YARIMADASI'NIN TAHLİYESİ

2.1. Arıburnu ve Anafartalar Bölgelerinin Tahliyesi	58
2.1.1. Tahliye Öncesi Sessizlik ve Aldatmaca	60
2.1.1.1. <i>15-17 Aralık 1915</i>	63
2.1.1.2. <i>18 Aralık 1915</i>	65
2.1.1.3. <i>Arıburnu ve Anafartalar'da Son Gün: 19-20 Aralık 1915</i>	67
2.1.2. Arıburnu'nun Tahliyesi	71
2.1.3. Anafartalar'ın Tahliyesi.....	75
2.1.4. Tahliyeden Türklerin Haberdar Olması	77
2.1.5. Cephe Hattında Son Hadiseler ve Türk Birliklerinin İlerlemesi	79

2.1.6. Tahliye Sonrası Arıburnu ve Anafartalar Bölgeleri	86
2.2. Seddülbahir Bölgesinin Tahliyesi.....	89
2.2.1. Türk Birliklerinin Seddülbahir Cephesi'ne Nakli.....	90
2.2.2. İngiliz Komuta Kademesinde Değişiklik	91
2.2.3. Seddülbahir'de Tahliye Kararı	92
2.2.4. Tahliyeye Kadar Günlük Askeri Faaliyetler	92
2.2.5. Seddülbahir'in Tahliye Planı.....	93
2.2.6. Tahliye: Planının İcrası.....	99
2.2.6.1. <i>Türk Birliklerinin Son Taarruzu: 7 Ocak 1916</i>	100
2.2.6.2. <i>Tahliyenin Son Günü: 8 Ocak 1916</i>	102
2.2.6.3. <i>Askerlerinin Anılarında Tahliye Günü</i>	106
2.2.6.4. <i>Liman von Sanders'in Tahliye İle İlgili Telgrafları</i>	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TAHLİYENİN ARDINDAN

3.1. Tahliye Üzerine Değerlendirmeler	114
3.1.1 Arıburnu ve Anafartalar'ın Tahliyesi Hakkında	114
3.1.2. Seddülbahir Bölgesi'nin Tahliyesi Hakkında	121
3.2. Tahliye Sırasında Bırakılan Malzemeler.....	125
3.3. Tahliye Sonrası Türk Birliklerinin Cepheden Ayrılması	138
3.4. Tahliyenin Basına Yansımaları	143
3.4.1. Türk Basınına Yansımaları	143
3.4.2. Yabancı Basına Yansımaları	150
3.5. Tahliyenin Zafer Olarak Algılanması ve Zafer Kutlanması	157
3.5.1. Askeri Birliklerin Sevinci.....	158
3.5.2. Şehirlerde Coşku	160
3.5.3. Meclis-i Mebusan'da Zafer Oturumu.....	163
3.5.4. Zafer Telgrafları.....	166
3.5.4.1. <i>Padişaha Sunulan Telgraflar</i>	166
3.5.4.2. <i>İl-İlçe Belediye Başkanları ve Halkın Telgrafları</i>	168
3.5.4.3. <i>Mülki Amirlerin Telgrafları</i>	171
3.5.4.4. <i>Birlik Komutanlarının Telgrafları</i>	173
3.5.4.5. <i>Öğrencilerin Telgrafları</i>	175
3.5.4.6. <i>Sivil Toplum Kuruluşlarının Telgrafları</i>	175
3.5.4.7. <i>Osmanlı Gayr-i Müslim Tebaasının Telgrafları</i>	176
3.5.4.8. <i>Enver Paşa'nın Telgraflara Cevabı</i>	177

SONUÇ	178
KAYNAKÇA.....	182
EKLER.....	197
ÖZGEÇMİŞ.....	225

KISALTMALAR

Anzak	: ANZAC - Avustralian and New Zealand Army Corps (Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu)
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
ATAZB	: Atatürk Koleksiyonu
AWM	: Australian War Memorial
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
BDH	: Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
ÇOMÜ	: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Der.	: Derleyen
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör
Gn.kur	: Genelkurmay
Haz.	: Hazırlayan
IRCICA	: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
IWM	: Imperial War Museum
km	: Kilometre
No	: Numara
PA AA	: Politisches Archiv des Auswärtigen Amts
s.	: Sayfa

- ss.** : Sayfa aralığı
- TBMM** : Türkiye Büyük Millet Meclisi
- TNA** : The National Archives
- vs.** : vesaire
- vd.** : ve diğerleri
- yay. haz.** : Yayına Hazırlayanlar

TABLOLAR

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa
Tablo 1.1.	31 Ekim 1915 itibariyle 5. Ordu'nun asker ve silah mevcudu.	19
Tablo 1.2.	Anafartalar Grubu'nun 25 Kasım-2 Aralık 1915 tarihleri arası zayıatı.	26
Tablo 1.3.	6. Tümen 18. Alay'ın 26-29 Kasım 1915 tarihleri arasındaki zayıatı.	27
Tablo 1.4.	Anafartalar Grubu'nda boğulan ve donan askerlerin belirtildiği zayıat cetveli.	27
Tablo 1.5.	Seddülbahir, Arıburnu ve Anafartalar bölgesinde safhalara göre çekilen asker sayısı.	49
Tablo 1.6.	22 Kasım 1915 ile 8 Aralık 1915 arası Arıburnu'nda Anzak birliklerinden tahliye edilen asker sayısı.	50
Tablo 1.7.	8 Aralık 1915 günü itibariyle Müttefiklere ait asker, top ve hayvan sayısı.	52
Tablo 1.8.	8 Aralık 1915 günü itibariyle Müttefiklere ait silah sayısı ve bölgelerin cephe genişliği.	52
Tablo 1.9.	Anafartalar, Arıburnu ve Seddülbahir bölgelerinde safhalara göre cephede bırakılacak asker, top ve hayvan sayısı.	53
Tablo 2.1.	Nakliye sırasında kullanılacak iskelelerin çalışma planı.	59
Tablo 2.2.	Tahliye icra edilirken birliklerin ayrılış tarihleri ile giden asker ve top sayıları.	59
Tablo 2.3.	Tahliye öncesi Müttefiklerin Arıburnu bölgesine döşediği mayınların yerleri ve ağırlıkları.	61
Tablo 2.4.	8-17 Aralık arası Arıburnu'ndan çekilen birliklerin sayıları.	65
Tablo 2.5.	20 Aralık 1915 gecesi Arıburnu'ndan çekilecek A ve B grubu birliklerinin sayılar ve çekilmeye başlanacak saati.	72
Tablo 2.6.	20 Aralık 1915 gecesi Arıburnu'ndan çekilecek C grubu birliklerin zaman ve sayıları.	73
Tablo 2.7.	Tahliyenin son aşaması için ayrılmış deniz taşıtları.	96
Tablo 2.8.	8-9 Ocak 1916 gecesi Ertuğrul ve Tekke Koyu sahillerinden bindirilecek asker miktarını gösteren cetvel.	98

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) öncesinde ittifak arayışlarını sürdüren Osmanlı Devleti henüz amacına ulaşamamıştı. İngiltere ve Fransa'yla yapılan görüşmelerden de ittifak çıkmadı.¹ Saraybosna'da bir Sırp gencinin işlediği suikast sonrası Rusların tarihî emelleri, Avrupa'daki gelişmeler sonucu Osmanlı Devleti'nin önünde tek alternatif Almanya kalmıştı. Almanya ile yapılan ittifak görüşmeleri 2 Ağustos'ta bir ittifak anlaşmasıyla sonuçlandı.² Osmanlı Hükümeti, 3 Ağustos 1914 tarihinden itibaren "Seferberlik" ilan etti. "Seferberlik Var, Asker Olanlar Silahaltına" yazılı afişler tüm sokaklara asıldı.³ Aynı gün İngiltere, önceden paraları ödenmiş, isimleri Sultan Osman ve Reşadiye konmuş iki savaş gemisine teslim edilmeden el koydu.⁴

İngiltere'nin 5 Ağustos'ta savaş ilanı sonrası Almanya, Akdeniz'deki iki zırhlısı Goeben ve Breslau'ya rotasını Çanakkale Boğazı'na çevirmesi emrini verdi. Bu iki Alman gemisi 10 Ağustos 1914'te Çanakkale Boğazı önlerine geldi ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın izni ile Boğaz'dan içeri alındı. Henüz savaşa girmemiş olan Osmanlı Devleti, gemileri satın aldığını, isimlerini de Yavuz ve Midilli olarak değiştirdiğini ilan etti. Gemilere 16 Ağustos 1914 günü Türk bayrağı çekti ve mürettebata Türk askeri kıyafeti giydirildi.⁵

Amiral Souchon komutasındaki Osmanlı Donanması'na 22 Ekim'de Enver Paşa'dan Rus filosunun nerede bulunursa hücum edilmesi yönünde emri verildi. Amiral Souchon, atış eğitimi için 26 Ekim'de Karadeniz'e çıktı. 29 Ekim'de Karadeniz'deki, Sivastopol, Novorossiysk, Odessa gibi Rus limanlarını bombardımanı⁶ sonrası Rus birlikleri sınırı aşıp 1 Kasım 1914'te saldırıya geçti. Artık Osmanlı Devleti fiilen Birinci Dünya Savaşı'nın içine girmiş bulunuyordu. 21 Kasım'da sınırı geçerek Erzurum yönüne doğru ilerledi. 22 Aralık'ta

---

¹ Cemal Paşa, *Hatıralar: İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, (Haz. Behçet Cemal), Çağdaş Yayınları, İstanbul 1977, s. 140.

² Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. II, Kısım IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 639-640.

³ Tasvîr-i Efkâr, 22 Temmuz 1330 [4 Ağustos 1914].

⁴ *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, (Yay. Haz. Kemal Kurulcan, vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, s. 33.

⁵ *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, ss. 41-42; İkdâm, 29 Temmuz 1330 [11 Ağustos 1914].-

⁶ Cemal Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasî ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, TC, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 2014, ss. 227-233.

başlayan Türk taarruzunda, 27 Aralık'ta Rus güçleri taarruzu durdurdu. 30 Aralık tarihinde Sarıkamış kuşatıldı.⁷

İngiltere, 3 Kasım 1914 sabahı Çanakkale Boğazı'nın giriş istihkâmlarını bombardıman etti. Sabah saat 06.50'de Boğaz önüne gelerek 14.000 metre mesafeden toplam 17 dakika süren bombardıman yaparak, İngilizler Seddülbahir ve Orhaniye tabyalarını, Fransızlar Kumkale'yi, ateş altına aldı. Bombardıman sırasında zırhlılardan atılan mermiler Seddülbahir tabyasındaki cephaneliğe isabet edince cephanelikte ve önünde bulunan 10 ton barut ve 360 adet ağır top mermisi infilak ederek, tabyayı havaya uçurdu. Bu dehşetli patlamada, 5 subay ile 80 er şehit oldu, 31 kişi de yaralandı.⁸

Seddülbahir bombardımanından iki gün sonra 5 Kasım 1914'te İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan etti. 11 Kasım'da Osmanlı Devleti de İngiltere ve müttefiklerine savaş ilan etti. 14 Kasım'da Fatih Camii avlusunda yapılan büyük bir törenle Cihad-ı Ekber ilan edildi.⁹

Savaş ilanlarının ardından İngiltere'deki Savaş Konseyinde 13 Ocak 1915'te yapılan toplantıda, "*Hedefi İstanbul olmak üzere, Gelibolu Yarımadası'nı topa tutmak ve almak için, Şubat'ta bir sefer için hazırlıklara başlaması*" kararı çıktı ve iki gün sonra 15 Ocak'ta Carden'e sefer emri verildi. İngilizler, Çanakkale Boğazı'nın zorlanmasına, Fransa'nın da sefere katılması sağlandıktan sonra kesin olarak 28 Ocak'ta karar verildi.¹⁰

Müttefikler, Çanakkale Boğazı'nda bulunan istihkâmların susturularak, donanmanın Boğazı geçip İstanbul'a ulaşması ve Osmanlı Devleti'nin teslim olmaya zorlanması hedefiyle bir plan hazırladı.¹¹

Bu planın ilk saldırısı 19 Şubat'ta, ikincisi ise 25 Şubat'ta gerçekleşti. Bu iki saldırıda Çanakkale Boğazı'nın her iki tarafındaki dört tabya ve kışlaları (Ertuğrul, Seddülbahir, Orhaniye Kumkale) tümüyle tahrip edildi. Bu saldırılar 18 Mart günü yapılacak büyük taarruza kadar devam etti.

⁷ Ramin Sadıgov, "Rus Kaynaklarına Göre Sarıkamış Harekâtı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ağustos 2019; (46): 279-302, ss. 287-288.

⁸ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Deniz Harekâtı, c. VIII, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara 1976, s. 107.

⁹ Fahri Belen, *I. Cihan Harbinde Türk Harbi, 1914 Yılı Hareketleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, s. 76

¹⁰ Hermann Lorey, *Türk Sularında Deniz Hareketleri*, (Çev. Tacettin Talayman), c. 2, Deniz Basımevi, İstanbul 1946, s. 38.

¹¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. III, Kısım II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 40.

Boğaz saldırılarının ardından Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı savunmayı daha güçlü kılmak için yeni bataryalar teşkil etti, denizaltıların geçişini engelleyecek ağlar gerildi ve mayınları döşedi. 6 Ağustos 1914-27 Şubat 1915 tarihleri arasında Selanik, İntibâh ve Nusret mayın gemileri tarafından Kepez Burnu'ndan Çanakkale önlerine kadar uzanan alanda, 10 mayın hattına, toplamda 377 mayın döşendi. En önemli ve etkili mayın hattı ise 8 Mart sabahı Nusret mayın gemisinin Erenköy Koyu'na döşediği 26 mayındır.¹²

Boğaz'ın dış istihkâmlarını susturan Müttefik Donanması kesin netice almak için esas planın icra edileceği 18 Mart 1915 günü 16 büyük muharebe gemisi ile üç hat halinde Boğaz'a doğru harekete geçti. Saat 11.30'da Triumph zırhlısının ilk ateşiyle başlayan Boğaz Muharebesi'nde amiral gemisi Queen Elizabeth, Agememnon, Lord Nelson ve Inflexible Türk tabyalarına aralıksız ateş açtı. Türk tabya ve bataryaları da bu ateşe menziline göre cevap verdi. Öğleden sonra donanmanın yedeği üçüncü hat İngiliz gemileri tabyalara yaklaştı. Bu sırada geri alınan Fransız ikinci hat gemilerinden Bouvet'te saat 14.00'te büyük bir patlama meydana geldi ve gemi iki dakika içinde 600 mürettebatıyla birlikte battı. Bu manzaradan sonra Türk topçusunun yoğun ateşi devam etti. Saat 16.14'te ise Irresistible mayına çarptı, geminin kış tarafı suya gömüldü. Gemiye yedeğine alması emredilen Ocean'ın gemiyi kurtaramayacağı anlaşılınca kalan personel tahliye edildi. Akşama kadar süren muharebede Türk tabya ve bataryaları donanma ateşinden zarar gördü. Saat 18.05'te Ocean geri çekilirken Nusret'in döktüğü mayına çarpıp sancak tarafına doğru yan yattı. O da kurtarılamayıp diğerleri gibi o gece battı. Müttefikler, 18 Mart günü ağır bir yenilgi aldı. Batan bu üç geminin yanında Müttefiklerin Gaulois, Inflexible ve Suffren muharebe gemileri de ağır hasar almıştı. Türk tarafının zayıyatı ise muhtelif çaptaki topların tahribinin yanında şehit olan 4 subay, 22 erle birlikte yaralılar dahil 79 kişiydi.¹³

Yalnız donanma ile Çanakkale'nin geçilemeyeceğinin anlaşılması üzerine İngiliz Savaş Konseyi, 75.000 kişilik İngiliz, Fransız ve Anzak askeri hazırlayarak Gelibolu Yarımadası'na bir kara harekâtı düzenleme kararı aldı. İngiliz, Fransız, Anzak, Hint ve sömürge birliklerinden oluşan Akdeniz Seferi Kuvvetleri'nin başına General Ian Hamilton getirildi.¹⁴

¹² Lokman Erdemir, *Çanakkale Savaşı, Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2009, s. 66.

¹³ Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, ss. 114-123.

¹⁴ Cecil Faber Aspinall Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale, Gelibolu Askerî Harekâtı*, (Haz. Metin Martı), c. 1, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 163.

Türk tarafı da muhtemel bir kara taarruzu için hazırlıklarını tamamlamıştı. Başkumandanlık Vekâleti Gelibolu Yarımadası'nı savunmak üzere Alman General Liman von Sanders komutasındaki 5. Ordu'yu kurup, çıkarma yapılması muhtemel Saros Körfezi, Kumkale, Seddülbahir ve Arıburnu mıntıklarına tümenler yerleştirdi. 26 Mart'ta Gelibolu'ya gelen Liman Paşa hemen savunma hazırlıklarına başladı. Gelibolu Yarımadası, Esat (Bülkat) Paşa komutasında 3. Kolordu (9., 7. ve 19. Tümenler) ile 2. Kolordu'ya bağlı iken 5. Ordu emrine verilen 5. Tümen, Anadolu tarafı ise Alman General Weber komutasında 15. Kolordu (3. ve 11. Tümenler) tarafından savunulacaktı. Böylece Türk savunması için yaklaşık 84.000 kişilik bir kuvvet hazırlanmıştı.¹⁵

Liman Paşa'nın savunma planı, sahillere zayıf gözetleme birlikleri yerleştirilerek asıl kuvvetlerin merkezi noktalarda toplu olarak tutulması, çıkarma anında birliklerin hızlıca bu bölgelere nakledilmesi esası üzerinedir.

Sahillere yerleştirilen birliklerin dağılımı ise şu şekildedir: 9. Tümen'in Yarbay Kadri komutasındaki 26. Alay'ı Seddülbahir bölgesini (sahilde Binbaşı Mahmut Sabri komutasında 3. Tabur), tümenin Yarbay Şefik komutasındaki 27. Alay'ı ise Kabatepe'den Balıkçılar Damları'na kadar yaklaşık 12 km'lik bir alanı (sahilde 2. Tabur), savunmakla görevliydi. Tümenin diğer alayı 25. Alay ise ihtiyattaydı. Yarbay Mustafa Kemal komutasındaki 19. Tümen ise 5. Ordu'nun genel ihtiyatı olarak Bigalı köyündeydi.¹⁶

Türk tarafı sahillerde savunma hazırlıklarını yaparken Müttetikler, Mısır'da hazırlıklarını tamamlayıp birliklerini 22 Nisan 1915'te Mondros Limanı'na nakletti. Gelibolu Yarımadası'na çıkarma 25 Nisan 1915 günü yapılacaktı. Seddülbahir bölgesinde beş ana koya çıkarma yaparak ilk etapta ulaşılması gereken hedef Alçıtepe'ydi. Kabatepe'nin bir mil kuzeyinden itibaren Arıburnu sahiline çıkarma yapacak Anzak Kolordusu tarafından kuzeyde Conkbayırı ile Kocaçimen Tepe'si ele geçirildikten sonra Maltepe ve Kilitbahir Platosu zapt edilecek ve akabinde Boğaz'a inilerek tabya ve bataryalar ele geçirilecekti. Böylelikle Müttetik Donanması Boğaz'daki mayınları temizledikten sonra İstanbul'a ulaşacaktı.¹⁷

¹⁵ Ahmet Yurttakal, "Arıburnu'nun İlk Savunması 25 Nisan 1915" *1915 Geri Sayım Güncesi*, Haziran 2019, s. 64.

¹⁶ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* (04 Haziran 1915 - 09 Ocak 1916), V. Cilt, II. Kitap, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, ss. 146-147; Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları*, Ankara 2011, s. 52.

¹⁷ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, II. Kitap, 62-63.

25 Nisan sabahı Arıburnu'nda çıkarma, derin bir sessizlik içinde başladı. Şafak sökmeden Arıburnu önlerine gelen Prince of Wales, London ve Queen gemilerinden inip istimbob ve filikalarla sahile ilerleyen 1. Avustralya Tümeni'ne bağlı örtü kuvveti askerleri kıyı hattında 27. Alay, 2. Tabur, 8. Bölük askerleri karşıladı. Çıkarma başlayınca Maydos'ta (Eceabat) Zeytinlik mevkinde bulunan Yarbay Şefik komutasındaki 27. Alay 1. ve 3. Taburları ile birlikte hızlı yürüyüşle saat 07.55'te Kemalyeri, Topçular Sırtı üzerinden Kanlısırt-Kırmızısirt'a doğru taarruza geçerek çıkarma yapan Anzak kuvvetlerini durdurdu.¹⁸

Arıburnu'ndaki muharebe sürerken, top ve tüfek seslerini duyan Bigalı köyündeki ordu ihtiyatı 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, emrindeki 57. Alay ile birlikte Conkbayırı'na ulaşp 261 Rakımlı Tepe eteklerinde ilerleyen Anzak askerlerini süngü hücumuyla durdurdu.¹⁹

Mustafa Kemal'in bu kritik müdahalesi ile 57. Alay'ı ve geriden gelen tümenin diğer birliklerini birkaç saat içinde taarruza geçirdi. Anzak askerlerini ilk karşılayan 27. Alay birlikleri ile öğleden sonra 57. Alay ile birleşmeleri üzerine Anzaklar kuzeyden güneye kuşatıldı.²⁰ 72. ve 77. Alay'ın da muharebelere katılması Anzakların ilerleme ihtimalini de ortadan kaldırdı. Bu savunma hattı 1 Mayıs taarruzunda değişti, Edirnesırtı üzerindeki savunma hattı Bombasırtı üzerine ilerletildi.²¹

Arıburnu çıkarmalarının yapıldığı saatlerde Fransız kuvvetleri Anadolu tarafında Kumkale'ye bir gösteri çıkarması yaptı. Fransızlar, 25 Nisan günü saat 04.30'da gemilerinin Kumkale ve Orhaniye arasını hedef alan şiddetli bombardımanının ardından saat 10.00 sularında karaya çıktı. Karşılarındaki 3. Tümen birlikleri Kumkale'de başlangıçta olanca gücüyle dayandı. Takviye edilerek asker sayısını arttıran Fransızlar karşısında Türkler, kaleyi bırakarak Kumkale Köyü'ne çekildiler. Şiddetli çatışma köy sokaklarında da devam etti. Fransızlar bu çıkarma harekâtı ile asıl maksadına ulaştı. Gelibolu Yarımadası'na o gün bir birlik nakledilemedi. Ertesi gün Ian Hamilton'un emriyle, Fransızlar 26-27 Nisan gecesi başarılı bir çekilme harekâtıyla geri gittiler. Ayrıca Saros Körfezi'nde Bolayır sahillerine ve

¹⁸ Karataş, Murat; Borlat, *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşlarında 27. Alay c. 1*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017, ss. 203-211.

¹⁹ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, II. Kitap, ss. 72-73.

²⁰ Karataş, Murat; Borlat, *a.g.e.*, s. 203-211.

²¹ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt, II. Kitap, s. 84.

Anadolu sahilinde Beşige Körfezi'nde gönderilen nakliye ve savaş gemileri gün boyunca çıkarma yapacakmış gibi gösteriş hareketlerinde bulundu.²²

Yarımadanın kuzeyinde ve Kumkale'de bu gelişmeler yaşanırken güneyde de beş ayrı noktada çıkarma başlamıştı. Seddülbahir bölgesinde ise sabahın erken saatlerinde şiddetli bombardımanın ardından Ertuğrul Koyu, Morto Koyu, Tekke Koyu, İkiz Koyu'na ve baskın şeklinde Pınarıçi Koyu'na çıkarma yapıldı. Bu bölgenin gözetleme ve savunma görevinde bulunan 9. Tümen'e bağlı 26. Alay'ın 2. ve 3. Taburları çıkarma yapan 29. İngiliz Tümeni'ni karşıladı. Karaya çıkan askerler Türk birliklerinin yoğun ateşi ile karşılaştı. İngiliz askerlerinin akşama kadar sayısız çıkarma girişimleri sonucunda, ancak Aytepe, Gözcübaba Tepesi ve Ertuğrul tabyasını ele geçirebildi. İlk gün kıyasıya yapılan muharebede İngilizler takviye kuvvetini arttırdı, donanma ateşi altında ilerledi. Morto Limanı'na çıkanlar ise Eski Hisarlık'ı işgal ederek orada kaldı. Kirte'nin batısına çıkan İngiliz taburu ise başlangıçta ilerleyebildiyse de, çok geçmeden maruz kaldığı Türk topçu ateşi karşısında ve buraya yetişip gelen Türk takviye birliğinin yaptığı taarruzla geri çekilip ertesi sabah gemilerine dönmeye mecbur oldu. Seddülbahir'deki küçük Türk karşı taarruzu da, gece takviye edilmiş olan Müttefik birliklerini atmaya yeterli olmadı ve bilakis ertesi gün daha güçlü baskısı karşısında bu Türk taburu Kirte'ye doğru çekildi.²³

Geri çekilen Türk askerlerini takip eden İngiliz birlikleri 28 Nisan günü Birinci Kirte Muharebesi denilen taarruza geçti. Sabah başlayan İngiliz topçusunun ve donanmanın şiddetli ateşinin saat 09.00 sıralarında kesilmesinden hemen sonra Müttefik hattının sol kanadını oluşturan İngiliz birlikleri ileri atılıp Zığındere-Kirte Deresi arasındaki Türklerin tuttukları siperlere saldırdılar. Öğleden sonra Türk sağ kanadından alınan 19. Alay Türk sol kanadından Kiremit Dere üzerinden yaklaştırılmaya çalışıldı. İhtiyat birlikleri ise yolda donanma bombardımanına yakalanınca duraklamış, daha cephe hattına yetişememişti. Binbaşı Mahmut Sabri Bey ihtiyat grubunu alarma geçirmiş, kendisi de ileri fırlamıştı. Dağılan birlikler, ihtiyatların geldiğini görünce tekrar saldırıya geçtiler. Akşama doğru İngiliz ve Fransız birlikleri birbirine karışmış durumda geriye atıldılar. Bu muharebede her iki tarafın kaybı 2.378 kişiydi.²⁴

²² *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt, II. Kitap, ss. 38-53.

²³ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, II. Kitap ss. 150-157.

²⁴ Burhan Sayılır, *Türk Kurmayların Gözüyle Çanakkale Muharebeleri*, Eskişehir Valiliği Yayınları, Ankara 2014, s. 283; *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, II. Kitap ss. 196-203.

Birinci Kirte Muharebesi'nden sonra Müttefikler takviye kuvvetini arttırdı. 6 Mayıs'ta saat 11.00'de Müttefik birlikleri kara ve donanma toplarıyla Türk cephesini bombardımana başladı. Ardından 7. Tümen cephesine taarruza geçti. Akşama kadar yapılan taarruzlarda Türkleri karşı taarruz ile durdurdu. 7 Mayıs'ta saat 10.00'da devam eden bombardımanı müteakip, 9. Tümen cephesine taarruz edildiyse de hiçbir sonuç elde edilemedi. O gün öğlen Fransızlar bir taarruza kalktıysa da, Türk topçu ve piyade ateşiyle geri çekilmeye mecbur kaldılar. Akşam saat 17.00'de şiddetli bombardımandan sonra tekrar hücumla kalkarak tümenin sağ taraf siperlerini işgal ettilerse de, Türk karşı taarruzuyla geriye püskürtüldüler.²⁵

Müttefik birlikleri 4 Haziran sabahı saat 08.00'de donanma ve kara topçusuyla Türk mevzilerini bombardımana başladı. Öğleye kadar süren bu ateşle Türk siperlerinin çoğu tahrip oldu. Yapılan süngü hücumunda Kanlıdere'nin batısından Zığındere'ye kadar olan üç hat siper ve 83 Rakımlı Tepe, Müttefiklerin eline geçti. Türk askerleri karşı taarruza geçerek sağ taraftaki siperler ile 83 Rakımlı Tepe'yi geri aldıysa da ikinci ve birinci hat siperleri Müttefiklerin elinde kaldı. Taarruz gece de sürdü. 6 Haziran'da sabah saat 03.30'da 9. Tümen akşamdan kendisini takviyeye gönderilen üç alayla Kirte şosesi ile Zığındere arasındaki mıntıkaya taarruz etti. Akşama kadar süren taarruzlarda Türkler birçok siperi geri aldı. Merkezdeki siperler Müttefiklerin elinde kaldı. Bu üç gün zarfındaki Türklerin zayıyatı 9.000 kişiyi buldu.²⁶

Kerevizdere mıntıkasında bulunan Fransızlar, 19-21 Haziran arası Türk siperlerini ağır ateş altına aldılar. 21 Haziran gecesi saat 06.00'da Fransızlar hücumla başladılar ve 83 Rakımlı Tepe ile bunun etrafındaki siperleri ele geçirdilerse de müteakiben uğradıkları karşı taarruzlar sonucunda siperleri terk etmek zorunda kaldılar. Gün içinde taarruzlarını tekrarladılar. Siperler karşılıklı el değiştirdi. Fransızlar, 22 Haziran sabahı tekrar şiddetli bir taarruz daha yapıldı ve 83 Rakımlı Tepe'yi ele geçirdi. İki gün süren muharebedeki Türk kayıpları 79 subay, 5.800 er, Fransız ölü ve yaralı toplam 2.500 kişiydi.²⁷

İngilizler, 28 Haziran sabahı saat 10.20'de karadan ve denizden top atışları ile Zığındere'yi şiddetli bir şekilde bombardıman etti. Saat 11.00'de üç tugay ile taarruz yaparak

²⁵ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, II. Kitap ss. 259-265.

²⁶ Nigel Steel ve Peter Hart, *Gelibolu Yenilginin Destanı*. (Çev. Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s. 135-139;

²⁷ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, (04 Haziran 1915 - 09 Ocak 1916), V. Cilt, III. Kitap, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, ss. 127-145.

Türk siperleri ele geçirdiler. Zığındere'nin bir kolu olan Keçideresi'nin hemen batısında bir cephe teşkil edilerek İngilizler durduruldu. Bu muharebedeki Türk kayıpları 2.003, İngiliz kayıpları ise 1.750 kişiydi. 1/2 Temmuz gecesi cepheye Türk takviye kuvvetleri geldikten sonra karşı taarruz yapıldı. 2 Temmuz sabahı, 3 Temmuz akşamı yeniden taarruz edildiye de diğerleri gibi sonuçsuz kaldı. 5 Temmuz sabahı saat 03.40'da yeniden bir Türk taarruzu yapıldıysa da yeterli topçu desteğinden yoksun olduğu için ağır kayıplar verildi. Güney Grubu'nda 28 Haziran'dan 5 Temmuz'a kadar toplam zayıat 16.000 idi. Bu zayıatın yalnız Zığındere'deki kanadında zayıatı 14.000'dir.²⁸

Müttefikler, Zığındere mıntikasındaki son taarruzdan sonra Kerevizdere ve merkez bölgeden 12 Temmuz'da taarruza kalktı. Bu taarruz iki Fransız Tümeni'yle 52. İngiliz Tümeni tarafından yapıldı. Karşılarında Türklerin Güney Grubu cephesinin batı kesiminde 1., 5., 6., 11., 3. ve 7. Tümenleri ve sol kanatta 12. Tümen, taze kuvvet olarak da 4. Tümen bulunuyordu. İki gün süren bu muharebede, 4., 6., 7. Tümenlerin kayıpları 9.462, Fransızların kayıpları 840'ı, İngilizlerin kayıpları ise 3.000'i geçiyordu. Donanma ve topçuların şiddetli ateşi sonrası birinci hat siperleri ile istinat ve irtibat hendekleri tahrip oldu. Arka arkaya yapılan taarruzlarda Türk siperleri ele geçirildi. 13 Temmuz'da yapılan muharebelerde Türkler tekrar siperleri ele geçirdi. Taarruz devam etse de bir sonuç elde edilemedi. İki gün süren muharebelerde 4., 6. ve 7. Tümen'in kayıpları 9.462 kişiydi.²⁹

Arıburnu cephesinde ise 25 Nisan günü başlayan muharebeler stabil bir hal aldıktan sonra Türk tarafında alınan takviye kuvvetlerle yeni bir taarruz yapılması kararlaştırıldı. Takviye olarak cepheye gelen 5. Tümen birlikleriyle 1 Mayıs sabaha karşı Anzak cephesine taarruz yapıldı. Türklerin yaptığı taarruzlar, Müttefik Donanmasının ateşi ve takviye birliklerin cepheye yetişememesi nedeniyle başarısız oldu. Donanma, 2 Mayıs 1915 sabahı cephe ve cephe gerilerini yoğun ateşle dövdükten sonra, akşam saat 21.00'de Türk sağ tarafına bir karşı taarruz yaptı, fakat geri atıldı.³⁰

Başkomutan Vekili Enver Paşa, 11 Mayıs'ta cepheye geldiğinde Arıburnu'ndaki Müttefiklere taarruz edilerek denize dökülmesini emretti. 5. Ordu tarafından planlanan taarruz 17 Mayıs'ta yayınlanan emirde duyuruldu. Taarruz 19 Mayıs gece 03.30'da

²⁸ Burhan Sayılır, 2014, s. 362-363; *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap ss. 153-158.

²⁹ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap ss. 231-242.

³⁰ Cumhurbaşkanlığı Arşivi: 01000137-1. "13. Piyade Alay Kumandanlığının 18 Nisan-24 Nisan 1331 Tarihlerinde Kanlısirt, Kocadere, Kemalyeri, Yeşildere, Adana Bayırı, Kırmızısirt Civarında Cereyan Eden Muharebelere Ait Muharebe Takriri."

başlayacaktı. Cephede sağdan itibaren 19., 5., 2. ve 16. Tümenler bulunuyordu. Dört tümenin bütün piyade kuvveti 42.000 kişiyi geçiyordu. 18/19 Mayıs gecesi mevzilerine sokulurken 2. Tümen askerlerinin fazla gürültü çıkarması, gecenin erken saatlerinde açılan şiddetli makineli tüfek ve topçu ateşine karşılık verilmesi, saat 03.30'da başlayacak taarruzu baskın olmaktan çıkardı. Anzak birliklerinin makineli tüfeklerle açtıkları şiddetli yan ateşinden dolayı Türk askerinin ilerlemesi mümkün olmadı. Taarruz durduğunda Türk tarafının kaybı çok ağırdı, 3.420 şehit, 6.064 yaralı olmak üzere kayıplarla birlikte toplam 9.970 asker ve subay idi. Anzakların kaybı ise Türk tarafına nispeten çok azdı, 160 ölü ve 468 yaralı.³¹

Ağır zayıyla sonuçlanan 19 Mayıs taarruzu sonrası siperler arasında binlerce şehit, ölü ve yaralı kaldı. Çoğunluğu Türk askerlerinden olan yaralıların tedavi edilmesi, şehitlerin ve ölülerin defnedilmesi amacıyla bir ateşkes yapıldı. 24 Mayıs'ta sabah 07.30'da başlayan ateşkes, akşam 16.30'a kadar sürdü. Her iki taraf da kendi taraflarındaki ceset ve yaralıları topladı.³² Bu taarruzdan sonra 6/7 Ağustos'ta Anafartalar çıkarmasına kadar Arıburnu'nda başka önemli bir harekât olmayacaktı.

Hem Seddülbahir hem Arıburnu cephesinde karşılıklı taarruzlar, mevzi muharebeleriyle cephenin kitlenip siper harbine dönüşmesi, Müttefikler için yeni bir plan zorunluluğu doğurmuştu. İngiliz Genel Karargâhı'nda ve Anzak Karargâhı'nda, Anzak Koyu'nun kuzeyine daha fazla asker çıkarmak ve Boğaza hâkim Sarı Bayır tepelerini ele geçirmek suretiyle, karada daha fazla mevzii ele geçirip topçu ateşi sağlayarak, donanmanın geçişine yardımcı olunması planlandı. 6 Ağustos günü saat 16.30'da, Kanlısirt siperleri bir saat bombardıman edildikten sonra Anzak askerleri saat 17.30 civarında peş peşe dört saf halinde taarruza geçti. Türk siperlerinin bombardıman sonucu tahrip olması ve içindeki askerlerin şehit düşmesinden dolayı bu siperler Anzaklar tarafından kolaylıkla zapt edildi. Türk birlikleri büyük zayıat vererek karşı hücumlarla Anzakların eline geçen siperler geri alınmaya çalışılmış ancak birkaç siper parçası geri alınsa da Anzak taarruzu bu bölgede başarılı oldu.³³

³¹ Lokman Erdemir, a.g.e., s. 160-163.

³² Çanakkale Muharebelerinde 19. Tümen Cerideleri, c. III, (Yay. Haz. Arzu Tunç, vd.) Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015, s. 381-383.

³³ Robin Prior, *Gelibolu Mitin Sonu*, Akılçelen Kitaplar, İstanbul 2012, s. 239-243.

6 Ağustos günü öğleden sonra İngilizler Seddülbahir’de topçu bombardımanından sonra bir taarruz düzenledi. Karşılıklı siper kaybı olsa da, iki taarruzdaki asıl amaç Müttefiklerin 6 Ağustos akşamı Anafartalar sahiline yapacakları çıkarmayı gizlemektir.

6 Ağustos gecesinde İngilizlerin 9. Kolordu’ya bağlı 11. ve 10. Tümenleri Suvla Koyu’na çıkmaya başladı. Onlara birkaç gün sonra takviye olarak 53. ve 54. Tümenler ile 2. Süvari Tümeni katıldı. Karaya çıkan İngilizler, Lalababa ve Karakol Dağı’nı ve müteakiben Softatepe’yi işgal etti. 7 Ağustos’ta İngilizler ilerleme gösteremedi, ancak akşamüstü Mestantepe’yi ele geçirebildi.³⁴ Karşılarında iki jandarma bölüğünden oluşan zayıf bir Türk kuvveti vardı. Gelibolu Jandarma Taburu Kireçtepe’de, Bursa Jandarma Taburu İsmailoğlutepe’ye çekildi.

Liman Paşa, 7 Ağustos sabahı, bölgenin müdafaası için Anafartalar Grup Komutanı olarak Albay Ahmet Feyzi Bey’i atadı. Bolayır’dan harekete geçen 7. ve 12. Tümenlerin 36 saatlik bir yürüyüşle cephe hattına gelmesi bekleniyordu. Tümenler, 40-50 km mesafeden gelen tümenlerin birlikleri arasında yürüyüş kolunun uzaması sebebiyle toplanmaları zaman alması ve birliklerin cebri yürüyüş sebebiyle yorgun olmaları nedeniyle 8 Ağustos sabahı yapılması planlanan taarruzu, Anafartalar Grup Komutanı Albay Feyzi Bey akşama erteledi. Feyzi Bey’in tümen komutanlarının da isteği üzerine taarruzu tekrar erteleme talebi ise Liman Paşa’nın onu görevden alması ile sonuçlandı.³⁵

Albay Ahmet Feyzi Bey’in yerine 19. Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal Bey atandı. Bu komuta değişikliği hem Çanakkale Muharebeleri hem de Türk tarihi açısından bir dönüm noktası olacaktı.

Anafartalar Grup Komutanı Albay Mustafa Kemal, 8 Ağustos 1915 günü saat 21.45’den itibaren Anafartalar ve Conkbayırı civarındaki tüm birliklerin komutasını devraldı. Mustafa Kemal, Çamlıtekte’deki karargâhında 9 Ağustos sabahında önceden hazırlanan plan ile 7. ve 12. Tümen’e taarruz emrini verdi. Taarruz başarılı oldu. Sıra Conkbayırı’ndaki tehlikenin bertaraf edilmesindeydi. Mustafa Kemal, Conkbayırı’ndaki duruma el koymak üzere akşamüzeri 8. Tümen Karargâhı’na geldi. 10 Ağustos sabahı 04.30’da baskın şeklinde planlanan taarruz hızlı gelişti; Conkbayırı’nın doruk noktasına kadar yaklaşan İngilizler ile siperlerinden ok gibi fırlayan Türk askerleri, kanlı bir süngü

³⁴ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 187-191.

³⁵ *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi* (04 Haziran 1915 - 09 Ocak 1916), V. Cilt, III. Kitap, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, 334-346.

muharebesine tutuştu. Taarruzda Türk tarafı büyük bir başarı kazandı. Müttefik birlikleri Conkbayırı sırtlarından geriye doğru çekilmek zorunda kaldı.³⁶

Conkbayırı ve Anafartalar muharebelerindeki Türk başarısı sonucu Müttefiklerin Çanakkale Cephesi'ndeki direnci kırıldı. Şiddetli taarruzlar, bitmek bilmeyen saldırılar ile istenen netice bir türlü alınamadı.

---

³⁶ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt, III. Kitap, s. 346-352.

BİRİNCİ BÖLÜM

TAHLİYEYE GİDEN SÜREÇ VE GELİBOLU YARIMADASI

İngiltere ve Müttefiklerinin kapsamlı planlarla başlattıkları Çanakkale Harekâtı'nda Ağustos 1915 ortalarına gelindiğinde durum hiç de iç açıcı değildi. Her ne kadar Gelibolu Yarımadası'nın kuzeyinde (Arıburnu ve Anafartalar bölgeleri) kısmi olarak ilerlemiş, güneyde (Seddülbahir bölgesi) Kirte köyüne birkaç yüz metre yaklaşabilmişlerse de harekâtının ilk günü (25 Nisan 1915) için belirlenen hedeflere dahi ulaşamamışlardı.

6 Ağustos'ta başlattıkları taarruz 10 Ağustos'ta ağır bir yenilgi ile sonuçlandı. Anafartalar Grubu Komutan Albay Mustafa Kemal'in bizzat yönettiği, 10 Ağustos 1915 günü saat 04.30'da baskın tarzında süngü hücumu ile Müttefik birlikleri geri püskürtülerek Kocaçimen Tepesi-Conkbayırı hattı emniyet altına alındı. İngilizlerin büyük umutla bekledikleri taarruz başarısızlıkla sonuçlandı.³⁷

Conkbayırı'ndaki alınan ağır yenilgi başta subay kadrosunda olmak üzere askerler arasında da ümitsizliği arttırdı. Askerler yorgun ve savaşma konusunda isteksizlerdi. İngiliz 9. Kolordu Komutanı Korgeneral Frederick Stopford, 11 Ağustos'ta Hamilton'a yazdığı raporda askerlerin isteksizliğini ve savaşma azminin kalmayışını, ilerlemekten kaçındıklarını belirttikten sonra *"Hücum için atılganlık göstermedikleri gibi en basit bir düşman saldırısından da tersyüzü dönüp, uzun süre geri çekiliyorlar. Askerlerin çoğu da sağda solda gizleniyor"* demişti.³⁸

General Hamilton, 11 Ağustos gününün akşamında Anafartalar'a çıktığında hemen Stopford'un karargâhına gitti. Zira Stopford kendisine pek de iç açıcı olmayan bir rapor göndermişti. Karargâhta Hamilton ile Stopford arasında uzun bir tartışma yaşandı. Hamilton, yeniden Türk hatlarına taarruz yapılmasını istemiş; Stopford bu talebi birliklerinin iyi durumda olmadığını, taarruzun başarılı olabilmesi için zamana ihtiyaç olduğunu ve ertelenmesi gerektiğini belirtmişti.³⁹

Hamilton, bu cevap üzerine 14 Ağustos'ta Savunma Bakanlığı'na rapor yazarak Stopford ve tümen komutanlarının Türklere karşı savaşmak istemediklerini beyanla görevden alınmasını talep etti. İngiliz Savaş Bakanı Lord Horatio Herbert Kitchener, ertesi

³⁷ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi* V. Cilt, III. Kitap, s. 354.

³⁸ Ian Hamilton, *Gelibolu Hatıraları 1915*, Örgün Yayınları, İstanbul 2005, s. 262.

³⁹ Ian Hamilton, a.g.e., s. 262.

gün Hamilton'a 9. Kolordu Komutanı Korgeneral Stopford, bu kolorduya bağlı 10. Tümen Komutanı Tümgeneral Bryan Mahon ve öteden beri sağlığı bozuk olan 11. Tümen Komutanı Tümgeneral Frederick Hammersley'in de görevden alındığını bildirdi.⁴⁰

Stopford'un yerine Seddülbahir'de bulunan 29. İngiliz Tümen Komutanı Tümgeneral Leslie, 15 Ağustos akşamı vekâleten atandı. Hamilton, kurmay başkanı vasıtasıyla Tümgeneral Leslie'ye nasıl hareket etmesi gerektiğine dair emir yolladı.⁴¹

Hamilton 17 Ağustos'ta İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener'e gönderdiği gizli ibareli yazıda harekâtın genel bir özetini, "*Harekât, teknik anlamda başarılı olmuş, birlikler karaya çıkarılmıştır. Harekâtın devamı içinde belli bölgeler işgal edilmelidir; yapılacak ileri harekât ile hedefe ulaşılabacaktır*"⁴² şeklinde yapmaktaydı.

Hamilton, Tekketepe ve Kavaktepe'ye yeni bir taarruz yapılmasında ısrar etti. Ayrıca Londra'dan yeni birlikler isteyerek kış aylarında nakliyatın zor olacağından birliklerin bir an önce gönderilmesini, elinde 45.000 asker olduğunu, 50.000 asker daha gönderildiğinde Türklere üstünlüğünün sağlanacağını bildirdi. Hamilton; "*İyi komuta edilen ve cesurca çarpışan bir Türk ordusunun karşısındayız*" sözleriyle Türk ordusunun hakkını teslim etmekteydi.⁴³

Hamilton'un takviye kuvvet istemesi zaten savaş kabinesinde başlayan hoşnutsuzluğu ve harekâtın gidişatı ile ilgili sorgulamayı kamuoyuna taşımıştı. Hamilton'un bu isteği Kitchener ve kabine tarafından reddedildi.⁴⁴

Hamilton'a göre başarısızlığın sebeplerinden biri de komutanlarının isteksizliğidir.⁴⁵ Tümen ve Kolordu komutanlarında bir değişikliğe gidildi. 23 Ağustos günü cepheye ulaşan komutanlar göreve başladı. Yeni komutanların isimleri şöyle idi: 9. Kolordu Komutanı Korgeneral Julian Byng, 53. Tümen Komutanı Tümgeneral Marshall, 13. Tümen Komutanı Tümgeneral Stanley Maude, 11. Tümen Komutanı Tümgeneral Fanshawe.⁴⁶

⁴⁰ Ian Hamilton, a.g.e., s. 262.

⁴¹ Mithat Atabay, *Muhteşem Bir Başarısızlığın Hikâyesi*, E Yayınları, İstanbul 2012, s. 141.

⁴² Ian Hamilton, a.g.e., ss. 268-269.

⁴³ TNA: WO 32/5119.

⁴⁴ David Wayne Cameron, *Gallipoli: The Final Battles and Evacuation of Anzac*. Big Sky Publishing, Newport 2016, s. 117.

⁴⁵ Ian Hamilton, a.g.e., s. 269.

⁴⁶ Edward J. Erickson, *Çanakkale Savaşı: Ateş Altında Komuta*, (Çev. İsmail Hakkı Yılmaz), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 359.

1.1. İkinci Anafartalar Muharebesi (21 Ağustos 1915)

İngiltere'nin Çanakkale Cephesi'ndeki ümitlerini bitiren son muharebeler Ağustos sonunda gerçekleşti. Tümgeneral Leslie komutasındaki 9. İngiliz Kolordusu, 21 Ağustos'ta gerçekleştirilecek bir taarruz planladı. Bu taarruz ile İsmailoğlutepe'sinin ve kuzeyindeki Yusufçuktepe'nin ele geçirilmesi hedefleniyordu.⁴⁷

Taarruz başlamadan önce Hamilton, kalabalık bir kurmay heyeti ile saat 13.00'te Anafartalar'a gelerek karargâhını kurdu. Ardından Karakol Dağları'na çıkarak taarruzu buradan takip etti. Harekât planlandığı üzere topçu bombardımanı ile başladı. İngiliz 86., 87. ve 33. Tugay ve 2. Süvari Tümeni ile Türklerin 12. ve 7. Tümen bölgelerine hücum ettiğinde saat 15.00'ti.⁴⁸ Muharebelerin en yoğun taarruzu yaşanmaktaydı.⁴⁹ İngilizler, yaptıkları ısrarlı hücumlar ve denizden yoğun bombardımanlara rağmen hedeflenen sonucu elde edemediler.⁵⁰ General Hamilton, alınan yenilgiyi, “*Sis ve topçu ateşi yönünden, Tanrı dün Türklerden yana idi*” diye özetleyecektir.⁵¹

1.2. Kayacıkağılı-Bombatepe Muharebeleri (27 Ağustos 1915)

İngilizler, 21 Ağustos'ta icra edilen taarruzdan istenilen başarıyı elde edemedikleri için vakit kaybetmeden yeni bir taarruz planı hazırladılar. 27 Ağustos saat 16.00'da Türk mevzilerine deniz ve karadan bir saat süren şiddetli top atışı ile muharebeler yeniden başladı. Kayacıkağılı'nda 7. Türk Tümeni mevzilerine üç hat halinde icra edilen taarruzda İngiliz birlikleri kısmi başarılar elde etseler de harekâtın hedefi olan Bombatepe'yi ele geçiremediler. 28 Ağustos'ta taarruz durduğunda İngilizlerin zayıyatı 1.100, Türk tarafının zayıyatı ise 679 askerdi. Başarısız olunan bu son taarruzların⁵² neticesi sorgulanmaya başlanan Ian Hamilton'un durumunu daha da zora sokacaktı.⁵³

⁴⁷ Taarruz, 9. Kolordu'nun 55, Anzak Kolordusu'nun 30 top ve obüsü olmak üzere toplam olarak 85 top ile Swiftsure muharebe gemisi, üç kruvazör ve muhrip tarafından desteklenecekti. *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, s. 414.

⁴⁸ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, ss. 416-417.

⁴⁹ Robert Rhodes James, *Gelibolu Harekâtı*, (Çev. Haluk Saltıkgil), Belge Yayınları, İstanbul 1965, s. 432.

⁵⁰ Cecil Faber Aspinall Oglanler, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale, Gelibolu Askerî Harekâtı*, (Haz. Metin Martı), c. 2, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 382.

⁵¹ Ian Hamilton, a.g.e., s. 275.

⁵² Anafartalar Grup Komutanı Albay Mustafa Kemal o günkü muharebeleri “...*Düşmanın maksadı bence Kayacıkağılı, İsmailoğlu ve Yusufçuk tepelerini zapt ederek cephemizi yarmaktı. Filhakika pek büyük azim ve inat ile müteaddit taarruzlar yaptı. Kıtalarımızın ve başlarında bulunan kumandanlarla zabitlerimizin metanetleri, fedakârlıkları sayesinde düşmanın hücumları göğüs göğüse, süngü süngüye karşılanarak imha edildi.*” şeklinde ifade edecektir. Ruşen Eşref, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülâkat*, Hamit Matbaası, İstanbul 1930, ss. 85-86.

⁵³ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, 423; C. F. Aspinall Oglanler, a.g.e., s. 401.

Başarısızlık ve birliklerin yeterince takviye edilememesi, tüm cephede muharebe kapasitesini azalttı. 28 Ağustos'tan itibaren artık cephede bir daha bu büyüklükte bir muharebe gerçekleşmeyecekti.

Öte yandan Türk komuta kademesinde muhtemel bir çıkarma veya taarruz beklentisi ile yeni istihkâmlar, istinat noktaları ve batarya mevzileri oluşturulmaya başlandı.⁵⁴ Bu çerçevede Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti'nin 29 Ağustos 1915'teki emri gereği cephedeki birliklerde yeniden bir teşkilat düzenlemesine gidildi. Bu yeni düzenlemeye göre birlikler: *Asya Grubu, Güney Grubu, Kuzey Grubu, Anafartalar Grubu ve Saros Grubu* olmak üzere beş gruba ayrıldı.⁵⁵

1.3. Tahliye Öncesi Mevzi Muharebeleri

Eylül ayı ile birlikte Gelibolu Yarımadası'nda karşılıklı muharebeler rutin hale dönüştü. Büyük taarruzlar yerine siper muharebeleri karşılıklı el bombaları ve lağım faaliyetleri ile mücadele sürdü. Cephe hattındaki koşullar ise artık hava şartlarına bağlı idi. Diğer taraftan cephenin kaderini hava şartlarından ziyade Birinci Dünya Savaşı'nın diğer cephelerindeki askeri ve siyasi gelişmeleri belirleyecekti.

Eylül ayı ile birlikte soğumaya başlayan hava, esen soğuk rüzgârlar ve yağmurlar cephede şartları iyice zorlaştırdı. Cephede muharebeler, düşük yoğunlukta karşılıklı topçu atışı, yer yer de siperler arasında süngü hücumları, lağım faaliyetleri şeklinde devam etmekteydi. Bu muharebelerin savaşın genel sonucuna bir etkisi olmasa da karşılıklı baskınlar ve patlatılan lağımlar taraflara, zayıat verdirmeden öteye de geçemeyecekti.

Bu şekilde devam eden muharebelerden biri de 6 Eylül günü yaşandı. İngilizler Anafartalar sahillerine üç taburluk bir kuvvet çıkardı. Bu harekâtın yeni bir taarruzun başlangıcı olup olmadığını tespiti için 64. ve 25. Alaylardan çıkarılan keşif kollarının 6-7 Eylül gecesi harekâtı Müttefiklerden birer mitralyöz ganimet alması ile sonuçlandı.⁵⁶

⁵⁴ Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe*, (Yay. Haz. Suat Akgül, Hülya Toker, Sema Demirtaş), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 52.

⁵⁵ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, ss. 427-429;

⁵⁶ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, s. 433; İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaş Org. İzzettin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, (Haz. İzzeddin Çalışlar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, ss. 136-137.

Keşif faaliyetlerinin en etkili olanı ise uçaklar ile yapılanlardır. Alman Pilot Yüzbaşı H. Körner, 18 Eylül günü Yarımada üzerinde yaptığı uçuşta, Müttefiklerin asker sayısındaki azalma olduğunu bildirdi.⁵⁷

Eylül ayının alışılmış rutinleşen olaylarından farklı olanı ise Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın, 24 Eylül'de cepheye yaptığı ziyarettir. Enver Paşa, ilk günü Gelibolu'da 6. Kolordu ve Güney Grubu'nu, ertesi gün Kilitbahir'den Çanakkale'ye geçerek Asya Grubu'ndaki birlikleri ziyaret etti.⁵⁸ Enver Paşa, 26 Eylül'de 5. Ordu Karargâhı'na gelerek incelemelerde bulunup, Liman von Sanders'ten savaşın gidişatı hakkında da bilgi aldı.⁵⁹

Eylül ayı ile birlikte Türk Ordu Karargâhı istihbarata ağırlık vererek, Anafartalar'da keşif kolları çıkardı.⁶⁰ Zira Başkomutanlığın en büyük endişesi bu birliklerin Yarımada'ya çıkarılması ihtimali idi. Bu çerçevede kendilerine ulaşan tüm bilgiler 5. Ordu Karargâhı'na gönderildi. Rodos Adası'nda 20.000 İtalyan kuvvetinin toplandığı bilgisi de bu çerçevede 5. Ordu'ya bildirildi.⁶¹

Başkumandanlık Vekâleti'nden 5. Ordu'ya "ivedi" işaretli olarak gelen telgrafta İngiliz gazetelerinde "200.000 kişilik bir kuvvetin hazırlandığını, Müttefiklerin diğer cephelerden kuvvet çekmiş olduğundan, Çanakkale'de yeni bir yarma harekâtı yapılması düşünüldüğü"⁶² haberlerinin yazıldığı bildiriliyordu. Telgrafta muhtemel çıkarma harekâtının ise Saros bölgesine ya da Anadolu tarafına olabileceğini ve kuvvetli ihtiyatlar ile ağır topçuların bulundurulması vurgulanmaktaydı.⁶³

5. Ordu Komutanı Liman von Sanders, Başkumandanlık Vekâleti'nden gelen bu çıkarma haberine ihtimal vermiyordu. 30 Eylül'de verdiği cevapta, İhtiyat kuvvetlerinin hazırlıklı olunması yönünde her taraf emir verdiğini, elinde yeterince ihtiyat kuvvetinin

⁵⁷ "Bu haber üzerine 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders, Yüzbaşı Körner'i madalya ile ödüllendirdi" Yavuz Kansu, vd., *En Eski Çağlardan I. Dünya Savaşına Kadar Havacılık Tarihinde Türkler*, Hava Kuvvetleri Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 1971, c. 1, s. 204.

⁵⁸ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, ss. 431-432; Haydar Mehmet Alganer, *Çanakkale Kara Savaşları Günlüğü*, (Çev. Erdoğan Öztürk, Zehra Gülbudak, Şeyma Büyükcan Sayılır), Deniz Basımevi, İstanbul 2009, s. 121; *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, ss. 431-432.

⁵⁹ "Enver Paşa, tüm grupları ziyaret ettiği halde Anafartalar Grubu'na uğramamıştı. Bu durum karşısında Mustafa Kemal, Liman Paşa'ya istifasını sunacaktır." İzzettin Çalışlar, a.g.e., ss. 140-141.

⁶⁰ *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, (Yay. Haz. Muzaffer Albayrak, Mustafa Çakıcı, Recep Uzundağ, Salih Kahrıman, Yılmaz Karaca), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s. 79.

⁶¹ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, ss. 433-434.

⁶² BDH 3474-H19-5-26.

⁶³ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, s. 432.

olduğunu, 3., 7. ve 26. Tümen'in hazır olduğunu, 12 cm'lik ve 15 cm'lik bataryaların hazır olduğunu ve büyük çapta bir çıkarma ihtimalini görmediğini, İngiliz siyasetinde bir tesir yapabilmek için Saros'un kuzeyine İngilizlerin gösteri harekâtında bulunabileceğini belirtti.⁶⁴

Liman Paşa'nın yeterli kuvvetinin var olduğu şeklindeki ifadesini ordu mevcudu rakamları da doğrulamaktadır. Eylül itibariyle 5. Ordu Komutanlığı'nda 5.282'si subay ve 255.728 er olmak üzere toplam 261.010 kuvveti bulunmaktaydı.⁶⁵

Bununla birlikte 5. Ordu Komutanlığı, İngilizlerin muhtemel bir çıkarma harekâtını da göz ardı etmeyerek, böyle bir durum karşısında -Müttefik cephesindeki tahliye ile ilgili gelişmelerden habersiz bir şekilde- Başkumandanlık Vekâleti'nin de direktifleri doğrultusunda birlikler yeniden düzenledi. Yeni düzenleme çerçevesinde: 2., 3., 4., 5., 10. ve 13. Tümenler Trakya bölgesine alınırken yerlerine 15., 20., 25. ve 42. Tümenler geldi. Ayrıca birliklerin kendi aralarında da yer ve görev değişiklikleri yapıldı. Esat Paşa 1. Ordu Komutanlığı'na getirilirken, Kuzey Grubu Komutanlığı'na Albay Ali Rıza Bey atandı.⁶⁶ Güney Grubu Komutanlığı'ndaki değişiklikle 6 Ekim'de Vehip Paşa'nın yerine Müstahkem Mevkii Komutanı Cevat Paşa getirildi.⁶⁷

Müttefikler, Ekim ayı içerisinde sahil kesiminden gemilerle aşirtma atışlarla Türk hatlarının gerisini bombardıman ediyordu. Bu bombardımanlarda sivil halkın yaşadığı yerler de isabet alıyordu. İngiliz zırhlıları 3 Ekim'de aşirtma suretiyle Çanakkale'ye 15 mermi,⁶⁸ 10 Ekim'de ise Maydos'a 10 mermi attı.⁶⁹

Bu ay içerisinde Seddülbahir mıntıkasında İngilizler lağım faaliyetlerini ve özellikle karşılıklı yoğun topçu ateşini sürdürdü.⁷⁰ Yoğun bombardıman siperlerin tahkimatını tahrip etmiş, kum torbalarını tutuşturmuş, siper önüne gerilen tel örgülere de büyük zarar vermişti. Top mermilerinin en büyük zararı ise kazılan lağımlara olacaktır.⁷¹

⁶⁴ ATASE: BDH 3474-H19-5-26; BDH 3474-H19-5-26a.

⁶⁵ Bu askeri güçle birlikte top sayısı şu şekildedir: Sahra topu 216, cebel topu 87, hayvan topu 23, mantelli top 23, obüs topu 60, gemi ve muhasara topu 11, kısa top 4 adet olmak üzere toplam Yarımada'da 424 adet top bulunmaktadır. *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, s. 618.

⁶⁶ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, s. 437.

⁶⁷ BOA, İ.HB. 1334.M-12.

⁶⁸ Binbaşı Nazmi Bey, *Çanakkale Deniz Savaşları Günlüğü 1914-1922*, (Çev. Nurcan Bal, Mehmet Aktaş), Çanakkale Deniz Müzesi Komutanlığı Yayınları, Çanakkale 2004, s. 101.

⁶⁹ Binbaşı Nazmi Bey, a.g.e., s. 102; *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, ss. 97-98.

⁷⁰ ATASE: BDH 3435-12-14-12.

⁷¹ ATASE: BDH 3435-12-14-13.

24 Ekim günü Müttefikler, 1. Türk Tümeni cephesine hafif piyade ateşi, makineli tüfek ateşi ve el bombası ile ateş etti. Saat 06.00'da yapılan şiddetli ateş sonucu Türk siperleri ve rah-ı mesturları⁷² zarar gördü. 10. Tümen cephesinde bomba atışları yapıldı. 14. Tümen cephesinde ise cepheyi ve gerilerini Müttefikler tarafından hafif topçu ateşi ile döğmüştür. Güney Grubu'nda 24 saat zarfındaki zayıat 20 şehit, bir subay ile 35 er yaralı olup, 101 er hastaneye gitti.⁷³

28 Ekim'de Türk topçuları Müttefik siperlerine doğru açtığı ateşini sıklaştırdı. İki günlük muharebelerde Türk tarafının zayıatı 12 er şehit, 70 er yaralı olup, 84 er hastaneye gitti.⁷⁴ 29 Ekim'de bir Türk uçağı Saros Körfezi üzerinde bir keşif uçuşu yaptı, Müttefiklerin durumu incelendi.⁷⁵

Ekim ayının önemli hadiselerinden birisi de Seddülbahir açıklarında İngiliz mayın gemisi HMS Hythe ile Sarnia istimbotunun kaza sonucu çarpışmasıdır. 28-29 Ekim günü gerçekleşen çarpışmada asker nakli olarak kullanılan Hythe gemisi battı ve 2 subay 155 mürettebat kayboldu.⁷⁶

31 Ekim'de 6. Tümen cephesinde Müttefikler çokça bomba attı, atılan bombalar kum torbalarını tutuşturdu. Kuzey Grubu'nda rutin muharebe devam ederken yalnızca 16. Tümen cephesinde Kanlısırt'ta yoğun bombardıman sürüyordu.⁷⁷

Muhtemel bir çıkarma beklentisi nedeniyle Çanakkale'ye takviye birlikler gönderildi. 31 Ekim itibariyle 5. Ordu'nun emrinde 6.682 subay, 389.800 er olmak üzere toplamda 396.662 asker bulunmaktaydı. Askerin yanı sıra piyade tüfeği, makineli tüfek gibi silah mevcudu ise şöyle idi:⁷⁸

⁷² Rah-ı mestur: Askerlerin ihtiyat mevkisindne ön siperlere gidiş gelişlerinde kullandıkları derin kapalı yollardır.

⁷³ ATASE: BDH 3435-12-11-11.

⁷⁴ ATASE: BDH 3435-12-15-13.

⁷⁵ ATASE: BDH 4468-161-1-1.

⁷⁶ Henry Woodd Nevinson, *1915 Çanakkale Seferi*, (Çev. Sebahattin Şenol) İz Yayıncılık, İstanbul 2019, ss. 318-319.

⁷⁷ ATASE: BDH 4468-161-2.

⁷⁸ ATASE: BDH 3413-61-2-8.

Kıtaat	Subay	Er	Silah				
			Piyade Tüfegi	Makinelî Tüfek	Muhtelif Cins Tüfek	Nordanfild	Kılıç
Saros Grubu	781	42.483	22.787	16	73		2.282
Anafartalar Grubu	1.722	98.286	53.052	58	185	60	260
Kuzey Grubu	881	48.068	30.951	41	84	54	164
Güney Grubu	1.338	78.664	36.236	60	147	39	215
Asya Grubu	493	26.577	15.327	20	38	8	306
17. Kolordu Karargâh Kıtaatı	757	45.364	22.654	16	73	16	914
5. Ordu Karargâhı	71	1.153	166	-	1	-	-
5. Menzil Müfettişliği	819	49.205	-	-	-	-	-
TOPLAM	6.862	389.800	181.173	211	601	177	4.141

Tablo 1.1. 31 Ekim 1915 itibariyle 5. Ordu'nun asker ve silah mevcudu.

Kasım ayı ile birlikte cephedeki karşılıklı bombardıman ve siper hücumlarından ziyade hayatı çekilmez kılan husus hava şartlarının kötüleşmesi oldu. Artan yağmur ve fırtınalar her iki tarafı olumsuz etkiledi. Bu durum Türk istihbarat raporlarına da yansyacaktı. Fırtına nedeni ile küçük tonajlı gemiler ya da römorkörler karaya oturdu.⁷⁹

Cephe hattında rutinleşen hadiselerden farklı durumlar da olmaktadır. 4 Kasım'da İngiliz E-20 denizaltısı Çanakkale'de batırıldı, denizaltının mürettebatından 2 subay, 6 er esir alındı, 29 personel de kayboldu.⁸⁰

6 Kasım öğleden sonra bir İngiliz uçağı, Osmanlı topçu ateşi sonucu Küçük Kemikli civarında denize düşürüldü. Uçak enkazını bilâhare Müttetikler sahilde hastane çadırları civarına çekmeye çalıştı. Türk topçuları tarafından açılan ateş sonucu bir römorkör yara alarak karaya oturdu.⁸¹

Türk tarafı da havacılık faaliyetine önem veriyordu. 16 Kasım tarihli Alman Pilot Serno'nun raporuna göre Çanakkale'de havacılık personeli olarak Almanlardan 14 subay, 60 personel, Türklere 22 subay, 250 personel bulunuyordu.⁸²

⁷⁹ *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, ss. 153-154.

⁸⁰ TNA: ADM 1/8447/21; *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 161.

⁸¹ İzzettin Çalışlar, a.g.e., s. 158.

⁸² PA AA: R 13336.

Güney Grubu'nda, 15 Kasım'da patlattığı lağım sayesinde istifade ederek 16 Kasım gece 02.00'de 39. Alay'ın sol cenahından ilerleyerek iki mangalık Türk siperini işgal etti.⁸³ 17 Kasım öğleden sonra 14.30'da Müttefikler gemi topuyla Kirte civarını ve merkezde bulunan 10. Tümen'in ileri hatlarını bir müddet bombardıman etti. 38. Alay'ın sol cenahına ve diğeri 45. Alay'ın merkezi karşısında olmak üzere iki lağım patlattıktan sonra kara topçuları mitralyöz ve piyadesiyle bütün fırka cephesine saat 17.00'ye kadar ateş etti. Bu sırada 28. Alay'ın sol cenahına manga koluyla hücum etmiş ve fakat muvaffak olamamıştır. 45. Alay cephesine de şiddetli taarruz ederek bu alayın ilk hat siperlerine girmiş ise de siperlerden gelen yan ateşi ve Türklerin mukabil taarruzlarıyla uzaklaştırıldı.⁸⁴ Müttefiklerin aldığı siperleri geri almak için 21 Kasım öğleden sonra saat 16.00'da topçu ateşinden sonra 38. Alay'ın sol cenahından kaybedilen siperler geri alındı.⁸⁵

Kasım boyunca Arıburnu, Anafartalar ve Seddülbahir'de İngiliz zırhlıları ve kara topçuları Türk hatlarını bombardımana devam etti. Seddülbahir mıntıkasında Kasım ayının ilk beş gününde 6.000'e yakın top mermisi, 618 bomba ve 391 torpil atışı yapıldı.⁸⁶ Müttefiklerin 16 Kasım'da Bombatepe, 17 Kasım'da ise Kireçtepe üzerinde giriştikleri küçük çaplı saldırılar da başarısızlıkla sonuçlandı.⁸⁷

5. Ordu, Kasım sonu itibari ile kesin bir sonuç almak için Arıburnu ile Anafartalar cephesinin iç kanatları doğrultusunda bir yarma taarruzu planladı.⁸⁸ Planın icrası için takviye olarak gelen 24 cm'lik motorlu bir Avusturya Havan Bataryası ve yanında 15.000 adet mermi ile⁸⁹ (Bkz. Ek:1) 15 Kasım'da Uzunköprü'ye, 22 Kasım'da Yalova köyüne ulaştı. Yalova köyünde Liman von Sanders ile görüşüldü.⁹⁰

5. Ordu emrine verilen Havan Bataryasına bağlı 9 nolu batarya, 27 Kasım'da Kocaçimen'in doğusunda bulunan Matikdere'deki mevziisine yerleştirildi. Bu topların ilk ateşi ise Mestantepe ve Pınartepe'deki İngiliz siperlerine oldu. 29 Kasım'da Kanlısirt'taki Müttefik siperlerine de ateş açtı. 36 nolu batarya ise Soğanlıdere'ye yerleştirildi.⁹¹ Bu atışlar

⁸³ ATASE: BDH 3407-30-10-1.

⁸⁴ ATASE: BDH 3407-30-10.

⁸⁵ ATASE: BDH 3407-30-10-2

⁸⁶ *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, ss. 155-157.

⁸⁷ *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 167.

⁸⁸ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, s. 440.

⁸⁹ PA AA: R 13336.

⁹⁰ IRCICA: FEA011263.

⁹¹ İsmail Tosun Saral; Emre Saral, *Çanakkale ve Sina-Filistin Cephesi'nde Avusturya-Macaristan Ordusu Topçu Bataryaları*, Türk Macar Dostluk Derneği Yayınları, Ankara 2012, s. 28.

Arıburnu'ndaki askerin büyük moral kaynağı oldu.⁹² Topçu ateşinden Anzak mevzilerindeki 58 asker öldü, 204 asker yaralandı.⁹³ Bu bataryaların etkili atışları nedeniyle İngiliz torpidolar kıyıdan uzaklaşarak denize açıldı, nakliye gemileri de top menzili dışına çıkmak zorunda kaldı.⁹⁴

Gelibolu Yarımadası'nda Kasım ayı muharebelerindeki temel amaç tarafların birbirlerini daha fazla yıpratması ve kısmi olarak da mevzi düzeltmeleridir. Bu kabil muharebelerin yoğunlaştığı yerler ise Kireçtepe, Kayacıkağılı, Şahinsırtı, Bombasırtı, Kırmızısırt ve Kanlısırt'tır.

1.3.1. Büyük Fırtına: 26 Kasım 1915

Kasım ayında hava durumu ile ilgili Berlin'den çekilen telgrafta Akdeniz üzerinden alçak basınç ve yağışlı bir havanın Çanakkale'yi etkileyeceği, rüzgârın lodostan fırtınalı şekilde eseceği ve havanın hızlıca soğuyacağı bildiriliyordu. Bu tahmin tuttu ve 26 Kasım günü öğleden sonra rüzgâr hızını arttırarak akşamüzeri saat 16.00 gibi fırtınaya dönüştü.⁹⁵

Seddülbahir'de görevli 42. East Lancashire Tümeni'ne bağlı 1. Lancashire Fusilers Taburu savaş günlüğüne saat 19.00'da çok şiddetli rüzgâr ve sağanak yağmurla birlikte şiddetli bir fırtınanın başladığını yazdı. (Bkz. Ek:2) Saat 20.00'de bütün telefon iletişimi kesildi. Saat 21.00'de bütün siperler suyla doldu, suyun tsunami gibi gelmesiyle, çok sayıda asker boğuldu ve silahların bir kısmı kurtarılabildi.⁹⁶

Şiddetli başlayan yağmur,⁹⁷ gece yarısı fırtınaya dönüştü, Yarımada'nın tamamında sel ve su taşkınları yaşandı, siperler suyla doldu.⁹⁸

İç çamaşırlarına kadar ıslanan askerlerde artık savaşıacak mecal kalmadı. Yağmur ve fırtına o kadar şiddetlidir ki yüksek yerlerden gelen sel siperlerde ne varsa beraberinde sürükledi. Birçok mezarın üzeri de sel nedeni ile açıldı.⁹⁹ Siperler ve vadi yataklarını sel

⁹² Emin Çöl, *Çanakkale - Sina Savaşları Bir Erin Anıları*, (Haz. Celal Kazdağlı), Nöbetçi Yayınevi, İstanbul 2009, s. 60.

⁹³ Christopher Pugsley, *Çanakkale-Yeni Zelandaluların Öyküsü*, (Çev. Ülke Evrim Uysal), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 582.

⁹⁴ İsmail Hakkı Sunata, *Gelibolu'dan Kafkaslara, Birinci Dünya Savaşı Anıları*, (Yay. Haz. Kansu Şarman), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s. 185.

⁹⁵ Mithat Atabay, "Çanakkale Savaşları'na Hava Şartlarının Etkisi", *100. Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi, Çanakkale-Türkiye (21-24 Mayıs 2015)* 2015, ss. 592-593.

⁹⁶ TNA: WO 95/4310.

⁹⁷ İzzettin Çalışlar, a.g.e., s.150.

⁹⁸ Charles Edwin Woodrow (C.E.W.) Bean, *The Story of ANZAC from 4 May, 1915, To The Evacuation Of The Gallipoli Peninsula*, 11th Edition, 1941 Volume II – Angus and Robertson Ltd. Sdney, 1941, s. 846.

⁹⁹ Alan Moorehead, *Çanakkale Geçilmez*, (Çev. Günay Salman), Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, s. 438.

basmış, siperler kanalizasyon kanallarına benziyordu.¹⁰⁰ Tüm bu zorluklara ilaveten bir de geceleri -8 derece hissedilen sıcaklık hayatı iyice zorlaştırmaktaydı.¹⁰¹

Cephede hayatı iyice zorlaştıran ise sel felaketinden hemen sonra yağan kar yağışı idi.¹⁰² Saat 16.00'da başlayan kar yağışı ve tipiyle birlikte sıcaklık sıfırın altında dayanılmaz bir hal aldı.¹⁰³ Tursunköy'de (Beşyol) yaşayan köylülere göre kırk yıldır böyle bir kış yaşanmamıştı.¹⁰⁴ Şiddetli yağmur, sel, ardından gelen kar ve don karşısında cephede muharebeler durdu, fiilen bir ateşkes yapılmış gibiydi.

1.3.1.1. Müttefik Siperlerinde

Soğuk havayla birlikte sel, fırtına ve kar, Müttefik kuvvetlerinin siperlerinde de büyük hasara neden oldu. Türk siperlerine göre daha alçak yerlerde olan mevzi ve siperleri su altında kaldı. Yaşanan bu felaket karşısında, askerler kendilerini kurtarma çabasına girdi. Akşam saat 21.00'a geldiğinde Seddülbahir'deki siperler de bir metreye yakın suyla doldu. Askerlere konserve et, birkaç bisküvi ve biraz rom güçlkle dağıtılabildi.¹⁰⁵

Müttefik askerleri kar ve fırtına karşısında çaresiz kaldı. Askerlerin büyük kısmı donma tehlikesi geçirdi. Hastaneler bu hastalarla doldu ve hastane çadırlarında yer kalmadı. Askere dağıtılan battaniyeler de yeterli gelmeyince askerler çareyi birbirlerine sokularak ısınmakta buldular. Bilhassa Hint askerlerinden hastalanan asker sayısı çoğaldı.¹⁰⁶ Üsteğmen Thomas Watson İngiliz cephesinde yaşanan muharebelerdeki ateşten daha kötü olarak gördüğü fırtınayı “*Tufan'dan bu yana anlatması olanaksız en büyük yağmur*”¹⁰⁷ olarak tasvir etmektedir.

Arıburnu'nda ayaklarından rahatsız olduklarını belirten 400 asker hastaneye başvurdu.¹⁰⁸ Anafartalar'daki 9. İngiliz Kolordusu da kötü hava şartlarından en çok etkilenen birlikti. Kireçtepe bölgesinde muharebe eden birliklerin siperleri alçak ve tamamen korunaksız oldukları için birçok asker sel suyuna kapılıp gitmişti.¹⁰⁹ Kraliyet Deniz Tümeni

¹⁰⁰ Charles Edwin Woodrow (C.E.W.) Bean, *Gallipoli Mission*, Australian War Memorial, Canberra 1948, s. 244.

¹⁰¹ Charles Roux, *Çanakkale Seferi*, (Çev. Mehmet Nihat, Asım), İlhami Fevzi Matbaası, İstanbul 1926, s. 221.

¹⁰² İzzettin Çalışlar, a.g.e., s. 151.

¹⁰³ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., 273.

¹⁰⁴ Hans Kannengiesser, *Çanakkale'de Türklerle Beraber Bir Alman Albayının Gözünden Çanakkale*, (Çev. Mehmet Serez), Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 242.

¹⁰⁵ Robin Prior, a.g.e., s. 314.

¹⁰⁶ Mithat Atabay, 2015, a.g.m., s. 595.

¹⁰⁷ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 269.

¹⁰⁸ David Wayne Cameron, a.g.e., s. 235.

¹⁰⁹ Mithat Atabay, 2015, a.g.m., ss. 595-596.

de soğuk havalardan etkilendi. Tümede 4 asker öldü, 27 asker kayıp, 7 subay ve 286 asker de hastaneye sevk edildi.¹¹⁰

Soğuktan etkilenen askerleri Suvla Limanı'na yanaşan gemilerle İmroz Adası'na sevk edildi. 28 Kasım günü limana yaklaşan 2 zırhlı, 3 monitör, 1 kruvazör, 2 hastane gemisi muhtelif büyüklükte 8 nakliye vapuru Küçük Kemikli'de 1 hastane gemisi yaralıları nakletti.¹¹¹

Anafartalar'da üç gün sürecek bu fırtınada 5.000'den fazla asker soğuktan etkilendi. Birçok siper tamamen su ile doldu, askerler siperleri terk ederek siperlere sadece nöbetçi asker bırakmak zorunda kaldı.¹¹² Soğuğun etkisiyle sersemlemiş ve uyuşmuş olan askerler, kademeli olarak siperlerden geriye alındı. Birçok asker ise siperlerde elleri tetikte gözleri Türk hatlarını gözetlerken donmuş vaziyette bulundu. O gecenin sabahına kadar İngiliz 9. Kolordu'sunda 200 asker donarak öldü.¹¹³ Donma vakaları nedeniyle üç günde 6.500 asker tahliye edildi.¹¹⁴

Fırtına o kadar şiddetli olmuştu ki yollarını kaybeden askerlerin bir kısmı Türk tarafına esir düşmüştü. Onlardan biri de 28 Kasım gecesi esir olan Onbaşı Donald J. Maclean'dır.¹¹⁵

İngiliz askerlerinin hatıralarında da bu fırtına sıklıkla yer alır. Frederick Griffiths, ıslak giysilerle dışarıda yattıklarını, siperlere bir hafta boyunca giremediklerini ve siperlerin bir buçuk iki metre suyla dolduğunu belirtmektedir.¹¹⁶ Su arabaları donmuş, elde mutfakta ve hastanelerde kullanılacak pek az su kalmıştır.¹¹⁷

Soğuk hava Seddülbahir bölgesindeki Fransız sömürge askerlerini de etkiledi. Fransız hatlarında soğuk -8 dereceyi görmüştü. Senegalli birçok askerin el ve ayaklarında

¹¹⁰ ADM 137/3086.

¹¹¹ ATASE: BDH 3436-15-14-5a; BDH 3436-15-15-1a; BDH 3436-15-15-6a.

¹¹² David Wayne Cameron, a.g.e., s. 235.

¹¹³ Henry Wood Nevinson, a.g.e., s. 322; Alan Moorehead, a.g.e., s. 439.

¹¹⁴ Christopher Pugsley, a.g.e., s. 586.

¹¹⁵ "...Şiddetli yağmurlar yağdığından, önceleri kuru olan nehir yatakları suyla doldu. Biz de tamamıyla ıslanmıştık. Nehirden geçmek üzere geceleyin gelmek istedim. Bu esnada Türk siperlerine düştüğümü anladım. Kendi tarafıma gidiyorum zannıyla aksi istikamete gittiğimden dolayı esir düştüm." Ahmet Tetik; Y. Serdar Demirtaş; Sema Demirtaş, *Çanakkale Muharebeleri'nin Esirleri - İfadeler ve Mektuplar*, c. 1, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 361.

¹¹⁶ Donan askerlere şahit olanlardan biri de İngiliz Harold Boughton'dır. O şahit olduğu bu durumu "Ayaklarımız suda donmuştu. Çevremizde arkadaşlar hep inleyip ağlıyorlardı. Ateş basamağındaki nöbetçilerden bazıları donmuştu ve dokunulduğunda yere devriliyorlardı" diyerek anlatıyor. Kendisi de donma tehlikesi geçirmiş, birçok arkadaşı da bu durum karşısında onun ifadesi ile "Koca koca adamlar bebekler gibi" ağlamıştı. Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 273.

¹¹⁷ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., ss. 272-273.

görülen donma hadiseleri ve baş gösteren akciğer hastalıkları nedeniyle 467 Senegalli asker geri gönderildi.¹¹⁸

Kötü hava şartlarından dolayı Müttefik askerlerden yaklaşık 8.000'i sel sularına kapılma, donma vs. hususlardan zarar görüp doğrudan etkilenmişti.¹¹⁹ Müttefik askerler olumsuz hava şartlarına rağmen morallerini yüksek tutmaya çalıştılar. Askerler, bir yandan ellerinde çengelli sopayla siperlerde su içinde yüzen malzemeleri ve elbiseleri yakalama çalışıyor, diğer yandan da şarkı söylüyorlardı.¹²⁰

Hava şartları Müttefiklerin deniz ulaşımını da olumsuz etkiledi. İmroz (Gökçeada) Kefalo Limanı'nda gemiler için sığınacak bir liman olması düşüncesiyle üç büyük gemi batırıldı.¹²¹ Fırtına Arıburnu ve Seddülbahir'de iskeleleri parçaladı, layterler karaya oturdu. Limandaki küçük tekneler parçalandı, sahillerdeki tüm eşyalar parçalandı, sağa sola savruldu.¹²² Seddülbahir'de ise dev dalgalar iskele ve dalgakıranlara büyük hasar verirdi, hatta kayıklar bile yavaşamadı. Zira kuvvetli dalgalara dayanamayan iskeleler çöktü, Fransızlara ait olan bir taş iskele yerle bir oldu.¹²³

26 Kasım'da başlayan fırtınalı soğuk hava, 30 Kasım'da durdu. 9. İngiliz Kolordusu'ndaki ölümlerin sayısı 200'den fazladır. Müttefikler, Yarımada'dan yaklaşık 10.000 hasta tahliye etmek zorunda kaldı.¹²⁴ Bu hastalardan 5.000 kişinin çeşitli yerlerinde donma meydana gelmişti. 5.000 kişi ise kayboldu.¹²⁵ Fırtına ve tipiden etkilenen 280 asker de öldü.¹²⁶ Fransız askerlerinden de soğuktan 600 kişi hastalanarak ya da uzuvları donması nedeniyle etkilendi.¹²⁷

1.3.1.2. Türk Siperlerinde

Soğuk hava ve fırtına Türk tarafında hayatı olumsuz etkilemişti. Türk siperlerini de sel bastı, barikatlar çöktü ve sığınaklar yıkıldı. Erler siperlerinden çıkarak canını kurtarma

¹¹⁸ Ahmet Diriker, *42. Alay: Gelibolu 1915*, Scala Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 137.

¹¹⁹ Robin Prior, a.g.e., s. 315.

¹²⁰ John Henry Patterson, *Çanakkale Savaşı'nda Siyonistler*, (Çev. Ozan Kemal Sarılioğlu), DBY Yayınları, İstanbul 2011, ss. 209-210.

¹²¹ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., ss. 477-478.

¹²² Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 274; Alan Moorehead, a.g.e., s. 439.

¹²³ William Ewing, *Gelibolu'dan Bağdat'a*, (Çev. H. Büşra Yavuz), İz Yayıncılık, İstanbul 2012, ss. 145-148.

¹²⁴ Henry Wood Nevinson, *The Dardanelles Campaign*, Henry Holt And Company, New York 1919, s. 385.

¹²⁵ Alan Moorehead, a.g.e., ss. 439-440; C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., ss. 480-481.

¹²⁶ Robert Rhodes James, a.g.e., s. 488.

¹²⁷ Charles Roux, a.g.e., s. 221.

telaşına düştü. Çok sayıda er sel sularına kapılarak boğuldu. Soğuktan yüzlerce kişi öldü ve yaklaşık 5.000 kişi soğuktan etkilendi.¹²⁸

Siperler su ile doldu, kum torbalarını sel götürdü. Azmak Dere ve Anafarta Ovası'ndaki taburların bombaları ve bomba topları malzemelerini dahi sel götürdü, toprak kum ve çamur altına gömüldü. Selden eşyalarda büyük zarar gördü. Askerlerin tüfekleri su ve çamur dolduğundan ateş edemiyordu. Yağmurların yağması ile birlikte siperler çöktü. Birçoğu kullanılmaz hale geldi.¹²⁹

Azmak'ta bulunan 18. ve 59. Alay ile Küçük Anafarta Ovası'nda bulunan 36. Alay askerleri sel felaketinden bir hayli etkilendi.¹³⁰ 36. Alay 1. Taburdan 20 sandık cephane, 40 bomba, 22 tüfek, 12 kasatura, 30 tarassut aynası, 38 kazma, 35 kürek, 4 balta, 40 karavana zayi oldu. 34. Alay 1. Taburdan 60 sandık cephane su altında kaldı. 2. Taburdan 11 sandık cephane, 1. Taburdan çeşitli malzemeler zayi oldu. 64. Alay kısmen ve 59. Alay daha çok savaş malzemesi, eşya, karavana gibi pek çok eşya zayi oldu. 59. Alay'dan bir subayın eşyalarını seller götürdü. 11. Tümen cephesinde taş ve kerpiç ile yapılan siperler bozuldu ve mahfuz mahallerin büyük bir kısmı çöktü. 34. Alay cephesinde (15) ve (16) numaralı siperlerde ve rah-ı mesturlarında 80 santimetre kadar kumlu çamurla doldu. Türk siperlerin ve rah-ı mesturların yeniden tamir edilmesi için pek çok kum torbasına ve keresteye ihtiyaç vardı.¹³¹

Özellikle fırtına ile birlikte sel o kadar şiddetli ve ani oldu ki boğulan birçok Türk askerinin cesedi Anzak ve İngiliz siperlerine ve Tuzla Gölü'ne doğru sürüklendi.¹³²

Aşırı soğuktan korunmak için askerlere eldiven ve çorap dağıtıldı.¹³³ Soğuk hava sonucu 12. Tümen'den de 90 asker hayatını kaybetti. İsmailoğlu Tepesi'nde 59. Alay askerleri sele maruz kaldı, 1 ihtiyat zabiti vekili¹³⁴ olmak üzere 23 şehit, 9 boğulma, 37 donarak vefat, 95 yaralı, 86 kayıp olmak üzere toplam 250 asker kayıp verdi.¹³⁵ 59. Alay da sonraki günlerde zayıf arttı; 72 er selden kayboldu, 42 er şehit oldu. 15. Alaydan 1 şehit, 1 yaralı vardı. 36. Alay 1. Tabur 1. Bölükten Mülazım-ı Sani Celal Efendi ile 53 er kayıp, 2.

¹²⁸ Tahsin Çelebican, *Çanakkale'de Nasıl Kazandık*. Vakıf Matbaası, İstanbul 1937, s. 157.

¹²⁹ ATASE: BDH 3436-15-14-8; BDH 3436-15-14-8a.

¹³⁰ İzzettin Çalışlar, a.g.e., s. 151.

¹³¹ ATASE: BDH 3436-15-14-8; BDH 3436-15-14-8a.

¹³² Robin Prior, a.g.e., s. 315, Alan Moorehead, a.g.e., s. 438.

¹³³ Mehmet Fasih, *Kanlısirt Günlüğü*, (Haz. Murat Çulcu), Denizler Kitabevi, İstanbul 2006, s. 159.

¹³⁴ Boğularak şehit olan subay, İhtiyat Zabiti Yeşil Oğlu Bekir Sıtkı Efendi Konya Selçuk nüfusuna kayıtlıdır. Birliği 59. Alay 3. Tabur 11. Bölük'tür.

¹³⁵ ATASE: BDH 4564-33-4-4; Hans Kannengiesser, 2009, a.g.e., s. 242.

Taburdan 10 er, 3. Taburdan 3 er şehit, biri hafif, biri ağır olarak 2 yaralı, 20 er yaralı, 17 er kayıp, 3. Taburdan 1 er yaralı idi.¹³⁶

Anafartalar Grubu'na bağlı 11. Tümen'de boğulan 2, donan 17; 12. Tümen'de boğulan 37, donan 165, kaybolan 147; 9. Tümen'de boğulan 9, donan 37, kaybolan 86; 6. Tümen'de boğulan 5, donan 29, kaybolan 22 asker olmak üzere toplamda 53 asker boğuldu, 248 asker dondu, 255 asker de kayboldu. Toplamda Anafartalar Grubu'nda 556 asker zayıt verildi.¹³⁷

Anafartalar Grubu'nda 25 Kasım - 2 Aralık 1915 tarihleri arası zayıt çizelgesi olumsuz hava şartlarının etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Çizelgeye göre toplamda 6 subay, 270 er şehit oldu, 6 subay, 976 er yaralandı. En çok zayıt 6., 9. ve 12. Tümen'de görülmektedir.¹³⁸

Birlik	Subay		Er		Genel Toplam
	Şehit	Yaralı	Şehit	Yaralı	
6. Tümen	3	3	61	219	285
7. Tümen	-	-	16	56	72
8. Tümen	-	-	13	65	78
9. Tümen	-	-	65	212	277
11. Tümen	-	-	43	135	178
12. Tümen	2	2	43	171	216
26. Tümen	1	1	29	118	148

Tablo 1.2. Anafartalar Grubu'nun 25 Kasım-2 Aralık 1915 tarihleri arası zayıtı.

Bu husustaki belgeler de bu vahim tabloyu doğrulamaktadır: 8. Tümen'de soğuktan 1 kişi, 18. Alay'da soğuktan 3, boğulmadan da 2 kişi şehit oldu.¹³⁹ 6. Tümen'e bağlı 18. Alay'ın 26-29 Kasım tarihindeki üç günlük zayıt raporu çarpıcıdır. Boğulma ve soğuktan dolayı şehit olan asker sayısı 6 kişidir. Ayrıca üç günde 35 asker şehit olmuştur. Hastaneye giden subay sayısı 72 kişidir. 18. Alay'ın zayıt tablosu soğukların asker üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir.¹⁴⁰

¹³⁶ ATASE: BDH 3436-15-14-8; BDH 3436-15-14-8a.

¹³⁷ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, s. 439.

¹³⁸ ATASE: BDH 4564-33-4.

¹³⁹ ATASE: BDH 4564-33-4-3.

¹⁴⁰ ATASE: BDH 4564-33-4-1.

Birlik Adı	Tarihler	Şehit	Yaralı	Hastaneye Giden		Açıklama
				Subay	Efrat	
6. Tümen 18. Alay	26 Kasım 1915	14	19	16	8	3 soğuktan, 1 boğulmaktan, 4 Şehit; 10 şehit kurşundan, 19 yaralı kurşundan.
	27 Kasım 1915	13	24	2	19	1 şehit soğuktan, 4 mitralyözden, 8 kurşundan, 24 yaralı kurşundan.
	28 Kasım 1915	8	19	22	3	1 şehit boğulmaktan, 7 şehit, 19 yaralı kurşundan.
	29 Kasım 1915	-	-	32	28	
	TOPLAM	35	62	72	58	

Tablo 1.3. 6. Tümen 18. Alay'ın 26-29 Kasım 1915 tarihleri arasındaki zayıyatı.

Anafartalar Grubu'na bağlı tümenlerden gelen raporlar (Bkz. Ek:2) en fazla zayıyatın 12. Tümen'de olduğunu göstermektedir: 12. Tümen'in 191 askeri şehit, 238 askeri yaralı, 26 askeri ise boğulmuştur. Diğer tümenlerde de boğulan ve donan askerler tabloda yer almaktadır:¹⁴¹

Birlikler	Subay		Er			Açıklama
	Şehit	Yaralı	Şehit	Kayıp	Yaralı	
6. Tümen	-	-	5	-	72	
7. Tümen	-	-	-	-	-	
8. Tümen	-	-	1	-	-	
9. Tümen	-	-	12	1	12	1 er donarak şehit.
11. Tümen	-	-	12	-	1	1 er boğulmuş.
12. Tümen	-	-	191	-	238	26 er boğulmuş, diğerleri donmuş.
26. Tümen	-	-	46	-	86	9 er boğularak diğerleri donmuş.
Hastanede	1	1		-		Donarak şehit, 36. Alay 2. Tabur 6. Bölük Zabit Vekili Rıfat Efendi.
TOPLAM	1	1	267	1	409	

Tablo 1.4. Anafartalar Grubu'nda boğulan ve donan askerlerin belirtildiği zayıyat cetveli.

Sadece insan cesetleri değil, tüfek, boş cephanes sandıkları, malzemelerin bir kısmının sel ile birlikte sürüklendiği İngiliz askerlerinin hatıralarında sıklıkla geçen bir durumdur.¹⁴² Türk tarafının asker kaybının yanında cephanes ve mühimmatta pek çok zarar gördü. 15. Kolordu'ya ait birliklerden 149 tüfek, 104 sandık piyade cephanesi, 327 bomba, 600 kum torbası zayı oldu.¹⁴³

¹⁴¹ ATASE: BDH 4564-33-4-2.

¹⁴² William Ewing, a.g.e., ss. 150-152.

¹⁴³ ATASE: BDH 4564-33-4-3.

35. Alay'da takım komutanı olarak görevli Yedek Subay İsmail Hakkı Sunata, hatıratında soğuk havadan nasıl etkilenildiğini şöyle anlatmaktadır: “*Yağmur çok şiddetli yağıyor, siperler çöküyordu. Subay ve asker zeminliklerine sular basıyor, ortalık çamur ve topraktan geçilmiyordu. Asker ateş yakarak ısınmaya çalışıyordu.*”¹⁴⁴

Bu fırtınanın Türk tarafında olumsuz etkisi nedeni ile 14 Aralık'ta cepheye Almanya'dan meteoroloji uzmanları gönderildi. Alman Büyükelçiliği gelecek personelin isim listesini 15 Aralık'ta Liman von Sanders'e bildirdi.¹⁴⁵ Sanders, soğuk havaların askeri çok etkilediğini belirterek Almanya Genelkurmayı'na Büyükelçilik vasıtasıyla bir telgraf çekti ve tam takım 150.000 kıyafetin acilen gönderilmesini istedi. Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Metternich, telgrafında Avusturya askeri ataşesinin kısa süre önce Çanakkale'den döndüğünü, savunma hattı ve siperlerin oldukça iyileştirildiğini fakat birliklerin durumunun endişe verici olduğunu ve Çanakkale'de başarılı olunması gerekiyorsa acilen istenen kıyafetlerin gönderilmesinin şart olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁶

İngiltere'nin 1919 yılında Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti'ne sorduğu sorulardan birisi de 26 Kasım'da yaşanan fırtınadır. “*Kasım ayı sonundaki fırtına ve tipinin Türk askerlerin üzerindeki etkisi nasıl oldu?*” sorusuna şöyle cevap verilmişti:

“*Azrak bölgesindeki 6., 9. Tümen ile 12. Tümen'in siperlerine çok zarar verdi ve bir miktar zayıf oldu, bu siperlerin çoğu toprak seviyesinin altındaydı. Bu bölgelerdeki siperler yağmur suları ile doldu, asker bulundurulamadı. Bu bölgedeki askerler geri çekilmek zorunda kaldı ve ara siperlere yerleştirilmek zorunda kaldılar. Yağmuru takip eden soğuk hava ve kar fırtınaları, kuru kalamayan askerler arasında soğuktan donmalara ve yaralanmalara sebep oldu.*”¹⁴⁷

1.4. Tahliye Fikrinin Tartışılması

Ağustos ayında yapılan başarısız taarruzlar sonrası Gelibolu Harekâtı'nın geleceği Londra'daki siyasetçiler arasında da tartışılmaya başlandı. Gazeteler, bu harekâta binlerce insanın kaybedildiğini ve Çanakkale'deki bu savaşın 300 milyon İngiliz lirasına mal olduğunu ileri sürerek Kabine'ye ve Lord Kitchener'e yüklenmeye başladı.¹⁴⁸

¹⁴⁴ İsmail Hakkı Sunata, a.g.e., ss. 182-183.

¹⁴⁵ PA AA: R 13337.

¹⁴⁶ PA AA: R 13336.

¹⁴⁷ TNA: ADM 116/1714.

¹⁴⁸ Serpil Sürmeli, “İngiliz Savaş Muhabiri Ellis Ashmead Bartlett'in Gözüyle Çanakkale Seferi Başarısızlığı ve Gelibolu'da Sıradışı Mücadelesi”, *Atatürk Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 2006, s. 95.

Lord Kitchener, cephede henüz ümitlerin tükenmediği 15 Ağustos'ta Fransa'ya giderek Savunma Bakanı Millerand ve Fransız Başkomutanı General Joffre ile görüştü. Fransızlar, Almanların Batı Cephesi'nde başarılı taarruzlar yaptığını, Rusların geri çekilmeye başladığını ve biran evvel harekete geçilmesi gerektiğini ona söyledi.¹⁴⁹

Fransızların arzuladığı taarruz ise Çanakkale'de Bolayır ve Anadolu yakasına yapılacak bir hareketti. Fransız Başbakanı Rene Viviani, Fransız General Maurice Sarrail'e görev vererek Bolayır, Kabatepe ve Asya kıyılarına yapılacak bir çıkarmanın başarı ihtimalini araştırmasını istedi. Sarrail'in yaptığı inceleme sonucuna göre Bolayır'a saldırmanın çok tehlikeli ama başarılması halinde ise büyük kazanç olacağını belirtti. Ayrıca Kabatepe'ye çıkarmanın da son derece zor olacağını, Asya kıyılarına yapılacak bir çıkarmanın ise şiddetli direnişle karşılaşacağından herhangi bir sonucun alınamayacağını belirtti.¹⁵⁰

Çanakkale Komitesi¹⁵¹ ise 20 Ağustos'ta toplanarak Gelibolu'daki son durumu tartıştı. İlk defa tahliye bu toplantıda konuşuldu. Lord Kitchener, Gelibolu'dan vazgeçilirse çok memnun olacağını belirtti. Fakat tahliyenin zor olacağını, Fransa ile görüşme yaptığını bunun yapılamayacağını hatta çekilme sırasında verilecek zayıtın da Mısır ve Hindistan Müslümanları üzerinde menfi bir tesir yapacağına dikkat çekti. Tüm bu endişelere rağmen toplantıda 25.000 asker gönderilmesi de kabul edildi.¹⁵²

Kitchener, 20 Ağustos akşamı saat 21.30'da Hamilton'a çektiği 7172 numaralı telgrafta, *“Sizlere destek olmak için elimizden gelenin en iyisini yapacağımızdan eminiz ve operasyonları mümkün olduğunca çabuk sonuçlandırabileceğinizi umuyoruz. Ancak, başarısızlık durumunda, savunmada bir süre daha kalmak zorunda kalacaksınız”* diyerek Batı Cephesi'nde geniş bir harekâtın devam ettiğini, Fransa'da yakın zamanda yapılacak taarruz nedeni ile Gelibolu'ya yeni tümenlerin gönderilemeyeceğini bildirdi.¹⁵³

30 Ağustos'ta Çanakkale Komitesi'nin toplantısında ise Fransız Hükümeti'nin birlik gönderme teklifi konuşuldu. Fransız Hükümeti, Çanakkale'deki harekâtın başarısızlık karşısında Kitchener'e Boğaz'ın Asya yakasına yeni bir çıkarma yapmak üzere

¹⁴⁹ George H. Cassar, *Çanakkale ve Fransızlar*, (Çev. Nejat Dalay), Milliyet Yayınları, İstanbul 1974, s. 252.

¹⁵⁰ George H. Cassar, a.g.e., s. 256.

¹⁵¹ Çanakkale Komitesi (Dardanelles Comitte) üyeleri: *“Başbakan Asquit, Lord Crewe, Lansdowne, Lord Curzon, Andrew Bonar Law, Lord Kitchener, Arthur James Balfour, Winston Churchill, Selborne, Sir Edward Grey, Sir, Edward Carson, Sekreter Yarbay Ernest Dunlop Swinton.”* TNA: CAB 22/2.

¹⁵² TNA: CAB 22/2; C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., ss. 404-405.

¹⁵³ TNA: CAB 22/2.

Çanakkale'deki iki tümenin yanına dört yeni tümenin 20 Eylül'de bazı şartlar dahilinde gönderebileceğini belirtti.¹⁵⁴

Şartlardan birincisi, bu birliklerin Fransız generali komutasında olması ve İngiliz ordusundan bağımsız ama bağlantılı harekât etmesi; ikincisi, tümenlerin Çanakkale'ye naklinin İngiliz donanması tarafından yapılması; üçüncüsü, birliklerin karaya çıkarken İngiliz donanmasının koruması altında olması; dördüncüsü, Limni veya Midilli Adası'nda bir Fransız deniz üssünün kurulmasıdır.¹⁵⁵

3 Eylül'de yapılan Çanakkale Komitesi toplantısında yine Fransızların asker göndermesi konuşuldu. Boğaz'ın Asya yakasına yeni bir çıkarma yapıldığında Türklerin nasıl bir kuvvetle takviye edileceği üzerinde duruldu. Churchill, Gelibolu'daki savaşın sona erene kadar Batı'daki saldırıların ertelenmesini istedi.¹⁵⁶

Fransızlar Çanakkale'ye asker göndermeye hazırlanırken, Eylül'de beklenmedik bir gelişme yaşandı. Ağustos ayından beri Osmanlı-Bulgar görüşmeleri sonuç vermişti. Bulgar yönetimi, Anafartalar Zaferi'nden etkilenmiş Osmanlı Devleti ile uzlaşma yolunda yakınlaşmıştı.¹⁵⁷

Görüşmeler sonucunda Bulgaristan, Almanya ve Avusturya ile Sırbistan'ı işgal etmek üzere anlaştı.¹⁵⁸ Almanya ile Bulgaristan 6 Eylül'de üç anlaşma imzaladı. İlk anlaşma, üç maddelik *Alman Bulgar Dostluk ve Bağlaşma Antlaşması*, ikinci anlaşma; on bir maddeden oluşan *Almanya, Avusturya ve Bulgaristan Arasındaki Askerlik Anlaşması*, üçüncü anlaşma üç maddelik *Alman-Bulgar Gizli Sözleşmesi'dir*.¹⁵⁹

Birinci Dünya Savaşı başladığında tarafsız olan Bulgaristan, 21 Eylül'de seferberlik ilan ederek Sırbistan yakınlarında yığınaklarını yapmaya başladı.¹⁶⁰

Müttefikler, 4 Ekim'de Bulgaristan'la yaptığı ittifakın 24 saat içinde sonlanması için bir ultiatom verdi. Bulgaristan Hükümeti'nin ultiatoma net cevap vermemesi ve geciktirmesi üzerine istediği cevabı alamayan Müttefik Devletler 5 Ekim'de elçilerini geriye çekerek diplomatik ilişkileri sonlandırdı. 6 Ekim'de Almanya ve Avusturya Sırbistan'a

¹⁵⁴ TNA: CAB 42/3/20; George H. Cassar, a.g.e., s. 221; C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 410.

¹⁵⁵ George H. Cassar, a.g.e., s. 262.

¹⁵⁶ TNA: CAB 42/3/23.

¹⁵⁷ Ali Ata Yiğit, "Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması" *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 63, Güz 2012, ss. 279-281.

¹⁵⁸ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 263.

¹⁵⁹ Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., c. III, Kısım II, ss. 483-488.

¹⁶⁰ Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., c. III, Kısım II, s. 437.

saldırı başlattı ve 9 Ekim'de Belgrat düştü. Bulgaristan'da 14 Ekim'de Sırbistan'a savaş ilan etti. Müttefikler safındaki devletler arka arkaya 16 Ekim'de İngiltere, 17 Ekim'de Fransa, 19 Ekim'de İtalya ve Rusya Bulgaristan'a savaş ilan ettiler.¹⁶¹

Bulgaristan'ın İttifak Devletleri tarafında savaşa girmesi artık kesinleşmişti. Böyle bir durumda Berlin-İstanbul arasındaki demiryolunun açılacak olacağından Osmanlı Devleti'ne top ve cephane ikmali daha da kolay olacaktı.¹⁶² Bu gelişmelerin Çanakkale Cephesi'nde tüm dengeleri değiştirme potansiyeli bulunmaktaydı.

Alman Ordusunun Sırp direnişini kırarak, Sırbistan'ı işgali ve Bulgaristan'ın İttifak Devletleri tarafında savaşa katılması tamamen dengeleri altüst etmişti.¹⁶³ Artık yeni planlar yapılmalı ya da mevcutlar gözden geçirilmeliydi.

Sırbistan'ın acil yardım talebi,¹⁶⁴ Bulgar Ordusu'nun da seferberlik hazırlığı Yunanistan'ı İtilâf Devletlerinden Selanik'e kuvvet çıkarmalarına yöneltti.¹⁶⁵ Öte yandan Bulgarların savaşa girmesi Çanakkale Cephesi'ndeki İngiliz komuta kademesine 24 Eylül akşamı Lord Kitchener'den Hamilton'a gönderilen telgraf ile bildirildi:

*“Bulgar Ordusunun savaş hazırlıklarına geçmesi dolayısıyla Yunanistan, Müttefiklerin Selanik'e kuvvet çıkartmalarını istemiştir. Sonra Sırbistan'ın Bulgaristan tarafından saldırıya uğrayacağına inanılmaktadır. Kuşkusuz merkezi kuvvetler, Bulgarlarla dostluk kurdukları takdirde, Gelibolu ve İstanbul'a serbest bir yol sağlanmış olacaktır. Aynı zamanda bol cephane ya da askerî birlik göndermek olanağı kazanılacaktır. Bu koşullar altında, Gelibolu Yarımadası'ndan bir kısım kuvvetlerin Selanik'e taşınması gerekmektedir. Fakat bu hareket, Gelibolu Yarımadası'nı bırakmak anlamına gelmemelidir. Tersine Türkler yenilene kadar bu cephe tutulacaktır.”*¹⁶⁶

Kitchener, bu telgrafında Çanakkale'den vazgeçilmediğini belirtse de yeni gelişmeler Çanakkale'den tahliyeyi zorunlu kılacaktır. Bunun ilk emaresi ise Selanik'e iki İngiliz ve bir Fransız Tümeni göndermesinin istenmesidir.¹⁶⁷ Fransızlar, Yunan Hükümeti'nin bu çağrısından sonra Sırlara yardım kararı aldı ve Çanakkale'den bir

¹⁶¹ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III, Kısım II, ss. 489- 490.

¹⁶² Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III, Kısım II, s. 484- 485.

¹⁶³ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, c. III, Kısım II, s. 377.

¹⁶⁴ Carl Mühlman, *Çanakkale Savaşı*, (Çev. Sedat Ümran), Timaş Yayınları, İstanbul 2004, s. 152.

¹⁶⁵ Ian Hamilton, *a.g.e.*, s. 298.

¹⁶⁶ Ian Hamilton, *a.g.e.*, s. 298.

¹⁶⁷ C. F. Aspinall Oglender, *a.g.e.*, s. 417.

tümenini Selanik'e çıkarmayı teklif etti.¹⁶⁸ Fransa için en önemli nokta Selanik Limanı'ydı. İngiltere, buna başta karşı çıksa da, General Joffre'nin bu tartışmayı parlamento sorunu haline getirip istifa tehdidinde bulunması üzerine kabul etmek durumunda kaldı.¹⁶⁹

Selanik'e çekilecek 175., 176. ve 1. ve 2. Alaylardan oluşan Fransız Tümeni'ne General Baillaud komuta etmektedir. Geriye kalan Fransız birliklerin çoğunluğu ise Senegallilerden oluşmaktadır. Selanik'e gidecek ilk Fransız kafilesi 28 Eylül'de Seddülbahir'den ayrıldı.¹⁷⁰ Fransız kuvvetlerinin ayrılması Türk tarafının istihbarat raporlarına da yansımıştır.¹⁷¹

Fransız General Bailloud, 1 Ekim'de askerlerine teşekkür ettiği bir veda mektubunu yayınladı. Mektubunda subay ve askerlerin Gelibolu Yarımadası'na ayak bastığı günden beri muharebelerde cesaretli ve gayretli olduklarını, kendilerine düşen görevlerini yerine getirerek fedakârlıktan geri kalmadıklarını belirtti. Sözlerini ise “*Allahıs marladık demiyorum, tekrar görüşelim diyorum*” ifadeleri ile bitirmişti.¹⁷²

İngilizler ise Anafartalar'daki 10. İngiliz Tümeni'nin Selanik'e gönderilmesini kararlaştırdı. İngiliz ve Fransız tümenleri 1 Ekim'de Mondros'ta toplanacak, 5 Ekim'de de Selanik'e çıkarılacaktı.¹⁷³ Yukarıda da belirttiğimiz üzere Fransız Tümeni'nin tahliyesi Çanakkale Harekâtı'nın nasıl sonuçlanacağını da ilk işaretiydi. Zira Ordu Komutanı Hamilton, destek kuvvet beklerken emrindeki birlikleri göndermek zorunda kalmıştı.¹⁷⁴

Londra'da ise Çanakkale'nin tahliyesi hususunda kararsızlık had safhadadır. İngiliz siyasetçilerden bir kısmı Selanik seferine önem verilmesini, diğer bir kısmı da Çanakkale'de son bir defa taarruz yapılmasını savunmaktadır.¹⁷⁵

Kış mevsiminin de yaklaşması, Berlin-İstanbul yolunun açılmasıyla Almanya'dan gelecek mühimmat ve Osmanlı Devleti'nin cepheyi takviye edebileceği gerçeği -ki rakamlar da bu gerçeği teyit etmektedir- İngiliz Hükümetini düşündürmeye başlamıştı. Zira Almanlar, top ve cephaneye sevkiyatı için hazırlıklara başlamış sevkiyatları hızlandırmıştı. Alman

¹⁶⁸ Robin Prior, a.g.e., s. 295; Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 263.

¹⁶⁹ Carl Mühlman, a.g.e., ss. 152-153.

¹⁷⁰ Charles Roux, a.g.e., ss. 176-177.

¹⁷¹ ATASE: BDH 541-2110-015.

¹⁷² Charles Roux, a.g.e., s. 178.

¹⁷³ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, s. 448.

¹⁷⁴ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 264.

¹⁷⁵ George H. Cassar, a.g.e., s. 303.

Genelkurmay Başkanı Erich von Falkenhayn, Bulgaristan üzerinden Türklere cephanenin çok dikkatli götürülmesini, zayi edilmemesini isteyecektir.¹⁷⁶

1.4.1. Son Tereddütler: Tahliyede Karar Aşaması

Çanakkale Komitesi 9 Ekim 1915 tarihli toplantısında Gelibolu Yarımadası'nın boşaltılmasını görüştü. Toplantıda Yarımada'ya kuvvet göndermenin imkânsızlığı, kıtaların yorgun olması ve kışın getireceği tehlikeler, Berlin-İstanbul yolunun açılmasıyla Çanakkale'ye savaş malzemesi desteğinin gelebileceği konusunda Londra'ya gelen raporlar en doğru yolunun Yarımada'nın tahliye edilmesi olduğunu gösteriyordu ve bu da temelde benimsenecektir.¹⁷⁷

İki gün sonra Lord Kitchener, 11 Ekim'de bir telgraf çekerek Hamilton'dan Gelibolu'nun boşaltılması durumunda kaybedeceği insan sayısı konusunda bir tahminde bulunmasını istedi. Hamilton bu telgrafa 22 Ekim'deki cevabında çok sinirlenerek, boşaltmanın "*Dünyanın en kanlı trajedisi*"¹⁷⁸ olabileceğini belirtti. Tahliyenin imkânsız olacağını, hatta toplam askeri gücün yarısını kaybetmeden Gelibolu'dan çıkılamayacağını da ilave etti. Müttefiklere göre tahliye sırasında en yüksek oranla % 50'si, en düşük oranla ise % 15 asker kaybının olacağı tahmin edilmekteydi.¹⁷⁹

Hamilton'un bu sert cevabı sonrası muhtemel bir tahliye harekâtında ne kadar asker kaybedileceği tartışma konusu oldu. Fransız General Gouraud, Seddülbahir'deki altı tûmenden ikisinin Türklerin saldırıları sonucu yok olacağını belirtiyordu.¹⁸⁰ Komodor Roger Keyes'in de tahliye konusunda çekinceleri vardı. Ona göre ordunun tahliyesi Boğazların zorlanmasından çok daha korkutucudur. Zira bu durum çok fazla şansa ve havanın iyi olması şartına bağlıdır. Bir başarısızlığın olasılığı ise büyüktür.¹⁸¹

Hamilton'un aşırı derecedeki kötümser cevabı Londra'da huzursuzluğu artırmıştı. Diğer taraftan onun da durumu tartışılmaya başlanmıştı. Çanakkale'de bir başarısızlık söz

¹⁷⁶ PA AA: R 13336.

¹⁷⁷ Figen Atabay, "İngiliz Savaş Konseyi'nin Çanakkale Stratejisi", *Çanakkale Muharebelerinin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler*, (Ed. Lokman Erdemir, Kürşat Solak), Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale 2015, s. 65.

¹⁷⁸ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 266; Mithat Atabay, 2012, a.g.e., s. 153.

¹⁷⁹ Henry Wood Nevinson, 1919, a.g.e., s. 387.

¹⁸⁰ Ian Hamilton, a.g.e., ss. 307-308.

¹⁸¹ "Bana göre ordunun tahliyesi, Boğazların zorlanmasından çok daha korkutucu, çünkü çok fazla şansa ve havaya bağlı ve korkunç bir başarısızlığın bu kadar korkunç olasılıkları var." Keith A. Lawless, *The Evacuation Phase Of The Gallipoli Campaign Of 1915*, U.S. Army Command and General Staff College, (Yüksek Lisans Tezi) Leavenworth 1993, s. 63.

konusuydu ve bunun da bir sorumlusu olmalıydı. Korgeneral Stopford'un Hamilton hakkında yazdığı ağır eleştirileri içeren raporu İngiltere'ye ulaştı, dört kıdemli general tarafından da incelendi.¹⁸² Generaller Hamilton'un yaptıklarının eleştiriye açık olduğunu vurguladılar.¹⁸³

Avustralyalı gazeteci Keith Arthur Murdoch da cepheden Londra'ya gelmiş ve ayağının tozu ile Başbakan Asquit ile görüşmüş, ona Gelibolu'daki durumun vahametini belirten bir de rapor sunmuştu.¹⁸⁴ Murdoch'ın 23 Eylül tarihli mektubu Çanakkale Cephesi'nde yaşanan muharebelere dair değerlendirmeleri ihtiva etmekte idi. Özellikle Ağustos çıkarmasının başarısızlık sebeplerini sıralamıştı. Mektubunun önemli bir kısmında ise Hamilton hakkındaki ciddi eleştirileri bulunmaktaydı. Komuta kademesine dair yaşanan sıkıntılara da değinmişti. Ona göre çıkarmayı yapan yeni ve taze birlikler amatör subayların emri altındaydı. Cephe hattındaki bir diğer sıkıntıyı “*Yaklaşan ve büyük tehlikeleri de beraberinde getiren kıştır*” ifadeleri ile belirtmişti.¹⁸⁵ Mektubun Başbakan tarafından İngiliz kabinesine sunulması Hamilton'un Çanakkale'deki kariyerinin de sonu olacaktı.¹⁸⁶

Çanakkale Komitesi'nin Lord Kitchener, Sir Edward Grey, Churchil gibi İngiliz siyasetinin önemli kişilerinin katıldığı 11 Ekim'deki toplantısı Çanakkale Cephesi'nin geleceği açısından önemli tartışmalara sahne oldu. Toplantıya katılanlardan Sir Edward Grey, Gelibolu'daki durumu garip olarak tanımlayacaktı. Lord Kitchener ise Gelibolu problemi mutlaka çözümlenmelidir. Ona göre Yarımada'yı terk etmenin feci bir sonucu olabilir, 25.000 insan ya da birçok silah kaybı ile sonuçlanabilirdi. O günkü toplantının büyük bir kısmı bu konuyu tartışmak ile geçecektir. Ona göre iki seçenek vardır: Ya harekâta devam edilecek ve İngiltere'nin prestiji korunacak, belki daha sonra çekilinecek, ya da her neye mal olursa olsun Yarımada tahliye edilecekti. Bu tartışmalarda Lord Kitchener ise Gelibolu problemi mutlaka çözülmesi gerektiği üzerinde durdu. Ona göre Yarımada'yı terk etmenin feci bir sonucu olabilir, 25.000 insan ya da birçok silah kaybı ile sonuçlanabilirdi.¹⁸⁷

Churchill ise farklı bir yaklaşım sergileyerek üç seçeneği öne sürecekti: Selanik'e Sırbistan'ı savunmak için bir ordu göndermek, Gelibolu'ya daha çok kuvvet yollamak, ya da

¹⁸² Robert Rhodes James, a.g.e., s. 454.

¹⁸³ Edward J. Erickson, 2019, a.g.e., s.361.

¹⁸⁴ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 267; Tim Travers, a.g.e., s. 267.

¹⁸⁵ TNA: CAB 42/3/33.

¹⁸⁶ TNA: CAB 42/4/3.

¹⁸⁷ TNA: CAB 42/4/6.

Gelibolu'daki tüm durumu dikkate almamak, bir şey yapmamak.¹⁸⁸ Bu toplantının en kararlı kişisi ise Genelkurmay Başkanı Korgeneral Sir William Robertson'dur. O, komite üyelerine Gelibolu'nun terk edilmesi gerektiğini açıkça vurguladı.¹⁸⁹ O günkü kabine toplantısının ana başlığı Gelibolu Yarımadası'nın tahliyesi konusu oldu.

Londra'nın karar almasını etkileyecek hadiseler ise Balkan Yarımadası'nda birbiri ardına yaşanmaya başlanmıştı: Bulgar birlikleriyle Sırp lar arasında 11 Ekim'de fiilen çarpışma başlamış, 13 Ekim'de iki ülke birbirine savaş ilan etmişti. Bunun üzerine 17 Ekim'de Fransa ve İngiltere Bulgaristan'a karşı savaş ilan etti. Yunanistan ile Romanya ise henüz tarafsızlıklarını sürdürmekteydi. 22 Ekim'de Bulgar kıtaları Niş-Selanik demiryolunu kontrol ederek Sırp ordusunun Selanik ile bağlantısını kesti.¹⁹⁰

Fransızlar bu yeni durum karşısında Selanik'e asker kaydırılması konusunda daha da ısrarcı olacaktı. Artık Müttefiklerin Çanakkale ile Selanik arasında seçim yapması gerekmektedir. General Joffre, 29 Ekim'de Kitchener ile görüşürken İngiltere'yi 30 Ekim'de Selanik'e asker göndermesi konusunda ikna etti.¹⁹¹

Artık Birinci Dünya Savaşı'nın aldığı hal Müttefik başkentlerinde geniş bir hoşnutsuzluğu da beraberinde getirmişti. Fransız halkında orduya güven azalmış, umutsuzluk giderek artmıştı. On beş gün önce güvenoyu alan Başbakan Viviani, 25 Ekim'de istifa etmek zorunda kalınca Fransa'da hükümet değişmişti.¹⁹²

14 Ekim 1915'de toplanan Çanakkale Komitesi'nin bu toplantısında (Bkz. Ek:3) Hamilton'un durumunun ilk defa ciddi olarak ele alındı. Komitede Başbakan, "*Ian Hamilton ile ilgili gecikmeden bir karara varılması*" gerektiğini söyledi. Ona göre Hamilton "*Emri altındaki askerinin güvenini kaybetmiştir. Yerine General Birdwood getirilmelidir.*" Toplantıda aynı görüş birliği çıktı ve Hamilton ile Kurmay Başkanı Braithwaite'in görevden alınmasına karar verildi. Lord Kitchener'a düşen ise Hamilton'u "*Hizmetlerinin hükümet tarafından takdir edildiğinin*" vurgulandığı, "*sizinle görüşmek fırsatının sağlanmak istendiğinin duyurulmasına karar verildiğini*" ifade eden telgrafi göndermek kalmıştır.¹⁹³

¹⁸⁸ TNA: CAB 42/4/6.

¹⁸⁹ Tim Travers, *Gelibolu 1915*, (Çev. Fırat Asya), Elips Kitap, İstanbul 2008, s. 269.

¹⁹⁰ George H. Cassar, a.g.e., s. 305.

¹⁹¹ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 268.

¹⁹² George H. Cassar, a.g.e., ss. 309-311.

¹⁹³ TNA: CAB 42/4/9. "*Savaş Konseyi dün gece yaptığı toplantıda, hükümetin yaptığınız hizmeti tam anlamıyla takdir ettiğini, kişiliğinizin önemi altında kahramanca bir şekilde düşmanla mücadelenin, büyük güçlüklerle rağmen yürütüldüğünü, fakat aynı şekilde komuta makamında bir değişiklik yaparak, sizinle görüşmek fırsatının sağlanmak istendiğinin duyurulmasına karar verildiğini bildiririm.*" Ian Hamilton, a.g.e., s. 310.

Başbakan Asquith, Birdwood'un getirilmesini teklif etse de toplantıda Hamilton'un yerine Güney Afrika'da, Hindistan'da ve Batı cephesinde yüksek karargâhta görev yapan 55 yaşındaki Fransa'daki 3. Ordu'nun Komutanı General Charles Carmichael Monro'nun (Bkz. Ek:4) atanması kararlaştırıldı.¹⁹⁴

Her ne kadar toplantıda Monro gelip görevi alana kadar Hamilton'un görevi başında kalması da kararlaştırılrsa da Hamilton, yeni atama kendisine tebliğ edildiğinde komutanlık vekâletini General Birdwood'a bırakarak 17 Ekim'de saat 10.30'da İmroz Adası'ndaki karargâhında kolordu komutanları ve karargâh subaylarıyla vedalaştı. O zamana kadar dünyanın en büyük amfibi harekâtını yöneten General Ian Hamilton elinde bir buket çiçekle HMS Chatham kruvazörünün güvertesinde Kefalo Limanı'ndan ayrılırken donanmanın diğer gemilerindeki askerler alkışlar eşliğinde komutanlarına son bir defa selam durdular.¹⁹⁵

Göreve yeni atanan Monro, Londra'da 21 Ekim tarihine kadar Harbiye Nezareti'nde Kitchener ile müzakerelerde bulundu, 22 Ekim'de İngiltere'den ayrılarak 28 Ekim'de Kurmay Başkanı General Lynden Bell ile birlikte İmroz'a gelerek görevi devraldı.¹⁹⁶

Monro'ya verilen talimat, Çanakkale'deki askerî vaziyeti ayrıntılı bir şekilde bildirmek ve bu kördüğümü çözmek için çare bulmaktı. Çanakkale tahliye mi, yoksa harekâta devam mı edilmeliydi? Öte yandan olası tahliye sırasında ne kadar kayıp verilecek veyahut harekâtın devamı için ne kadar askerın gerekli olacağı Monro'dan cevabını vermesi istenen sorulardı.¹⁹⁷

General Monro, yeni görevine başlamak için İmroz'a geldiği gün 28 Ekim'de Londra'ya telgraf çekerek tahliyeden söz etmeden, her şeyin yolunda ve askerlerin moralinin iyi olduğunu, yalnızca, evvelce gönderilen bölük komutanlarının yetersiz olduğunu, tecrübeli bölük komutanlarının yanı sıra bir de temizlik ve inşaat malzemeleri gönderilmesini istedi. Lord Kitchener ertesi gün telgrafa verdiği cevapta, tahliye veya kalmak konusunda hızlıca rapor göndermesini istedi.¹⁹⁸

General Monro, 30 Ekim sabahı vaziyeti bizzat görmek için Gelibolu Yarımadası'na çıktı. Monro'nun yanında kurmay heyetinden Aspinall Oglander ile Birdwood da vardı.

¹⁹⁴ TNA: CAB 42/4/9.

¹⁹⁵ Ian Hamilton, a.g.e., s. 312.

¹⁹⁶ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 429; Alan Moorehead, a.g.e., s. 421.

¹⁹⁷ Robert Rhodes James, a.g.e., s. 468.

¹⁹⁸ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 444.

General Byng Anafartalar'da; General Godley Arıburnu'nda ve General Francis Davies de Seddülbahir'deki sorumluluk bölgelerinde kendisini karşıladılar.¹⁹⁹

Monro, kolordu komutanlarıyla tek tek görüştü ve hepsine aynı soruyu sordu: “*Askerler taarruz yapabilecek ve Türk mevzilerini zapt edebilecek durumda mı ve kış boyunca mevzilerinde direnebilecekler miydi?*” Komutanların verdiği cevap ise eldeki imkânlarla sadece yirmi dört saat sürebilecek kısa bir taarruzun mümkün olduğu şeklinde oldu.²⁰⁰ Ayrıca Monro, Gelibolu'da ne yapılması gerektiğine dair Birdwood'dan bir rapor istedi.²⁰¹ Monro, Birdwood'un yanı sıra General Davies ve Julian Byng'dan da görüşlerini yazılı olarak sunmalarını istedi.²⁰²

Monro, Anzak sektörüne geldikten 2-3 saat sonra burada tahliye etmekten başka yapılacak bir şeyin olmadığını gördü.²⁰³ “*Kıyı hatlarının güvenli olmadığı, sürekli ateş altında oldukları, birliklerin birçok eksikleri*” olduğunu ve muharebeler sırasında bir hayli subay öldüğü, bu nedenle komuta kademesinde önemli eksiklikler bulunduğunu tespit etti. Monro'nun dikkatini çeken diğer bir durum da askerlerin büyük bir kısmının hastalıklardan zayıf düşmüş olmasıydı.²⁰⁴

Monro, 23 Ağustos 1916'da Çanakkale Komisyonuna²⁰⁵ (The Dardanelles Commission) verdiği ifadede, Gelibolu Yarımadası'nın incelemesinden sonra vardığı sonuçta, Yarımada'daki birliklerin çoğunun tükenmiş olduğunu, sadece kıyının tutulduğunu ve Türkler tarafından hareketlerimizin gözlemlendiğini, sahil kısmının Türk topçu ateşine maruz kaldığını, yeterli bir topçu kuvvetinin konuşlandırılması için gerekli alan olmadığını Türk kuvvetlerinin sürekli takviye aldıklarını, İstanbul'dan ağır silah ve mühimmat gönderildiğini, tamamen askeri gerekçelerle, Türkleri yerleştiği hatlarından sürebilme ihtimalinin bulunmaması nedeniyle, Yarımada'nın tahliye edilmesini tavsiye ettiğini belirtmişti. Türklerin bize ne kadar saldırdıklarına, yeniden inşanın ne kadar gözlenmeden

¹⁹⁹ Alan Moorehead, a.g.e., s. 421.

²⁰⁰ C. F. Aspinall Oglender, a.g.e., s. 445; Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 269.

²⁰¹ AWM: RCDIG0000086.

²⁰² *Dardanelles Commission, First Report*. The Stationery Office, London 1917, s. 54.

²⁰³ AWM: RCDIG0000569.

²⁰⁴ Charles Monro, *Gelibolu Şibh-i Ceziresi Üzerinde Bulunmakta Olan İngiliz Heyet-i Seferiyesinin Tahliye Harekâtından Bahsolut İngiltere Harbiye Nezareti Tarafından Matbuat Vasıtasıyla Neşredilen General Charles Monro'nun Raporu Tercümesidir*, (Çev. Rahmi), Matbaa-i Amire, İstanbul 1332, ss. 4-5.

²⁰⁵ Çanakkale Komisyonu üyeleri şu kişilerdi: “*Earl of Cromer, Feldmareşal William Nicholson, William Pickford, Andrew Fisher, Frederick Cawley, Yüzbaşı Stephen Lucius Gwynn, Walter Francis Roch, Sekreter E. Grimwood Mears.*” TNA: CAB 19/33.

gerçekleştirilebileceğine ve o sırada geçerli olan koşullara bağlı olacağını vurgulamıştı.²⁰⁶ Bu yüzden birliklerde asker mevcudu yarıya düşmüştü. Askerlerin sosyal şartları da her geçen gün kötüleşmekteydi. Kış tüm şiddetini hissettirmesine rağmen -ki defalarca Londra'dan istenmesine rağmen- birliklere kışlık elbiseler daha gelmemişti.²⁰⁷

Monro'nun Yarımada gezisinde Tekke Koyu'nda gördüğü manzara onu çok etkilemişti. Çürük iskeleler, el ile çıkarılan mühimmat ve malzemeler, bunaltıcı toz, kalabalık sahillere, hayret ve şaşkınlığı bir kat daha arttı. Monro, cephenin tüm gerçekleri ile karşılaştı. Bu durumun böyle devam etmesinin büyük bir felaketle sonuçlanacağını düşünüyordu. Bu nedenle Monro'nun tüm bu gözlemleri onun tahliye kararı almasında etkili olmuştur.²⁰⁸

General Monro, Anafartalar'ı da ziyaret ettikten sonra İmroz'a döndü ve Lord Kitchener'e çektiği telgrafta Boğaz'a yapılacak harekâtının ertelenmesini istedi. Boğaz'a yapılacak bir taarruzun bundan sonra bir baskın tesirinden uzak olacağını, başarılı bir taarruzun mümkün görünmediğini, üstelik havaların soğumasının takviye kıtalarının da çıkarılmasına engel olacağını belirtti. Monro, Türklerin takviye alarak daha da güçleneceğine de dikkat çekecektir. Tahliye sırasında verilecek kayıplar hakkında ise rakam vermekten çekindi. Monro gerekçeleri saydıktan sonra "*Yalnız askeri sebeplere dayanmak üzere, gün geçtikçe subay ve erat sayısında ortaya çıkan büyük boşluklar ve Türkleri bugünkü hatlarından söküp atmanın imkânsızlığı dolayısı ile Gelibolu Yarımadası'nı tahliye etmeyi tavsiye ederim*"²⁰⁹ diyerek tahliyenin kaçınılmaz bir sonuç olduğunu belirtti. 2 Kasım'da deniz ve kara subaylarından oluşan bir komite kurulmasını ve tahliye için gerekli hazırlıkların yapılmasını emretti.

Monro'nun raporu başta Kitchener olmak üzere Churchill ve birçok komite üyesini kızdırmıştı. Churchill, General Monro'nun çok hızlı karar verdiğini belirtmek için "*Geldi, gördü, teslim oldu*" diye yorumlar yapacaktır.²¹⁰

²⁰⁶ TNA: CAB 19/33.

²⁰⁷ Alan Moorehead, a.g.e., s. 422.

²⁰⁸ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 446.

²⁰⁹ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., ss. 447-448.

²¹⁰ Robert Rhodes James, a.g.e., s. 470.

General Monro'nun telgrafını çektiği gün (2 Kasım 1915) parlamentoda konuşma yapan Başbakan Asquith, -telgraf henüz eline geçmemiştir- açıkça Gelibolu Harekâtı'nın başarısızlığa uğradığını itiraf etmişti.²¹¹

Monro'nun yıldızı bu rapordan sonra sönecektir. Rapor, Londra'da kararsızlık havası estirenken, ortaya Boğaza yeni bir saldırı planı çıksa da bir kabul görmeyecektir.²¹²

Rapordan sonra Monro yakında görevden alınacağını tahmin ederek bunu kurmaylarına da bildirdi.²¹³ Aslında tahliye kararı Monro'nun tek başına aldığı bir karar değildi. Kitchener yeniden Monro'ya telgraf çekerek kolordu komutanlarının da tahliyeye taraftar olup olmadıklarını sormuştu.²¹⁴ Kitchener telgrafında zayıatın ne kadar olacağını, tahliyenin Mısır kamuoyunda çok kötü bir tesir bırakacağını düşündüğünü bu konular hakkında görüşlerini istemiştir. Ertesi gün Charles Monro, komutanları karargâha çağırarak tahliye hakkında görüşlerini yazılı olarak vermelerini istedi. Cephede savaşan kolordu komutanları da tahliyeden yanaydı.²¹⁵ Hasta olduğu için toplantıya katılamayan 8. Kolordu Komutanı Korgeneral Davies, Monro'nun raporunu okuyunca tahliyeden yana olduğunu belirtti. 9. Kolordu Komutanı General Byng, tahliyeden yana idi ve bunun zayıatsız olacağını belirterek bunun aksi bir durumda "*Almanya'nın yardımına mazhar olan Türklerin zoru ile mecburiyet altında yapılacak bir tahliye çok zayıatın*" verileceğini yazmıştı.²¹⁶

Anzak Kolordusu Komutanı General Birdwood ise tahliyeden yana değildi. Tahliye edildiğinde Türklerin askerlerini başka bölgelere nakledeceğini ve ayrıca tahliyenin gerçekleşmesi sırasında kötü hava şartlarının oluşmasıyla zayıatın feci olacağını vurguladı. "*Çanakkale tahliyesinin Türklerin bir zaferi gibi kabul edileceğini düşünüyorum. Bundan başka Hindistan'daki tecrübelerimden bu tahliyenin Hindistan, Mısır ve İran'daki*

²¹¹ Robert Rhodes James, a.g.e., s. 478.

²¹² Keyes'in hazırladığı plana göre Ege Denizi'nde bulunan gemiler Boğaz'a doğrudan doğruya bir saldırı yapacaktır. İki gruba bölünecek harekâta birinci grup sabahın erken saatleriyle birinci mayın tarayıcıları ve muhriplerle birlikte ne pahasına olursa olsun Marmara'ya geçmeye çalışacak; ikinci gruptaki savaş gemileri ve monitörler Türk sahil bataryalarını bombardımana tabi tutacaktır. Bu sırada Boğaz'ı geçen gemiler Türk ordusunun ikmal yollarını keseceklerdir. Keyes Türk toplarının azaldığını, mayın yerlerinin tespit edildiğini ve Boğaz'dan üç tane denizaltının geçtiğini öne sürmektedir. Ona göre Bolayır'a hâkim olunmasıyla iş sona erecektir. Keyes'in bu planına Deniz Bakanı Balfour, Kitchener ve Amiral Wemyss de desteklemiş, 18 Mart günü Boğaz'dan geçemeyen Amiral de Robeck karşı çıkmıştır. Alan Moorehead, a.g.e., ss. 423-426.

²¹³ Robert Rhodes James, a.g.e., s. 474.

²¹⁴ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 449.

²¹⁵ Robin Prior, a.g.e., s. 304.

²¹⁶ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 450.

Müslümanlar üzerinde yapacağı aksi tesirden korkmaktayım. Bu sebepten tahliyeye taraftar değilim” diyerek İngiltere'nin genel menfaatini koruyan siyasi bir tavır içinde idi.²¹⁷

Monro, tahliye konusunda olgunlaşan tüm fikirleri yeni bir telgrafla Lord Kitchener'e bildirdi. Kendisinin tahliye hususundaki fikrinin değişmediğini ve Maxwell'in, Mısır kamuoyunda olumsuz bir tesir yapacağı görüşüne de katılmadığını belirtti. Tahmini kayıpların ise personel ve malzeme için yüzde 30 ile 40 arasında olacağını vurguladı. Monro, yerine de geçici olarak Birdwood'u bırakarak Mısır'a hareket etti.²¹⁸ Sir H. MacMahon ve Mısır'daki kuvvetleri komuta eden Korgeneral Sir J. Maxwell ile Gelibolu Yarımadası'nın tahliyesinin Mısır ve Arap dünyasında yaratacağı sonuçları görüştü.²¹⁹

1.4.2. Lord Kitchener'in Gelibolu'ya Gönderilmesi

Monro'dan gönderdiği bu rapordan memnun olmayan Hükümet Lord Kitchener'in Gelibolu'ya göndermeyi planlıyordu.²²⁰ 3 Kasım'da toplanan ilk Savaş Komitesi Monro'nun 2 Kasım'da çektiği 802 nolu telgrafını ve Keyes'in planını görüştü. Komitenin ilk kararı ise General Monro'nun teklifinin kabul etmeyerek Lord Kitchener'in Gelibolu'ya gönderilmesine karar verdi.²²¹ 3 Kasım akşamı Kitchener'ı uğurlama yemeğinde toplanan komite üyeleri arasında sert tartışmalar yaşandı. Komite üyeleri ikiye bölünmüştü 11 Ekim'deki toplantıda konuşulanlar artık daha açıkça ifade edilmekteydi: Bir taraf Çanakkale'nin boşaltılmasında ısrarlı iken diğer taraf ise Boğaz'ın zorlanarak ordunun harekâtının devamını istiyordu.

Kitchener, Çanakkale'ye hareket öncesi Fransa Başbakanı Briand ve Savunma Bakanı Gallieni ile görüştü. Bu görüşmesi ile ilgili 5 Kasım'da Başbakan Asquith'e yazdığı mektup 8 Kasım'da yapılan savaş komitesinin de gündemindeydi. Fransızlar Selanik'e asker gönderilmesini ve Yarımada'da yapılacak tahliye işleminin birinci dereceden felaket olacağını düşünüyorlardı.²²²

²¹⁷ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., ss. 450-451.

²¹⁸ Robert Rhodes James, a.g.e., s. 476; C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 451.

²¹⁹ Charles Monro, a.g.e., s. 5.

²²⁰ *Dardanelles Commission, First Report*, s. 57.

²²¹ TNA: CAB 42/5/2; C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 453.

²²² “Lord Kitchener'den Başbakan'a mektup

İngiltere Büyükelçiliği, Paris, 5 Kasım 1915

Briand ve Gallieni ile görüşme yaptım. Selanik ile ilgili, bir kelimedede ifade etmek çok zor, ikisi de tamamen askerleri ileri göndermek ve geri çekilmemek gerektiğini düşünüyorlar. Basitçe askeri tehlike ve zorlukları bir kenara itip politik çizgide hareket ediyorlar, Sırlardan arta kalanların kurtarılması, Yunanistan'ın bir araya getirilmesi ve Romanya'nın katılmaya ikna edilmesi gibi. Birliklerin ne zaman çıkacağı konusunda onlardan bilgi alamadım, sadece izlememiz gerektiğini söylediler.

Gelibolu ile ilgili, ikisi de oradaki pozisyonumuzun terki ve Türklerin serbest kalmalarına izin vermenin birinci derecede bir felaket olacağını söyledi. Ben, eğer pozisyonumuzu korumak gerekirse, Yarımada'daki

4 Kasım gece 02.40'de yatağından uyandırılan Birdwood'a, Kitchener tarafından çekilen acil ve gizli şifreli bir telgraf (Bkz. Ek:5) uzatıldı. *"Emirler gereğince, tüm yetki sizde olacaktır, komutanlarınızı ve birliklerinizi dikkatlice seçmelisiniz. Monro, Selanik Kuvvetleri Komutanlığına atanacaktır."* Bu ani telgrafa şaşırarak Birdwood şöyle cevap verdi: *"Monro'nun burada kumanda mevkisinde kalacağına içten güveniyorum. Onu görenler arasında çoktan güven oluşturdu ve noksan bulduğum Fransa'daki tecrübesi değersiz kalacaktır. Onun hükümetin emirlerini benden daha iyi yapacağını ve başaracağını biliyorum."*²²³

Aynı gün saat 10.00'da gelen telgrafta Kitchener görüşünde ısrar ederek, birlikleri çekmek için çok sessizce ve çok gizlice bir çalışma yürütmelerini istedi. Kitchener ısrarı sonucu Birdwood, gece 23.00'te şu telgrafi gönderdi: *"Monro'yu her koşulda genel komutanlıkta bırakacağınızı umuyorum. Eğer geri çekilmek durumundaysak, ben ve diğer iki ordu komutanları kendi alanlarımızda işleri yürütmek için istenmeyeceğiz. O durumda kendi askerlerimle kalmak istiyorum."*²²⁴

Kitchener emri geri çekse de Monro, görevden alınıp yerine başkasının tayin edileceğini Mısır'da Shepheard's Otel'deki akşam yemeğinden sonra, Maxwell'den duyacaktır.²²⁵

5 Kasım günü saat 07.00'de gelen 9539 nolu: *"Akdeniz Kuvvetleri Komutanlığına atadınız. General Monro en kısa zamanda Selanik Kuvvetleri Komutanlığını devralacak"*²²⁶ telgrafıyla (Bkz. Ek:5) Kitchener, Monro'yu Mısır dışında Akdeniz'deki (Çanakkale ve Selanik) bütün İngiliz kuvvetlerinin başkomutanlığına, Anzak Kolordusu

---

28. Tümen'i kullanabileceğimizi, yorulmuş bazı askerlerin zaman kaybetmeden Selanik'e gidebileceklerini söyledim. Buna aşığı yukarı hem fikir oldular ve onlara eğer askerleri yönlendirirsek bilgi vereceğimizi söyledim.

Arap hareketi (isyanı) ile ilgili, onlar, Arapları harekete geçirme fikrine kısmen katıldılar onların ilerlemesine yardım etmek için birlikleri yok. Onlar Fransızların Suriye'deki haklarını sürdürmekten bahsediyorlar fakat Arap hareketini orada durdurma konusunda bir fikirleri yok.

Birlikte karar verebilecekleri bir birleşmiş bir savaş konseyi kurulmasını istiyorlar. Briand bunun yasal olarak ele alındığını söyledi. Onlara, bu arada kurmayların daha yakın ilişki kurması ve birlikte tartışması gerektiği yönünde baskı yaptım ve Gallieni bir irtibat subayı bulundurmaya ve durumu dikkatlice değerlendirmeye söz verdi; fakat güncel gerçekler karşısında onların vaatlerini tutmasını beklemek çok zor. Onu tekrar göreceğim ve gitmeden evvel bu konuyu ayarlamaya çalışacağım. Mısır'ın tehlikeleri konusunda tam olarak bilgililer." TNA: CAB 42/5/5.

²²³ AWM: RCDIG0000107.

²²⁴ AWM: RCDIG0000107.

²²⁵ Robert Rhodes James, a.g.e., s. 479.

²²⁶ AWM: RCDIG0000107.

Komutanlığı²²⁷ yapan Birdwood'u da Çanakkale'nin tahliyesini yapmak üzere Çanakkale Ordusu'nun²²⁸ başına ve General Mahon'u da Selanik'teki yerel kuvvetlerin komutanlığına atadı.²²⁹

6 Kasım'da Birdwood'a ulaşan başka bir telgrafta ise Komite'nin tahliye kararı vermediği, Lord Kitchener'in ziyaretinden sonra hazırlanacak rapora göre verileceği bildirildi. Birdwood, hemen Anzak Kolordusu komutanlığından ayrılıp Çanakkale Ordusu Karargâhı'nda görevine başladı. Birdwood, Arıburnu'ndan ayrılırken Anzak kuvvetlerine bir veda mektubu yazdı. Mektubunda, ayrıldığından dolayı çok üzgün olduğunu, bundan sonra Ordu Karargâhı'nda görevlendirildiğini, hiçbir zaman “elveda” demek istemediğini, birlikte çalıştığı subay ve asker tüm personeline teşekkür ettiğini belirtmiştir.²³⁰

9 Kasım akşamı Mondros'a varan Lord Kitchener'i, Mısır'daki kuvvetlerin komutanı General Maxwell, Mısır Yüksek Komiseri Sir H. MacMahon ile birlikte General Monro ve General Birdwood karşıladı.²³¹

Kitchener, Aragon gemisinde komutanlarla uzun uzadıya müzakereler yaptı.²³² Bu müzakerelerde Amiral de Robeck, Arıburnu ve Anafartalar bölgesinin tahliye edilmesini, Seddülbahir'in ise elde tutulmaya devam edilmesini savundu. Boğazı zorlamak teşebbüsüne ise çok kızarak “*ahmıklık*” olarak nitelendirdi. Başta tahliyeye karşı çıkan General Birdwood, yapılan müzakerelerde bu görüşünden vazgeçti.²³³

Kitchener, 12 Kasım'da Seddülbahir'de 8. Kolordu Karargâhı'nı, sonra Fransız hatlarını ziyaret etti. Ardından 13 Kasım'da gittiği Arıburnu'nda Anzaklar tarafından coşkuyla karşılandı. Güçlü enerjisiyle Serçetepe, Yükseksirt mevzilerinden (Bkz. Ek:6) Türk hatlarını incelemede bulundu. Daha sonra Anafartalar'da Karakol Dağı'na tırmandı. Zirveden Tuz Gölü'nü Anafartalar Ovası'nı ve Türk hatlarını izledi ve General Byng'dan bilgi aldı.²³⁴

²²⁷ General Birdwood'un yerine Anzak Kolordusu Komutanı Alexander Godley oldu. Yeni Zelanda ve Avustralya Tümen'in Komutanı General Russell oldu.

²²⁸ Monro'ya bir üst görev verilerek Selanik ve Çanakkale'den sorumlu yapıldı. Komutasındaki Akdeniz Seferi Kuvvetleri Komutanlığı kendi içinde ikiye bölünerek Çanakkale'de bulunan birliklere "Çanakkale Ordusu" ismi verildi.

²²⁹ AWM: RCDIG0000606.

²³⁰ AWM: RCDIG0000606.

²³¹ Henry Wood Nevinson, 2019, a.g.e., s. 316; Alan Moorehead, a.g.e., s. 432.

²³² Henry Wood Nevinson, 2019, a.g.e., s. 316.

²³³ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 461.

²³⁴ Henry Wood Nevinson, 2019, a.g.e., s. 316.

Lord Kitchener, 12-13-14 Kasım'da üç gün boyunca Birdwood'la birlikte kendi ve Türk mevzilerinin yerlerini inceledi, kendi siperlerindeki asker ve subayların vaziyetini tetkik ederek, cephedeki mevcut durum hakkında İngiliz ve Fransız komuta kademesinin fikirlerini dinledi.²³⁵ Kitchener, Arıburnu'nda dere içinde bulunan bir kantinde askerlerle sohbet etti.²³⁶

Türk tarafı ise teyakkuz halinde idi. Birliklerden Lord Kitchener'ın Çanakkale Cephesi'ne geldiği haber verildi. Gözetlemeye dikkat edilerek toplu bir heyet görüldüğünde derhâl topçu ateşiyle bombardıman edilmesi istendi.²³⁷

Anadolu yakasındaki topçular 12 Kasım günü Seddülbahir kısmına ateş etti. Tekke Koyu'nda Kitchener'ın bindiği deniz aracının yanına mermiler düştü ve büyük su sütunları çıktı. Kitchener'ın gelişi güvenlik nedeniyle birçok subay ve askere haber verilmedi. Yanında ona benzeyen uzun boylu bir asker ile birlikte dolaştırıldı. Bir ara Türk keskin nişancılarının fark etmiş olabileceği düşünülerek hemen yerini değiştirdiler.²³⁸

Kitchener, Seddülbahir'de Fransız ve İngiliz hatlarını, Arıburnu ve Anafartalar'da yaptığı üç günlük gezide bölgede yaşananlara tanıklık ederek durumun vahametini anlamıştı.²³⁹ Kitchener, Arıburnu'ndaki savunmanın zor ve tehlikeli olduğunu gördü. Askerlere: *“Siz inanılmaz güzel işler yaptınız. Bir an bile hata yaptığınız düşünmeyin. Siz İngiliz bayrağı ve İngiliz onuru için görevinizi yapıp muazzam bir şekilde mücadele ettiniz”* dedi.²⁴⁰

Giderken General Birdwood vasıtasıyla Anzak Kolordusuna hitaben şu mesajı gönderdi:

*“Lord Kitchener tüm kolordu askerlerini görmek için zamanının kısıtlı olmasından dolayı çok büyük üzüntü duymuştur. Yine de subay ve askerlerin büyük kısmını görmekten, onların samimi ve özgüvenleri yüksek şekilde pek çok zorlu görevi başarmış olduklarını öğrenmekten dolayı da son derece mutlu olmuştur. Askerlerin sahip oldukları bu yüksek ruhu, düşmanlarını tamamen saf dışı edinceye kadar sürdüreceklerine olan inancı tamdır.”*²⁴¹

Kitchener'ın 15 Kasım'da İngiltere'ye çektiği telgrafta, Başbakan Asquith'e, bölgenin durumunun düşündüğünden çok daha zor olduğunu, Alman birliklerinin yardıma gelmesi

²³⁵ Robert Rhodes James, a.g.e., s. 483.

²³⁶ AWM: RCDIG0000079.

²³⁷ Münim Mustafa, *Kanal Seferinden Çanakkale'ye*, (Yay. Haz. Ahmet Yurttakal), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s. 119.

²³⁸ AWM: RCDIG0000079.

²³⁹ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 270; Robert Rhodes James, a.g.e., s. 482.

²⁴⁰ AWM: RCDIG0000079.

²⁴¹ Henry Wood Nevinson, 2019, a.g.e., s. 317.

durumunda mevzilerde tutunamayacaklarını bildirdi. Çekilmenin, hakikaten güç ve tehlikeli olmakla beraber Monro'nun öngördüğü oranda kaybın olmayacağını düşündüğünü belirttikten sonra İngiltere'nin itibarı için İskenderun'a çıkarma yapmaktan yana olduğunu da bildirdi.²⁴²

Kitchener, 16 Kasım'da Mondros'tan ayrılarak Selanik'e gitti. Yunan Kralı ile görüştü. Orada Boğaz'ı geçme planında ısrar eden Komodor Keyes ile görüşüp, “*İşte o yeri, Çanakkale Cephesi'ni gördüm, orasını hiçbir zaman geçemeyeceksiniz*” diyerek hazırladığı planın uygulanmayacağını ve artık Gelibolu Yarımadası'nı boşaltılacağını belirtti.²⁴³

Kitchener, 21 Kasım'da Mondros'a döndü, yaptığı son müzakereler sonucunda kararını verdi. 22 Kasım'da bir daha Londra'ya telgraf çekerek Almanya'nın Türklere top, silah ve mühimmat desteğini artırdığından İngiliz mevzilerinde tutunmanın zor olacağını, bu yüzden Arıburnu ve Anafartalar'ın boşaltılmasını, Seddülbahir'in ise elde tutulmasını bildirdi. Başbakan Asquith, ertesi gün verdiği yanıtta teklifi kabul etti, fakat Savaş Komitesi'nin her üç bölgenin de boşaltılmasından yana olduklarından son kararın kabinede alınacağını bildirdi.²⁴⁴

Fransız Savaş Konseyi'nin de gündeminde Çanakkale Cephesi'ndeki belirsizlik vardı.²⁴⁵ Çanakkale Cephesi'nde gelinen durum çıkmaza girmişti. Başarıya ulaşmanın yolu neredeyse tükenmiş gibiydi. Fransız Hükümeti ise tahliyeyle şiddetle karşı çıkmaktaydı. Bunun üzerine Kitchener, Birdwood'a bir telgraf daha çekerek, Çanakkale'nin henüz takviye edilmesi ihtimalinin olduğunu, mevzilerin korunması için destek kuvvet gönderilmesine çalışacağını bildirdi. Tüm yaşananlar ve yazışmalar esasında Çanakkale'de bir harekâta devam ya da birliklerin tahliyesi hususunda henüz nihai bir kararın verilmediğini göstermekteydi.²⁴⁶

1.5. Tahliye Kararı

Lord Kitchener, Çanakkale'den ayrılmadan Amiral de Robeck de hastalandı, cepheden ayrıldı ve yerine Amiral Rosslyn Erskine Wemyss getirildi.²⁴⁷ Kitchener on beş gün kaldığı

²⁴² Robin Prior, a.g.e., s. 305.

²⁴³ Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., c. III, Kısım II, s. 384.

²⁴⁴ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., ss. 270-271; C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 468.

²⁴⁵ George H. Cassar, a.g.e., s. 315.

²⁴⁶ Alan Moorehead, a.g.e., s. 430.

²⁴⁷ Bill Piersig, *Gallipoli Revisited - An Operational Assessment of the 1915 Dardanelles Campaign*, Naval War College Newport 1994, s. 23.

Çanakkale'den 24 Kasım sabahı erkenden gemiyle İngiltere'ye hareket etti.²⁴⁸ Kitchener ayrılırken, “*Bu 25.000 kayıp tahmininin tek kelimesine bile inanmıyorum! Tek bir kişi bile kaybetmeden, Türklerin ruhu bile duymadan fırlayıp kaçacaksınız!*”²⁴⁹ sözlerini söyledi.

Kitchener Çanakkale'den dönerken 29 Kasım'da Paris'e uğrayarak burada Fransız Cumhurbaşkanı Poincare, Başbakan Briand ve Savunma Bakanı Gallieni ile görüşüp Gelibolu Yarımadası'nın neden boşaltılması gerektiğini ayrıntılarıyla anlattı.²⁵⁰

Tahliye planının uygulanabilmesi için havaların müsait olması gerekiyordu. 26 Kasım'da yaşanacak şiddetli yağmur, fırtına ve sonrasında başlayan kar yağışı tahliye kararının ne kadar isabetli olduğunu göstermekteydi. Monro, 1 Aralık'ta, Londra'ya telgraf çekerek, son fırtınadan epey etkilenildiğini ve artık kaybedilecek zamanın olmadığını belirtti. General Birdwood da Monro'ya çektiği telgrafla, eğer tahliye yapılacaksa her güzel havalı günden istifade edilmesi gerektiğini vurguluyordu.²⁵¹

General Monro'nun 5 hafta önce verdiği rapordan beri Çanakkale'nin tahliyesi kamuoyu tarafından da uzun uzadıya tartışılmaktaydı. Çanakkale Komitesinin de 29 Kasım'da yapılan toplantısında da tahliye konusu tartışıldı.²⁵²

Yoğun itirazla olsa da tahliye tartışması devam ederken, anlamsız bekleyiş İngilizlerin genel vaziyetini iyice tehlikeye düşürecektir. Kabine üyesi Carson'un, “*Çanakkale Boğazı Harekâtı boynumuza bir değirmen taşı gibi asıldı*” söylemi esasında Londra'da yaşanan kararsızlığın da özeti idi.²⁵³

Lord Kitchener, 30 Kasım tarihli Monro'ya gönderdiği yazıda tahliyenin henüz kabinede tartışıldığı, bu konuda karar gelene kadar da tahliye direktiflerinin askıya alınmasını istemişti.²⁵⁴

Tahliyedeki kararsızlık sürerken İngiliz Genelkurmay Karargâhı, Çanakkale Ordusu Komutanı Birdwood ile yazışmalarda Arıburnu, Anafartalar ve Seddülbahir'in aynı anda tahliye edilip edilmeyeceğini sordu. Bu soruya Birdwood karşı çıkarak, donanmanın yetersiz kalacağını, öncelikle Arıburnu ve Anafartalar'ın tahliye edilmesi, o bittikten sonra

²⁴⁸ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 270.

²⁴⁹ Alan Moorehead, a.g.e., s. 444.

²⁵⁰ George H. Cassar, a.g.e., s. 330.

²⁵¹ Robert Rhodes James, a.g.e., s. 489.

²⁵² TNA: CAB 42/5/24.

²⁵³ Robert Rhodes James, a.g.e., ss. 490-491.

²⁵⁴ TNA: CAB 158/580.

Seddülbahir'in düşünülebileceğini belirtti. Ayrıca Yüzbaşı Mitchell, Yüzbaşı Lambert ve Donanma nakliyat subayları farklı sahillerde yaptıkları inceleme sonucunda üç sahilde tahliyenin yapılmasının ciddi risk olduğunu, havalar iyi gittiğinde çok az bir kayıpla tahliye edilebileceğini vurguladılar.²⁵⁵

Diğer taraftan komutanların yazışmalarında da Seddülbahir'in tahliyesi hususu göz ardı edilmeyecekti. Çanakkale Ordusu Komutanı Birdwood'un Genel Karargâh'a gönderdiği yazıda Arıburnu ve Anafartalar'ın tahliyesi sonrası Seddülbahir'in de tahliyesini ısrarla tavsiye edecektir.²⁵⁶ Fakat Seddülbahir, İngilizlerin Türklere yönelik denizaltı operasyonlarını kolaylaştırmak için savunulmaya devam edilecekti.²⁵⁷

1.6. Tahliye Planı ve Hazırlıkları

Tüm bu gelişmelerden sürerken kesin tahliye emrinin gelmesi ihtimali yaklaştığından General Monro, Birdwood'dan detaylı bir tahliye planı hazırlamasını istedi.²⁵⁸ Donanma Komutanı Amiral Wemyss, Birdwood'a 28 Kasım'da tüm kolordu komutanlarıyla İmroz'da bir toplantı yapılmasını teklif etmişti. Birdwood, bu teklif üzerine tüm komutanlara toplantıya gelirken, Mondros merkezli yaptıkları planlarını da beraberlerinde getirmelerini istedi. Toplantı, 30 Kasım'da yapıldı ve alınan kararlar önemliydi. Bu toplantıda Arıburnu ve Anafartalar'ın tahliyesinin devamı, Seddülbahir'in tahliyesinin ise bu iki yerin tahliyesinden ayrılması kararlaştırıldı. Seddülbahir'in tahliyesi ile ilgili bir tarih de belirtilmedi. Bununla birlikte toplantıda alınan kararlarda Seddülbahir'in de tahliyesi konuşulacaktı.²⁵⁹

Tüm bu toplantılar ve yazışmalar devam ederken tahliye hazırlıkları da başlamıştı. Arıburnu ve Anafartalar'dan birliklerin ve malzemelerin nakli için birçok nakliye gemisi tahsis edildi. Bu gemilerden 10 tanesi İmroz'da, 5 tanesi Mondros'ta ihtiyatta bekletilecekti. Her bir noktaya da 10 adet motorlu tekne yerleştirildi. Aynı zamanda son safhanın iki gecedен fazla sürmemesi konusunda da karar alındı. Arıburnu'ndan tahliye işlemlerinde Kuzey Sahili iskeleleri kullanılacak ayrıca Watson Pier İskelesi de tamir edilecekti. Toplantıda gemilerle gece nakliyat yapılması gerektiği konusu da görüşüldü.²⁶⁰

²⁵⁵ AWM: RCDIG0000108.

²⁵⁶ TNA: CAB 158/580.

²⁵⁷ Martha S. H. VanDriel, *Cognitive Bias and British Decision-makers in the Gallipoli Campaign*, (Master Tezi) University of North Carolina, Chapel Hill 2000, s. 1

²⁵⁸ Charles Monro, a.g.e., s. 12.

²⁵⁹ TNA: CAB 158/580.

²⁶⁰ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 860.

Birdwood, toplantıda alınan kararların bir özetini 1 Aralık'ta Monroe'ya gönderdi. Monroe'ya çekilen telgrafta tahliyeye hazır olduklarını “*Gerekli deniz nakliye araçlarının toplanması ve emirlerinizle birlikte Suvla ve Anzak'taki safhalara başlamaya hazırım*” sözleri ile ifade etti. Yarımada'daki tüm Müttefik birliklerinin adı *Çanakkale Ordusu* (Dardanelles Army) olarak değiştirildi ve tahliyenin tüm sorumluluğu bu ordu üzerinde olacaktı.²⁶¹

Esasında bu karar Londra'nın da alacağı kararı etkileyecekti. 2 Aralık'ta Monroe'ya ulaşan telgrafta kabinede Gelibolu'nun durumunun gün boyu ele alındığını, kabinenin kısmi bile olsa tahliye karşısında güçlü isteğinin olduğunu, genel fikrin ise Seddülbahir'in tahliye edilmemesi şeklinde olduğu bildiriliyordu.²⁶²

2 Aralık'ta toplanan komitenin toplantısına Amiral de Robeck çağrıldı. Başbakan Asquith, toplantıda Amiral de Robeck'in Gelibolu Yarımadası'ndaki durumla ilgili görüşlerini ve gelecekte ne yapılması gerektiğini sordu. Amiral de Robeck, tüm Yarımada'nın tahliyesinin deniz bakış açısıyla büyük bir felaket olacağını söyledi. Almanların, Çanakkale Boğazı'nı kullanmalarını engelleyeceğinden Seddülbahir'de kalınmasını, Arıburnu ve Anafartalar'dan çekilebileceğini ifade etti. Andrew Bonar Law, Suvla ve Anzak'ı boşaltmanın ne kadar süreceğini sordu. Amiral de Robeck, tamamen hava koşullarına bağlı olduğunu, rüzgârın kuzeyden gelmesi ve çok kuvvetli olmaması durumunda operasyonun başarılı olacağını belirtti. Toplantıda Yarımada'nın tekrar Boğaz'dan zorlanması fikrine ise Robeck kesin bir şekilde karşı çıktı.²⁶³ Onun bu karşı çıkışı her ne kadar tahliye kararı alınmış olsa da harekâtın devamına yönelik tüm umutları da ortadan kaldırdı.

Diğer taraftan Amiral Wemyss, İngiltere'ye itiraz telgrafları çekerek Boğaz planında ısrar edip²⁶⁴ Monroe'nun planının aksine bir planı hükümete kabul ettirmeye çalışsa da tahliye kesinleşmiştir.²⁶⁵

Müttefiklerin tarafında tahliye hazırlıkları başlarken, Türk tarafında 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders, 27 Kasım günü saat 17.07'de birliklere gönderdiği ordu emrinde “*İngilizlerin, buradaki vaziyeti şüpheli bir hale giren münferit noktalardaki kıtaat-*

²⁶¹ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 861.

²⁶² TNA: CAB 158/580.

²⁶³ TNA: CAB 42/6/2.

²⁶⁴ Alan Moorehead, a.g.e., s. 442.

²⁶⁵ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 862.

ı askerilerini geriye çekerek Sırbistan savaş alanında kullanmak istediklerine dair haberler” alındığını beyanla birliklerin bir kısmının geriye çekebileceğini bu konuda hazırlıklı olunması gerektiğini, hatta yapılacak harekâtlarla da “Muvaffakiyet hasıl olabilecek mahallere de yedi aydan beri düşmanın bize verdirdiği zayıatın telafi” edilebileceğine dikkat çekecektir.²⁶⁶

Tüm bu süreçteki yazışmalar ve 30 Kasım’da yapılan toplantılar sonrası tahliye planı netleşti: Plan (Bkz. Ek:7) üç aşamalı olacaktı: *ilk, orta (preliminary, intermediate) ve son aşama (final)* olarak düzenlenmiştir.²⁶⁷

İlk aşamada, kışın gerekli olmayan tüm asker, hayvan ve araba ve diğer malzemeler tahliye edilecekti. Kabine’nin kesin karar vermesi durumunda planın ikinci (orta) aşamasına geçilecekti. Bu safha on gün sürecek, siperlerde yeteri derecede asker ve savaş malzemesi bıraktıktan sonra top, cephane ve askeri kuvvet peyderpey azaltılacaktı. Bu aşamada 20.000 asker ve 60 top gidecekti. Üçüncü (son) aşama ise iki gece sürecek 12.000 asker ve 12 top olmak üzere kalan tüm kuvvetler ve malzemeler hızlı ve güvenli bir şekilde Yarımada’dan tahliye edilecektir.²⁶⁸

Tahliyenin güvenliği açısından yapılacak tüm işlemlerde gizlilik en önemli unsur olacaktı.²⁶⁹ Plana göre her tünden bir kurmay subay seçilecek, o subay kendi bölgesindeki tahliyeden sorumlu olacaktı. Kolordu komutanları ise 18 Aralık akşamı çekilecekti.²⁷⁰

²⁶⁶ “Evvvelce muhtelif kıtaat kumandanlarına şifahen buyurduğum veçhile İngilizlerin, buradaki vaziyeti şüpheli bir hale giren münferit nukattaki kıtaat-ı askerilerini geriye çekerek Sırbistan savaş alanında kullanmak istediklerinden haberler alınmıştır. Bu konuda fevkalade dikkatli bulunmak lüzumu bilhassa birlik kumandanlarıyla küçük komuta heyetlerine ihtar etmeyi ve önemli görüyorum. Çünkü İngilizler, Gelibolu Yarımadası’nı ya esir olarak veya ölerak terk edebilmelidirler. Düşmanın bugünkü durumuna dair kesin bilgiyi elde edebilmek için yalnız keşif kollarını göndermek yeterli olmaz. Zira düşman kendi avcı siperleri içine münferit makineli tüfeklerle ikame etmek ve az miktarda asker bırakmak suretiyle bizi aldatarak bunların arkasında diğer birlikleriyle toplarını gemilere bindirebilirler. Bunun için münasip mahallerden cebel topları daha ileriye aldıktan ve bunlara inzimamen makineli tüfeklerle bomba topları ve bombalarla mezkur mahallere mükemmelen tesir-i icra eyledikten sonra kuvvetli kıtalarla ilerlenmelidir. İşte düşmanın ahval-i hazırası hakkında ancak bu sayede tenevvür etmek mümkün olabileceği gibi muvaffakiyet hasıl olabilecek mahallere de yedi aydan beri düşmanın bize verdirdiği telefat telafi edebilir. Üzerimize terettüp eden bu vazifede bilhassa zabitan, küçük zabitan ve askerler haberdar edilmelidir. Bu babda ordu topçusu piyadeye olanca kuvvet kudretiyle muavenet edecektir.” ATASE: ATAZB 36-7.

²⁶⁷ CAB 158/580.

²⁶⁸ TNA: WO 95/4265.

²⁶⁹ John de Robeck ve Rosselyn Wemyss, *Çanakkale Tahliyesi* (Çev. Hüsameddin), Matbaa-i Amire, 1333 İstanbul, s. 4.

²⁷⁰ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 492.

Planın son aşamasında tahliye edilecek asker miktarı ise (Bkz. Ek:8) Seddülbahir için 18.556, Arıburnu bölgesinden 26.195 ve Anafartalar bölgesinden 25.755 askerdir.²⁷¹

SEDDÜLBAHİR		ARIBURNU		ANAFARTALAR	
İLK SAFHA					
Müfreze	3.000	54. Tümen	3.359	53. Tümen	4.647
		Doğu Bindirilmiş Tugay	1.075	Müfreze	3.000
		Müfreze	1.000		
Toplam	3.000	Toplam	5.432	Toplam	7.647
ORTA SAFHA					
87. Tugay	2.500	29. Hint Piyade Tugayı	3.091	29. Tümen	6.507
S. E. Bindirilmiş Tugay	1.228	Müfreze	6.500	Müfreze	10.900
Lowland Bindirilmiş Tugay	885				
Müfreze	5.000				
Topçular	1.000				
Toplam	10.583	Toplam	9.591	Toplam	17.407
SON SAFHA					
42. Tümen	4.385	1. Avustralya Tümeni	6.131	11. Tümen	9.284
Deniz Tümeni	6.751	2. Avustralya Tümeni	9.776	13. Tümen	8.429
52. Tümen	4.420	Yeni Zelanda Tümeni	6.288	2. South West Bindirilmiş Tugay	1.255
Topçular	1.000	Müfreze	3.000	Bindirilmiş Tümen	2.285
Müfreze	2.000	Topçular	1.000	Topçular	1.000
				Müfreze	3.500
Toplam	18.556	Toplam	26.196	Toplam	25.753
GENEL TOPLAM	32.139		41.218		50.807

Tablo 1.5. Seddülbahir, Arıburnu ve Anafartalar bölgesinde safhalara göre çekilen asker sayısı.

Hazırlanan plan tüm Yarımada'nın tahliyesi içindi. Önce de belirtildiği üzere gerek tahliyenin imkânı gerekse siyasi ve diğer sebeplerden Seddülbahir'in tahliyesi pratikte sonraki bir tarihe bırakılacaktı. Tahliyenin en önemli kısmı şüphesiz son aşamayıydı. Bu aşamanın üç önemli noktası vardı. Birincisi, çekilmenin iki gece içerisinde bitmesini sağlamak için yeteri kadar tekne tedarik edilmesi, ikincisi, son ana kadar mevcut hatları elde tutarak siperleri genişletip sakin ve etkili atışlar gerçekleştirilmesi, üçüncüsü 9. Kolordu ile tam bir uyum ve koordinasyon içerisinde olunmasıydı.²⁷²

Müttefiklerin yeni komutanı General Birdwood, planın birinci aşmasını hemen devreye soktu. Kabine çekilme kararı alana kadar çok sayıda top ve cephane tahliye edildi,

²⁷¹ CAB 158/580.

²⁷² Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 858.

Arıburnu ve Anafartalar'daki asker sayısı 92.000'den 83.000'e indirildi.²⁷³ Böylelikle tahliye planının ilk safhası başarı ile tamamlanmış oldu.²⁷⁴

Arıburnu'nda ise 22 Kasım'dan 8 Aralık'a kadar yaklaşık 6.000 asker tahliye edildi. Soğukların artmasıyla hasta sevkiyatında artış görülmekteydi. Arıburnu'nda Anzak birliklerinden tahliye edilen asker sayısı da yer almaktadır.²⁷⁵

Tarih	Cepheye Gelenler	Ölü	Hasta ve Yaralı Tahliye	Çekilen Asker sayısı	Kalan Kuvvetler
22 Kasım	16	4	3	-	41.724
23 Kasım	2	2	310	1	41.413
24 Kasım	6	2	67	218	41.132
25 Kasım	61	10	256	-	40.927
26 Kasım	447	5	145	6	41.218
27 Kasım	-	10	-	-	41.208
28 Kasım	-	6	-	-	41.202
29 Kasım	-	21	-	-	41.181
30 Kasım	-	35	478	-	40.668
1 Aralık	9	12	535	-	40.130
2 Aralık	67	10	728	30	39.429
3 Aralık	-	5	357	2.380	36.687
4 Aralık	27	7	162	501	36.044
5 Aralık	4	18	350	10	35.670
6 Aralık	1.211	8	-	609	36.264
7 Aralık	28	3	52	503	35.734
8 Aralık	277	-	-	-	36.011

Tablo 1.6. 22 Kasım 1915 ile 8 Aralık 1915 arası Arıburnu'nda Anzak birliklerinden tahliye edilen asker sayısı.

Komitenin 6 Aralık günü yapılan toplantısında tahliye konuşulsa da net bir karar çıkmadı. Lord Kitchener, Fransız birliklerinin geri çekilmesi gerektiğini söyledi. Başbakan Asquith, Gelibolu meselesinde Bakanlar Kurulunu işaret etti. Sir Edward Grey, yapılacak tek şey olduğunu açıkça belirtti. Balfour ise Seddülbahir'in elde tutulmasını, Anafarta ve Arıburnu'nun terk edilmesi gerektiğini belirtti.²⁷⁶

Savaş Konseyi²⁷⁷ karar aldıktan 15 gün sonra 7 Aralık'ta toplanan, yirmi iki üyeden oluşan kabine toplantısında itirazlar olsa da beklenen karar çıktı; "Arıburnu ve

²⁷³ Robin Prior, a.g.e., s. 315.

²⁷⁴ John de Robeck ve Rosselyn Wemyss, a.g.e., s. 4.

²⁷⁵ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 862.

²⁷⁶ TNA: CAB 42/6/4.

²⁷⁷ Savaş Konseyi (War Comitte) üyeleri: "Başbakan Asquit, Reginald Mc Kenna, Sir Edward Grey, Hugh James O'Beirne, Arthur James Balfour, Amiral Sir Henry Bradwardine Jackson, David Lloyd George, Andrew Bonar

Anafartalar'ın tahliye edilmesine, Seddülbahir'de ne pahasına olursa olsun kalınmasına karar verildi."²⁷⁸ (Bkz. Ek:9)

Karar telgrafla aynı gün Mondros'ta bulunan Monro'ya bildirilmek istense de, Monro Selanik'e gittiği için telgraf ona ulaşmadı. Telgrafta, General Monro'nun yerinde olmaması durumunda General Birdwood'a acil olarak iletilmesi isteniyordu. Öyle oldu, telgraf Monro yerine 8 Aralık sabahı saat 09.30'da Birdwood'a ulaştı. Gelibolu Yarımadası'nın tahliyesini Kitchener, 170770 parolalı şu telgrafla (Bkz. Ek:10) haber verildi:

"Kabine Suvla (Anafartalar) ve Anzak'taki (Arıburnu) pozisyonlardan çekilme kararı aldı. Ancak şimdilik Helles (Seddülbahir) elde tutulacak. Gecikmeden buna hazırlanmalısınız. Bu kararın çok önemli görüşmeler ve en büyük muhalefet sonrasında alındığını söylememe gerek yok, fakat hükümet biliyor ki, genel askeri durum bunu zorunlu hale getiriyor.

*Kitchener.*²⁷⁹

Artık Gelibolu'da Müttefiklerin bu uzun kararsızlığı son bulmuş, Çanakkale'nin tahliyesi resmen başlamıştı. Birdwood, emir gelir gelmez Arıburnu ve Anafartalar'daki birliklere; *"İkincil safha bir an önce başlasın"* şeklinde emir ile tahliyeyi başlattı. Emrin devamında *"Gemiler şimdi toplanıyor. Ayrıntılı bilgilendirmeler ve gemilerin tahsis programı aşağıda belirtilmiştir. Tüm havanların ve ağır topların korunması için mümkün mertebe tüm düzenlemeler yapıldı."* diyerek emrinin icrasında özenli olunmasını istedi.²⁸⁰ Tahliyenin son aşamasını ise Korgeneral Birdwood, Amiral Wemyss ile yapılan müzakereden sonra, hava koşullarının elverişli olması halinde 19-20 Aralık gecesi olarak belirledi.²⁸¹

Tahliye planı üzerinde sıkı bir çalışma yapılıyordu. C. F. Aspinall Oglander, Anzak Kolordusu'nun Kurmay Başkanı Tuğgeneral Brudenell White ve 9. Kolordu Kurmay Başkanı General H. L. Reed plan üzerinde çalışmaktaydı.²⁸² Ayrıca levazım ve haberleşme

---

Law, Lord Kitchener, General Sir A. J. Murray, Sekreter Yarbay Maurice Pascal Alers Hankey, Sekreter Yardımcısı Yarbay Ernest Dunlop Swinton." CAB 22/3.

²⁷⁸ TNA: CAB 37/139/17.

²⁷⁹ TNA: CAB 158/580; AWM: RCDIG0000107.

²⁸⁰ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 863.

²⁸¹ Charles Monro, a.g.e., s. 14.

²⁸² Robin Prior, a.g.e., s. 315; Robert Rhodes James, a.g.e., s. 492.

sorumlusu olarak Albay G. F. MacMunn, Kraliyet Donanması denizci temsilcisi Yüzbaşı F. H. Mitchell de görev yaptı.²⁸³

Birdwood, planın dışarıya sızması için de tedbirler de aldı. Limni ve İmroz Adası abluka altına alındı. Adalarla ticaret yapan balıkçı ve tüccarların gidiş gelişleri durduruldu. İmroz'da yaşayan köylüler de çiçek hastalığı bahanesiyle karantinaya alındı.²⁸⁴ Cephe askerlerin de planı duymamasına özen gösterildi. Planı şimdilik sadece kolordu komutanları ile kurmay subayları biliyordu.²⁸⁵ Plan o kadar gizli tutuldu ki Avustralya Genel Valisi Sir Ronald Craufurd Munro Ferguson, tahliye hazırlıklardan habersiz Birdwood'a 13 Aralık'ta yazdığı mektupta 50.000 kişilik taze bir birliğin hazırlandığını ve Gelibolu'da görevlendirmek için Avustralya hükümetinin hazır olduğu bildiriyordu.²⁸⁶

8 Aralık itibariyle Arıburnu ve Anafartalar'da 92.200, Seddülbahir'de ise 42.628 asker vardı. Müttefiklere ait Yarımada'da, toplamda 134.728 asker, 393 top ve 14.587 hayvan bulunmaktaydı. Bölgelere asker, top ve hayvan sayısı şöyle idi:²⁸⁷

Mevki	Asker	Hayvanlar	Toplar
Anafartalar	50.800	3.000	91
Arıburnu	41.300	2.368	105
Seddülbahir (İngilizler)	32.070	5.718	27
Seddülbahir (Fransızlar)	10.558	3.501	75
Toplam	134.728	14.587	393

Tablo 1.7. 8 Aralık 1915 günü itibariyle Müttefiklere ait asker, top ve hayvan sayısı.

Müttefiklere ait silah sayısı Arıburnu ve Anafartalar'da 60.125, Seddülbahir'deki ise 27.139 adettir. Bölgelere silah sayısı ve cephe genişliği aşağıdaki tabloda yer almaktadır.²⁸⁸

Mevki	Tüfekler	Cephenin Genişliği
Anafartalar	32.407	11.000
Arıburnu	27.718	11.000
Seddülbahir (İngilizler)	20.139	5.300
Seddülbahir (Fransızlar)	7.000	1.700

Tablo 1.8. 8 Aralık 1915 günü itibariyle Müttefiklere ait silah sayısı ve bölgelerin cephe genişliği.

²⁸³ Keith A. Lawless, a.g.t., s. 24.

²⁸⁴ Bill Piersig, a.g.t., s. 24.

²⁸⁵ Robin Prior, a.g.e., s. 317.

²⁸⁶ AWM: RCDIG0000037.

²⁸⁷ TNA: CAB 158/580.

²⁸⁸ TNA: WO 95/4265.

Tüm kuvvetler on gün içinde Yarımada'yı terk edecekti. Tahliye edilen birliklerin üç grup halinde Mondros, İmroz ve Midilli adalarında toplanması planlandı.²⁸⁹ Birdwood, 10 Aralık'ta kolordulara gönderdiği emirde son safhada cepheden ayrılacak insan ve topların miktarının tayinini kolordulara bıraktı. Plana göre cepheden asker sayısı aşamalı olarak azaltılacaktı. Son safhada Anafartalar'da 25.753 Arıburnu'nda 26.195 asker bırakılması planlandı. Aynı şekilde Seddülbahir'den de asker azaltılmasına gidilmişti. Seddülbahir'de 18.556 asker kalması öngörüldü. Askerin yanı sıra top ve hayvan sayısında da azaltmaya gidildi. Birliklerin mevcudunun aşağıdaki tabloda verilen rakamlar çerçevesinde olması planlandı.²⁹⁰

Mevki	Asker	Hayvanlar	Toplar
ANAFARTALAR			
Tahliye başlamadan önceki güç	50.807	3.000	91
Birinci safhada azaltılacak güç	43.160		
İkincil safhada azaltılacak güç	25.753	1.000	40
ARIBURNU			
Tahliye başlamadan önceki güç	41.218	2.368	105
Birinci safhada azaltılacak güç	35.786		
İkincil safhada azaltılacak güç	26.195	500	40
SEDDÜLBAHİR			
Tahliye başlamadan önceki güç	42.697	9.219	197
Birinci safhada azaltılacak güç	29.139		
İkincil safhada azaltılacak güç	18.556	1.000	60

Tablo 1.9. Anafartalar, Arıburnu ve Seddülbahir bölgelerinde safhalara göre cephede bırakılacak asker, top ve hayvan sayısı.

Bununla birlikte Charles Bean, Türk kaynaklarından aldığı bilgiye göre 5. Ordu'nun Arıburnu ve Anafartalar bölgesinde yaklaşık 61.000 askeri olduğunu belirtmektedir. Kuzeyden itibaren sorumlu birlikler şunlardı; 11. Tümen, 12. Tümen, 9. Tümen, 6. Tümen (16., 17. ve 18. Alay), 7. Tümen (20. Alay Kayacık Dere, 21. Alay Asma Dere), 8. Tümen (23. ve 24. Alay), 19. Tümen (27. Alay Cesarettepe, 57. Alay güneyinde), 16. Tümen (125. Alay Kırmızıırt, 15. Alay ve 47. Alaydan kalan bir tabur, 48. Alay), (77. Alay) . Bu birliklerin yanında ayrıca Süvari Bölükleri ile Gelibolu ve Bursa Jandarma Taburları bulunmaktaydı.²⁹¹

²⁸⁹ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 471.

²⁹⁰ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 854.

²⁹¹ Charles Bean, 1948, a.g.e., s. 249.

Müttefik Donanması yetkileri, Arıburnu ve Anafartalar'dan bir gecede 10.000 askerin tahliye edebileceğini garanti ediyordu. Tahliyenin ikinci safhası başladığında her garnizonun sayısı toplamda 20.000 kişiye kadar indirilmesi hedefleniyordu.²⁹² Son aşamaya kadar ise top, hayvanlar, arabalar ve diğer muhtelif malzemenin de büyük bir kısmı on gün içinde tahliye edilmesi gerekiyordu.²⁹³

Tahliye planına göre nakliye gemileri hava karardıktan sonra sahillere yaklaşacak; gece asker ve savaş malzemesini yükledikten sonra ayrılacak, Mondros veya İmroz'a giderek hızlıca yükünü boşattıktan sonra ertesi gece aynı şekilde yeniden nakliye için sahil açıklarında bekleyeceklerdi.²⁹⁴

Tahliyenin son safhası başlamadan önce askerleri taşıyacak motorlu dubalar İmroz'da toplanacaktı. Planın en bilinmeyen unsuru hava durumu idi. Bu nedenle deniz araçlarının kıyıya yanaşabilmesi için eski bir gemi batırılarak dalgakıran oluşturulması planlandı.²⁹⁵

Kalan askerleri son gece sahilden nakliye gemilerine 34 adet motorlu tekne taşıyacaktı.²⁹⁶ Hava karardıktan sonra bu teknelerin ilk kafilesi saat 19.00'da sahile yanaşacak, 400 veya 200 askeri aldıktan sonra kendilerini açıkta bekleyen nakliye gemilerine doğru hareket edecekti. Saat 22.00'da ikinci kafiye gelecek, saat gece 01.00'de de üçüncü parti yanaşıp askerleri taşıyacaktı.²⁹⁷

Birdwood, birliklerin tahliyesi için Anafartalar'daki harekâtın koordinasyonunu 9. Kolordu'ya, Arıburnu'nda ise Anzak Kolordusu'na vermişti. Tahliye sırasında muhtemel bir taarruza karşı ise Tuz Gölü savunma hattının orta noktası olarak değerlendirildi. Gölün güneyinden Lala Baba'ya, kuzeyinden ise Softatepe, Karakol Dağı'na bir savunma hattı oluşturuldu.²⁹⁸ Arıburnu'ndaki savunma hattı ise "No 1 Outpost (Çataltepe), Walker's Ridge (Serçetepe), Plugge's Plateau (Haintepe) ve Mac Laurin's Ridge (Merkeztepe)" arasında,²⁹⁹ bu hattın tutulmaması halinde de ihtiyat olarak Russell's Top'tan (Yükseksirt) MacCay's Hill'e kadar da ikinci bir hat oluşturuldu.³⁰⁰

²⁹² Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 276.

²⁹³ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 493.

²⁹⁴ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 495.

²⁹⁵ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 493.

²⁹⁶ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 854.

²⁹⁷ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 873.

²⁹⁸ Charles Monro, a.g.e., ss. 14-15.

²⁹⁹ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 875.

³⁰⁰ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 883.

Hangi tmenden ne kadar askerin tahliye edileceğini gösteren titiz bir hesaplama da yapılacaktır.³⁰¹ Anafartalar'daki 9. Kolordu'dan 10-11 Aralık gecelerinde makineli tüfek, top ve cephaneye, 12 Aralık'ta çeşitli araç ve gereç, 400 at ve katır ile 15 ton yem nakledilecektir. 13 Aralık'ta sağlık araçları ve personeli (1.700 kişi), 14-18 Aralık arası diğer asker, cephaneye ve donanım çekilecektir.³⁰²

Arıburnu'nda ise 97 toptan ilk aşamada 34, tahliyenin ikinci safhanın sonlarına doğru da 45 olmak üzere toplamda 79 tanesinin tahliyesi planlandı. Cephe hattındaki amele/işi birliklerinin de tahliyesi son geceden önce yapılacaktır. Savaş hattı dışındaki birimlerden Mısırlı, Maltalı ve Britanyalı işi birlikleri uzaklaştırılacaktır.³⁰³

Tahliyenin son gecesinde, makineli tüfeklerin tahliyesi ise şartlara göre en sona bırakılacak şekilde üç kademe halinde planlandı. Tuğgeneraller, tugay karargâhında bir temsilci bırakarak gemilere bineceklerdi. Tabur komutanları ellerindeki birliklerle mevkiyi muhafaza edecek ve son çekilecek kısmı teşkil edecekti. Son hamlede ise bu kurmaylar birebiriyle irtibatla kalarak aniden ateş kesilmeyecek ve hızlı bir şekilde çekilme gerçekteşecektir.³⁰⁴

Anafartalar'daki birliklerdeki taburlar 18/19 Aralık gecesini mevcut kuvvetlerinin miktarını 360 ere düşürecektir. Artacak olan askerler yüklenecek askerler mataralarını, çantalarını, fanilalarını, örtülerini 220 atım cephanelerini bir günlük kuru erzakını beraberlerinde bulunduracaktır.³⁰⁵ Her tabur kendi bölüklerine tevzi etmek üzere 100 adet el bombası taşıyacaktır.³⁰⁶ Subay ve askerler günlük kuru erzakını beraber taşıyacaktır. Mataralar su ile dolu olacak, asker kalın kaputlar giyecektir.³⁰⁷ Her taburda 25 kazmacı 25 kürekçi bulunacak bunlar 19 Aralık'ta çekilecektir. Kararghtaki görevli askerler telefon haberleşme kablolarını toplayacak ve en son kabloları kesecektir.³⁰⁸

Akıllarda 25.000 kayıp olabileceği endişesi vardı. Gemilere önce hasta ve yaralılarla savaş esirleri alınacaktır. Daha sonra piyade birlikleri nakledilecekti.³⁰⁹ Tahliye sırasında muhtemel yaralıları nakledecek 56 geçici hastane gemisi sahilde hazır bekletilecekti.

³⁰¹ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 863.

³⁰² Robin Prior, a.g.e., s. 318.

³⁰³ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 863.

³⁰⁴ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 859.

³⁰⁵ ATASE: BDH 541-2110-014-002a.

³⁰⁶ ATASE: BDH 541-2110-014-008a.

³⁰⁷ ATASE: BDH 541-2110-014-010.

³⁰⁸ ATASE: BDH 541-2110-014-010a.

³⁰⁹ Alan Moorehead, a.g.e., s. 453.

Bunlardan üçü yaralıları doğrudan İngiltere'ye götürecek *Mauretania*, *Aquitania* ve *Britanic* gemileridir. Geri kalan 53 gemiden 26'sı Çanakkale ile Mısır ve Malta arasında ve 27'si de Mısır ve Malta ile İngiltere arasında görev yapacaktı. Mısır'daki hastanelerde de yaralıları için 12.000 yatak hazırlandı.³¹⁰

Kızıl haç bayrakları, 19 Aralık günü hava karardıktan sonra tüm hastanelerde göndere çekilecektir.³¹¹ Boş çadırlarda bazı kırık çıkık tahtaları ve sargı bezleri dışında başka bir şey yoktur. Henüz tahliye edilmemiş birlikler hastane çadırları etrafında dolaşarak meşguliyet süsü verilecektir.³¹²

Arıburnu bölgesinde yalnızca iki medikal ünite kalacaktı. Bunlardan bir tanesi 1 nolu Avustralya yaralı medikal noktası, diğeri 13 nolu medikal noktasıydı. Bu üniteler tam donanımlı 1.200 hastaya hizmet edecek şekilde düzenlenmişti. Sahra hastaneleri ve sargıyeri çadırları bırakıldı. Bunların bazılarında çok acil müdahale için birkaç asker bırakıldı. Binbaşı Campell, 1 nolu Avusturalya müdahale noktasında bulunacak ve Yarımada'nın en yetkili sağlık subayı olacaktı. Eğer çok sayıda yaralı olursa en kıdemli Türk komutanla anlaşma yaparak yaralıların burada kalması, tedavi edilmesi sağlanacaktı. Türklerle iletişim kurabilmesi için Fransızca bilen sıhhiye subaylarından bir tanesinin görevlendirilmesi planlandı.³¹³

1.7. Tahliye Öncesi Rutin Faaliyetler

Tahliye gününe kadar iki taraf mevzi muharebelerini sürdürürken bir yandan da lağım muharebeleri sürmekteydi. 8/9 Aralık gecesi Müttefikler tarafından beş lağım patlatıldı, Türk siperlerinin altında patlayan iki lağım 20-30 kadar zayıt verdirdi.³¹⁴

Türk tarafı yoğun keşif faaliyetinde bulundu. Geceleri çıkarılan Türk keşif kolları ile Müttefiklerin durumları gözetlemeye çalışıldı. 13 Aralık'ta Kayacıkağılı mıntıkasında yapılan tel örgü faaliyeti piyade ve makineli tüfek ateşleriyle engellendi. Keşif kolu Müttefiklerden bir kangal tel ve yere çakılmış üç ayaklı 12 adet tel örgüsü sehpasını zapt etti.³¹⁵

³¹⁰ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 470.

³¹¹ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 880.

³¹² Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 864.

³¹³ AWM: RCDIG0000791.

³¹⁴ Murat Karataş, "Çanakkale Muharebelerinde Lağım Muharebeleri" *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl: 2009, Cilt 6, sayı 6-7, s. 53.

³¹⁵ ATASE: BDH 4468-161-6.

Müttefikler de tahliye süresince askeri faaliyetlerine rutin bir şekilde devam ettiler. 14 Aralık saat 15.15'te İmroz'dan gelen bir balon gemisi Kemikli Burnu önünde balon uçurarak gözetleme yaptı ve saat 15.45'te tekrar İmroz istikametine döndü.³¹⁶ 14 Aralık gece Kayacıkağılı'ndaki Müttefiklerin mevzileri topçu atışıyla bombardıman edildi. Karşılıklı bombardımanda Türklerden 2 er şehit, 6 er de yaralandı.³¹⁷

Müttefikler, cephenin son günlerinde Türk hatlarını şiddetli derecede bombardıman etti. 15 Aralık'ta Müttefikler, Türklerin merkez siperlerine 3.000 kadar top mermisi, Salimbey Çiftliği'ne de 15 mermi attı.³¹⁸ Seddülbahir bölgesinde de 15-16 Aralık günleri karşılıklı bombardımanla geçti. Türkler tarafından bir lağım patlatılmasına İngiliz topçuları şiddetli karşılık verdi.³¹⁹

---

³¹⁶ ATASE: BDH 4666-263-004.

³¹⁷ ATASE: BDH 4468-161-8a.

³¹⁸ ATASE: BDH 4666-263-007.

³¹⁹ ATASE: BDH 4666-263-010.

İKİNCİ BÖLÜM

GELİBOLU YARIMADASI'NIN TAHLİYESİ

2.1. Arıburnu ve Anafartalar Bölgelerinin Tahliyesi

Arıburnu ve Anafartalar'daki çekilme sırasında kayıp vermemek için tahliye gizli olarak yürütülmeye başlandı. Gündüz boş nakliye gemileri kıyıya doğru demirleyerek ya da yanaşarak çıkarma süsü veriliyordu. Arıburnu ve Anafartalar'daki tümen ve alay komutanlarına 12 Aralık'ta tahliye olacağı duyuruldu.³²⁰ Haber hızla askerler arasında yayıldı. Komutanlar öğrendikten bir gün sonra 13 Aralık günü akşamı cephedeki bütün askerler tahliyeden haberdar oldu.³²¹

Anzak askerleri Yarımada'dan gidileceğini duyduktan sonra karmaşık duygular içine gireceklerdi.³²² Bazıları birçok çabadan ve kayıptan sonra büyük bir düş kırıklığı içindeydi. İkili üçlü guruplarla arkadaşlarının mezarlarını ziyaret etmeye başlamışlardı. General Birdwood Arıburnu'nda bir Anzak askerlerinin mezarlığını göstererek *“Umarım bizim buradan ayrıldığımızı duymuyorlardır”* diyerek üzüntüsünü dile getirir.³²³ Bazıları komutanlarına başvurarak karadan ayrılacak son asker olmak istediklerini söylemişti.³²⁴ Hatta eski askerler bu fırsatın kendilerine verilmesi konusunda ısrarlı olacaklardı.³²⁵ Savaş muhabiri Charles Bean, o günlerde askerlerin üzüntüsünü günlüğünde şöyle yansıtır:

*“...Askerlerimizin bir kısmı ayrılacaklarından memnun, çoğunluğu ise değil. Arkadaşlarını buralarda gömülü bırakıp gideceklerinden üzgünler. Mezarlara haç yapmak için gerekli çita-tahta talebinde büyük bir artış var. Eski bisküvi kutularından yapılmış sağlam haçların her yerde yükseldiğini görüyorum.”*³²⁶

Binlerce asker ve savaş malzemesi taşınacağından iskeleler güçlendirildi. Mendirek yapılmak amacıyla 1.500 tonluk kömür şilebi de batırıldı.³²⁷

³²⁰ Alan Moorehead, a.g.e., s.452.

³²¹ Robin Prior, a.g.e., s. 317.

³²² Edward Cadogan, *Çanakkale'de Ateş Altında*, (Çev. İsmail Hakkı Yılmaz), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, ss. 118-119.

³²³ Charles Bean, 1941, a.g.e., ss. 881-882.

³²⁴ Alan Moorehead, a.g.e., s.453.

³²⁵ C. F. Aspinall Ogländer, a.g.e., s. 497.

³²⁶ A. Mete Tuncoku, *Anzakların Kaleminden Mehmetçik*, TBMM Yayınları, Ankara 2005, s. 101.

³²⁷ Alan Moorehead, a.g.e., s. 451.

Nakil işlemlerinde her şey en ince detayına kadar hesaplandı. Birliklerce çizelge halinde, hangi tümenin hangi iskeleden ve saat kaçta tahliye edileceğini gösteren rotalar da belirlendi.³²⁸

Yer	Nakliye	Zaman		Asker Sayısı	Birlik	Toplam
		Geliş	Kalkış			
Kuzey Sahili	5 motorlu tekne	18.00	19.00	2000	2. Tümen	2.800
	2 motorlu tekne	19.00	20.00	800	Avustralya ve Yeni Zelanda Tümeni	
Güney Sahili (Watson iskelesi)	3 motorlu tekne	18.00	19.00	1200	1. Tümen	1.900
	12 filika	20.00	23.00	700	2. Tümen	

Tablo 2.1. Nakliye sırasında kullanılacak iskelelerin çalışma planı.

Tahliye kararının alınmasında sonra 8-15 Aralık arası Arıburnu bölgesindeki Anzak birliklerinin Arıburnu bölgesinden ne zaman ayrılacağı, gidecek asker ve toplam sayısı belirlendi. Aşağıdaki tablo birliklerin emrindeki topların ne zaman taşınacağını göstermektedir.³²⁹

Emir tarihi	Birlik	Tarih	Giden Top ve asker sayısı
8 Aralık	Avust. ve Y. Zelanda Tümeni		19 top
10 Aralık	1. Avust. Tümeni	11 Aralık gecesi	2.000 asker 15 top
11 Aralık	2. Avust. Tüm.	12 Aralık veya 13'ü gecesi	3.300 asker
12 Aralık	Avust. ve Y. Zelanda Tümeni	13 ve 14 Aralık gecesi	2.750 asker
12 Aralık	General Hodgson'un emri (Örn. Hint ve Doğu Bindirilmiş Tugay tarafından tutulan en uç sektör)	14'ü gecesi	1.300 asker
12 Aralık	1. Avust. Tüm.	14 ve 15 gecesi	10 top
13 Aralık	Avust. ve Y. Zelanda Tümeni	14 ve 15 gecesi	10 top
15 Aralık	1. Avust. Tüm.	16 ve 17 gecesi	9 top
15 Aralık	Avustralya ve Yeni Zelanda Tümeni	16 ve 17 gecesi	15 top

Tablo 2.2. Tahliye icra edilirken birliklerin ayrılış tarihleri ile giden asker ve top sayıları.

³²⁸ Charles Bean, 1941, a.g.e., ss. 873-874.

³²⁹ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 865.

2.1.1. Tahliye Öncesi Sessizlik ve Aldatmaca

Müttefikler Yarımada'da her şeyin olağan seyrinde devam ettiğini göstermek için çeşitli tedbirler de almıştı.³³⁰ Siperlerde büyük kitleler halinde hareket edilmeyecek Türklerin dikkati çekilmeyecekti. Hareket eden birlikler sessizliği mutlaka muhafaza etmeliydi.³³¹

Anzak Kolordusu Kurmay Başkanı Tuğgeneral Brudenell White tarafından planlan “*Silent Stunt*” dedikleri cepheyi arka arkaya birkaç gece sessizliğe gömerek ve bunu bir rutin haline getirmişlerdi. 1. Avustralya Kraliyet birliğince yürütülen bu faaliyette düzensiz aralıklarda tam sessizlik periyotları oluşturuldu.³³² Bu hareket tarzında piyadeye, makineli tüfek ve topçu ateşleri her gece karanlık bastırdıktan sonra ateş etmeyecek, böylelikle Türkler sessizliğe alıştıracaktı.³³³

Tahliyenin son gününde sessiz olmak için yoğun bir gayret içinde olundu. Askerlerin postallarına çuvallar sarıldı, iskelelerin üzerlerine battaniyeler örtülerek gürültü çıkmamasına özen gösterildi.³³⁴ Postallara sarılan keçeler ile siperlerden iskeleye yürüyüş hesaplandı ve bu yürüyüş süresi 28 dakika olarak belirlenmişti.³³⁵

Lone Pine'da sesin yankılanmasını önlemek için yırtılan battaniyeler siperlerin içerisine serildi. Toprağı sertleşmiş yollardaki sert tabakalar kırılarak siperlerin üzerine yumuşak toprak serildi. Ayrıca William's iskelesindeki raylar da kaldırıldı. 4. Avustralya Tugayı'nda son gece tahliye edilecek askerlere bir kart dağıtıldı. Kartta her bir askerin son gece görevinin ne olduğu, nerede olması gerektiği, ne yapacağı, sahile giderken hangi rotayı takip edeceği yazmaktaydı. Tüm birlikler için buluşma noktaları da belirlenmişti. Geçilecek yollara bisküvi kutusunun içinde beyaz ve üzerinde kırmızı bir ışık şeklinde tenekeler gece vakti önemli noktalara, patikalara yerleştirildi. Yol gösterici subayların nerelerde duracağı belirlendi.³³⁶ Askerlerin gece kaybolmamaları için siperden sahile kadar uzanan yollara un, tuz ve şekerden oluşan çizgiler de çizildi.³³⁷

³³⁰ Yüksel Nizamoğlu, “Türk Kaynaklarının İtilaf Devletleri Tarafından Çanakkale Cephesi'nin Tahliyesiyle İlgili Değerlendirmeleri” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 13, Sayı: 18, 2015, 411-430, s. 435.

³³¹ ATASE: BDH 541-2110-014-002; BDH 541-2110-014-003.

³³² Charles Bean, 1948, a.g.e., s. 244-245.

³³³ Alan Moorehead, a.g.e., s. 454.

³³⁴ Alan Moorehead, a.g.e., s. 452.

³³⁵ Robin Prior, a.g.e., s. 320.

³³⁶ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 883.

³³⁷ Robert Rhodes James, a.g.e., ss. 495-497.

Tüm bu çekilme faaliyetleri sırasında Müttefikler eşyaların imhası ile yetinmedi ve olası bir takip harekâtını yavaşlatmak için her yere mayın ve tuzaklar yerleştirdi. Conkbayırı'nda Türk hatlarının altına lağım kazılarak 1 ton dinamit yerleştirildi.³³⁸ Arıburnu mıntıkasına da 20 ton mayın döşendi. Yüksesirt, Korku Deresi, Bombasirtı, Merkeztepe, Kırmızısirt ve Kanlısirt mevkillerinde döşenen mayınlar günümüzde de toprak altındadır. Mevkilere döşenen mayınların yerleri ve ağırlıkları şu çizelgede yer almaktadır:³³⁹

Mayın Döşenen Yer	Galeri No	Mayın Ağırlığı
Russell's Top	L 11	1 ton
	L8	1 ton
	Arnall's	2 ton
Pope's Hill	8	1 ton
Quinn's Post	18	1 ton
	36A	1 ton
Courtney's Post	D25B	1 ton
	D9A4	1 ton
	D26E	1 ton
	D3	2 ton
Johnston's Jolly	C7	2 ton
	C38	3 ton
	C2	1 ton
	C5	1 ton
Lone Pine	İki mayın	1 ton
TOPLAM		20 ton

Tablo 2.3. Tahliye öncesi Müttefiklerin Arıburnu bölgesine döşediği mayınların yerleri ve ağırlıkları.

Gizlilikle birlikte aldatma faaliyetleri önemli yer teşkil etmişti. Müttefik askerler sahilde yük hayvanları ile birlikte tozlu yollarda sürekli dolaştırılarak toz çıkarttılar. Geride kalacak toplar da yer değiştirilerek fazla atış yaptılar. Öte yandan sabah akşam yemek ateşi de yakıtıldı.³⁴⁰

Siperlere maket askerler yerleştirilerek tahliye gizlenmeye çalışılıyordu. En önemli aldatmaca ise Onbaşı William Charles Scurry³⁴¹ tarafından tasarlanan “*Drip Rifle*” dedikleri

³³⁸ Alan Moorehead, a.g.e., ss. 455-456.

³³⁹ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 879.

³⁴⁰ Alan Moorehead, a.g.e., s. 454.

³⁴¹ William Charles Scurry, 30 Ekim 1895'te Carlton Melbourne'da doğdu. Ascot Vale State Okulu'nda eğitim aldı. Babasının firması Wardrop, Scurry & Co.'da çalıştı. Mesleği mimari model üreticisi idi. Mayıs 1914 58. Piyadede görev aldı. 19 Temmuz 1915'te Avustralya Kraliyet Gücü'ne er olarak katıldı. 11 Kasım'da 2. Avustralya Piyade Tugayı 7. Avustralya Piyade Taburu emrinde Gelibolu Harekâtına katıldı. 4 Aralık'ta onbaşılığa terfi etti. Ocak 1916'da Çavuş rütbesi verildi. Çanakkale'deki başarısından dolayı Üstün Hizmet Madalyası ile ödüllendirildi. Haziran 1916'da teğmenliğe terfi etti. Daha sonra Batı Cephesi'nde görevlendirildi. Görev yaptığı bataryada patlamamış bir Alman bombası üzerinde inceleme yaparken bombanın patlamasıyla, göğsü ve yüzünden yara aldı. Metal parçaları sağ gözünü kör etti ve sağ işaret parmağını paramparça etti. Askeri haç nişanı verildi. Orduda bir süre görev yaptıktan sonra 1919'da

kendi kendine ateş eden tüfeklerdi. (Bkz. Ek:11) Bu tüfekler şu şekilde çalışıyordu; tetiğe ipe bağlı üsteki su dolu tenekeden alt tenekeye damla damla akıyor, teneke ağırlaşınca tüfeğin tetiği çekilerek ateş ediyordu. Tüfeğin ateş etme aralığı tenekeye açılan deliğin büyüklüğüne bağlıydı ve genelde yirmi dakika ara ile ateş ediyordu.³⁴²

Onbaşı William Charles Scurry, (Bkz. Ek:11) bu icadı yakın arkadaşı Alfred Hughes Lawrence birlikte tamamladılar. Scurry, o günlerle ilgili daha sonra hatıralarına şunları yazmıştı:

“Denemelerin başında, su temin için durmak zorunda kaldım. Sahip olduğum tek şey, bu susuzluk zamanlarında kendi hakkım olan günde yarım litre suydü. Neyse ki, Anzak dostluğu ön plana çıktı. Hatırladığım kadarıyla tuzlu su getirmek için sahile gitme izni reddedilmişti fakat 7. Taburdan aynı zamanda eski bir okul arkadaşım olan A.H. Lawrence, bana sahip olduğu iki günlük istihkakı olan tam bir litre suyunu verdi. Yarın su alamayacağını bildiği halde hakkını benimle paylaşmıştı.”³⁴³

Türk askerlerinden İbrahim Arıkan da hatıralarında bu tüfeklerden şöyle bahsetmektedir:

“...İngilizlerin kaçtıkları gece siperlerden çekildiklerini bize hissettirmemek için bir takım hileler yaptıkları belli oluyordu. İki gazyağı tenekesi araları açık olmak üzere birbirinin üzerine konmuş, üstteki teneke su ile doldurulmuş, altında ufak bir delik var. Altta bulunan tenekenin üst kısmında ise bir huni olup tüfeğin tetiğine bağlanmış. Üstteki tenekeden alttakine tedricen akan su bu tenekenin ağırlığını artırıyor, neticede tetik düşüyor ve tüfek de patlıyor. Tüfeğin namlusu tabii olarak bizim siperlere tevcih edildiği için tüfekten çıkan mermi bizim siperlerin üstünden vızlayıp geçmekte olduğundan biz de İngilizlerin eskisi gibi siperlerinde olduğuna hüküm veriyorduk.”³⁴⁴

Melbourne'e geri döndü. 2. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Yüzbaşı rütbesiyle tekrar orduya hizmet etti. Savaş sonunda Binbaşı rütbesiyle emekli oldu. 28 Aralık 1963'te öldü. <http://adb.anu.edu.au/biography/scurry-william-charles-8376> (Erişim 25.08.2019)

³⁴² Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 883.

³⁴³ <https://www.awm.gov.au/learn/schools/resources/case-studies/william-scurry> (Erişim 25.08.2019)

³⁴⁴ İbrahim Arıkan, *Harp Hatıralarım Bir Mehmetçiğin Çanakkale Galiçya-Filistin Cephesi Anıları*, (Haz. Selman Soydemir ve Abdullah Satun), Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 69.

Askerler sahile doğru ilerlerlerken geçtiği yerlere dikenli teller sererek Türk askerlerini olası bir hücumda oyalamak istemişlerdi. Mayınların fitilleri ise bir saat sonra patlamak üzere ateşleneceklerdi.³⁴⁵

Sahile doğru yürüyüşlerde dağınık olmamak için her yürüyüş kolu, arkadaki askerin önde yürüyenin paltosunu tutabileceği sıklıkta yürünecekti. Tahliye sırasında her türlü ışık yasaklandı.³⁴⁶ Yollarda bisküvi kutularının içine mumlar konuldu. Sahile ulaşım düzenli bir şekilde sürmesi ve askerlerin kaybolmaması için yol görevlileri tertibat aldı.³⁴⁷

Tahliyenin ilk iki safhasında askerlerin botlarının ses çıkardığının farkına varıldığında botlarının üzerine çorap giymeleri veya botlarına tozluk sarmaları emredilmişti.³⁴⁸

2.1.1.1. 15-17 Aralık 1915

15 Aralık'ta Müttefik gemilere verilen emirde, tahliye sonuna kadar hangi geminin nerede duracağı ve hangi Türk noktalarını bombardıman edeceğine dair koordinatlar verildi.³⁴⁹ O gün saat 14.00'te Prince George ve Cornwallis zırhlısı ile Earl of Peterborough monitörü Türk hatlarına ateş açıyordu.³⁵⁰

Büyük Kemikli'nin kuzey yamacındaki Müttefiklerin ordugâh mahallinde saat 14.40'da yangına benzer bir duman çıkmış, başlayan yangın saat 16.00'ya kadar devam etmişti. Gece Arıburnu iskelesine yananmış olan iki nakliye gemisi yük taşırken Türk topçuları tarafından ateş altına alınca gemiler uzaklaştı.³⁵¹

16 Aralık'ta 5. Ordu'ya gelen raporlarda Arıburnu açıklarına gelen bir yük gemisinin eşya naklettiği ve bir hastane gemisi Arıburnu'ndan Limni istikametine gittiği tespit edildi.³⁵² Ayrıca 16 Aralık öğleden sonra Türk gözlemciler göre iki römorkörün birinin 70 asker ve 4 top, diğerinin 120 civarında asker naklettiğini ve bir römorkörün de İtepe bataryalarının atışlarıyla batırıldığı rapor edildi.³⁵³

³⁴⁵ Alan Moorehead, a.g.e., s. 459.

³⁴⁶ Robin Prior, a.g.e., s. 320.

³⁴⁷ C. F. Aspinall Ogländer, a.g.e., s. 505.

³⁴⁸ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 883.

³⁴⁹ AWM: RCDIG1075164.

³⁵⁰ AWM: RCDIG0001342.

³⁵¹ ATASE: BDH 4666-263-007.

³⁵² ATASE: BDH 4666-263-010.

³⁵³ ATASE: BDH 4666-263-010-01; BDH 4666-263-010-01a.

16 Aralık sabahı tahliye olarak kullanılan iskelenin yakınlarını Türk topçuları ateş altına aldı. 17 Aralık günü öğleden sonra şiddetli Türk topçu atışı devam etti.³⁵⁴ 16 Aralık öğleden sonra 16.30'da İngiliz askerleri Kayacıkçağılı'nda iki lağım patlattı. 16/17 Aralık gecesi Ali Bey Çeşmesi ve Mestantepe istikametinde keşif kolu çıkarıldı. Bu keşif kolu Müttefiklerin tel örgülerini keserek bir hayli kasatura, fişek ve savaş malzemesi elde etti. Çıkarılan keşif kollarından alınan raporlar Müttefiklerin tahliye faaliyetlerini fark etmediklerini göstermektedir.³⁵⁵

17 Aralık'ta General Birdwood, İmroz Adası'ndan cephe hattına geldi. Birlikleri teftiş ederek son hazırlıklarını yerinde incelendi. Subaylarla görüşerek onlara moral verdi.³⁵⁶ 17 Aralık'ta Kefalo Limanı'nda toplanan tüm deniz gücü Türk tarafının gözetlemesine mâni olmak için gemileri limandan biraz uzaklaştırarak havaya duman verdiler.³⁵⁷ Bu durum 5. Ordu'nun 19 Aralık tarihli bir raporunda "*İmroz Adası'nda sahildeki vapurların istim üzerinde ve nazarı dikkatimizi celp edecek derecede fazla olduğu ve tarassut mahallinden cinsi ve miktarı hakikatinin fark edilemediği*" şeklinde belirtilecektir.³⁵⁸

17 Aralık öğleyin bir İngiliz uçağının Tursunköy civarında Ağır Humbaracı Bölüğüne 34. Alay Ordugâhına attığı bombadan 14 şehit, 2 subay ve 39 asker yaralandı. Ayrıca sabah saat 05.30'da sahilde bulunan Müttefik zırhlıları aşırma atışlarla Palamutluk'a 40 adet top atışı yaparak Kilye ve Akbaş istikametini yoğun bombardıman ettiler. Bombardıman saat 12.00'ye kadar sürdü.³⁵⁹ Zırhlıların yaptıkları aşırma atışlar Anadolu Hamidiye ve Anadolu Mecidiye tabyalarına düştü.³⁶⁰ O gün topçuların da katılımıyla yapılan bombardımanda Palamutluk'a 60 adet, Arıburnu Yükseküst mıntikasına ve gerilerine 35 adet, Kocaçimen bölgesine 40 adet, Korku Deresi'ne 51 adet top, havan ve obüs mermisi atıldı.³⁶¹

Öte yandan bir İngiliz muhribi geceleri Türklerin görüş açılarını kısıtlamak için gemi ışıklarını Türk hatlarına doğru tuttu. Her gece yarım saat müddetle ışık tutarak tahliye faaliyetlerinin görülmesine engel olunmaya çalışıldı.³⁶²

³⁵⁴ Henry Wood Nevinson, 2019, a.g.e., s. 328.

³⁵⁵ ATASE: BDH 542-2116A-055.

³⁵⁶ Monash on the Evacuation of Gallipoli 18 December 1915 <http://www.ozeebook.com/ww1/anzac/documents/54.html> (Erişim 25.10.2018)

³⁵⁷ John de Robeck ve Rosselyn Wemyss, a.g.e., s. 7.

³⁵⁸ ATASE: BDH 4863-H23a-1-21.

³⁵⁹ ATASE: BDH 4666-263-010-01; BDH 4666-263-010-01a; BDH 542-2116A-055.

³⁶⁰ Binbaşı Nazmi Bey, a.g.e., s. 122.

³⁶¹ Burhan Sayılır, vd., *Arşiv Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*. İstanbul: Tuzla Belediyesi, 2015, s. 450.

³⁶² Alan Moorehead, a.g.e., s. 458.

2.1.1.2. 18 Aralık 1915

Cephe gerisine yapılan bu bombardımanlardan bir diğeri de 18 Aralık günü Akbaş ve Kilye istikametine oldu. Müttefik gemilerinden 15 mermi atılmış, bunlardan biri Kilye Limanı'nda bulunan Batum Vapuru yanına düşmüş, herhangi bir zayıat olmamıştı.³⁶³ Müttefik uçakları da boş durmamış Maydos'a üç ve Kilye'ye iki bomba atmışlarsa da hasar olmadı.³⁶⁴ Bu bombardımanın da amacı bataryaların çekilme sırasında devreye girmelerini önlemektir.³⁶⁵

Anzak Kolordusu'ndan 18 Aralık'a kadar 41.000 askerden 20.000'e ve 105 toptan eski model 19 topa indirildi. Anafartalar'daki 50.000 asker ve 91 top da benzer oranda azaltıldı.³⁶⁶ 19- 20 Aralık gecesi kalan diğer toplar cephedeki siperden saat 24.00'te tahliye edilecekti.³⁶⁷ 18 Aralık sabahı Arıburnu'nda sadece 20.277 asker, 19 eski top kaldı. 8 Aralık'ta 35.445 olan kuvvet sayısından 10 günde 15.168 asker tahliye edildi. Gün gün Arıburnu'ndan tahliye edilen askerlerin sayıları şöyledir:³⁶⁸

Tarih	Gelenler	Ölü	Hasta ve yaralı olarak tahliye edilenler	Çekilen Kuvvet	Kalan kuvvet
8 Aralık	277	4	558	4	35.445
9 Aralık	71	6	-	-	35.510
10 Aralık	132	8	400	-	34.585
11 Aralık	80	5	596	2.091	31.973
12 Aralık	-	4	900	2.125	28.944
13 Aralık	-	3	240	2.363	26.338
14 Aralık	-	4	271	2.346	23.717
15 Aralık	-	-	201	1.061	22.455
16 Aralık	-	3	249	717	21.486
17 Aralık	-	2	143	1.064	20.277

Tablo 2.4. 8-17 Aralık arası Arıburnu'ndan çekilen birliklerin sayıları.

Müttefik kurmayları planlanan sürecin başarılı şekilde sürmesinden memnundular. Bu başarıya sevinenlerden biri de 4. Avustralya Tugay Komutanı Tuğgeneral John Monash'dır. Monash, 18 Aralık günü mutluluğunu, "Her şey yolunda gidiyor. Düşman son derece sessizdi. Kurmayım ve subaylarımla bugün son toplantımızı yaptık" sözleriyle ifade

³⁶³ ATASE: BDH 542-2116A-055-001.

³⁶⁴ ATASE: ATAZB 42-30.

³⁶⁵ Robin Prior, a.g.e., s. 320.

³⁶⁶ Charles Bean, 1948, a.g.e., ss. 245-246.

³⁶⁷ ATASE: BDH 541-2110-014-008a.

³⁶⁸ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 885.

edecekti.³⁶⁹ Herkes görevini sessizce idare ediyordu. Müttefiklerin Türk taarruzundan ziyade korktukları üç şey vardı; *rüzgâr, ay ve gece topçu taarruzu...*³⁷⁰

18 Aralık sabahı tahliyenin son safhasına geçilmişti. 18 ve 19 Aralık'ta iki gecede geride kalan her şey çekilecekti. Havalarda biraz kötüleşmeye başlamış, 18 Aralık gecesi dolunay çıkacağından Türklerin tahliyeyi fark edebileceği endişesi oluşmuştu. Tüm gözler hava durumundaydı.³⁷¹ Türklerin fark edip taarruz etmesi planı alt üst edebilirdi. Türk hatlarında beklenenin aksine hiçbir hareket görülmedi.³⁷² Deniz sakin fakat Anafartalar bölgesinde her tarafta sis hâkimdi. 18 Aralık'ta 12. Türk Tümeni'nin raporuna göre hava sisli olduğundan limandaki gemiler fark edilememişti.³⁷³

Bugün Müttefik topçuları 90 numaralı sipere 9 adet ve 96 numaralı Türk siperlerine 14 adet mermi attı. Mermilerin tesiriyle 2 er yaralandı. Müttefiklerin bugün Şahinsırtı'na attığı bu toplar büyük çaplı gövdesi takriben 12'lik top mermisine yakındı. Gayet şiddetli patlayıp siyah duman çıkarmıştı.³⁷⁴

Hava kararır kararmaz mevzilerden ayrılacak ilk parti asker sahile yürümeye başladı. Askerler yanaşık nizamda ve 400 kişilik kabileler halinde toplanma noktasına ulaştı. Onları taşıyacak motorlu dubalar da sahile yaklaştı. Dubaların götüreceği askeri alacak açıkta bekleyen gemiler de hazırды. Saat 19.00'da gemiler ilk yüklerini aldıktan sonra İmroz ve Mondros'a doğru ilerledi. İki saat sonra 21.00'da ikinci kabile de aynı şekilde yanaştı. Gece yarısı üçüncü kabile de benzer şekilde yükünü aldıktan sonra sahilden ayrıldı.³⁷⁵

Tahliyenin son safhası tüm asker ve subaylar için önemliydi. Sorunsuz nakliye için bir dizi görevlendirme de yapılmıştı. Anafartalar mıntıkasındaki Anemone gemisine Albay C. F. Corbett, Arıburnu mıntıkasındaki Honeysuckle gemisine Albay Hon A. D. Boyle tayin edildi. Arıburnu nakliyat subaylığına Albay C. M. Staveley, Suvla nakliyat subaylığına Albay E. Unwin atandı. Magnificent ve Mars isimindeki iki harp gemisi ile 15 adet küçük gemi asker nakliyatını sürdürmekteydi.³⁷⁶

³⁶⁹ “*Monash on the Evacuation of Gallipoli 18 December 1915*”
<http://www.ozebook.com/ww1/anzac/documents/54.html> (Erişim 25.10.2018)

³⁷⁰ Henry Wood Nevinson, 2019, a.g.e., s. 327.

³⁷¹ John de Robeck ve Rosselyn Wemyss, a.g.e., s. 5.

³⁷² C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 502.

³⁷³ ATASE: BDH 4863-H23a-1-19a.

³⁷⁴ ATASE: BDH 4835-H12-1-28a.

³⁷⁵ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 502.

³⁷⁶ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 498

General Birdwood ve Donanma Komutanı Amiral Wemyss, 18 Aralık gecesi Arto gemisine gelerek tahliyei buradan yönetti.³⁷⁷ 18 Aralık gecesi saat 01.00'de bir kaza yaşandı. Kıyıdaki büyük malzeme deposu bilinmeyen bir nedenle alev alarak kısa sürede ateş büyüdü ve binlerce kutu bisküvi, domuz pastırması, konserve et ve yağ bidonlarını sardı. Gökyüzü kıpkızıl kesildi.³⁷⁸ Alevleri gören Türk tarafından Palamutluk bataryaları Arıburnu sahillerini ateş altına aldı.³⁷⁹ Atılan mermiler sahildeki cephane sandıklarına isabet edince o sırada gemilere binen herkeste bir anda panik oluştu.³⁸⁰ Arıburnu sahilindeki bu ateş ile büyük siyah duman yükseldiği Türk tarafından tespit edildi.³⁸¹ O gece Türk tarafı sürekli Arıburnu iskelesini gözetlemişti. Hatta Arıburnu iskelesine yanaşan bir dubadan eşya çıkarıldığı ve bu esnada iskeleye üç nakliye gemisi yaklaştığı tespit edildi. Palamutluk ve sağ cenah bataryaları tarafından yangın mahalline ateş edildi. Çıkan yangın da sabah kadar sürdü.³⁸²

18 Aralık'ta Arıburnu'ndan 9.900 kişi tahliye edildi. Son geceye 10.040 kişi, işe yaramayacak ve iyice yıpranmış 9 top kaldı.³⁸³

2.1.1.3. Arıburnu ve Anafartalar'da Son Gün: 19-20 Aralık 1915

19 Aralık sabahı hafif bir meltem vardı. Deniz sakin, hava tahliye için müsaitti. Cephedeki son günde Arıburnu ve Anafartalar'daki birliklerle birlikte toplamda 20.000 kişi birden tahliye edilecekti.³⁸⁴

Sabahın ilk ışıklarıyla birlikte Palamutluk'taki Türk topçuları saat 04.30'da Arıburnu İskelesi'ni bombardıman etti. Ateş bir ara kesilse de saat 08.00'de tekrar başladı ve saat 11.30'a kadar sürdü. Toplamda 140'tan fazla mermi atıldı.³⁸⁵ Oglander, atılan mermilerin herhangi bir zayıat vermediğini yazmaktadır.³⁸⁶

Türk topçuları bombardımana devam ederken istenen etki yapılamıyordu. Bunun üzerine 16. Kolordu'dan Anafartalar Grubu'na 19 Aralık günü gönderilen raporda sahra toprakları yeterli derecede ateş altına alınamayan Sazlı Dere, Çatlak Dere, Ağıldere ile

³⁷⁷ John de Robeck ve Rosselyn Wemyss, a.g.e., s. 7.

³⁷⁸ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 885.

³⁷⁹ ATASE: BDH 4666-263-014-03.

³⁸⁰ Alan Moorehead, a.g.e., s. 455.

³⁸¹ ATASE: BDH 4666-263-014-03.

³⁸² ATASE: BDH 542-2116A-055-002.

³⁸³ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 278.

³⁸⁴ Alan Moorehead, a.g.e., s. 455.

³⁸⁵ Sayılır, Burhan, vd., a.g.e., s. 466.

³⁸⁶ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 503.

Şahinsırtı'nı gerek taarruzu destekleme ve gerekse koruma amaçlı ateş altında bulundurabilmek için 3 adet seri ateşli cebel bataryasına ihtiyaç olduğunu bildiriyordu.³⁸⁷

19 Aralık'ta saat 11.00'de Kocaçimen'deki 15 cm'lik Türk obüs bataryaları Kayacıkağılı'na 10 ve Şahinsırtı'na 20 kadar mermi attı. Atılan mermiler Müttefiklerin ordugâhlarına ve siperlerinde hasar meydana getirdi. Yaylatepe batısındaki Müttefiklerin obüsü ile bir iki sahra bataryası 96 numaralı siper civarına 15 kadar mermi attı. Türk topçularının Kayacıkağılı'na attığı birinci hat siperleri gerilerine, rah-ı mesturlarına ve Lalababa ordugâhlarına isabet etti. Suvla'daki bir zırhlı İsmailoğlu tepelerine ve Anafartalar'a karşılıklı ateş etti.³⁸⁸

Müttefikler, 6. Tümen mıntıkasında saat 15.30'da 17 ve 18 nolu Türk siperlerine birkaç şarapnel attı. Kayacıkağılı Tepesi'nde bulunan obüs mermisi ile iki şehit, sahra şarapnelinden iki yaralı verdi. 7. Tümen mıntıkasında birkaç obüs mermisi ile sol cenah siperlerine birkaç dağ şarapneli attı. Obüsten 1 er yaralı, 1 er şehit oldu. 6. Tümen mıntıkasında Şahinsırtı'nda hafif piyade ateşi devam etti ve siperlere 15 mermi atıldı. Bu mermi ile az miktarda Türk askerleri yaralandı.³⁸⁹

İngilizler, Türklerin dikkatini Güney Grubu'na çekmek, çekilmeyi gizlemek ve hala Yarımada'daki varlıklarını göstermek için 19 Aralık'ta Seddülbahir'de bir gösteri taarruzu yaptı.³⁹⁰ Gösteri taarruzu, öğleden sonra saat 13.20'de İngiliz kara topçularıyla birlikte, Sarıtepe açıklarındaki 1 kruvazör ile 5 monitörün da katılımıyla Türk istihkâmlarına şiddetli top atışı ile başladı. O gün yedi de lağım patlatıldı.³⁹¹ Aynı zamanda Merkep Adası civarındaki iki gemi İntepe ve Beşige arasına 44 mermi attı. Türk topçuları karşılık vermiş 5 mermiden birisi monitörün yanına düştü ve uzaklaştı.³⁹² Şiddetli topçu atışlarının ardından İngiliz piyadeleri taarruza başlasalar da Türk askerleri tarafından püskürtüldü. Müttefiklere ait bir monitör ve iki torpido Ece Limanı açıklarına saat 14.40'dan sonra gelip bir müddet durakladıktan sonra geri dönmüş ve torpidolar da o civarda dolaşmıştı. Saat 15.45 den sonra ne taraftan geldiği anlaşılmayan 6 mermi Ece mıntıkası karargâhı civarına düştü.³⁹³

³⁸⁷ ATASE: BDH 4574-76-32-2.

³⁸⁸ ATASE: BDH 4835-H12-1-29; BDH 4835-H12-1-29a; BDH 4574-76-32-1.

³⁸⁹ ATASE: BDH 4574-76-32-1.

³⁹⁰ Fahri Belen, *I. Cihan Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri*, c. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, s. 247.

³⁹¹ ATASE: BDH 4574-76-31a; BDH 3407-30-11.

³⁹² ATASE: BDH 4666-263-014-02.

³⁹³ ATASE: BDH 4574-76-32.

Türk tarafının raporlarında sık sık uçak saldırısına dair bilgiler de mevcuttur. Cephe gerisine zarar verdirmenin yanında Türk keşif uçaklarının uçmalarının engellenmesi de amaçlanmaktaydı.³⁹⁴ Böylece tahliyenin son aşaması Türk istihbaratından gizlenecekti. Arıburnu ve Anafarta bölgesinde 3. Hava Bölüğü, İlyas Burnu üzerinde 2. Hava Bölüğü ve Fransız Hava Bölüğü bu amaçla kullanıldı. Böylece İmroz açıklarında bulunan nakliye gemilerinin görülmesi engellendi.³⁹⁵ Saat 13.15'den sonra Arıburnu açıklarına gelen bir balon gemisinden sabit balon uçuruldu. Saat 14.00'ten sonra Suvla Limanı'ndan Müttefiklere ait bir deniz uçağı uçu. ³⁹⁶ Gece tekrar bir uçuş daha yapıldı. Saat 21.00'den saat 23.00'e kadar Arıburnu Conkbayırı mıntıkası üzerinde uçuş yaptı.³⁹⁷

Bu yoğun faaliyet Türk subaylarının da dikkatini çekmişti. Anafartalar Grubu Komutanı Mirliva Fevzi (Çakmak) Paşa, hatratında 6 uçaktan oluşan grubun 19 Aralık'ta Ece Limanı'na, Tursunköy civarına iki bomba attığını belirtmektedir.³⁹⁸ Uçaklar aynı gün Maydos'a 3 adet, Kilye Koyu'na da 2 adet bomba attı.³⁹⁹

Tüm bu gizleme faaliyetlerine rağmen 19 Aralık'ta gemilerin hareketi Türk raporlarına yansiyacaktır. 11. Tümen Komutanlığı tarassuduna istinaden İmroz önünde gemilerin olduğu 16. Kolordu Komutanı Hans Kannengiesser tarafından Anafartalar Grubu'na bir raporla bildirildi.⁴⁰⁰ Rapora göre öğleden önce 25'i aşkın nakliye gemisi ile öğleden sonra 4 tane daha nakliye gemisi Anafartalar Limanı Küçük Kemikli-Azmac önlerine geldi.⁴⁰¹

Anafartalar Grubu'na da saat 17.00'de diğer birliklerden bu tür bilgiler geldi. İmroz Limanı'nda yukarıda belirtilen miktarda gemi bulunduğu haber verildi. Anafartalar Grubu durumu hemen telefonla 5. Ordu Kurmay Başkanlığı'na haber verdi. Bu olağan dışı hareketlilikten Ordu Komutanlığı da haberdar idi. 5. Ordu'dan birliklere gönderilen raporda Müttefiklerin deniz ve karadaki durumunun dikkatle takip edilmesi ve sürekli keşif yapmaya özen gösterilmesi istendi. Anafartalar Grubu'ndan 16. Kolordu gözetleme subayları olağan dışı bir hareketlenmeyi, "*İmroz önünde 25 nakliye gemisi ile dört beş harp gemisi görülmüş*

³⁹⁴ ATASE: BDH 4863-H23a-1-21.

³⁹⁵ Mehmet Tahir. "Gelibolu Nasıl Tahliye Edildi" *Risale-i Mevkute-i Bahriye Mecmuası*, s. 8, 1332, s. 360; Cenk Avcı, *Çanakkale Cephesi'nde Hava Savaşları*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 195.

³⁹⁶ ATASE: BDH 4574-76-32-1.

³⁹⁷ ATASE: BDH 4835-H12-1-29a.

³⁹⁸ Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 361.

³⁹⁹ ATASE: BDH 4666-263-014-03.

⁴⁰⁰ ATASE: ATAZB 42-30aa.

⁴⁰¹ ATASE: BDH 4666-263-014-01.

ve akşama doğru dört nakliye gemisinin Suvla istikametine hareket ettiği” şeklinde tespit etmişlerdi. Bu nedenle saat 17.05’de acil kodlu olarak birliklere, “Düşman gemilerinin ve karadaki durumunun çok dikkatli takip edilmesi, gece keşif ve gözetleme yapılması, tetikte bulunmaya özen gösterilmesi ve alınacak bilginin seri bir şekilde bildirilmesi” emri verildi.⁴⁰²

Suvla önündeki gemileri 8. Tümen tarafından İmroz önünde 25 nakliye gemisiyle, 4-5 savaş gemisinin görüldüğü ve akşama doğru 4 nakliye gemisinin Suvla istikametine hareket ettikleri tespit edildi ve birliklere teyakkuzda olmaları, daha dikkatli olunması ve gece keşif ve tarassut yapılması emredildi.⁴⁰³

Türk tarafı hareketliliği çözmeye çalışırken Müttefiklere nakliyatı sürdürüyordu. Gündüz mavnalarla yapılan nakliyalarda, üzerleri koyu renkte muşambayla örtülen malzemeler, kıyıda en uzaktaki nakliye gemisine yüklendi. Mavnalarda muşambalar kaldırılmadan boş olarak geri dönerken cepheye takviye malzeme geldiği hissi veriliyordu.⁴⁰⁴

Saat 17.45’de güne battı, hava karardı.⁴⁰⁵ Hava karardığında asker ve malzemeler nakledildi. Donanma tahliye işlemlerini gece de yürütüyordu. Bununla birlikte bazı takviye birlikler de takviye ya da değiştirilen birlikler gündüz karaya çıkarılıyor, yeni bir harekât izlenimi oluşturmak için de yeni barakalar ya da tahkimatlar ile hastanelere yeni çadırlar eklenerek tahliye gizlenmeye çalışılıyordu.⁴⁰⁶ Cephede asker sayısı azalıyor fakat çadır sayısı sabit kalıyordu. Çadırların etrafından rutin hareketler sürüyor, geceleri ordugâhlarda bol ateş ve ışık yakılıyordu.⁴⁰⁷

Tahliyenin son gecesi kıtaların tahliyesi üç grup halinde planlanmıştı. Son birliklerin tabur komutanları birliklerinin başında kalacak, tüm haberleşme malzemelerini ve nakledilmeyecek malzemeleri tahrip ederek nakliye gemilerine binecekti.⁴⁰⁸ Arıburnu’nda tüm cephe hattı boyunca yaklaşık 2.000 asker tutuyordu.⁴⁰⁹

⁴⁰² ATASE: ATAZB 42-30aa.

⁴⁰³ ATASE: BDH 4835-H12-1-29a.

⁴⁰⁴ Robin Prior, a.g.e., s. 318.

⁴⁰⁵ Kevin Fewster, *Gallipoli Correspondent - The Frontline Diary of C.E. W. Bean*, George Alien & Unwin Australia Pty Ltd., Sidney 2002, s. 198.

⁴⁰⁶ Charles Bean, 1948, a.g.e., s. 245.

⁴⁰⁷ M. Şevki Yazman, *Türk Çanakkale*, Ulus Basımevi, İstanbul 1938, s. 206.

⁴⁰⁸ C. F. Aspinall Ogländer, a.g.e., s. 492.

⁴⁰⁹ Charles Bean, 1948, a.g.e., s. 246.

19 Aralık akşamı hava hafif sisli ve deniz sakin olup gökyüzünde dolunay vardı.⁴¹⁰ Havanın durumu tahliye planının icrasını beklenenin aksine daha da kolaylaştırmaktaydı. Herhangi bir Türk taarruzu da yoktu.⁴¹¹ Birkaç gündür devam eden tahliyenin son günü cephe hattında Müttefik asker sayısı epey azaldı.⁴¹² Tahliyenin tamamen bir sessizlik içinde gerçekleşmesi hususunda emirler de verildi; hiçbir şekilde ateş yakılmayacak, sigara içilmeyecek ve tüm rom şişeleri bir an evvel imha edilecekti.⁴¹³

2.1.2. Arıburnu'nun Tahliyesi

Askerlerin çekilmesinin yanında topların çekilmesi aşama aşama yapıldı. 1. Avustralya Tümeni'ne bağlı birliklerde bulunan toplardan 11/12 Aralık gecesi 15 top (1 ad. 6 inçlik howitzer, 4 ad. 5 inçlik howitzer, 10 ad. 18 pountluk top), 13/14 Aralık gecesi 5 top (2 ad. 5 inçlik howitzer, 3 ad. 18 pountluk top), 14/15 Aralık gecesi 5 top (1 ad. 6 inçlik howitzer, 4 ad. 18 pountluk top), 15/16 Aralık gecesi 5 top (1 ad. 6 inçlik howitzer, 4 ad. 18 pountluk top), 16/17 Aralık gecesi 4 top (18 pountluk top), 17/18 Aralık gecesi 4 top (18 pountluk top), tahliye edildi. 16/17 Aralık gecesi ise 4 ad. 18 pountluk top, 2 adet 5 inçlik howitzer, 3 adet diğer çeşit toplar olmak üzere 9 top imha edildi.⁴¹⁴

Anzak askerlerinden ön hattı tutmaları için her bölükten 45 asker, 2 makineli tüfek takımı (12 asker), 1 aşçı, 2 subay, 1 sağlık subayı, 1 sedye takımı ve bölük komutanından oluşan toplamda 60'dan fazla asker bulunacaktı. Askerin cephe hattından sahile inme süresi de hesaplandı. Son akşam tahliye başlamadan kalan tüm askerler A, B ve C olarak üçe gruba bölündü. İlk önce A grubundaki askerler tahliye edilecekti. Akşama doğru saat 17.30'da A grubunda 4.000 kişi tahliye edilmeye başlandı. B ve C grupları bu tahliye işlemi için yoğun bir ateş faaliyetine başladılar. Bununla birlikte son askerler de ayrılırken siperlerde asker bulunduğu intibasını verecek mekanizmaları hazırlanan düzenekle ateşleme yapacak tüfekler de ateşe başladı. Güneş battıktan hemen sonra saat 21.00 gibi B grubundaki 4.000 kişinin de tahliyesi başladı. Gece 23.00'e gelindiğinde B grubunun büyük bir kısmı cephe hattından tahliye edilmişti. Askerler siperlerden sahile kadar un, tuz, şeker gibi beyaz maddelerle işaretlenmiş yollardan ilerlediler. Sahile ilerlerken kimse konuşmamakta ve sigara da içilmemekteydi.⁴¹⁵ Saat 01.30 olduğunda B grubu askerlerin tümü çekilmiş, C grubu askerleri çekilmeye başlamıştı.

⁴¹⁰ Charles Monro, a.g.e., s. 15.

⁴¹¹ Alan Moorehead, a.g.e., s. 454.

⁴¹² Alan Moorehead, a.g.e., s. 458.

⁴¹³ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 870.

⁴¹⁴ AWM: RCDIG1075163.

⁴¹⁵ Alan Moorehead, a.g.e., ss. 456-458.

General Russell de komutayı 7. Avustralya Tugay Komutanı Albay J. Paton'a bırakarak gemiye binerek ayrıldı. Çekilme tamamlanana kadar Arıburnu'ndaki kuvvetlere Albay Paton komuta etti.⁴¹⁶

Arıburnu'ndan çekilecek tüm birliklerin çekilme saati ile ilgili planlama yapılmıştı. Anzak Kolordusuna gönderilen emirlerde tablolar halinde hangi birliğin ne zaman siperlerini terk edeceği yer almaktaydı.⁴¹⁷ Birlikler toplu şekilde değil A grubu 17.00-17.30 arası çekilecek, B grubu ise 20.30-21.45 arası çekilecekti. Birliklerin çekilme saatleri ve kaç askerin çekileceği birliklere gönderilen aşağıdaki tabloda yer almaktadır:⁴¹⁸

Birlikler	“A” partisindeki asker sayısı	Çekilme başlayacağı saat	“B” partisindeki asker sayısı	Çekilme başlayacağı saat
29. Hint Tugay1	270	17.30	300	20.30
Doğu Akdeniz Tugay1	230	17.30	300	20.30
N.Z.M.R. Tugay1	280	17.30	160	21.35
4. Avust. Piyade Tugay1	400	17.35	255	21.30
Yeni Zelanda Piyade Tugay1	340	17.25	303	21.00
3. Avust. Hafif Süv. Tugay1.	100	17.30	60	21.40
1. Avust. Hafif Süv. Tugay1	133	17.45	104	21.45
5. Avust. Piyade Tugay1	703	17.20	300	23.30
9. Avust. Piyade Tugay1	100	17.20	1.006	22.15
7. Tabur	230	17.15	94	21.35
1. Avust. Piyade Tugay1	752	17.15	282	21.35
2. Avust. Hafif Süv. Tugay1	218	17.30	120	21.30

Tablo 2.5. 20 Aralık 1915 gecesi Arıburnu'ndan çekilecek A ve B grubu birliklerinin sayılar ve çekilmeye başlanacak saati.

Arıburnu'ndan C grubundaki birlikler, 20 Aralık gece saat 01.30'dan sonra çekilecekti. C grubu kendi içinde iki parça halinde çekilme gerçekleştirecek, ilk grup 01.30'dan, son grup 02.00'den itibaren çekilecekti. Arıburnu'ndan en son çekilecek mevkiiler saat 03.15'de Quinn's Post (Bombasırtı), saat 03.15'de Pope's Hill (Bayraklı V Siperi), saat 03.25'de Russell's Top'tur (Yükseksirt). C grubunun çekilme plan tablosu ise şöyledir:⁴¹⁹

⁴¹⁶ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 878.

⁴¹⁷ AWM: RCDIG1075161.

⁴¹⁸ Charles Bean, 1941, a.g.e., ss. 876-877.

⁴¹⁹ Charles Bean, 1941, a.g.e., s. 877.

Yer-Mevki	Birlik	Asker Sayısı	İlk grup	Son grup
Susak Kuyu'dan Hill 60'a	4. Gurkahlılar	50	01.30	
	5. ve 6. Gurkahlılar	130	01.30	
Hill 60	Welch Horse	42	01.35	
	Norfolk Yeo.	24	01.40	
	Suffolk Yeo.	24	01.40	
Kayacık Dere	Wellington M. R.	34	01.40	02.00
	Otago M.R	34	01.42	02.02
	Canterbury M. R.	34	01.45	02.05
Warwick Castle	16. Tabur	91	01.35	01.55
Ağıldere			01.45	02.05
Durrant's Post	13. Tabur	75	01.55	02.15
Cheshire Ridge	Canterbury Taburu	44	01.50	02.15
Apex	Wellington Taburu	67	02.10	02.15
Rhododendron Ridge	8. Hafif Süv. Alayı ve diğerleri	38		02.15
Destroyer Hill	1. Hafif Süv. Alayı	15		02.35
Russell's Top	20. Tabur	100	02.45	03.25
Pope's Hill	19. Tabur	30	02.00	03.15
Quinn's Post	17. Tabur	50	02.00	03.15
Courtney's Post	18. Tabur	50	02.30	03.05
MacLaurin's Hill	21. Tabur ve 13. Hafif Süv. Alayı	20	02.15	03.00
Opp. Jolly	22. Tabur	60	02.15	03.00
Lone Pine	24. Tabur	103	02.15	03.00
Stil Spur	7. Tabur	106	02.20	02.50
Black Hand	2. Tabur	64	02.20	02.50
Wheatfield	3. Tabur	66	02.20	02.50
Leane's Siperleri	1. Tabur	90	02.20	02.50
Poppy Vadisi	4. Tabur	34	02.20	02.50
Ryrie's Post	7. Hafif Süv. Alayı	28	02.20	02.30
	5. Hafif Süv. Alayı	28	02.20	02.30
Chatman's ve Williamson's Lookout	6. Hafif Süv. Alayı	51	02.20	02.25

Tablo 2.6. 20 Aralık 1915 gecesi Arıburnu'ndan çekilecek C grubu birliklerin zaman ve sayıları.

C grubunda askerler çekilirken sıra Arıburnu'nda ön hatta bulunan askerlere geldi. Onlar da yavaş yavaş siperlerini terk etmeye başladı. Kanlısirt civarından geri çekilen

birlikler Kikirik Dere üzerinden Anzak Koyu'nun kuzeyindeki Milo⁴²⁰ iskelesine ulaştı.⁴²¹ Saat 02.55 evvelde Arıburnu Yükseksirt'ta piyade ve makineli tüfek ateşi 10 dakika kadar devam etti.⁴²²

Saat 02.40'da Lone Pine, 02.55'de Quinn's Post ve Pope's Hill mevzileri tahliye edildi. Arıburnu'nda ayrılan üç gruptan sonra bölgede geriye 275 kişi kaldı. Bu askerler No. 1 Post, Walker's Ridge, Plugge's ve MacLagan's Ridge sırtlarında bulunarak sahili himaye etme görevi verildi. Arıburnu'nda son tutulan yer Russell's Top'tan (Yükseksirt) 03.14'te askerler çekilmeye başladı. Saat 03.24 olduğunda tepe hattında hiçbir Anzak askeri kalmadı.⁴²³

C grubunda Kuzey sahilinden ayrılacak birliklerden 2. Avustralya Tümeni'ne bağlı 17. ve 19. Tabur saat 03.15'de, 18. Tabur 03.05'te 20. Tabur 03.25'te, 21., 22. ve 24. Taburlar ise 03.00'da siperlerinden ayrıldı.⁴²⁴

İstihkâm Teğmeni J. P. Caddy de, Russell's Top üzerindeki lâğımın patlatılması için fitillerini hazırladı. Tüm askerler saat 04.00'te sahilde toplandıktan sonra 10 dakika kadar daha beklendi.⁴²⁵ Tahliye sırasında uyuyup kalan Pollard adında bir er, uyanır uyanmaz sahile koşarak son filikaya yetişti. Bu nedenle son filika on dakika daha beklemek zorunda kaldılar.⁴²⁶ Müttefik Donanmasına ait bir motor da bütün sahili son defa dolaşarak, geride kalan var mı diye kontrol etti, hatta bir subay: "*Geride kalan var mı?*" diye seslendi, cevap gelmedi.⁴²⁷

Artık geride kimse kalmamış, fitil de ateşlenmiş şekilde saat 04.10 olduğunda Arıburnu cephesinden Albay Paton, Albay Staveley ve beraberindekiler küçük bir kayıkla sahilden ayrıldı. Bunlar Arıburnu'ndan ayrılan son askerlerdi. Albay Paton, General Godley'e filikaya bindiklerini bildirdi. Daha sonra Chatam gemisinde bulunan Çanakkale Ordusu Karargâhı'na şu mesajı çekti: "*Tahliye tamamlandı, geride asker kalmadı. Gemide*

⁴²⁰ *SS Milo*; 1865 yılında buharlı yok gemisi olarak inşa edildi. 1.057 gros ton ağırlığında, 73 metre uzunluğundadır. 1915 yılında İngiliz Donanmasına katıldı. Arıburnu bölgesine malzeme nakli yaptı. Arıburnu sahilinde William İskelesi'nin hemen önünde dalgakıran görevi görmesi amacıyla, 26 Ekim 1915 günü İngilizler tarafından karaya oturtuldu. Halen bu geminin enkazı Anzak tören alanının açıklarında denizin dibinde yer almaktadır. Selçuk Kolay, vd., *Derinlerden Yansımalar: Çanakkale Savaşı Batıkları*, Vehbi Koç Vakfı, Ayhan Şahenk Vakfı, İstanbul 2013, ss. 184-187.

⁴²¹ Robin Prior, a.g.e., ss. 319-320; Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., ss. 278-279.

⁴²² ATASE: ATAZB 42-30aaa.

⁴²³ C. F. Aspinall Ogländer, a.g.e., ss. 505-506.

⁴²⁴ AWM: RCDIG0000791.

⁴²⁵ Charles Bean, 1948, a.g.e., s. 246.

⁴²⁶ Alan Moorehead, a.g.e., s. 459.

⁴²⁷ Fikret Günesen, *Çanakkale Savaşları*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1986, ss. 344-345.

I zayıat var.” Mesaj çekildikten sonra Telsiz istasyonu da imha edildi ve Mondros’a giden haberleşme kabloları parçalandı.⁴²⁸

Son filika sahilden uzaklaşırken kıyıdaki eşya yığınları ateşe verildi.⁴²⁹ Lağımın ardına patlatıldığında, dehşetli bir ateş ve duman sütunu göğe yükseldi.⁴³⁰

Charles Bean son gece tahliye dakikalarını şöyle yazmıştı:

“Saat 03.20: Türkler sonunda hiçbir zaman ele geçiremeyecekleri yeri, bizim gece sessizce terk edişimizle ele geçirdiler. Belki de sonuçta elde ettiğimiz en büyük başarı, onların haberi olmadan, buraları sessizce onlara bırakmamız olmuştur. Table Top (Masa Tepe)’ta bıraktığımız küçük ışık hala yanıyor. Quinn’s Post’ta (Bomba Sırtı) bir-iki el makineli tüfek ateşi duyuldu.

Saat 03.23: Plajdan açılıyor.

Saat 03.25: Walker’s ve Nek (Cesarettepe) boşaltıldı. Aşınmış Anzak mevzileri şimdi Türklere açık. Rastgele atışlar devam diyor. Uzakta, sağ tarafımızda, bir el silah atıldı.

Saat 03.26: Nek’teki mayınlar patlatıldı. Korkunç bir ateş ve iki kızıl bulut. Türkler şimdi, bütün hatlar boyunca ve olabildiğince yoğun ateş ediyorlar. Bir mesaj geldi: “Sol kanattaki partinin tamamı gemilere bindirildi.” Büyük Son...”⁴³¹

2.1.3. Anafartalar’ın Tahliyesi

Anafartalar’da tahliyede bir gecikme yaşanmıştı. Cephe mevzileri saat 01.30’a kadar tutulmuştu.⁴³² Arıburnu’nda olduğu gibi geri çekilme yolları da mayınlanmış, bazı yerlere de tel örgüler çekilmişti. Geride dikenli tel geçitlerini kapamak, mayın tuzaklamak, telefon kablolarını kesmek maksadıyla bir istihkâm müfrezesi bırakıldı. Bu müfrezede tahliye olduktan sonra geride, olası saldırıya karşı 200 asker hazırda bekletildi.⁴³³

Tuzla Gölü’nün güneyinde bulunan 13. Tümen Komutanı Tümgeneral Stanley Maude komutasındaki askerler saat 02.30, Lalababa’daki askerler saat 03.15’te ayrılırken askerle dolu son tekne sahilden ayrıldığında saat 04.00’ü buldu. Gölün kuzeyinde bulunan 11. Tümen

⁴²⁸ AWM: RCDIG1075159.

⁴²⁹ Alan Moorehead, a.g.e., s. 459.

⁴³⁰ AWM: RCDIG1075159.

⁴³¹ Kevin Fewster, a.g.e., ss. 198-199; A. Mete Tuncoku, a.g.e., ss. 102-103.

⁴³² Charles Bean, 1948, a.g.e., s. 246.

⁴³³ Henry Wood Nevinson, 2019, a.g.e., ss. 328-330.

Komutanı Tümgeneral Edward Fanshawe komutasındaki birlikler planlanan zamandan biraz gecikme ile saat 05.00'de tümen karargâhı ile birlikte ayrıldı.⁴³⁴ Son olarak sahile yakın mevkiide toplanmış ve benzin dökülmüş malzeme ve erzak sandıkları ateşe verildi. Binbaşı Unwin ve bindirme subayı Albay Beynon ile birlikte 05.10'da kayığa binerek Anafartalar sahilinden ayrıldı. Saat 05.15'i gösterdiğinde Anafartalar'ın da tahliyesi tamamlanmıştı. Ateşlenen depolar sahilde büyük bir yangın meydana getirdi. İngiliz gemisi Cornwallis zırhlısı (Bkz. Ek:12) Arıburnu ve Anafartalar hatlarını bombardımana başladı.⁴³⁵ Cornwallis, Kireçtepe sırtlarını devasa toplarıyla ateşe tuttu, sahilleri, iskeleleri, dalgakıranları top atışlarıyla imha etti.⁴³⁶

Roger Keyes hatıralarında tahliyenin son günü gördüğü manzarayı şöyle aktarıyordu: *“Saat 03.55’de, sahilden son askerin de çekildiğini haber veren ateşler yakılınca müthiş bir ferahlama oldu. Beş dakika sonra tüm cephaneler korkunç bir patlamayla havaya uçuruldu. Sonunda düşman çekildiğimizi anladı, Gelibolu ve Asya tarafından havaya işaret fişegi atıldı. Yarım saat önce dolu olan plajlar üstlerine yağın bombalarla dümdüz oldu. Bizim, Yarımada’da bulunan zaman ayarlı patlamalarla havaya uçan cephaneliklerimiz, kafa karışıklığına katkıda bulundu. Sonunda ana cephanelik müthiş bir patlama ile havaya uçtu.”*⁴³⁷

Anafartalar bölgesini savunan 9. İngiliz Kolordusu saat 05.15’de telgraf çekerek tahliyenin tamamlandığını bildirdi.⁴³⁸ General Birdwood da General Monro’ya 20 Aralık sabahı 05.30’da Chatham’dan tahliye ile ilgili genişçe bir telgraf çekti. Telgrafta tahliyenin saat 04.00’a kadar tamamlandığını, geriye önemsiz birkaç malzemenin kaldığını belirtiyordu.⁴³⁹ Tahliye sonrası denizde HMS Heliotrope gemisinden yazılan ve tahliyenin genel olarak özetlendiği mektubun ilk satırı *“Tahliye geride kimse bırakılmadan bir tek kişi bile zayıf verilmeden başarılı bir şekilde tamamlandı.”* cümlesi ile başlayacaktır. İsmi belirtilmeyen bir subayın yazdığı anlaşılın bu mektup esasında tahliyenin genel özeti mahiyetindedir.⁴⁴⁰

⁴³⁴ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 279.

⁴³⁵ IWM: Q 13680; C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 507.

⁴³⁶ Henry Wood Nevinson, 2019, a.g.e., s. 331.

⁴³⁷ Roger Keyes, *The Fight For Gallipoli*, Eyre & Spottiswoode, London 1941, s. 341.

⁴³⁸ Kevin Fewster, a.g.e., s. 199.

⁴³⁹ TNA: CAB 158/580.

⁴⁴⁰ TNA: CAB 45/242.

20 Aralık sabahın erken saatlerinde tahliye tamamlandığında durum, Kahire ve Selanik'teki ordu komutanlıklarına 21 Aralık tarihli telgrafla bildirilecektir. Telgrafa göre 65.000 asker ve 140 top Türkler fark etmeden tahliye edilmiştir. Çekilirken de iki mayın patlatıldı.⁴⁴¹

8 Aralık'ta başlayıp 20 Aralık 05.30'a kadar süren Arıburnu ve Anafartalar'ın tahliyesinde 83.048 insan, 186 top, 1.697 atlı araba, 21 motorlu araç, 4.695 at ve katır, mühimmatlar tahliye edilmişti.⁴⁴²

2.1.4. Tahliyeden Türklerin Haberdar Olması

Türk tarafının tahliyeden haberdar olması ise ilgili belgelere dayanarak ilk defa 20 Aralık'ta gece saat 02.00'den sonra olacaktır. 25. Alay Komutanı Binbaşı Mehmet Ali Bey, tahliye faaliyetlerini, *“Tuz Gölü'nün ayağı ile Azmak arasında sahile birer büyük fener diktiği ve bu hatta düşmanın büyük küçük 30 kadar harp gemisiyle gerisinde miktarı belli olmayan gemisi bulunduğu ve sahil ile nakliye gemileri arasında şalopaların faaliyeti görüldüğünü”* haber vermişti. Anafartalar Grubu'na ulaşan rapordaki bu bilgi hemen diğer tümenlere de soruldu. Tümenler verdiği cevapta sisten dolayı hiçbir şey seçilemediği yönünde idi.⁴⁴³ Cephe hattındaki yoğun sis İngilizlerin işini kolaylaştırmıştı. Arazi ve deniz üzerindeki olup bitenler kapsamlı bir şekilde gözetlenmesine bir türlü imkân vermemiştir.⁴⁴⁴

Türk tarafı gemi trafiğini takip ederken Arıburnu büyük bir patlama ile sarsıldı. Cesarettepe'teki İngiliz birlikleri 03.14'te siperleri boşalttıktan 16 dakika sonra saatler 03.30'u gösterdiğinde büyük bir patlama yaşandı.⁴⁴⁵ 3. Avustralya İstihkâm Bölüğü tarafından hazırlanan lağım alt alta üç noktadan patlatıldı.⁴⁴⁶ Cesarettepe'de lağımı Binbaşı Fitzgerald, Yüksekirt'te İstihkâm Teğmeni J. P. Caddy'nin⁴⁴⁷ ateşlediği, Türk siperlerinden 15 metre derinlikte kazılan lağımı elektrik telleri vasıtasıyla tutuşturulmuştu. Kısa bir sessizliğin ardından Türk tarafının çeşitli noktalarından makineli tüfek takırtıları işitildi.⁴⁴⁸ Toplam 3,5 ton patlayıcının kullanıldığı lağımın patlamasıyla Çanakkale Muharebeleri'nde

⁴⁴¹ TNA: CAB 158/580.

⁴⁴² Oglander, tahliye sırasında herhangi bir kayıp verilmediğini, yalnızca bir askerin yaralandığını belirtmektedir, C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 507.

⁴⁴³ ATASE: ATAZB 42-30ab; Mustafa Kemal, 2011, a.g.e., s. 53.

⁴⁴⁴ Walter von Schoen, *Bir Alman'ın Gözüyle Çanakkale Gelibolu Cehennemi*, (Çev. Dilek Ekiz, Hayrettin Ekiz), Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010, s. 208.

⁴⁴⁵ Charles Bean, 1948, a.g.e., s. 246.

⁴⁴⁶ Henry Wood Nevinson, 1919, a.g.e., s. 333.

⁴⁴⁷ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 506.

⁴⁴⁸ Walter von Schoen, a.g.e., s. 208.

patlatılan son lağım olmuştu.⁴⁴⁹ Bu lağımı 19. Tümen Komutanı Yarbay Şefik (Aker) Bey hatıratında şöyle anlatmaktadır:

*“...Siperlerimize doğru beşer metre derinlemesine fasılalarla on beş metre derinliğine kadar gayet muntazam üç kat lağım tesis ettikleri görülmüştü. Kablolarla raptettikleri bu lağım dehlizlerindeki dinamit yığınlarını iskelede bulundurdukları elektrikli seri ateşleme aletiyle gece saat üç raddelerinde patlatmışlar”*⁴⁵⁰

Bu anları yaşayan 27. Alay askerlerinden Ali Demirel patlamayı, *“...Düşman kaçarken, tünel kazıp içine dinamit doldurmuş. Patlatınca bizden bir bölük gitti. Hiç kimse kurtulamadı. Toprak minare gibi havaya çıktı”*⁴⁵¹ şeklinde tarif etmektedir. Tüm cephe hattında duyulan bu lağım patlamasında 80 asker toprağa gömülmüş, istihkâm ve piyade erlerin gayretleriyle 18 asker kurtarılabildi. Subay ve asker toplam 60 kişi toprak altında kalarak şehit olmuştur.⁴⁵²

Birdwood, bu feci patlamayı, *“Bir mil çapında küçük bir Vezüv yanardağının volkanik bir patlamasına şahit olduk”* şeklinde tarif eder.⁴⁵³ Anzak askerleri tahliye hazırlıkları sırasında bunun gibi birçok noktada Türk siperlerinin altına kadar uzanan lağım kazı, tonlarca patlayıcı doldurmuşlardı. Şiddetli patlama sesleriyle Arıburnu ve Anafartalar’da mevzideki Türk askerleri uykularından uyanmışlardı. Türkler, bu patlamayı İngilizlerin yeni bir taarruz yapacağı yönünde yorumlamış, derhal silah başı yapan askerler piyade ve makineli tüfeklerle karşı boş mevzilere ateş açılmıştı.⁴⁵⁴

Anafartalar bölgesinde ise 16. Kolordu kurmay heyetinden Yüzbaşı Şemsettin de Anafartalar sahili açıklarındaki gemileri ve tahliye faaliyetini, *“8 zırhlı ve kruvazör Kemikli’de ve Azmak önündeki sahilde duruyor. Torpido ve saire ile toplam 30 parça harp gemisi, bunların gerilerinde müteaddit nakliye gemileri Lalababa’da bir ve Azmak önünde bir kenar-ı deniz edilmiş torpidolar ve şalupaların faaliyeti saat 02.00 olduğundan beri*

⁴⁴⁹ Henry Wood Nevinson, 1919, a.g.e., s. 333.

⁴⁵⁰ Şefik Aker, daha sonra bu lağımın patladığı yere o gün verilen şehitlerin anısına bir anıt yaptırmıştır. Günümüzdeki Mehmet Çavuş abidesinin olduğu yerde idi. Şefik Aker, *Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*. Askeri Matbaa, İstanbul 1935, s. 87.

⁴⁵¹ Cahit Önder, *Yedi Cephenin Gazileri*, Şehitkale Yayıncılık, İzmir 2005, s. 21.

⁴⁵² Mehmet Lütfi Rıfai Yücel, *Hatıralarım*, (Haz. Arif Suavi Okay), Gerçek Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 123.

⁴⁵³ AWM: RCDIG0000089.

⁴⁵⁴ Carl Mühlman, a.g.e., s. 158.

başlamıştır” ifadeleri ile belirtmektedir. 16. Kolordu Topçu Komutanlığından saat 03.20’de Küçük Kemikli’de büyük bir ateş yakmaya başladığı bildiriliyordu.⁴⁵⁵

16. Kolordu Komutanı Kannengiesser’e de durumu 9. Tümen’e sorsa da tümen karargâhının bu faaliyetin indirme mi, yoksa bindirme mi olduğunun anlamadığını bildirmişti.⁴⁵⁶ Esasında Türk tarafında sahil ve sahilin açığındaki faaliyetler hakkında kesin bilgiye ulaşılamamıştır. Zira aynı saatlerde farklı birliklerden gelen raporlar sahildeki İngiliz birliklerinin faaliyetlerini farklı yorumladıklarını göstermektedir.

Anafartalar Grubu, “*Bazı alamete nazaran düşman Tuzla ayağı-Azmaç mansabı hattına yeni kuvvetler çıkarmaktadır*” diyerek tahliyenin değil de çıkarma yapıldığı kanaatindeydi. Bu nedenle saat 04.30’da birliklere gönderilen emirde Müttefiklerin çıkarma yaptığını, taarruza geçmesi muhtemel olduğunu bildirmiş ve uzun menzilli ağır topçuların sahillere ve gemilere ateş etmesini emretmiştir.⁴⁵⁷

Saat 04.00 civarında Büyük Kemikli’de, Pınartepe batısında, Küçük Kemikli’de üç yerde büyük bir yangın çıktı. Anafartalar bölgesinde her tarafı duman ve sis kaplandı.⁴⁵⁸

2.1.5. Cephe Hattında Son Hadiseler ve Türk Birliklerinin İlerlemesi

Patlamalar ve yangınlardan sonra makineli tüfek ateşine karşılık gelmeyince, Türk askeri ilerleyişe geçmiş ve ilk siperleri işgal etti. Müttefiklerin buna karşı hiçbir hareket ve alamet göstermemesi üzerine tahliye edildiği anlaşıldı. Birliklerden çıkarılan keşif kolları bir anda karşı siperlere hücumla geçti fakat birinci, ikinci ve üçüncü siperler de boştu.⁴⁵⁹ Kuzey Grubu emrindeki birlikler Yükseksirt’ı da işgal etti ve sahile doğru takip harekâtını sürdürdü.⁴⁶⁰

Gece saat 02.45 gibi 72. Alay cephesinde iki lağım patlatıldı. Bunun üzerine 10 dakika kadar piyade ve makineli tüfek ateşi yaşandı. 72. Alay askerlerinin ilerleyerek Anzakların siperlerini işgal etmeye başladı. Anzak siperlerinden tek tük tüfek sesleri işitildi. Ardından 27. Alay tarafından sağ ve sol cemahtan iki keşif kolu çıkarıldı. Keşif kolunun birinden siperin boş olduğu ve ilerlendiği haberi geldi. Müttefiklerin (R-S) adlı siperleri işgal edilmişti, saat 04.20 gibi Korku Deresi’ne inildi. Saat 05.00 gibi Arıburnu Sırtları tamamıyla

⁴⁵⁵ ATASE: ATAZB 42-30aaa.

⁴⁵⁶ Hans Kannengiesser, 2009, a.g.e., s. 251.

⁴⁵⁷ ATASE: ATAZB 42-30ab; ATAZB 42-30aba; BDH 4402-H23-1-2.

⁴⁵⁸ ATASE: ATAZB 42-30ac; BDH 4402-H23-1-3.

⁴⁵⁹ ATASE: ATAZB 42-30ada; ATAZB 42-30ae.

⁴⁶⁰ ATASE: BDH 4402-H23-1-3.

işgal edildi ve iskeleye inildi. 27. Alay Komutanı Binbaşı Halis Bey, 11. Bölük Komutanı Mülâzım-ı Evvel Mustafa Efendi'yi Kanlısirt'a 47. Alay cephesine; 9. Bölük Zâbit Vekili Abdurrahman Efendi'yi 63. Alay cephesine; 12. Bölük Mülâzım-ı Sâni Halil Efendi'yi de 77. Alay cephesine göndermiş ve oradaki alayların da ilerlediğini, mıntikasının temiz olduğunu bildirmişti. Hatta kendilerinin düşman olmadığını bu alay askerlerine inandırmak için Kanlısirt üzerinde Zabit Vekili Abdurrahman Efendi tarafından ezan okunmuştu. Şafakla birlikte 27., 57., 72., 77., 125., 47. ve 63. Alaylar olmak üzere tüm Arıburnu bölgesi Türk askerleri ile dolmuş, Alaylar birbirine karışmıştı. Saat 06.20'de gemilerden top atışları başladı.⁴⁶¹

25 Nisan 1915 günü çıkarmaya ilk şahit olan o dönem 27. Alay 2. Tabur 8. Bölük Komutanı görevini yürüten Yüzbaşı Faik, bu sefer Müttefiklerin gidişine de şahit oldu. 3. Tabur Komutanı Yüzbaşı Faik, 20 Aralık 1915 günü yazdığı raporda saat 05.00 gibi iskeleye ulaştıklarını, belirterek 27., 57. ve 72. Alayların Arıburnu sahillerine ilerleyişini şöyle anlatmaktadır:

“19/20 [Aralık] gecesi saat 02.45, düşman 72. Alay cephesinde iki lağım attı. 2- 72. Alay'ın siperleri işgal etmesi üzerine Ali Çavuş siperinin sağına 1. Tabur bir keşif kolu çıkardığı ve mezkûr keşif kolunun muvaffakiyetle siperi geçtiği haberinin vürûdu üzerine 21, 22, 23, 24, 25 numaralı siperlerden saat 04.30 evvel teknil cepheden ilerlemiş ise de 57. Alay ile birlikte (R) siperine ilerlenmesi için kaç defa müracaat edilmiş ise de siperlerde subay görülememiştir. Badehu bizim efrâdın (S) siperine gitmesi üzerine 57. Alay dahi hemen 20 dakika sonra siperlerden çıkmış ise de 12. Bölük'ten gönderilen Mülâzım-ı Sani Hâilil Efendi kumandasındaki takım Merkeztepe ve ilerisini işgal etmek üzere hareket ettirildi. Badehu 57. Alay cepheden doğruca Korku Deresi'ne indi. (R) siperinden ilerleyen 9. Bölük 11. Bölük doğruca Hainsirt'a ilerledi, ve 11. Bölük Haintepe'yi 6. Bölük ile birlikte işgal etmiştir. Ve 9. Bölük Komutanı Esat Efendi'nin Haintepe'deki topçu mevzi'ini saat 5'te işgal etmiş ve 11. Bölük Komutanı Mülâzım-ı Evvel Mustafa Efendi'nin sol cenanhtan ilerleyememesi üzerine 47. Alay cephesine yakın Kanlısirt işgal edilmiş ve 9. Bölük'ten Abdurrahman Efendi dahi 63. Alay ve Mülâzım-ı Sani Hâilil Efendi, 77. Alay cephesine gönderilerek mezkûr alaylar efradı teşci' edilerek ilerlenilmiştir. Ve hatta 47. Alay 6. Bölük Mülâzım-ı Evvel Mehmet Nuri Efendi dahi siperden bizim efradın

⁴⁶¹ ATASE: BDH 5338-H19-1-20a; BDH 5338-H19-1-21.

gitmesi üzerine çıkartılmıştır ve bu esnada 47. Alay'dan atılan mermiyle bir askerimiz yaralanmıştır. Saat 05.00'de 11. Bölük ve 9. Bölük aynı bölükler iskeleyi işgal etmişlerdir.”⁴⁶²

Yüzbaşı Faik, 9. Bölük 1. Takım Komutanı Kayserili Mustafa oğlu Hüseyin Çavuş kumandasındaki asker tarafından iki Anzak askerini esir ettiklerini, saat 06.30'da Türk topçusunun iskeleyi bombardıman etmesiyle atılan şarapnel parçası ile 12. Bölükten bir erin şehit olduğunu belirtiyordu.⁴⁶³

8. Tümen bölgesinde gece saat 03.00'te tarassut mahallindeki subayın Tümen Komutanına Küçük Kemikli ve Büyük Kemikli'deki ordugâhlarda büyük yangınların çıktığını, ateş kesildiğini bildirince 8. Tümen Komutanı Yarbay Mehmet Nuri, tümen tarassut mahalline gelerek Müttefiklerin piyade ateşinin kesildiğini ve çekilmekte olduğunu belirterek alay komutanlarına telefonla derhal Müttefik siperlerine kadar gidilmek üzere keşif kollarının gönderilmesini emretti. 23. Alay ve 24. Alay Komutanları hemen keşif kollarını gönderdi.⁴⁶⁴

Saat 05.10 geç 15. Kolordu'ya tümenlerden haber geldi. Müttefikler Kuzey Grubu'ndan çekilmiş ve Yüksesırtı işgal edilmişti.⁴⁶⁵

23. Alay'ın 1. ve 2. Taburları Şahinsırtı mıntıkasındaki siperlerden Sazlıdere'ye doğru dörder erlik 7 yedek subay ve 1 manga kuvvetinde 1 subay keşif kolu gitti. 23. Alay, saat 05.30'da siperleri işgal etti. 24. Alay'ın 1. ve 3. Taburları Çıban Tepe, Mantar Tepe istikametlerine ve Sandıklı Dere istikametine subay keşif kolu çıkardı. 24. Alay ise Müttefik siperlerine olan uzaklığı ve arazinin gayet engebeli oluşundan, ancak saat 06.30'da karşısındaki siperleri işgal edebildi.⁴⁶⁶

Havanın aydınlanmasıyla birlikte Türk topçuları sahil mıntikasını ateş altına aldı.⁴⁶⁷ Saat 07.00 gibi 23. ve 24. Alay'ın askerleri sahile ulaştı ve ezan okudular.⁴⁶⁸

⁴⁶² ATASE: BDH 5338-H19-1-20; BDH 5338-H19-1-20a.

⁴⁶³ ATASE: BDH 5338-H19-1-20; BDH 5338-H19-1-20a.

⁴⁶⁴ ATASE: BDH 4835-H12-1-30.

⁴⁶⁵ ATASE: BDH 4402-H23-1-3.

⁴⁶⁶ ATASE: BDH 4835-H12-1-31a.

⁴⁶⁷ ATASE: ATAZB 42-30aea.

⁴⁶⁸ ATASE: BDH 4835-H12-1-30.

Türk askerleri sahile ilerlerlerken her tarafta kara mayınları vardı. Mayınlar zayıyata sebep olduğu için dikkatle ilerlenmesi gerekiyordu.⁴⁶⁹ Türk askerleri sürekli uyarılarak Müttefik siperlerinde mayın bulunacağından siperlerin içerisine girilmemesi, kum torbalarıyla siperler yapılması emredildi. Mayınlar askerin sahile ulaşılmasını geciktirmiş, Müttefikler zaman kazanmıştı.⁴⁷⁰

O sırada 15. Kolordu Komutanı Mirliva Yakup Şevki (Subaşı), saat 04.00'deki raporunda yangından dolayı nakliyatın görülemediğini bildiriyordu; *“Küçük Kemikli, Pırnartepe ve Büyük Kemikli'deki düşman ordugâhında büyük yangınlar zuhur etmiştir. Bazı infilaklar da işitilmektedir. Havanın sisli olmasından dolayı düşmanın nakliyatı görülememektedir.”* Kolordu, her ihtimale karşı muharebeye hazır olduğunu bildirerek, birinci hat siperleri kuvvetli tutarak, ileriye doğru keşif kolları çıkardı.⁴⁷¹

Anafartalar'da ilk önce Asmadere'de bulunan 21. Alay keşif kolu Müttefiklerin siperlerine girdiğini rapor etti.⁴⁷² 9. Tümen de Mestantepe istikametine keşif kolları gönderdi. 9., 11. ve 12. Tümen'den ilerleyen takım ve bölük kuvvetindeki kıtaat Müttefik siperlerine girdi.⁴⁷³ 16. Alay'dan çıkarılan keşif kolları siperlerin boş olduğunu mıntikasından çekildiğini bildirdi. Arıburnu'nda çıkarılan keşif kolları da aynı şekilde raporlar vermekteydi.⁴⁷⁴ Saat 05.50'da 12. Tümen tarafından Müttefiklerin çekildiği rapor edildi.⁴⁷⁵ 35. Alay 1. Taburdan Teğmen Ahmet Efendi kumandasında ilerleyen keşif kolu Müttefiklerin üçüncü siperlerine kadar girdi fakat siperler boştu.⁴⁷⁶ Sol cenahtan 34. Alay tarafından çıkarılan keşif kollarından biri Müttefiklerin tel örgülerini tahrip ederken bir mayın patlamış, üç asker yaralanmıştı. Tel örgülerden ilerlemek güç olmaktaydı. 34. Alay ve 35. Alay ilerleyerek Müttefik siperleri işgal ettiler. Askerlere ilerlerken dikkatli olunması donanma ateşinden etkilenmemesi konusunda uyarıldı.⁴⁷⁷

Askerler sahile ilerlerken topçu bataryaları da kısım kısım ileriye doğru mevzi aldı. 12. Tümen'den çıkan keşif kolları boş bulunduğu siperlere giriyor hemen siper çuvallarından mevzi kuruyordu. Siper arasındaki dikenli teller ve mayın olma ihtimali nedeniyle birlikler

⁴⁶⁹ Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, ss. 138-139.

⁴⁷⁰ ATASE: BDH 5356-H3-1-79; BDH 5356-H3-1-79a.

⁴⁷¹ ATASE: ATAZB 42-30aca; BDH 4402-H23-1-1.

⁴⁷² ATASE: BDH 4402-H23-1-3a.

⁴⁷³ ATASE: BDH 4574-76-33-2.

⁴⁷⁴ ATASE: ATAZB 42-30aca; ATAZB 42-30ad.

⁴⁷⁵ ATASE: ATAZB 42-30ada.

⁴⁷⁶ ATASE: BDH 4863-H23a-1-22a.

⁴⁷⁷ ATASE: BDH 4863-H23a-1-23; BDH 4863-H23a-1-23a.

hızlı ilerleyemiyorlardı. Ele geçirilen siperler üzerine Türk topçularının geçmesi için geçitler yapılıyordu. Ve topçulara bunun mevkisi derhal haber veriliyordu. Ele geçirilen siperlerin topçular tarafından ateş altına alınması için siperlerin üzerine beyaza boyandı, muhtelif renkte birçok flamalar dikildi.⁴⁷⁸

Anafartalar'da saat 06.00'dan sonra 6., 7, 11. ve 12. Tümenler sahile kadar ilerleyerek tüm cephe siperleri işgal edip ve Müttefiklerin çekildiklerini rapor etti.⁴⁷⁹ 33. Alay'dan çıkan keşif kolları sahile vardıklarında ezan okudular.⁴⁸⁰ 11. Tümen Karakol Dağı'nı ve Büyük Kemikli Burnu'nu, 12. Tümen Softatepe, Lalababa'yı, 9. Tümen bir alayla Softatepe ve Mestantepe'ye yerleşti.⁴⁸¹ 9. Tümen bir alay aynı zamanda Pırnartepe'ye yerleşti. 12. Tümen emrine verilen 62. Alay ise Lalababa'yı işgal etti.⁴⁸² 7. Tümen'e bağlı birlikler de Azmak Dere civarına yerleşti.⁴⁸³

Anafartalar Grubu da saat 06.00'da birliklere gönderdiği raporlarda Müttefiklerin siperlerini tahliye etmiş olduğunu, topluca ilerlenmesi ve topçuların da sahil mıntıkasını ateş altına alması istendi.⁴⁸⁴

Sahile doğru ilerleyen Türk kuvvetleri gemi ateşlerinden korunarak ilerlenmesi, gemi topçu ateşinden muhafaza edilmesi emredildi.⁴⁸⁵ Siperlerin boş olduğu haberi üzerine birliklerin ilerleyişi askerlerin hatıralarına da yansımıştı. İsmailoğlu Tepe'de görev yapan er Şerif Ali (Arslan); *“Gece çekildi kâfir. Ateş birden kesildi sabaha yakın. Bizden fedailer gitti, ben de gittim düşman mevzilerine, her şey vardı, çay, şeker, konserve kutuları...”*⁴⁸⁶

Kanlısirt siperlerinde bulunan Emin Çöl, tahliyenin geç anlaşıldığını belirtir:

*“Bir saat, iki saat, üç saat bekledik. Oysa bunun bir saati bile İngilizlerin kaçmasına, denize açılmasına yetermiş. Telefonlar düüt, düüt, düüt çalıyor, ne var, ne oluyor diye sorulup duruluyordu. Kanlısirt'ta kucak kucağa bulunduğumuz siperlerde bile durum geç anlaşılmıştı. İki er siperin üstüne çıkarıldı. Erler: - Düşman kaçmış, düşman kaçmış! diye bağırmağa başladılar.”*⁴⁸⁷

⁴⁷⁸ ATASE: BDH 4433-16-1-1; BDH 4433-16-1-3; BDH 4433-16-1-4.

⁴⁷⁹ ATASE: ATAZB 42-30af; ATAZB 42-30afa.

⁴⁸⁰ ATASE: ATAZB 42-30afa.

⁴⁸¹ ATASE: BDH 4433-16-1-6.

⁴⁸² ATASE: BDH 4433-16-1-15.

⁴⁸³ ATASE: BDH 5327-H2-1-2; BDH 5327-H2-1-3; BDH 5327-H2-1-3a; BDH 5327-H2-1-4.

⁴⁸⁴ ATASE: BDH 4433-16-1.

⁴⁸⁵ ATASE: BDH 4433-16-1-13.

⁴⁸⁶ Cahit Önder, a.g.e., ss. 61-62.

⁴⁸⁷ Emin Çöl, a.g.e., s. 61.

16. Kolordu Komutanı Hans Kannengiesser, 20 Aralık saat 15.30'da gönderdiği raporda birliklere tahliye nedeniyle gayretlerinden dolayı teşekkür ediyordu:

“Kıtaatın fedakarane gayreti ve sebat-ı gayûrânesi sayesinde düşman karşımızda sebat edemeyerek bu gece Anafartalar Grubu ve Arıburnu’nu serian tahliye ile gemilerine can atmaya mecbur edilmiş ve inayet-i Hakk’la buraları düşmandan tamamen tahir edilmiştir. Bu hususta tekmil kıtaat kumandanlarına ve zabitan ve efrada teşekkür ederim. Ancak sebat neticesinde düşmanın kaçması muvaffakiyetine nail olduğunun tekmil efrada iyice tefhimini rica ederim.”⁴⁸⁸

Müttefiklerin tahliye haberi 5. Ordu Karargâhı’na saat 04.00’e doğru gelmişti. Kuzey Grubu nöbetçi subayının telefonla verdiği, *“Düşman cephemizden çekildi”* şeklindeki kısa haberi, 5. Ordu Karargâhı 1. Şube Müdürü Yüzbaşı Ali Remzi’ye (Yiğitgüden) ulaştı. Yüzbaşı Ali Remzi, hemen 5. Ordu Kurmay Bakanı Yarbay Kâzım’ı uyandırarak tahliyeyi haber verdi. Kâzım Bey, bu haberin hemen Liman Paşa’ya bildirilmesini istedi. Yüzbaşı Ali Remzi, barakada uyuyan 5. Ordu Komutanı Sanders’i uyandırarak, *“Ekselans! Düşman Kuzey Grubu’ndan kaçtı”* sözleriyle bildirdiğinde Liman Paşa sevinerek, *“Gott Sei Dank (Tanrı’ya Şükür)”* sözleriyle karşılık verdi.⁴⁸⁹

Tahliye haberini alan Liman von Sanders, karargâhının bulunduğu Yalova Köyü’nden hızlıca saat 06.00 sularında Anafartalar’a gelerek emirlerini sıraladı. Derhal silah başı yapılmasını ve bütün süvari birlikleri de dâhil olmak üzere, cephelerden tüm ihtiyatlarla beraber Müttefik hatlarına doğru ilerlenmesini ve sahra bataryalarının birinci hatta sevk edilmesini ve ağır topların şiddetli ateş icra etmeleri ve avcı hatlarının keşfedilerek şiddetli takip edilmesi emrini verdi. Sanders daha sonra 59. Alay’ın tarassut mahalline giderek gözetlemede bulundu.⁴⁹⁰

5. Ordu, Başkumandanlık Vekâleti’ne 20 Aralık’ta gönderdiği ilk raporda (Bkz. Ek:13) Anafartalar’da Müttefiklerin çekildiğini haber veriyor sis nedeniyle tahliyenin anlaşamadığını belirtiyordu:

“Bşkumandanlık Vekâletine yazılan rapordur:

Anafartalar ve Kuzey Grupları karşısında hiçbir düşman kalmamıştır. Bu cephelerde kâmilin sahile kadar ilerlenmiştir. Düşman bu gece pek kesîf bulunan sisten bi’l-

⁴⁸⁸ ATASE: BDH 4433-16-1-7.

⁴⁸⁹ *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, ss. 455-456.

⁴⁹⁰ ATASE: ATAZB 42-30aea; ATAZB 42-30af.

istifade çekilmeye başlamıştır. Sis esnasında Azmak ile Suvla önünde 20-30 kadar sefîne sayılabilmekteydi ki bunlar meyanında birçoğu sefâin-i harbiye idi. Bu sebeple düşmanın bir [?] ⁴⁹¹ yaptığı veyahut çekilmekte olduğu anlaşılammıştır.

Her tarafa alarm emri verilerek ileri kuvvetli keşif kolları gönderilmiş ve ihtiyatlar ileriye alınmış ve düşmanı derhal takip ile taarruz edilmesi emredilmiştir. Olanca kesâfetini zevale kadar muhafaza eden sis topçumuzun endahtına mâni olmuştur. ⁴⁹²

5. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım (İnanç), 20 Aralık 1915 günü Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği raporda İngilizlerin çekilmelerinin son zamanda ve birden bire icra edilmiş olduğunu tahmin etmişti:

“Bugünkü maruzatıma lahikadır: Vaktiyle umumi bir ilhâkla yalnız ihtimalinden bahis edilerek hazırlanmış olan İngilizlerin çekilmelerinin, son zamanda ve birden bire icra edilmiş olduğunu tahmin ediyorum. İhtimal ki işbu emir, düşmanın Güney Grubu'nda icra ettiği taarruzun akamete uğramasını müteakip verilmiş ve müteakiben de ricat adeta firar tarzında cereyan etmiştir. Gece yarısına kadar düşmanın bomba topları ber-mutad icra-yı faaliyet etmekte idiler. Pek çok ganaim elde edilebildi ise de fakat miktarları henüz tamamen tespit edilemedi. Şimdiye kadar öğrendiğimiz şunlardır: Kuzey Grubu'nda iki ağır ve bir sahra şınayder topu, her iki cephede tüfek, birçok cephan ve bilhassa gayet çok miktarda piyade ve makineli tüfek cephanesi, cephan arabaları, malzeme-i istihkâmiye, telefon malzemesi, ecza-yı tıbbiye, levazımat-ı sıhhiye ile teçhizata müteallik eşya derununda mevadd-ı iâşe depo edilmiş çadırlar, canlı esterler ve saire. Ricati pek faalâne setr etmiş olan düşman sefain-i harbiyesi, zevala kadar aynı faaliyetle kıtaatin terk etmiş oldukları ordugâhlara da endaht etmek suretiyle ihraka teşebbüs etmişti. Düşmanın haylice ihzar ettiği 4 amil-i bizzat lağımlardan birçoğu da adem-i vakit seyyiesiyle temas edilerek patlamışlardır. İşbu lağımlar kısmen tel örgülerin yanında ihzar edilmiş bulunuyorlardı. Bütün sahil tarafımızdan işgal edilmiştir. Düşman sefainine ateş edebilmek için bu gece toplar ileriye sürülecektir. Güney Grubu'nun tavkviyesi için kıtaat ihzar edilmiş oyduğu gibi, topçu da tahrik edilmiştir. Çünkü Güney

⁴⁹¹ Kelime silik olduğundan okunamamıştır.

⁴⁹² ATASE: BDH 3407-30-11-2.

Grubu'ndaki düşman topçusu eski kuvvetini muhafaza etmekte ve 15. Tümen cephesindeki muharebe de elân devam etmektedir."⁴⁹³

Anafartalar'da tahliye sonrası kıyıya doğru ilerleyen Türk birlikleri işgal ettikleri siperleri Türk topçusuna göstermek için beyaz veya muhtelif renkte flamalar dikti.⁴⁹⁴ Saat 07.00 civarında Anafartalar'da Müttefiklere ait tüm mevzilerin Türk askerleri tarafından ele geçirilmesi tamamlandı.⁴⁹⁵

Arıburnu ve Anafartalar'daki tahliye harekâtı planlandığı şekilde başarı ile sonuçlanmıştı. Bu ayrılış ile birlikte Anzak Kolordusu Komutanı General Godley, bölgede ölen binlerce askerin mezarları ne olacak düşüncesiyle karargâhındaki masasının üzerine Türk birliklerinin komutanına hitaben yazdığı şu mektubu bırakmıştı:

"Aralık 1915,

Ekselansları,

Birliklerimi Osmanlı topraklarının bir bölümünden çekerken, iki ordumuzun sekiz ay boyunca meşgul olduğu mücadelenin her iki tarafta da uygar savaş koşullarının titizliğine dikkat edilerek karakterize edildiğini hatırlatmaktan memnuniyet duyuyorum. Bu yüzden Türk topraklarında gömülü Britanya askerlerinin mezarlarının birlikleriniz tarafından saygıyla muamele göreceği konusunda tam manasıyla eminim fakat emriniz altındaki bu bölgeyi özel olarak korumaları için siz ekselansları önlem alırsanız minnettar olurum. Onlar evlerinden uzakta, ülkelerinin çıkarları için cesurca savaşırken öldüler ve cesur bir düşmanın, tıpkı bizim Türk askerlerde bulduğumuz gibi, onların son istirahat yerlerine önem vermelerini hak ediyorlar. Size şimdiden teşekkür eder ve en yüksek ilgilerimi temin ederim.

*Arıburnu ve Sarıbayır bölgesindeki İngiliz birliklerinin Generali Godley"*⁴⁹⁶

2.1.6. Tahliye Sonrası Arıburnu ve Anafartalar Bölgeleri

Tahliyenin hemen ardından birlikler sahillerde bölgelere ayrılarak, tahkimatlarını kurdular. Arıburnu'nda 15. Kolordu'nun (Bkz. Ek:14) 7 numaralı emrine göre 8. Tümen

⁴⁹³ ATASE: BDH 542-2116A-058-003.

⁴⁹⁴ ATASE: BDH 5356-H3-1-79; BDH 5356-H3-1-79a.

⁴⁹⁵ ATASE: BDH 5356-H3-1-80.

⁴⁹⁶ Christopher Pugsley, a.g.e., s. 597.

Ağıldere'si ile Sazlı Dere arasındaki mıntıkada, Mahmuz Tepe, Şapka Tepe ve bunların kuzeyindeki Yayla Tepe'nin batı sırtları hattını işgal etmek üzere yeterli kuvvetler ile bir cebel bataryasını ileri hatta sürerek, orada mevzi kurdu. 7. Tümen Ağıldere'den Azmak Dere'ye kadar olan mıntıkada Damakçılık Bayırı'nın batı sırtlarına bir sahra bataryasını ileriye sürerek tahkimatını kurdu.⁴⁹⁷ 11. Tümen Sivri Tepe'yi, 9. Tümen Mestantepe'yi, 12. Tümen ise Pırnartepe-Lalababa istikameti ile Bakababa, Softatepe ve Tuz Gölü civarına yerleşip tahkimat kurdu.⁴⁹⁸

Arıburnu ve Anafartalar bölgelerinde Türk topçu bataryaları da gemilere ateş edebilmek ve gemilerin sahile yaklaşmasına engel olmak için sahile yakın noktalarda mevzi kurdular. Bu amaçla 20 Aralık akşamı 16. Kolordu Lalababa'ya, 15. Kolordu Yayla Tepe batısında kadar sahile yakın birer 12 cm'lik obüs bataryası kuruldu.⁴⁹⁹

Öte yandan kolordulara bir telefon müfrezesi gönderildi. Müfrezeyle birlikte 16. Kolordu'ya 4 kilometre ve 15. Kolordu'ya 3.5 kilometre kablo da gönderildi. Kolordular ileri noktaları olan Karakol Dağı'na, Lalababa, Damakçılık Bayırı, Yayla Tepe ve Mahmuz Sırtı'na telefon merkezi kurdular.⁵⁰⁰ Müttefiklerden ele geçirilen telefon kabloları, yeni kurulan telefon merkezlerinin kablo ihtiyacı için kullanıldı.⁵⁰¹

21 Aralık sabahı saat 08.00'de 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders, Kanlısırt'a gelerek çekilen İngiliz birliklerin siperlerini inceledi.⁵⁰²

Müttefik Donanması İmroz Adası'na çekilse de Arıburnu ve Anafartalar mıntikasını sürekli gözetim altında tutmak amacı ile iki kruvazör görevlendirdi.⁵⁰³ İngiliz kruvazör ve destroyerleri sahile yakın devriye atarak, Türk mevzilerini ara sıra bombardıman etti.⁵⁰⁴ Bu bombardıman faaliyetlerinde zaman zaman da uçakların kullanıldığı Türk istihbarat raporlarına yansımaktadır. Bu faaliyetlerden birinde Karakol Dağı ve Pırnartepe'den Lalababa'ya doğru ilerleyen Türk birlikleri ateş altında kalarak 15 şehit ve 66 yaralı verilmesine neden olunacaktır.⁵⁰⁵

⁴⁹⁷ ATASE: BDH 4835-H12-1-30a; BDH 4835-H12-1-31; BDH 4835-H12-1-31a.

⁴⁹⁸ ATASE: BDH 5356-H3-1-80; BDH 5356-H3-1-80a; BDH 5356-H3-1-81.

⁴⁹⁹ ATASE: BDH 4433-16-1-5.

⁵⁰⁰ ATASE: BDH 4433-16-1-18.

⁵⁰¹ ATASE: BDH 5356-H3-1-81a.

⁵⁰² ATASE: BDH 3964-H56-1-27.

⁵⁰³ John de Robeck ve Rosselyn Wemyss, *a.g.e.*, s. 8-9.

⁵⁰⁴ Roger Keyes, *a.g.e.*, s. 329.

⁵⁰⁵ Mustafa Kemal, 2011, *a.g.e.*, s. 55.

22 Aralık akşam 20.00'da bir torpido Arıburnu civarına tesirsiz birkaç mermi atmış, ertesi günü öğlen 13.00'da İbrikçe'nin 12 km açığında bulunan gambot süratle hareket ederek denize yirmi kadar mermi atmıştır.⁵⁰⁶

Tahliye sonrasının diğer bir tehlikesi ise tuzaklanmış lağımlardı. Arıburnu ve Anafartalar'daki birlikler Müttefiklerin metruk siperlerindeki lağımlar her gün istihkâm bölüğü tarafından patlatılıyordu.⁵⁰⁷ 34. Alay'da lağımların infilakından 2 er şehit, 8 er yaralandı ve zırhlılardan açılan ateşten 2 şehit, 2 yaralı verildi.⁵⁰⁸

24 Aralık'ta bir İngiliz torpidosu sahile yaklaşarak Arıburnu iskelesi civarına makineli tüfekle ateş etti. Topçuların karşılık vermesiyle isabet alan torpido uzaklaşmak zorunda kaldı.⁵⁰⁹

24/25 Aralık gecesi bir torpido Arıburnu iskelesine iki mermi attı ve Türk topçularının ateşiyle uzaklaştı. Bir uçak da tesirsiz iki bomba attı. 25 Aralık sabahı İngiliz uçakları Kilye Koyu civarına 21 bomba atmış ise de 13'ü denize düştü. Karaya düşen mermilerden bir hasar oluşmadı.⁵¹⁰ İngiliz uçakları 25 Aralık öğleden sonra 15.30'da Galata köyünde uçak bölüğü karargâhı civarına 15 bomba atmışsa da bombaların yalnız üçü patladı ve hiçbir hasar yaşanmadı.⁵¹¹ 27 Aralık öğleden sonra Türk uçak hangarlarına üç bomba attilar fakat herhangi bir hasar meydana gelmedi.⁵¹²

26 Aralık öğleden sonra bir kruvazör Büyük Kemikli, Sazlıdere, Conkbayırı ve Kılıçbayırı'nı bombardıman etti.⁵¹³ 27 Aralık'ta İngiliz torpidosu yeniden Arıburnu ve Süngübayırı'na birkaç mermi attı, ardından üç İngiliz uçağı Sazlıdere cihetini bombaladı. Saat 16.00 sıralarında uçaklara yönelik Türk topçuları ateş etti, uçaklardan biri, yakınında şarapnelin patlaması üzerine Arıburnu'nun iki mil açığına düştü. Uçağın enkazı iki torpil arama gemisi tarafından İmroz'a götürüldü.⁵¹⁴ Gece Büyük ve Küçük Kemikli, Yaylatepe ve Arıburnu istikametine bombardıman devam etti. 28 Aralık sabahı Arıburnu civarında bir denizaltı görüldü ve Türk tarafının ateşi üzerine denize dalıp gözden kayboldu.⁵¹⁵ 29

⁵⁰⁶ ATASE: BDH 4666-263-034.

⁵⁰⁷ ATASE: BDH 4433-16-8.

⁵⁰⁸ ATASE: BDH 5356-H3-1-84.

⁵⁰⁹ ATASE: BDH 4666-263-041.

⁵¹⁰ ATASE: BDH 4666-263-045; BDH 4666-263-045-01.

⁵¹¹ ATASE: BDH 4666-263-050.

⁵¹² ATASE: BDH 4666-263-050-02.

⁵¹³ ATASE: BDH 4666-263-050.

⁵¹⁴ ATASE: BDH 4666-263-050-02.

⁵¹⁵ ATASE: BDH 4666-263-054.

Aralık'ta bir torpido Kireçtepe, Asmadere, Arıburnu iskelesine ve ertesi günü Yaylatepe ve Arıburnu'na tesirsiz birkaç mermi atmıştı.⁵¹⁶

2.2. Seddülbahir Bölgesinin Tahliyesi

Arıburnu ve Anafartalar'ın tahliyesinin tamamlanmasının ardından iki taraf için esas muharebe sahası Seddülbahir bölgesine kayacaktır. Esasında Müttefikler ilk tahliye planında buranın da tahliyesini düşünmüşlerdi. Önceki başlıklarda görüldüğü üzere İngiltere hükümetinin iç meselelerinden sonra bu kesimin tahliyesi daha sonraya ertelenmişti. İngiltere için yeni sorun Seddülbahir'in durumunun ne olacağı hususuydu. Her şeyden önce bundan sonra buranın savunması nasıl gerçekleştirilecekti? Eğer, burası elde tutulacaksa kuvvetlerin takviyesi ve yeterli miktarda cephane ve mühimmat nasıl hızlı bir şekilde depolanacaktı?

Seddülbahir'de bulunan Fransızlar, birliklerine bağlı Senegalliler 12-22 Aralık'ta Yarımada'dan çekmişti.⁵¹⁷ Fransız bataryalarının da geriye alınması söz konusu olduğunda bunun savunma hatlarında bir zafiyete neden olması ihtimali ve bu durumun da Türk tarafının Seddülbahir'in de tahliye edileceği kanaatini oluşturacağı için bekletilmişti. İngilizlerin ısrarı sonucunda cephede bütün Fransız topçuları ile en sağ cenahta küçük bir parçayı tutan bir Fransız Müstemleke Tugayı bırakılmıştı. Fransız garnizonunda geriye toplam 4.000 asker kalmış, çekilen Fransız birliklerinin yerine Anafartalar'dan 29. İngiliz Tümeni getirilmişti.⁵¹⁸

Seddülbahir'in tahliyesi için İngiltere ve Müttefiklerinin hızlı bir karar alması gerekiyordu. Birkaç düşünce ya da çözüm önerisi taraflar arasında tartışılmaya çoktan başlanmıştı. Tartışılan düşüncelerin başında İngilizlerin Boğaz'ın girişi Seddülbahir'i sürekli bir şekilde işgal altında tutarak "Cebelitarık" gibi bir üs yapması gelmektedir.⁵¹⁹ Böylece yeni açılan Selanik Cephesi güvence altına alınmış olunacaktı.

⁵¹⁶ ATASE: BDH 4666-263-060.

⁵¹⁷ Fransız subay Charles Roux, 22 Aralık günü Seddülbahir'den ayrılışını ve o günkü duygularını şöyle anlatıyor: "Günlük ulaşımı sağlayan vapurla Mondros'a hareket için dün bir emir almışım. Cezayir Limanı'nın küçük bir römorkörü olan "Jan Antuanet"e bu sabah saat 10'da bindim. Seddülbahir'den bizi nakledecek herhangi bir vapura ayak bastığımız zaman his edeceğimiz mutluluğu ve alacağımız geniş nefesi arkadaşlarımla kaç defa tahlil etmiştik! Bu benim kalbimde bir ukde olarak kaldı ve Gelibolu'nun yavaş yavaş koyulukları içinde kaybolduğunu seyrederken tamamen başka bir his duydum. Sekiz ay evvel oraya çıktığım zamanki hayallerimin acı bir hatırası, beraber götürdüğüm veya orada edindiğim bütün ümitler, uğradığım hayal kırıklığı; vatana bu kadar büyük bir emniyet sağlayacak olan durumu kabulleniş, büyük bir çalışmanın yok olduğunu görmenin ıstırap veren safhası!" Charles Roux, a.g.e., s. 239.

⁵¹⁸ Charles Monro, a.g.e., s. 16.

⁵¹⁹ Hans Kannengiesser, 2009, a.g.e., s. 261.

İngiliz 8. Kolordu Komutanı Korgeneral Francis Davies de birliklerine gönderdiği emirde, Arıburnu ve Anafartalar'ın başarıyla tahliye edildiğini hatırlattıktan sonra Seddülbahir'in boşaltılmayacağını, Britanya İmparatorluğu'nun şerefini koruma görevini 8. Kolordu'ya verildiğini belirtmişti.⁵²⁰ Davies, bu emirle fırsat doğduğunda Türklerin makineli tüfek, lağım ve yer altı yollarıyla geriye sürülmesini ve mühim noktaların da tutulmasını istedi.⁵²¹

Diğer taraftan Arıburnu'nda tahliye tamamlandıktan sonra Charles Monro, Londra'ya telgraf çekerek, Türklerin ağır silahlarla donatılmadan Seddülbahir'in de boşaltılmasını istedi.⁵²²

Tahliye fikri konusunda Monro yalnız değildi, General Birdwood, Amiral Wemyss ve Komodor Keyes de onun gibi düşünmekteydi. Onlara göre artık Seddülbahir'in de bir kıymeti kalmamıştı. Komuta kademesinde Yarımada'nın tahliyesi karşısında olanlar Amiral de Robeck ve Korgeneral Davies idi. Monro'nun tahliye talebine karşı Londra'dan gelen ilk cevap Yarımada'da kalınacağı yönünde oldu. Gelibolu'daki komuta kademesi ise tahliye hususunda kararlıydı, hava şartları da gittikçe aleyhlerine işlemektedir. Ayrıca geç kalınması durumunda Seddülbahir'in tahliyesi zorlaşacaktı. Eğer Seddülbahir bölgesi bir müddet daha elde tutulacaksa buradaki kuvvetlerin takviyesi ve yeterli derecede silah ve mühimmat desteğinin yapılması lazımdı. Hava şartlarının kötüleşmesi de dikkate alındığında fazla miktarda malzeme depo etmek icap edecekti.⁵²³

2.2.1. Türk Birliklerinin Seddülbahir Cephesi'ne Nakli

5. Ordu Komutanı Liman von Sanders, İngilizlerin deniz ve karada güçlü oldukları bu bölgede uzun süre direneceklerini düşünüyordu. Bu nedenle gelecek yeni tümenler ve Almanya'nın temin ettiği teknik birliklerin de gelmesiyle bir genel taarruz planı üzerinde duruyordu.⁵²⁴

Planlanan taarruz çerçevesinde 5. Ordu Komutanlığı Arıburnu ve Anafartalar'daki çekilmenin ardından bölgedeki bataryalarla, bombacı, keşif ve istihkâm erlerini Güney

⁵²⁰ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 280.

⁵²¹ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 513.

⁵²² Alan Moorehead, a.g.e., ss. 461-462.

⁵²³ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., ss. 512-513

⁵²⁴ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, s. 457; Liman von Sanders, 2011, a.g.e., s. 139.

Grubu emrine verdi.⁵²⁵ 21 Aralık günü saat 16.30'da Palamutluk Sırtı'ndaki 12 cm'lik Bulgar topu, 23.35'de İtfaiye Alayı iki taburu ile Güney Grubu emrine verildi.⁵²⁶

22 Aralık'ta Anafartalar'dan ayrılan 12. Tümen'e bağlı alaylar geri çekilerek Tursun köyünün güney doğusundaki sırtlarda ordugâha yerleşti.⁵²⁷ 25 Aralık'ta 12. Tümen Karargâhı ile 34. Alayı akşam saat 21.00'da, 35. Alay saat 21.30'da ve 36. Alay saat 22.00'da Maydos üzerinden Soğanlıdere'ye doğru hareket ederek Güney Grubu emrine girdi.⁵²⁸ Bu birlikler dışında 12. Tümen ve 16. Kolordu'nun ağır topçu birlikleri de Güney Grubu emrine gönderildi.⁵²⁹

Toplanmaya başlanan birlikler Kirte (Alçıtepe) köyü civarında kurulan ordugâhlarda bir süre bekletildi. 22 Aralık'tan itibaren de cepheye makineli tüfek takviyesi yapılmaya başlandı, 24 Aralık'ta makineli tüfekler cephe hattında aktif olacaklardı. Böylece Güney Grubu'nda 14 olan makineli tüfek sayısı 20'ye çıktı.⁵³⁰ Avusturya-Macaristan topçuları da Seddülbahir'e nakledildi. Ocak ayının ilk günlerinde İngiliz mevzilerine etkili atış yaptı.⁵³¹

2.2.2. İngiliz Komuta Kademesinde Değişiklik

Arıburnu ve Anafartalar bölgesinin tahliyesinden sonra, Müttefikler Seddülbahir'deki birliklerin komuta kademesinde 22 Aralık'ta sürpriz bir değişikliğe gitti. Esasında bu değişiklikler olacakların da habercisiydi. Donanma Komutanı Amiral Wemyss görevden alınıp Karayipler Denizi'nde başka bir göreve tayin edildi. Amiral de Robeck, Londra'dan gelerek Donanma Komutanlığını devraldı. Arıburnu tahliyesini yürüten General Monro da görevinden alınarak, Fransa'daki 1. Ordu'ya atandı. Monro, 23 Aralık'ta görevini Birdwood'a devretmiş birkaç gün daha Mondros'ta kaldıktan sonra yılbaşında Mısır'a hareket etmişti.⁵³² Asıl değişiklik ise 23 Aralık 1915'te İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'nda General Murray yerine General William Robertson'un atanmasıdır.⁵³³

⁵²⁵ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, s. 457; Liman von Sanders, 2011, a.g.e., s. 138.

⁵²⁶ ATASE: BDH 3964-H56-1-27.

⁵²⁷ ATASE: BDH 5356-H3-1-87.

⁵²⁸ ATASE: BDH 5356-H3-1-87a; BDH 5356-H3-1-88.

⁵²⁹ Hans Kannengiesser, a.g.e., 2009, ss. 261-262.

⁵³⁰ Klaus Wolf, *Gelibolu 1915 - Birinci Dünya Harbi'nde Alman Türk Askeri İttifakı*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, ss. 421-422.

⁵³¹ Emre Saral, (2017). "Avusturyalı Savaş Muhabiri Georg Bittner'in Çanakkale Cephesi İzlenimleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl:15 Güz 2017 Sayı:23, s. 146.

⁵³² C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 462.

⁵³³ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 280.

2.2.3. Seddülbahir’de Tahliye Kararı

İngiltere’nin yeni Genelkurmay Başkanı William Robertson, Seddülbahir’de durmanın hiç bir fayda vermeyeceği kanaatindeydi. Aksine boş yere birçok zayiata neden olacağını düşünen Robertson, tahliye lehinde görüş bildiriyordu. Bununla birlikte hükümetin tahliye kararını vermesini beklediğinden Robertson, 24 Aralık’ta ilk talimatını General Monro’ya göndererek tahliye konusunda her türlü hazırlığın yapılmasını istedi.⁵³⁴

Birdwood, 25 Aralık Seddülbahir’e gelerek hemen hazırlıklara başladı. 8. Kolordu Komutanı Korgeneral Davies ve Fransız Kuvvetleri Komutanı General Brulard ile toplantı yaptı. Tahliye sırasında komuta anlaşmazlığına meydan vermemek için Fransız piyadesinin mümkün olduğunca hızlıca değiştirilmesine, bütün topçuların 8. Kolordu emrine verilmesine karar verildi. Seddülbahir’in tahliye planını hazırlama görevi 8. Kolordu Komutanı Korgeneral Davies’e verildi.⁵³⁵

26 Aralık akşamında 13. Tümen Mondros’tan Seddülbahir’e getirilerek sol cenahta bulunan 42. Tümen’in yerine yerleştirildi. 42. Tümen ise Yarımada’dan ayrıldı. Müttefiklerin cephe hattını en sağda Deniz Tümeni ile 13., 29. ve 52. Tümenler tutmaktaydı.⁵³⁶

2.2.4. Tahliyeye Kadar Günlük Askeri Faaliyetler

Müttefikler bir taraftan tahliye hazırlıklarını sürdürürken, Türk tarafı ise birliklerini kuzeyden Seddülbahir hattına nakletmekle meşguldü.

Bununla birlikte cephe hattında da savaşın rutinleri yaşanmaktadır. Tahliye sonrası başlayan sessizlik 21 Aralık’ta bozularak Boğaz’ın Anadolu tarafındaki Türk bataryaları Morto Limanı’nı ve Tekke Burnu’nu bombardımana tuttu.⁵³⁷ Daha sonraki günlerde benzer olaylar Türk istihbarat raporlarına yansımaktadır. Genel olarak bombardımanlar, nakliye gemilerinin takibi, küçük çaplı siper muharebeleri, karşılıklı siperlerin durumu ve kuvvetlerin tespiti çerçevesinde keşif kollarının çıkarması şeklinde cereyan eden bu faaliyetler cephede oluşan kuvvet dengesi açısından bir değişikliğe neden olmayacaktır.⁵³⁸

⁵³⁴ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., ss. 280-281.

⁵³⁵ *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, s. 459.

⁵³⁶ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., ss. 514-515.

⁵³⁷ *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 269. “

⁵³⁸ Bu çerçevede yaşananları göstermesi bakımından birkaç örnek aşağıda verilmiştir:

“22 Aralık tarihinde öğleden sonra saat 14.30’da dört nakliye gemisinin İmroz’dan Seddülbahir’e doğru gittiği ve daha açıklarda 20 kadar büyük nakliye gemisinin gayet yavaş ve aynı istikamette gittikleri görüldü.” ATASE: BDH 4666-263-030-06.

İngiliz 8. Kolordu'suna bağlı birlikler zaman zaman Türk tarafına bomba hücumu şeklinde küçük çaplı hücumlar yapmıştır.⁵³⁹

İngilizler yapacakları tahliye hareketini örtmek için uçaklarını yoğun bir şekilde kullanmaya gayret etmişlerdir. Arıburnu'nda aktif olmayan havacılık faaliyeti Seddülbahir'de etkisini arttırmıştı. Hava hareketleri Türk tarafında da artış göstermişti. 24 Aralık günü Çanakkale'den havalanan uçuklardan birinci grup Bozcaada'yı, ikinci grup İmroz'u bombardıman etti.⁵⁴⁰

Buna karşılık az sayıdaki Türk hava gücü başarılı olamasa da istihbarat çalışmalarına ve karşı tarafa zarar verilmeye gayret edecektir. Nara Burnu'nda konuşlanan Alman Deniz Tayyare Bölüğü'nden, Pilot Üsteğmen Wilhelm Schubert ve Râsıdı Teğmen Werdier ile birlikte 4 Ocak günü Bozcaada'daki Fransız uçak hangarlarını bombardıman etti. Türk uçağına karşı Fransız MF 98T filosuna ait bir uçak havalandı. Fransız uçağına açılan etkili satış sonrası Bozcaada açıklarında denize düşürüldü.⁵⁴¹

2.2.5. Seddülbahir'in Tahliye Planı

Uzun değerlendirmeler sonucu 27 Aralık'ta yapılan kabine toplantısında Seddülbahir'in de tahliye edilmesi kararı çıktı.⁵⁴² İngilizlerin yeni Genelkurmay Başkanı Robertson'dan Monroe'ya çektiği *“Hükümet, Seddülbahir'deki mevzilerin tahliyesine şimdi karar vermiştir. Tahliye tamamen sizin nezaretiniz altında ve mümkün olan anda*

“23 Aralık'ta 7-8 torpido ve muhtelif mayın arama gemilerinin gidip geldiği tespit edildi.” ATASE: BDH 4666-263-034.

“24 Aralık'ta Müttefikler merkez hattındaki makineli tüfek sayısını çoğalttı ve Türk hatlarına bombardımana devam edildi.” ATASE: BDH 4666-263-041

“24/25 Aralık gecesi Müttefikler bütün cephe hattında ateş yakarak her tarafı sisin kaplamasını sağlandı.” ATASE: BDH 4666-263-045; BDH 4666-263-045-01.

“26 Aralık'ta da tüm cephe hattında yakılan ateşlerden dolayı yeniden cepheyi duman kapladı.” ATASE: BDH 4666-263-050.

“27 Aralık'ta iki monitör iki kruvazör sağ cenahımız açıklarından cephe gerilerine ateş açmış ve öğleden sonra 15.20'de Agememnon sistemindeki bir zırhlı sekiz torpido himayesinde gelerek Melek Hanım Çiftliği cihetlerine yarım saat kadar atış yaptı.” ATASE: BDH 4666-263-050-02.

“28 Aralık günü Zığındere açıklarına gelen iki kruvazör Sarutepe ve civarındaki Türk topçularına ateş etti.” ATASE: BDH 4666-263-054.

⁵³⁹Atabay Mithat, *Bir Devir Kapanırken Gelibolu Tahliye Edilirken Kim Ne Yaptı?* <http://canakkaleaynalipazar.com/yazarlar/dr-mithat-atabay/bir-devir-kapanirken-gelibolu-tahliye-edilirken-kim-ne-yapti/39/> (Erişim 12.10.2015)

⁵⁴⁰Cenk Avcı, a.g.e., s. 197.

⁵⁴¹İbrahim Bülent Yılmaz, *Çanakkale Cephesi'nde Osmanlı ve İtilaf Devletleri Hava Güçlerinin Görsel Verilerle Desteklenmiş Nispi Güç Analizi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2019, s. 182.

⁵⁴²Dardanelles Commission, *First Report*, s. 60.

yapılacaktır” şeklindeki 28 Aralık tarihli ikinci telgrafın devamında çekilmenin mümkün olduğu kadar hızlı yapılmasını istedi.⁵⁴³

Artık tahliye resmi olarak başladı. Bu talimat Seddülbahir’den sorumlu olan 8. Kolordu Komutanı General Davies’e ulaştığında hızlıca Seddülbahir’in tahliyesi hususunu hemen ele aldı.⁵⁴⁴ Seddülbahir’den sorumlu olan 8. Kolordu Komutanı General Davies’te 28 Aralık’ta kesin talimat geldiğini Seddülbahir’deki tahliyeyi yeniden elden geçirmeyi düşünmüştü. Davies, önce Fransızların çekilmesi gerektiğini istiyordu.⁵⁴⁵

Seddülbahir’in tahliye ise 1 Ocak 1916’da Kurmay Başkanı Aspinall Oglander imzalı 2 nolu emir ile başladı. Emirde tahliyenin havanın müsait olması halinde ayın 8’ni 9’una bağlayan gece tamamlanması istenmişti. Tahliye iki safhada planlandı; ilk safhada bütün askerler ve 18 funtluk,⁵⁴⁶ 75 milimetrelik ve 60 funtluk toplarla 4, 5 ve 6 pusluk toplar yüklenecek, ikinci safha lüzum görülmeyen Fransız obüsler ile bütün cephaneye ile yüklenebilecek yeterlilikte erzak ve iaşe levazımı taşınacaktı. Plan çerçevesinde tüm malzeme ve toplamda 17.000 er, Ertuğrul Koyu ve Tekke Koyu ile Zığındere kumsalından tahliye edilecekti. Altı ağır toptan başka Fransız topçusunun tamamı ve geri bırakılmış olan 18 funtlukların hepsi taşınacaktı. Geride kalan arabalar ve toplar imha edilecek ya da kullanılamaz hale getirilecekti.⁵⁴⁷ Fransız piyadesi siperlerini 7. Kolordu’ya devretmiş ve bir kısım Fransız toplarını ise bu kolorduya bırakarak 1-2 Ocak gecesi Seddülbahir’den çekilmişti.⁵⁴⁸

Tahliye planlarının uygulanması Seddülbahir bölgesindeki kolordu komutanları diğer hususlarda serbest bırakıldı. Askerlerin nakliye gemilerine bindirme programı ise tamamen komutanlar tarafından belirlendi. Deniz nakliyat subayları nakil araçlarını kıtalara, toplara ve levazıma göre planlayacaktı. Her nakliye gemisi, kendisine tahsis edilen miktarda askerleri ve malzemeyi yüklenir yüklenmez hızlı bir şekilde hedefine hareket edeceklerdi. Son gece çekilecek bütün kıtalar doğruca Mondros’a gidecekti. Birlik hareket etmeden önce birer temsilci ordugâhları için hazırlık yapmak üzere Mondros’a gönderilecekti. Son safhada tahliye edilecek kıtalarda erlere sadece bir günlük erzak ve kaputları bırakılacaktı. Nakliye

⁵⁴³ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 516.

⁵⁴⁴ TNA: WO 158/594.

⁵⁴⁵ TNA: WO 158/594.

⁵⁴⁶ Rus ağırlık ölçü birimi olup, yaklaşık 409,5 grama denk gelmektedir.

⁵⁴⁷ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 616.

⁵⁴⁸ TNA: WO 158/594.

gemilerinin üzerine battaniyeleri, çantaları ve su geçirmez örtüleri önceden yükletilerek Mondros'a gönderilecekti.⁵⁴⁹

Deniz kuvvetleri tahliye sırasında gerekli tertibatı alacak ve ateş desteği verecekti. “Triad” savaş gemisi tahliyenin gerçekleşeceği son gece 8. Kolordu Komutanının emrine verilecek ve gemi, kolordu muharebe merkezi ile Ordu Karargâhı muharebe merkezine sağlıklı bir iletişim için denizaltı kablosu bağlanacaktı. Nakliye yapan layterlerin hasar görmesi ya da başka sebeplerden dolayı birliklerin sahilde kalması ihtimaline karşı da Zığındere ile Tekke Koyu sahili arasında korunaklı iki yerin yapılması planlanmıştı. Bu korunaklı yerlerde su, erzak ve cephane bulunacak, bu malzeme hiçbir şekilde bindirilecek vasıtalar hazırlanıncaya kadar kullanılmayacaktı. Birçok arabanın, nakline imkân bulunamayacağından tekerleklerinden mümkün olduğu kadar fazlasının alınması istenmişti. Bütün telgraf ve telefon aletleri kurtarılacak, kurtarılması mümkün olmayanlar kullanılmayacak hale getirilecekti. Açıktaki gemilerle iletişimi sağlayan deniz kabloları, son dakikaya kadar yerlerinde kalacak, sahildeki uçları son binecek muhabere müfrezesi tarafından kesilecekti. Son safhada, kalan yaralılar muharip kıtalarla birlikte nakledilecekti. Hastaların istirahati için gereken sıhhi levazım, ilaçlar seçilecek yerlerde depo edilmesi için tertibat alınacaktı. Sıhhiye personeli son gece çekilecekti. Sahilde yaralı kalırsa, harekât tamamlandıktan sonra antlaşma flaması altında bunların da yükletilmesine çalışılacaktı.⁵⁵⁰

Son gece nakliyatta görevli deniz araçları ayrı ayrı planlanmıştı. HMS Talbot kruvazörü Zığındere ağzından birlikleri bindirecekti. Filikalardan 4 tanesi Baron de Tott Bataryası (Eskihisarlık) civarında, 2 tanesi Zığındere ile Pınarıçi koyları arasında olacaktı. Muhriplerden 6 tanesi birlikleri taşıma amaçlı, 1 tanesi Baron de Tott Bataryası açıklarında, 1 tanesi Kaptan Talbot (Henry) için, 2 tanesi Zığındere ile Pınarıçi koyları arasında bulunacaktı. Seddülbahir'in tahliyesinde son gece zırhlıdan layterine kadar 62 deniz aracı hazırlandı. Son gece görev yapacak deniz taşıtları şunlardı:⁵⁵¹

⁵⁴⁹ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 617.

⁵⁵⁰ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., ss. 617-619.

⁵⁵¹ C. F. Aspinall Oglander, *Military Operations Gallipoli*, Vol II, Maps and Appendices, William Heinmann Ltd. London 1932, s. 75.

Yer	Askeri Nakliye	Motorlu Layter	Troller	İstimbottlar	Filika	Zırhlı Savaş Gemisi	Muhrip	Sıhhiye amaçlı Motorlu Layter	Sıhhiye amaçlı Motorlu Layter	Silahlı monitör	Kruvazör
Seddülbahir	6	17	3	14	6	2	10	2	1	1	
HMS Triad gemisinin yanında veya plajlardan açıkta	-	3	2	8. Kolordu Genel Karargâhı için 2 motorbot	-	-	-	-	-	-	

Tablo 2.7. Tahliyenin son aşaması için ayrılmış deniz taşıtları.

İngiliz askerleri Zığındere, İkiz Koyu, Tekke Koyu ve Ertuğrul Koyu'nu tahliye ederken Zığındere ve Eski Hisarlık açıklarındaki gemiler de devriye beklemişti.⁵⁵²

4 Ocak 1916 günü verilen emirde ise tahliye planı revize edilmiş, plan üç aşamaya çıkarılmıştı; Hazırlık, ara safha ve son safha. Ara safhada mümkün olduğunca malzeme ve hayvan nakledilmesine, son safhaya Yarımada'da 17.000 asker kalana kadar askerlerin aşama aşama nakledilmesi planlanmıştı. Sahillerden nakillerde layter, römorkör, istimbot ve balıkçı gemileri kullanılması kararlaştırılmıştı. Karışıklığa meydan vermemek için her nakliye vasıtası için iskele ve yükünü taşıyacağı ana gemi belirlenmişti. Tüm bu süreçten de iskele komutanları sorumlu tutulmuştu.⁵⁵³ Seddülbahir'in tahliyesi, 18.500 insan ve 60 top olarak planlanmıştı.⁵⁵⁴ Tüm bu nakliyeden 52. Tümen Komutanı Tümgeneral H. A. Lawrence sorumluydu.⁵⁵⁵ Bu plan çerçevesinde 6 Ocak tarihine kadar geri kalan Fransız birlikleri geriye alınmıştı. 8 Ocak'ta ise artık planın son safhasına başlandı.

İngilizler tahliye planının son safhasına büyük önem veriyordu; son gece yaşanacak aksaklık faciaya sebep olabilirdi. Siperlerden askerlerin çekilmesi de ayrıntılı planlanmıştı. Siperlerde asker yavaş yavaş azaltılacak ve gerekli tertibatlar hazır olacaktı. Son gece bazı toplar nakledilecek bazıları ise imha edilecekti. Sahillerin savunulması için makineli tüfek ve erlerden oluşan bir destek kuvveti oluşturulmuştu. Plana göre Ay Tepesi'nden, Ertuğrul ve Tekke Koyu'na kadar bir hat oluşturarak 6 makineli tüfek ve yaklaşık 1.000 askerin tahliyeye destek olması planlanmıştı. Malzemeler ertesi günü gemi ateşiyle imha edilebilmesi için sahillere yakın bir yere nakledilmişti. Saatler dikkatle ayarlanmış ve son

⁵⁵² Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 284.

⁵⁵³ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., ss. 620-623.

⁵⁵⁴ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 470.

⁵⁵⁵ Charles Monro, a.g.e., s. 19.

anda olabilecek bir Türk taarruzuna karşı tedbirler alınmıştı. Yapılan faaliyetler azami derecede hızlı yapılmıştır.⁵⁵⁶

Tahliye planları detaylı şekilde birliklere dağıtıldı. Hisarlıktepe'den Zığındere sahiline uzanan bir hat üzerinde dördüncü hat oluşturulmuştu. Tüm birlikler bu hattın arkasında toplanma yerlerine gelecek, kıtalar bindirme mıntıkası komutanının emrine girecek ve peyderpey nakliye araçlarına alınacaktı. Birliklerin geçiş güzergâhlarında kontrol postaları bulunacak ve askerlere yol gösterecekti. Bu postalar kimse kalmadığından emin olduktan sonra geçişleri kapatacak, akabinde telefon irtibatlarını kesecektir.⁵⁵⁷

İngiliz 8. Kolordu'nun 6 Ocak günü yayınladığı 32 nolu emirde tahliye planının son safhasında neler yapılacağı bildirilmişti. Yarımada'yı en son olarak terk edecek olan müfrezenin hepsi, Zığındere sahilinden bindirilecekti. Ertuğrul ve Tekke Koyu sahilinden üç grup halinde ayrılacak askerlerin sayısı aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.⁵⁵⁸

Birlikler	Ertuğrul Koyu			Tekke Koyu			Toplam
	1. grup	2. grup	3. grup	1. grup	2. grup	3. grup	
Deniz Piyade Tümeni	2.000	1.445	1.000	-	-	-	4.445
52. Tümen	1.200	1.295	350	-	-	-	2.845
29. Tümen	-	-	-	-	1.020	1.125	4.145
13. Tümen	-	-	-	-	1.245	-	3.245
Topçular	-	-	-	-	500	200	700
<i>Menzil kıtaları</i>							
17. Sahra hastanesi	-	-	-	-	30	-	30
11. Yaralı toplanma reviri	-	-	-	-	30	-	30
Telsiz ünitesi	-	-	-	-	-	-	23
Levazım personeli	-	5	-	-	-	-	5
8. Kolordu Karargâhı	-	-	-	-	90	-	90
N ve M sahil görevlileri	-	-	120	-	-	120	240
Lağım bölüğü	-	50	-	-	-	-	50
Deniz Gözlem istasyonu	-	-	-	-	-	14	14
İşçi Grubu Deniz Piyade Tümeni	-	-	-	-	100	-	100
29. Tümen Hizmet Müfrezesi	-	-	-	-	100	-	100
52. Tümen Hizmet Müfrezesi	-	-	-	-	100	-	100
Demiryolu ünitesi	-	-	-	-	31	-	31
<i>İskelede çalışanlar</i>							

⁵⁵⁶ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 624-628.

⁵⁵⁷ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., ss. 518-519.

⁵⁵⁸ C. F. Aspinall Oglander, 1932, s. 85.

Deniz Piyade Tümeni 3. Sahra Bölüğü	-	-	-	-	-	53	53
Monmouth Sahra Bölüğü	-	-	38	-	-	-	38
42. Tümen Kraliyet Mühendisleri	-	-	26	-	-	-	26
136. Tahkimat Bölüğü	-	-	25	-	-	61	86
Newfoundland Birliği	-	-	52	-	-	-	52
Toplam	3.200	2.795	1.611	4.000	3.246	1.596	16.448
<i>Zığındere sahili – 3. parti</i>							
13. Tümen	-	-	-	-	-	-	400
Telsiz istasyonu	-	-	-	-	-	-	10
Kara ve Deniz İskele Komuta heyeti	-	-	-	-	-	-	60
Genel Toplam	3.200	2.795	1.611	4.000	3.246	1.596	16.918

Tablo 2.8. 8-9 Ocak 1916 gecesi Ertuğrul ve Tekke Koyu sahillerinden bindirilecek asker miktarını gösteren cetvel.

Tüm bu planın esasları ise Türklere tahliyeyi fark ettirmemektir. Türklerin tahliyeyi fark edip İngilizleri kıyıya kadar takibi durumunda sahilde bir savunma hattı olarak yarım daire şeklindeki mevziler kazılmıştı, 600 kişi bu siperleri sonuna kadar savunacaktı.⁵⁵⁹

Tahliyenin son safhası da üç kademe halinde planlanmıştı. Birinci kademe havanın kararmasıyla mevzilerinden çıkacak ve saat 20.00'de gemiye binecek; daha az mevcutlu ikinci kademe üç saat sonra yola çıkıp saat 22.30 ve 23.30 arasında gemiye binecekti. Bu iki kademede Tekke ve Ertuğrul koylarından gemilere nakil olunacaktı. Üçüncü kademe ise Zığındere sahilinden saat 02.00-03.00 saatleri arasında tahliye olacaktı.⁵⁶⁰

Askerlerin tahliye sırasında hangi yolla ve hangi saatte sahile ulaşacakları planlanmıştı. Son partideki askerlerin ön siperleri terk etmeleri için belirlenen saat 23.45 idi.⁵⁶¹ Kıyıda sahile ulaşma mesafesi 2-3 saat aralığında hesaplanmıştı. Onları gemilere almak için bir tekne de hazır.⁵⁶² Son safhaya 22.000 asker, 60 top kalacak, bundan 7.000 asker, 40 top birinci gece ve 15.000 asker, 20 top ikinci gece geriye alınacaktı.⁵⁶³

⁵⁵⁹ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 284; C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 519.

⁵⁶⁰ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 290.

⁵⁶¹ TNA: WO 158/594.

⁵⁶² Charles Monro, a.g.e., s. 20.

⁵⁶³ Fahri Belen, *Çanakkale Savaşı'ndan Alınan Dersler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s. 153.

Tahliye planının önemli aşamalarından biri de Arıburnu tahliyesinde olduğu gibi tahliyenin gizlenmesi faaliyetleridir. “Sessizlik dönemleri” adı verilen bu süreçte gürültü ve ışık yasaklanarak sessizliğin etkisini arttırmak için askerlere ayaklarına kum torbaları sarmaları emredildi. Arıburnu’nda olduğu gibi kendiliğinden ateşlenen tüfekler yerleştirilmişti. Bomba atan mancınık hazırlandı. İstihkâm Eri Leslie Matthews bu tuzakların ön siperlere yerleştirilmesinde görevlendirilmişti. Birçok kaçış noktası dikenli tel ve kazıklarla kapatılmıştı, boş siperlere mayınlar ve tuzaklar yerleştirildi. Tahliye devam ederken askeri çadırlar sökülmeyle birlikte hastane çadırlarında geceleri sürekli ışık açık tutuldu. Bununla birlikte cepheden yaralı getiren sedyeciler, çalışanlar, talim yaparak faaliyetin devam ettiği izlenimini verecekti.⁵⁶⁴

Hastane çadırları, içlerinde gerekli ilaçlar ve yataklar olmak üzere, yüklenmesi mümkün olmayan yaralıları tedavi edilmesi tüm ekipmanlarıyla bırakıldı. Ertesi günü beyaz bayrak altında yaralıların alınabileceği planlanıyordu.⁵⁶⁵ Arkada yaralı kaldığı takdirde cephaneler patlatılmayacaktı.⁵⁶⁶

2.2.6. Tahliye: Planının İcrası

1 Ocak 1916’da sağ cenahtaki Fransız sömürge tugayı Seddülbahir’den alınmış, yerine Deniz Tümeni verilmişti. Sonraki günde bütün Fransız askerleri, Fransız donanmasına nakledildi. Nihai tahliye öncesi Seddülbahir’de Fransız bataryaları hariç hiçbir Fransız askeri kalmamıştı.⁵⁶⁷

İngiliz komuta kademesini en çok endişelendiren husus hava şartlarının değişkenliği idi. Zira bu durum tahliyeyi çoğu zaman yavaşlatmaktaydı. 2-5 Ocak arasında etkili olan poyraz önemli kazalara neden oldu. Fransız gemisi Suffren yanlışlıkla St. Oswald isimli İngiliz nakliye gemisine çarparak gemiyi batırdı.⁵⁶⁸

Korgeneral Davies de son gece asker nakliyatına (17.000 asker) yetecek nakliye gemilerinin hazır olmasını ve en kısa sürede bu kadar askerin bindirilebilmesi içinde yeterli iskelenin yapılmasını emretmişti. Bunun için küçük çapta birçok gemi batırılarak dalga kıran oluşturuldu.⁵⁶⁹

⁵⁶⁴ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., ss. 282-285.

⁵⁶⁵ Roger Keyes, a.g.e., s. 326.

⁵⁶⁶ Roger Keyes, a.g.e., s. 341.

⁵⁶⁷ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 520.

⁵⁶⁸ Alan Moorehead, a.g.e., s. 464; C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 520.

⁵⁶⁹ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., ss. 520-521.

Türk tarafında ise 3 Ocak'ta 3. Kolordu Komutanlığı'ndan 5. Ordu'ya yazılan raporda Seddülbahir'de 6 büyük, 2 küçük ve çeşitli tonda ve miktarı sayılamayan nakliye gemileri güney istikametlerinden İmroz'a geldiğini. 3 büyük, 1 küçük nakliye gemisinin İmroz'dan güney istikametine gittiğini haber veriyordu. 3. Kolordu'nun 4 Ocak tarihli bir başka raporunda sabah saat 07.00'de Limni istikametinden yüksüz iki büyük nakliye gemisi geldiği, birisinin İmroz Limanı'na girdiğini, diğeri İmroz güneyindeki gemilerin yanında kaldığı bildiriliyordu. Rapordaki en önemli husus gelen nakliye gemilerinin yüksüz bir şekilde gelmesiydi.⁵⁷⁰

İlk tahliye emrinin gelmesi ile birlikte topçu atış oranı kademeli olarak düşürüldü. Benzer bir şekilde hem tüfek ateşi hem de el bombası atışı ile ilgili olarak piyadelerin hareketinde de azaltma yapıldı.⁵⁷¹ Bu azaltma çalışması Türk tarafından da tespit edildi. Özellikle Kumkale tarafından topçu malzemesinin tahliye edildiği de gözlemlenmiştir.⁵⁷²

2.2.6.1. Türk Birliklerinin Son Taarruzu: 7 Ocak 1916

Ocak ayının en önemli olayı ise Liman Paşa'nın öteden beri planlamakta olduğu taarruzdur. 5. Ordu Karargâhı, bir taarruz yapılması düşüncesini Başkumandan Vekâleti'ne bildirdi.⁵⁷³

Liman Paşa taarruz hazırlığını yaparken Başkumandan Vekili Enver Paşa, 5 Ocak'ta gönderdiği bir emirle 5. Ordu emrindeki dokuz tümenin geri çekilmesini ve Trakya'ya doğru yola çıkarılmasını istiyordu. Ordu Komutanı Sanders, bu emre çok sinirlendi, Enver Paşa'ya cephedeki durumu anlatan bir telgraf çekerek, ordu komutanlığından istifasını sundu.⁵⁷⁴ Sanders, durumu Alman Hükümetine de bildirerek (Bkz. Ek:15) Alman İmparatoru II. Wilhelm'den askeri misyondaki görevinden ve Padişah Sultan Mehmet Reşat'tan ise komutanlıktan alınmasını istedi. Mehmet Reşat, Sanders'in kazanımları için teşekkürünü

⁵⁷⁰ ATASE: BDH 3964-H57-1-06.

⁵⁷¹ TNA: WO 158/594.

⁵⁷² Liman von Sanders, 2011, a.g.e., ss. 139-140.

⁵⁷³ “...Fransızların evvelce mevcut kıtaatının bir kısmıyla hala sol cenahımız karşısında bulunmakta oldukları kanaatindeyim düşmanın Kereviz Dere mevzii burada mevcut birçok bomba topları torpil atmaya mahsus aletler ve makineli tüfeklerle gayet muhkemdir. Düşmanın mevzii tahliyeye teşebbüs edecek olsa en uzak yol olması itibarıyla evvel emirde sol cenahındaki kıtaatını geri çekmeye mecburdur. Bunun için düşmanın son zamanlarda 52. Fırka'dan bazı aksanı geri çekmiş bulunduğuna hükmetmekteyim. Bu münasebetle düşman sol cenahının kemal-i şiddetle topçu altına alınmasını ve lağımlarla ilerlenmesini emrettim. Bu faaliyete dâim başladı, topçu ile kâfi derecede icra-yı tesir edildi ve aynı zamanda muhakemem de tesir ederse hemen taarruz edeceğim düşmanın savaş gemileri dâim sağ cenahımıza icra ettiği şiddetli ateş düşmanın bu cehahtan korkmakta olduğu ve vuku bulacak bir taarruzu men etmek istediğine delalet eder.” ATASE: BDH 542-2116A-075-002.

⁵⁷⁴ Liman von Sanders, 2011, a.g.e., s. 140.

ileterek, savaş döneminde görev değişikliğinin iyi olmayacağını belirtti.⁵⁷⁵

Liman von Sanders'in bu sert çıkışı Başkumandanlık Vekâleti'ne geri adım attırdı, çekilen başka bir telgrafla emir geri alındı. Komuta kademesindeki bu anlaşmazlık taarruzun gecikmesine sebep olmuştu. Taarruz, Zığındere'deki Türk savunma mevzilerinin sağ kanadına rastlayan kuzeye doğru çıkıntı yapan İngiliz mevzilerine yapılması planlanmıştı.⁵⁷⁶

Taarruzu Güney Grubu'na yeni gelen Alman Heuck komutasındaki 12. Tümen'in 34. Alayı gerçekleştirecekti. Karşı tarafta ise General Maude komutasındaki İngiliz 13. Tümen bulunmaktaydı. 7 Ocak 1916 günü 4,5 saat süren topçu hazırlık ateşinden ve lağımların patlatılmasından sonra hücumu geçildi. Anadolu yakasındaki topçular da ateşe destek verdi. İngiliz siperleri epey tahribat gördü. Saat 16.00'da hücumu geçildi.⁵⁷⁷

Allah Allah haykırışıyla hücumu geçen Türk askerleri şiddetli donanma ateşi karşısında pek fazla ilerleyemedi. İngiliz hatlarında Türk askerlerin isteksiz oldukları subayların askerleri ilerlemede zorladıkları görülüyordu.⁵⁷⁸ Liman von Sanders, bu taarruzu başarılı görse de durum aslında pek içi açıcı değildi.⁵⁷⁹ 34. Alay askerleri Şehitler Sırtı'nda büyük kayıp vermişti. İngiliz siperlerinden ve donanma gemilerinden açılan etkili ateş Türk taarruzunu durdurmuştu.

Amiral Roger Keyes, Türk taarruzunun püskürtüldüğünü şöyle anlatıyordu:

"...Akşam saat 17.00'de düşman çok kuvvetli bir saldırıya hazırlanıyordu. Türk siperleri tüfeklerine süngü takılmış askerlerle doluydu ve onları siperlerinden çıkarmaya çalışan subaylar görülebiliyordu. Çıkanlardan az bir kısmı ilerleyebildi, hemen hepsi makineli tüfek ateşi altında yere serildiler. Saldırı düşmanın çok zayıf olması ile saat 18.00 olmadan sonra erdi. Şimdi biliyoruz ki, Liman von Sanders halen devam eden çekilmenin, Anzak ve Suvla'da olduğu gibi, cezasız kalmaması için kararlıydı. Ağır bombardıman ile desteklenen özel seçilmiş birlikler saldırıyı gerçekleştirmişti. Ancak bizim savunmamızın gücü, gemilerden değil sahildeki

⁵⁷⁵ PA AA: R 13337.

⁵⁷⁶ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, ss. 458-459; Liman von Sanders, 2011, a.g.e., s. 140.

⁵⁷⁷ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, s. 459; C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., ss. 522-523.

⁵⁷⁸ Alan Moorehead, a.g.e., s. 465.

⁵⁷⁹ Liman von Sanders, 2011, a.g.e., s. 140.

bataryalardan gelen yoğun ateşimizin miktarı, düşmanı yanılarak birkaç gün daha bir yere gitmeyeceğimizi zannetmelerine sebep oldu.”⁵⁸⁰

İngiliz resmî tarihi, 7 Ocak günü yapılan taarruzda 146 kişi kaybettiklerini belirtmektedir. Charles Monro ise raporunda 2 subay ve 56 er ölü, 4 subay ve 102 er yaralı olmak üzere toplam 164 zayıatın olduğunu yazmıştır.⁵⁸¹

O gün Müttefiklerin şiddetli direnmesi Türk komuta kademesinde İngilizlerin Seddülbahir cephesini elde tutmak istedikleri inancı oluşturmuştu. Esasında Türk komuta kademesindeki anlaşmazlık olmasa ve daha önce ve kapsamlı bir şekilde planlanabilse idi bu taarruz İngilizlerin son çekilme aşamasını etkileyebilirdi.

Taarruzun İngilizler açısından ise tahliyenin ne kadar isabetli bir karar olduğu düşüncesinin yerleşmesine etkisi çok olacaktır. Tahliye ara vermeden devam edilecektir. Sakin geçen 7-8 Ocak gecesi 2.300 asker, 9 top ve 1.000 kadar hayvan, nakledildi. Cephenin son ana kadar güçlü tutulması fikri ile hazırlanan plan kapsamında 17.000 asker cephede kalmıştı.⁵⁸² Korgeneral Davies’in, 8 Ocak 1916 sabahı verdiği rapora göre kalan asker mevcudu 17.000’dir. Sadece son aşamaya geçmek için emir beklenmektedir.⁵⁸³

2.2.6.2. Tahliyenin Son Günü: 8 Ocak 1916

Gelibolu Yarımadası’ndaki savaşın son günü 8 Ocak’ta hava açık, sessizlik hâkimdi.⁵⁸⁴ Güneyden hafif rüzgâr esiyordu. İngiliz meteoroloji uzmanları güzel havanın bu şekilde süreceğini, 24 saat içerisinde havada önemli bir değişiklik meydana gelmeyeceğini de haber verdi.⁵⁸⁵ Türk tarafında 5. Ordu Karargâhı’nda görevli olan Carl Mühlman da hatıralarında 8 Ocak, gün boyu nispeten sakin geçtiğini belirtmiştir. Alçıtepe’deki gözcüler ve Anadolu yakasında da olağanüstü bir duruma dair bir istihbarat da gelmemişti.⁵⁸⁶

General Birdwood ile kurmayları sabah Yarımada’ya son kez uğramıştı. Ay, akşam 21.15’de batacaktı. Havanın uygun olduğuna da kanaat getiren Amiral de Robeck tahliyenin son safhası için emrini verdi.⁵⁸⁷

⁵⁸⁰ Roger Keyes, a.g.e., s. 339.

⁵⁸¹ *The London*, 31 Ekim 1917.

⁵⁸² C. F. Aspinall Ogländer, a.g.e., ss. 523-524; *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, s. 460.

⁵⁸³ *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, s. 460.

⁵⁸⁴ Walter von Schoen, a.g.e., s. 214.

⁵⁸⁵ Mithat Atabay, *Çanakkale Cephesinde Siperden Gerçeklere*, Paradigma Akademi, Ankara 2015, s. 373.

⁵⁸⁶ Carl Mühlman, a.g.e., s. 163.

⁵⁸⁷ C. F. Aspinall Ogländer, a.g.e., ss. 524-525.

8 Ocak gündüz ise İngilizler gün boyu taşınamayacak olan malzemelerin mümkün olduğunca hepsinin imhasına çalıştı. İşe yaramayan motorlara bubi tuzağı hazırlandı. Sağlam atlar ve eşekler silahla öldürüldü. Tekke Koyu'ndaki bir mağarada bulunan dinamit, mermi, el bombası, tüfek mermileri de benzin ve gaz dökülerek fitille ateşe hazır hale getirildi. Seddülbahir bölgesinde bulunan 25 ayrı noktadaki cephane ve mühimmat deposu da aynı şekilde hazırlandı.⁵⁸⁸ Taşınması imkânsız olan eski model 6 inçlik bir İngiliz ve 6 adet Fransız ağır topu tahrip edildi.⁵⁸⁹

Müttefikler tahliye için yoğun bombardımanını sürdürüyordu. Bir Müttefik zırhlısı ve bir monitörü Kumkale ve Yenişehir ve Menderes köprüsüne atış yaptı. Müttefik topçusu ile bir zırhlı, bir kruvazör ve üç monitör Sarıtepe açıklarından Alçıtepe civarına ve siper gerilerine ateş etti. Türk topçuları bu ateşlere karşılık verdi. Türk tarafında ise Orhaniye civarındaki bataryalar Seddülbahir ve Tekke Burnu iskelelerine ateş açtı. Öğleden sonra Alman Pilot Buddeck uçuş yaparak bir İngiliz uçağına ateş ederek Tekke Burnu istikametinde düşürdü. Saat 15.20'de iki savaş gemisi himayesinde 9 boş ve büyük nakliye gemilerinin Tekke Burnu'na gelmekte olduğu haber verildi.⁵⁹⁰

Gün ilerledikçe cephedeki muharebe (top, tüfek vs.) gürültüleri de azalmaya başladı. Gece yarısına doğru, alışlageldiği üzere iki tarafta da ateş büsbütün kesildi.⁵⁹¹ Akşamüzeri İngiliz komuta kademesini telaşlandıran bir durum yaşanmıştı; Seddülbahir'de bir Alman denizaltısının var olduğu bildirildi. Gece yarısından sonra başka bir haber ise Tekke Koyu'ndan Mondros'a 2.000 asker yükü ile gitmekte olan Prince George gemisini denizaltı tarafından torpillendiği yönündeydi. Prince George gemisinden iki beyaz işaret fişegi atılmıştı ve bu işaret geminin bir denizaltının saldırısına uğradığı anlamına gelmekteydi. Bu iki haber epey can sıkılmış, hemen araştırılması için iki muhrip gönderilmiş, yapılan araştırmada bu bilginin doğru olmadığı, sadece denizin dibinde batık bir gemiye çarptığı anlaşılmıştı.⁵⁹²

Akşam hava karardıktan sonra İngiliz askerlerini taşıyacak olan gemiler sahile yaklaşmaya başladı. Son nakiller için Ertuğrul Koyu ve Tekke Koyu kullanılacaktı. Mars gemisi 2.000, Prens George gemisi 2.000 ve 6 muhrip 6.000 askeri taşıyacaktı. Kalan 6.500

⁵⁸⁸ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 289.

⁵⁸⁹ Charles Monro, a.g.e., s. 19.

⁵⁹⁰ ATASE: BDH 4468-161-20; BDH 3474-H56-1-7.

⁵⁹¹ Carl Mühlman, a.g.e., s. 163.

⁵⁹² C. F. Aspinall Oglender, a.g.e., s. 527; Fikret Günesen, a.g.e., s. 354.

kişi küçük gemilere, 500 asker ise Talbot kruvazörüne bindirilecekti. Top ve mühimmatlar için yük gemileri, hasta ve yaralılar için de 2 hastane gemisi hazırlandı. Korgeneral Davies ve karargâhı için ise Triad isimli bir yat ayarlandı.⁵⁹³

İngiliz askerleri akşam 18.00 civarı siperlerden çıkarak gruplar halinde sahillere doğru yöneldi. Sessizliğe büyük önem verilmiş, askerlerin üzerindeki matara, çeşitli araç gereçler alınmış, ayaklara da Arıburnu'nda olduğu gibi kum torbaları sarılmıştı. Ayrıca her askerin yanına bir gün yetecek kadar ekmek verilmiş, kollarına da bir parça sargı bezi sarılmıştı.⁵⁹⁴

Türk tarafı da topçu ateşleriyle Müttefik hatlarını bombardıman etmişti. 8/9 Ocak gecesi Avusturyalıların motorize havan topları da sık sık ateş etti.⁵⁹⁵ Liman von Sanders'in emriyle 26. Tümen'e bağlı Yüzbaşı Lehmann'ın kumandasındaki bir sahra topçu birliği Kumkale'ye getirildi. 8/9 Ocak gecesi Seddülbahir'de ulaşabildiği yerleri top ateşine tutmuş, bu ateşe Müstahkem Mevki'nin İntepe'de bulunan topları da destek vermişti.⁵⁹⁶

Her ne kadar havanın o gece sakin olacağı raporlanmış olsa da saat 22.00 sularında sert rüzgârla birlikte deniz dalgalanmaya başlamıştı.⁵⁹⁷

Saat 18.00 sıralarında 7.200 kişi, saat 22.30-23.30 arasında 6.000 kişi, gece yarısı saat 02.00-03.00 arasında 3.700 kişi gemilere bindi.⁵⁹⁸ Saat 01.50'de Zığındere sahilinden yükleme işlemleri tamamlandıktan 20 dakika sonra layterlerden birinin karaya oturduğu ve yüzdürülmesinin mümkün olmadığı haber verildi.⁵⁹⁹

Tümgeneral Maude ve 160 askerin bulunduğu layter karaya oturmuştu. Maude ve yanındaki 160 asker layterden inmek zorunda kaldı. Layter tekrar yüzdürüldüyse de kıyıya yanaşamadığı için binemediler. Maude, yanındakilerle birlikte Zığındere sahilinden Tekke Koyu'ndaki gruba katılıp Yarımada'dan ayrılmak üzere yürüyüşe geçti. Biraz ilerledikten sonra General Maude, sefer valizini ve şiltesini karaya oturmuş teknede unutmuş olduğunu anlamış, “*Şiltemi Türklere bırakacağıma asılırım*” diyerek almadan gidemeyeceğini belirtti. Yanında iki subayla Zığındere sahiline gelip valizini alıp tekerlekli bir sedyeye koyarak yola

⁵⁹³ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 525.

⁵⁹⁴ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 291

⁵⁹⁵ Klaus Wolf, a.g.e., s. 428.

⁵⁹⁶ Liman von Sanders, 2011, a.g.e., s. 141.

⁵⁹⁷ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 294.

⁵⁹⁸ Selahattin Osman Tansel, *Çanakkale'de İstanbul'u Kurtarmak*, Şema Yayınevi, İstanbul 2010, s. 324.

⁵⁹⁹ Atabay Mithat, *Bir Devir Kapanırken Gelibolu Tahliye Edilirken Kim Ne Yaptı?* <http://canakkaleaynalipazar.com/yazarlar/dr-mithat-atabay/bir-devir-kapanirken-gelibolu-tahliye-edilirken-kim-ne-yapti/39/> (Erişim 12.10.2015)

koyuldu. Giden kafilenin acele etmesi gerekti, çünkü fitili ateşlenmiş olan ana cephaneye deposu yarım saate kadar infilak edecekti. Herkes Generalin gelmesini bekliyordu, patlama olursa bütün plan altüst olacaktı. Daha sonra Generalin bulunmasıyla Üsteğmen Steel görevlendirildi. Steel karanlıkta “*Maude*” diye bağırarak General Maude’yi aradı fakat bir türlü bulamadı.⁶⁰⁰ En son ayrılan layterin bindirme subayı Üsteğmen Lavell Leeson bu heyecanlı anlar için bir şiir yazacaktı.⁶⁰¹

General Maude sonunda laytere binebilmişti. O bindikten sonra geride bıraktıkları yiyecek ve cephaneye depolarını patlatacak fitilleri ateşledikten sonra Tekke Koyu'ndan ayrıldığında saat 03.45'i göstermekteydi.⁶⁰²

Artık Seddülbahir mevzilerinde hiç İngiliz askeri kalmamıştı. Saat 04.00'te gecenin sessizliğini şiddetli bir gürültü bozdu. Geride kalan cephaneye ve mühimmat da patlatıldı. Türk tarafının tahliyeden bu patlamayla haberi oldu. O anları yaşayan subaylardan Hasan Remzi Fertan patlama anını şöyle anlatıyordu:

*“...Siperlerden 300 metre kadar uzaktayım. Ara sıra dürbünle bakıyorum. Gece yarısı oldu. Birdenbire Tekke Burnu'nda büyük bir yangın görüldü. Bunu bir infilak takip etti. Hemen yere yattım, dürbünle bakmaya başladım. Siperden küçük gruplar halinde erlerin yangına doğru koştuğunu gördüm. Hemen yere atlayarak telefonla vaziyetten alayı ve tümeni haberdar ettim Düşman da sessiz sedasız çekilip gitti. Her gözde acı ile karışık bir sevinç vardı. Memleketin bir parçası düşmandan temizlendiği ve tarihe bir Çanakkale Zaferi yazıldığı için seviniyorduk, lakin yüz binlerce Türk'ün kanını akıtan böyle bir düşman 20-30 adım önümüzden kaçırdığımızda da acımakta haklıydık.”*⁶⁰³

⁶⁰⁰ Alan Moorehead, a.g.e., ss. 407-408; Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., ss. 295-296.

⁶⁰¹ “Haydi, bin tekneye Maude,
Fitil çoktan yakıldı,
Atla laytere Maude,
Ve boş ver takımlarını.
Yürüyüşünün durduğu haberini aldım.
Deniz kudurmuş banane,
Hastalanmak göklere fırlamaktan iyidir.
İşte bu yüzden atla laytere Maude,
Verilen zaman tükeniyor.
Atla laytere Maude.
Ben çıktım, açıklardayım yalnız.
Ben çıktım, açıklardayım yalnız.” AWM: RCDIG0000089.

⁶⁰² Alan Moorehead, a.g.e., ss. 407-408; Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., ss. 295-296.

⁶⁰³ Hasan Remzi Fertan, *Hasan Remzi Fertan'ın Harp Hatıraları: (Çanakkale, Kafkas, Filistin Cepheleleri ve İstiklal Harbi)*, (Yay. Haz. Lokman Erdemir), Bağcılar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2016, ss. 55-56.

Türk siperlerinde hareketlenme oldu, kırmızı işaret fişekler ve arkasından da Türk topçuları sahil şeridini ateş altına aldı.⁶⁰⁴ “İleri! İleri! Düşman çekiliyor!”⁶⁰⁵ sesleri Türk siperlerinde yankılanmaya başlamıştı. Komutanların ön hattaki askerlere hücum emrine siperlerden karşılık gelmeyince takibe geçildi.⁶⁰⁶

Müttefikler Yarımada’yı çoktan terk etmişti. Saat 05.10’da Fransız Orduları Başkomutanı General Bulard tahliye edildiğine dair telgrafını Fransa Genelkurmayı’na çekti.⁶⁰⁷

Çanakkale Ordusu Karargâhı’ndan General Birdwood, Genel Karargâha çektiği şu telgrafla (Bkz. Ek:16) Seddülbahir’in tahliyesi de sona ermişti:

*“Tahliye, sabah saat 04.00’te tamamlandı. Fransız zayıyatı yok, 1 İngiliz yaralı var. Bütün howitzerler ve 1 adet 6 inçlik, 10 adet 15 pountluk ve 6 seyyar İngiliz bataryası tahliye edildi. Geride bırakılan araçlar ve tüm toplar tahliyeden önce imha edildi. Bu başarı, donanmanın tamamı adına Amiral de Robeck’in girişimleri ve iyi iş çıkaran General Davies ve kurmaylarının mükemmeliyetçi yaklaşımları ile elde edildi.”*⁶⁰⁸

2.2.6.3. Askerlerinin Anılarında Tahliye Günü

Tahliye genel olarak hazırlanan plan çerçevesinde gerçekleşmişti. Tarafların hatıraları tahliye süreci ve sonuçlarının önemini göstermesi bakımından önemlidir. Pek tabii ki tahliye en çok sevilen Türk tarafı oldu. Seddülbahir bölgesinin tahliyesine dair Seddülbahir’de görev yapan Şevki Yazman tahliye haberini uyurken aldığını, askerlerin çok mutlu olduklarını keşif kollarından haber beklerken herkes ön siper üstüne çıkıp seslerinin çıktığı kadar ezan okuduklarından bahsediyordu:

“Gece Domuzdere’deki bölük karargâhında ve zeminliklerimizde uyuyoruz. Bir ara bizim yattığımız zeminliğin kapısı açıldı, içeriye birisi girdi ve yüksek sesle bağırdı: “Efendim düşman kaçıyor, düşman kaçıyor! Yüzbaşı çabuk kalksınlar” diyor. Bu

⁶⁰⁴ Carl Mühlman, a.g.e., s. 163.

⁶⁰⁵ Walter von Schoen, a.g.e., s. 214.

⁶⁰⁶ Liman von Sanders, 2011, a.g.e., s. 141.

⁶⁰⁷ “Düşmanın nazar-ı dikkaticelbedilmiş olduğundan dolayı Suvla ve Kabatepe’deki tahliyeden daha nazik olan bu harekette uğranılan zayıyat şunlardır: 1 adet 24 cm’lik, 2 adet 10 cm’lik Fransız topu. Bu toplar gayrı gayr-ı kabil-i nakl-i olduğu gibi çaptan da düşmüşlerdi. Fedâ edilen bu malzeme de tamamen kullanılmayacak halde terk olunmuşlardı.” Demaz, Çanakkale Seferi, (Çev. Bahaeddin), İstanbul Askeri Matbaa, İstanbul 1930, s. 111.

⁶⁰⁸ AWM: RCDIG0000120.

şamata üzerine biz iki takım zâbiti yerlerimizden fırladık. Karanlıkta giyindik. (O kadar heyecana kapılmıştık ki hiç birimizin aklına petrol lambasını yakmak bile gelmiyordu.) Ve zeminlikten fırladık. Biz daha toplantı yerine gelmeden yüzbaşı, neferleri de uyandırmıştı. Onlardan da silâhını, çantasını, kazma küreğini yakalayanlar geliyorlardı. Cephede çıt yoktu. Ne bir top ne bir tüfek atılmıyor. Yüzbaşı: “Çocuklar, düşman kaçıyor.”⁶⁰⁹

Anafartalar’da 7. Tümen’in İstihkâm Bölüğü’nde görev yapan Teğmen Mehmet Efendi, 24 Aralık günü ailesine yazdığı mektupta tahliye sevincini paylaşmaktadır. Teğmen Mehmet Efendi, İngilizlerin siperlerin yakınlarında pek çok ölülerini bıraktıklarını, öte yandan Müttefik askerlerinin çok fazla mühimmat, erzak ve eşya bırakarak kaçtıklarını ifade ediyordu:

“Düşmanın kahrolarak firarını tabii gazetelerde gördünüz. Şimdiki halde yalnız Seddülbahir’de bir kısım düşman kalmıştır. Emin olunuz ki onların vaziyeti pek berbat, fena halde sıkışmışlardır. Düşmanın kısım-ı azamı kaçmıştır. Hem de öyle bir kaçış ki tasavvurun fevkinde. O kadar çok mühimmat, erzak ve eşya bırakmıştır ki, asker taşıya taşıya bitiremiyor.”⁶¹⁰

42. Alay Komutanı Ahmet Diriker, hatıralarında tahliye sonrası Fransız hatlarını gezdiğini bir yol üzerinde “*L'honneur au Turc*” (Şeref Türklerindir) diye bir levhanın yazıldığı belirtmişti.⁶¹¹

Alman subay Schoen hatıralarında ise patlamalarla birlikte haberdar olduğunu şöyle anlatıyor:

“Türk birlikleri saat 4.00’e doğru birçok patlama sebebiyle pek de yumuşak olmayan bir şekilde uykularından koparıldı. Büyük alevler ta uzaklarda yükselmekte ve onların yansıması gece gökyüzünde görünmekteydi. İleri! İleri! Düşman çekiliyor! Her yerde dikenli teller. Derin siperler. İspanyol süvarisiyle (kirpi engeli) ile kapatılan delikler. Havaya uçan ayaklı mayınlar. Zifiri karanlık gece... İflah olmaz karışıklıklar. Düşman filoları tarafından yerlerde sürüklenen toplar... Obüs mermileri uğultu çıkarmakta ve

⁶⁰⁹ M. Şevki Yazman, a.g.e., ss. 207-208.

⁶¹⁰ İsmail Sabah, “Cenabı Hak Bana Bu Milletın Foyasını Gösterdi”, *Anafarta Dergisi*, Sayı 3, Yıl 1, Yaz 2019, s. 60.

⁶¹¹ Ahmet Diriker; *Cephelerde Bir Ömür: Ahmet Nuri Diriker Paşa'nın Hatıratı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 66.

patlamaktaydı. Haydi, ileri, düşmanı ancak yakalarsınız! Nihayet "kumsala ulaşıldı. Ancak, botlar son İngilizleri de alarak yükselen denizde salınıp durmaktaydı..."⁶¹²

Yedek Subay İsmail Hakkı Sunata, Müttefiklerin kaçtığını belirterek, tahliyeyi bir bayram olarak nitelendirmiştir. Anafartalar'da olduğu gibi burada da yangın çıktığını, çok sayıda katırın öldürülmüş olduğunu belirtmiştir. Tek askeri kalmadan hepsinin gidebildiğini belirtmiştir:

"9 Ocak sabahı: "Kaçmışlar, kaçmışlar" sesleriyle uyandım. Hemen dışarı fırladım. Bizim telefoncular bağırişiyorlardı. Tümenden alaya yapılan telefonu dinlemişler. Seddülbahir'de de düşman kalmamış. Şimdi cephedeki asker Seddülbahir Köyü'ne doğru ilerliyormuş. Bütün günümüz ileriden havadis beklemek ve almakla geçti. Düşman burada daha çok eşya, erzak ve malzeme bırakmış. Birçok beygir ve katırları öldürmüş. Topları tahrip etmiş. Ama acelesinden tahrip edemediği birçok eşya ve yiyecek de kalmış."⁶¹³

Tahliye sırasında Anafartalar Grubu Kurmay Başkanı Binbaşı İzzettin (Çalışlar), hatıratında tahliye haberini hizmetli eri Hüseyin'in getirdiği Güney Grubu'ndan gelen telgrafla öğrendiğini belirtir: *"Düşmanın Güney Grubu'ndan da firar ettiğine dair bilgi içeriyordu. Derhal kalktım, sağlığım da iyileşti. Cenab-ı Hakk'a tekrar şükrettim. Ordu ve milletin yüzünü ak eden Çanakale Muharebeleri büyük bir şan ve şerefle sona erdi."⁶¹⁴*

Müttefik askerlerin hatıratlarında da tahliye sevinçleri yer almaktadır. Bazı hatıralarda geride arkadaşlarının bırakmanın üzüntüsünü duyduklarını aktarmışlardır. Üsteğmen C. S. Black bu hüznünü şöyle ifade etmektedir:

"Seddülbahir'de bizim için mutlu anılar yoktu; kimse orasını bir daha görmek istemiyordu. Ama ya arkamızda bıraktığımız insanlarımız? Bizimle savaşımlara öyle neşeyle gelen, yanı başımızda öylesine kahramanca çarpışan ve şimdi öldükleri yerde çıplak kayalar arasında sonsuza kadar yatacak olan o silah arkadaşlarımız... Hiç kimse Gelibolu'dan ayrıldığına pişman değildi, ama içlerinde çok azı buna gerçekten seviniyordu."⁶¹⁵

⁶¹² Walter von Schoen, a.g.e., s. 214.

⁶¹³ İsmail Hakkı Sunata, a.g.e., s. 205.

⁶¹⁴ İzzettin Çalışlar, a.g.e., s. 165.

⁶¹⁵ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., 298.

55. Avustralya Piyade Taburu'nda görevli bir asker Percy Wellesley Chapman'ın günlüğünde tahliye ettiği günün heyecanını ve sevincini şöyle aktarıyordu:

“Umarım bu gece Gelibolu Yarımadası'ndaki günlüğüme yazdığım son cümle olur. Her şeyim sarıldı ve pakelendi. Vakti geldiğinde gitmeye hazırдық. Bütün geceyi beklemekle geçirdik. Özür dilerim, biz gidiyoruz. Burada olmaktan hoşlanmıştım. Bu gece Türkler tarafından iyi bir şekilde yolcu edilmeyi bekliyoruz. Walkers Ridge'den (Serçetepe) aşağıya doğru Lone Pine kadar patlayıcı doldurduk. Türklerin bizi görme ihtimallerine karşı mayınlar patlatılacak ve ardından gemiler geri çekilmemizi örtecek, böylelikle buradan kolayca ayrılabiliriz.”⁶¹⁶

Şahinsırtı'nda son ayrılan askerlerden olan Joe Gasparich ayrılışını şöyle anlatıyordu:

“...Eğer Türkler neler olduğunu bilseler ve bir saldırı başlatsalardı, diğerleri kaçarken pek azımız kalıp çatışmayı denerdik. Sessiz gece tahliyesinde, Şahinsırtı'ndaki mevzilerden son ayrılanlardan birisi de bendim. Sabaha karşı saat 02.30 idi ve her yer tamamen ve tüyler ürpertici şekilde bomboştı.”⁶¹⁷

19. Avustralya Piyade Taburu'na bağlı Gurka birliğinde görevli Yüzbaşı Clarence Wallach, 19/20 Aralık gecesi tuzaklar hazırladığını ve ondan sonra çekildiğinden bahsediyor:

“Halen yarların orda hiç bir şey olmamasından Abdül'ün tahliyeyi fark etmediğini düşündük. Benim için hareketli bir gün, Abdül için tuzaklar hazırlıyorum. Tünellerde dikenli teller çekip, bombaları dikenli tellere bağladık. Böylece onlar tellere dokunduğunda havaya doğru uçacaklar.”⁶¹⁸

Avustralya Piyade Taburu'ndan er Richard Roberts, hatıralarında Türkleri şaşırtmak için pek çok şey yaptıklarını, Türklerin hiç fark etmediklerini, su dolusu konserve kutularını tüfeğe bağlayarak kendi kendine ateş eden tüfek yaptıklarını belirterek, *“Biz sahilden ayrılırken bu tüfeklerin atış seslerini duyuyorduk. Bu taktikler tahliyede başarılı olmamızı sağladı”* dedi.⁶¹⁹

⁶¹⁶ AWM: 2016.30.61.

⁶¹⁷ Maurice Shadbolt, *Gelibolu'nun Sesleri*, (Çev. Elif Ersözlü), Bilgesu Yayınları, 2014, s. 92.

⁶¹⁸ AWM: RCDIG0000344.

⁶¹⁹ AWM: RCDIG0001571.

Avustralyalı topçu eri John Kingsley Gammage, günlüğünde 19 Aralık günü iki tarafında karşılıklı bombardıman ettiğini belirterek, 75 inçlik howitzer, obüslerini bombardımandan sonra saat 01.30'da tahliye ettiklerini belirtiyordu.⁶²⁰ Er Laurie John Smee, günlüğünde ayrılışını şöyle anlatıyor: “18 Aralık saat 07.30'da Mondros'a vardım. Karaya çıktuktan sonra kıyıya 4 mil içerde karargâhı kurduk ve yürüyüş yaptık. 16 hafta sonra ilk defa iyi bir uyku çektim. Sabah saat 09.30'a kadar uyuduk.”⁶²¹

Gelibolu Yarımadası'ndan ayrılan son kafilede bulunan Üsteğmen Godfrey Taylor, son patlamanın etkisi ile bazı parçaların tahliye sırasında kendi filikalarına isabet etmesi üzerine 6 askerin hafif yaralandığını belirtmişti. Bunlar ise savaşın son yaralılarıydı.⁶²²

Bir İngiliz subayı başarılı ve zayıf vermeden tahliye olduğunu, gitmek zorunda oldukları için çok sinirli olduğunu belirterek şunları söylüyordu: “Sekiz aydır kaldığımız ve çok fazla emek harcadığımız ve çok fazla cesur ruhun gömüldüğü yeri terk etmekte çok üzülmemize rağmen, düşünmek için bir teselli olacak.”⁶²³

General Birdwood, son gününü Anzak birliklerinin yanında geçirdi ve tahliye faaliyetini inceledi. Son gece endişe içerisindeydi. Birdwood, duygularını şöyle aktarmaktadır, “Son gece, sessiz rüzgârsız ve hava mükemmeldi. Gelecek fırtınadan çok korkuyordum. Az parçalı bulutlu hava sayesinde güçlü ay ışığından faydalandığımız için minnettarım.”⁶²⁴

4. Avustralya Tugayı Komutanı John Monash, mutluluğunu şöyle ifade etmektedir: “Gelibolu'daki Anzak hikâyesi sona ermiştir. 45.000 askerle, katırlarla, silahlarla, stokla, erzakla ve hiçbir hasar olmadan milyonlarca lira değerindeki nakil araçlarıyla ve düşmanda en ufak bir şüphe dahi uyandırmadan çekilmeyi başardık.”⁶²⁵

2.2.6.4. Liman von Sanders'in Tahliye İle İlgili Telgrafları

Tahliye haberine en çok sevinen ise şüphesiz Liman von Sanders olmuştu. Sanders, 9 Ocak 1916 günü saat 08.45'te Başkumandanlık Vekâleti'ne 872 nolu kısa bir telgrafla (Bkz. Ek:17) tahliyeyi bildirmiştir:

⁶²⁰ AWM: RCDIG0000372.

⁶²¹ AWM: RCDIG0001342.

⁶²² Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., ss. 297-298.

⁶²³ TNA: CAB 45/242.

⁶²⁴ AWM: RCDIG0000089.

⁶²⁵ Monash on the Evacuation of Gallipoli 18 December 1915. <http://www.ozebook.com/ww1/anzac/documents/54.html> (Erişim 25.10.2018)

“Başkumandanlık Vekâletine Rapor

9 Ocak 1916

8.45 Evvel

Gelibolu Şibh-i Ceziresi (Yarımadası) tamamen düşmandan tathir (temizlenmiştir) edilmiştir.”⁶²⁶

Liman von Sanders bu telgraftan sonra 9 Ocak tarihli Başkumandanlık Vekâleti’ne bir rapor gönderdi. Pek çok ganimet aldıklarını belirtmiş ve “*Düşmanda birçok zayıat*” olduğunu bildirmiş çok fazla detaya girmemiştir:

“Seddülbahir ve Tekke Burnu’nda harpten evvel bizim yapmış olduğumuz bi’l-cümle siperler tarafımızdan işgal edilmiştir. Müteaddit düşman gemileri Yarımada’ya ateş etmektedirler ganaim pek çoktur. Evvel tespit edilmesi iktiza ediyor. Düşmanın çadırılı büyük ordugâhları tamamen tarafımızca iğtinam edilmiştir. Düşman sahil boyundaki müteaddit depoları yakmıştır. Ve depolarda ki ateş el’an devam ediyor. Merkezden ilerleyen 15. Tümen şimdiye kadar yalnız 9 top iğtinam etmiştir. Pek büyük olan ganaimin ihatalı bir tabir ile arzı şimdilik gayr-ı mümkündür. Birçok arabalar ve bir hayli canlı beygir ve katır elde edilmiştir. Yarımada’nın garp sahiline bulunan bataryalarımız Sarıtepe ilerisinde düşmanın dolu bir nakliye gemisini batırdılar. Düşmanda birçok zayıat vardır. Malumat alındıkça arz edilecektir.”⁶²⁷

Başkumandanlık Vekâleti’ne tahliye haberini bildiren Liman von Sanders, durumu aynı gün Alman makamlarında da bildirmiştir. Alman İmparatoru II. Wilhelm, Sanders’i tebrik telgrafı ile övmüştür:

“Düşmanlarımızın Gelibolu Yarımadası’ndan nihai olarak kovulması gerçek olduktan sonra geçen yıl Mart ayında emin ve azimli sevk ve idarenizle İngiliz-Fransızların Boğazlardan geçmek için giriştikleri büyük teşebbüsü başarısızlığa uğrattığınızı memnuniyet ve şükranla hatırlıyorum.”⁶²⁸

Osmanlı Donanma Komutanı Amiral Souchon da Liman Paşa’ya çektiği telgrafta 5. Ordu birliklerini övmüş, bunun Alman ve Türk donanmasının şeref sayfası olacağını

⁶²⁶ ATASE: BDH 3407-30-12.

⁶²⁷ ATASE: BDH 542-2116A-079-002.

⁶²⁸ Klaus Wolf, a.g.e., s. 431.

belirtmiştir: “5. Ordu'nun yiğit birliklerinin içinde örnek teşkil eden cesur ve dayanıklı faaliyeti için en sevinçli takdirimi beyan ederim. Birlik bugün hak edilmiş olan büyük başarıya katkıda bulunmuştur ve Alman-Türk donanmasının bir şeref sayfası olarak kalacaktır.” Sanders de duyduğu memnuniyeti şu telgraf ile bildirmiştir. “Ekselanslarına ve filoya bizim filonun ve sekiz buçuk ay süren tüm zorlu muharebelerde filonun Çıkarma Birliği'nin daima sahip olduğumuz harikulade desteği için 5. Ordu'nun en samimi şükranını beyan etmek isterim.”⁶²⁹

Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Metternich askeri ateşe Behrendt'in aktardığına göre Almanya'ya çektiği telgrafla (Bkz. Ek:18) Müttefiklerin Çanakkale'den çekildiğini şiddetli fırtına ve Türk askerlerinin siperlerden çıkmaması sayesinde Müttefikler kolayca çekilebildiğini bildirmiştir.⁶³⁰

Osmanlı Genelkurmay Karargâhı, 9 Ocak 1916 günü basına verilmek üzere yayınladığı resmi tebliğde, Seddülbahir'den Müttefiklerin firar ettiklerini şöyle bildirmiştir:

“Düşmanlarımız bizi kalbgâhımızdan vurmak için hemen bir senedir bu cephe-i harbde her vâsitaya müracaat ettikleri halde, Hakk'a istinat eden ordumuzun bi-hakkın tarihe geçecek kadar şecaat ve savletleri karşısında maddî ve manevî birçok telefât ve zayıat vermekten başka bir netice elde edememiş ve bütün bu ümitleri kırılarak karşımızdan firara mecbur edilmişlerdir. Orada vazife-i mukaddeslerini ifa yolunda şehit olanları yüceltir ve kalan gazileri takdir ederiz.”⁶³¹

Kale-yi Sultaniye (Çanakkale) Mutasarrıfı Rauf Bey de Dâhiliye Nezareti'ne 9 Ocak günü bir telgraf (Bkz. Ek:19) çekerek tahliyeyi müjdelemiştir: “Avn-i Hak'la düşmanın bu gece kâmilen denize dökülerek Seddülbahir levs-i âdadan tathîr edildiğinin istihbarat-ı vâkı'a-yı hususiye üzerine tebşir ve arza müsâra'at eylerim.”⁶³²

Müttefikler, 256 günlük bir muharebeden sonra Gelibolu Yarımadası'nı hiçbir zayıat vermeden tamamen terk etmişti. Yalnız son gece Deniz Birliği'nde bir asker başıboş kurşunla ayağından yaralanmış, iki kişi, ayağını burkmuş ve tekneye binış esnasında bir kişi de ayağını

⁶²⁹ Klaus Wolf, a.g.e., ss. 429-430.

⁶³⁰ PA AA: R 13337.

⁶³¹ Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, ss. 280-281.

⁶³² BOA, DH.EUM.3.Şb, 11/5.

kırmıştır. Ayrıca sahilde Türk topçu atışları sonucu oluşan şarapnel sebebiyle 1-2 kişi yaralanmıştır.⁶³³

Müttefikler çekilmelerine rağmen 9/10 Ocak gecesi sabaha kadar bir kruvazör ile Seddülbahir, Tekke, Hisarlık mıntıklarına ateş etmiştir. Ateş, 10 Ocak günü de şiddetli olarak devam etmiştir.⁶³⁴

Seddülbahir'in tahliyesi Arıburnu ve Anafartalar bölgelerinin tahliyesine kıyasla daha planlı ve başarılı oldu. İngilizler, Seddülbahir'den tahliyenin fiilen başladığı 28 Aralık'tan 9 Ocak sabahına kadar 35.286 asker, 127 top, 328 araba, 3.689 at ve katır, 1.600 ton malzeme ve mühimmat tahliye edildi.⁶³⁵

---

⁶³³ TNA: WO 158/594.

⁶³⁴ ATASE: BDH 4468-161-23.

⁶³⁵ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 528.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TAHLİYENİN ARDINDAN

3.1. Tahliye Üzerine Değerlendirmeler

Çanakkale Cephesi ile ilgili tartışıla gelen hususların başında Türk istihbaratının tahliyeden haberdar olup olmadığı meselesi gelmektedir. Esasında tahliye sürecini tarafların içinde bulunduğu hal ve değişen şartlardan soyutlayarak ele almak eksik bir yaklaşım olacaktır.

Değişen bu şartların başında Selanik'te yeni bir cephenin açılması gelmektedir ki bu yeni durum Müttefikler açısından Çanakkale'nin önemi azalmaktaydı. Türk tarafınca bu durum yakından takip ediliyordu. Enver Paşa, 5 Ekim 1915'te Mecliste yaptığı konuşmada İngilizlerin kara muharebelerinde beş yüz bin kadar asker kullandıklarına ve ortalama iki yüz bin askeri zayıat verdiklerine değinerek: “*Zaten son haberlerden anladığımızı göre, kendilerine yeni zuhur eden bir vesileden bilistifade buradan ümitlerini büsbütün kesmiş ve bu kuvvetin bir kısmını geri çekmeye başlamışlardır*”⁶³⁶ sözleriyle Müttefiklerin askerlerini çekeceğini öngörmüştür.

3.1.1 Arıburnu ve Anafartalar'ın Tahliyesi Hakkında

Türk tarafında bir tahliye beklentisi hâkimdi. Kasım ayının son günlerinde 5. Ordu tarafından gönderilen birliklerde askerlerin çekileceği cephede keşif yapılması talimatı verilmişti.

26 Kasım'da Arıburnu bölgesinde muharebe eden olan 16. Tümen'e ait raporlarda Müttefiklerin çekildiğine dair emareler tespit edilmişti. Birliklere haber verilerek gerekli uyarılar yapılmıştır.⁶³⁷

Arıburnu ve Anafartalar'ın tahliye öncesi gemi trafiği iyice artmıştı. 24. Alay harp ceridesinde sahile yanaşan ve sahil açıklarında görünen gemiler haber veriliyordu. 15 Aralık'ta Suvla Limanı'nda 2 zırhlı, 2 torpido, 6 şilep, Küçük Kemikli açığında 2 hastane gemisi ile civarda 1 kruvazör 1 torpido dolaştığı yer alıyordu. 16 Aralık'ta yeniden benzer sayıda gemi görüldüğü belirtilmiştir.⁶³⁸ 18 Aralık'ta Suvla Limanı'nda 2 zırhlı, 2 torpido

⁶³⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*; Devre: 3, İctima Senesi: 1, 1. Cilt, İnikad:35, Birinci Celse, 22 Eylül 1331 [5 Ekim 1915], ss. 490-491.

⁶³⁷ Barış Borlat, “Çanakkale Savaşlarında 27. Alay'ın Rolü”, *100. Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi*, Çanakkale, Türkiye, 21-25 Mayıs 2015, s. 116.

⁶³⁸ ATASE: BDH 5333-H4-1-13.

muhribi, 1 monitör, 2 kruvazör, 6 nakliye, 2 şilep, 1 torpil arama gemisi ile Küçük Kemikli açıklarında 2 hastane gemisi tespit edilmişti. 19 Aralık'ta Suvla Limanı'nda 3 şilep, 3 nakliye, 2 zırhlı, 2 torpido, 5 torpil arama gemisi ve Küçük Kemikli açıklarında 2 hastane gemisi, 1 kruvazör, 3 torpido gemisi tespit edilmiştir.⁶³⁹

16-17 Aralık tarihli istihbarat bilgisinde sahile devamlı nakliye gemilerinin geldiği bir kısmının da Limni Adası istikametinde gittiği bilgileri verilmekteydi. 17 Aralık günü 34. Alay Yaveri Mülazım-ı Evvel Mehmet Adil Efendi raporunda İmroz sahilde vapurların istim üzerinde (çalışır) bulduklarını, kesif bir surette dumanın görüldüğünü ama sayılarının hesaplanmadığını belirtmektedir. Anafartalar Limanı'nda 2 zırhlı, 2 gambot, 3 torpido muhribi, 1 monitör, 4 büyük nakliye (boş gibi görülmekte) 4 torpil arama vapuru, 4 tarassut vapuru ve Lalababa Tepe ile Pınartepe arasında 1 kruvazör, 1 hastane vapuru bulunduğunu ve liman haricinde 3 muharip, 13 tarassut vapuru dolaştığını bildirmektedir. Bunlardan 4 nakliye gemisinin saat 16.30 civarında İmroz Adası'ndan hareket ettiğini de belirtilmektedir.⁶⁴⁰

17 Aralık'ta benzer raporu 16. Kolordu da bildiriyordu. Kolordu raporunda, cinsi ve sistemi tayin edilemeyen 25'den fazla gemi bulunduğu ve 17.00'den sonra İmroz'dan Suvla Limanı'na dört geminin hareket halinde olduğunu, bu gemilerin Suvla Limanı'na ve Küçük Kemikli güneyindeki sahile yanaştıklarını bildiriyordu.⁶⁴¹

Birliklerin komutanları ve asker hatıraları da bu hareketliliği doğrulamaktadır. Yedek Subay İsmail Hakkı Sunata, 16 Aralık'ta birlikler cephe hattında hareketlilik sezildiği, askerlerin uyanık bulunmalarına dair emirlerin geldiğini ani bir çıkarma yapılacağı beklentisi vardı. Hatıratında tahliye öncesi üç günü şöyle kaydetmişti:

“17-18 Aralık: Nedense üst kumandanlar bugünlerde düşmanın hareketlerinden tamamıyla endişeli. Biz bir endişe duymuyoruz, ama onların bir sezdikleri var yahut aldıkları bir haber.

19 Aralık: Hele bugün çok dikkatli olmamız tebliğ edildi: “Düşmanın kırk kadar nakliye gemisi İmroz'dan Saroz'a doğru hareket etmek üzere toplanmış. Herhangi bir tarafa ani çıkarma yapması ihtimali var çok dikkatli olun.”⁶⁴²

⁶³⁹ ATASE: BDH 5333-H4-1-13a.

⁶⁴⁰ ATASE: BDH 542-2116A-054; BDH 5356-H3-1-77.

⁶⁴¹ ATASE: ATAZB 42-30.

⁶⁴² İsmail Hakkı Sunata, a.g.e., s. 195.

Yedek Subay İsmail Hakkı Sunata'nın üzerinde durduğu başka önemli bir durum ise tahliye günü çıkan (çıkarılan) yangınlardı. Dışarı çıkıp bu durumu seyrederken bölükteki iki çavuş “*Aman Hakkı Efendi, galiba düşman kaçıyor. Ne zamanki düşman bir yeri terk edecek, o zaman orasını yakar. Mutlaka düşman kaçıyor*”⁶⁴³ şeklinde yorumlamıştı.

25. Alay Komutanı Binbaşı Mehmet Ali Bey tarafından 19 Aralık'ta Anafartalar Grup Komutanlığı'na; “*İmroz Limanı'nda 25 nakliye, 4-5 harp gemisi bulunduğu 16. Kolordu'dan bildirilmiş ve saat 17.00'de diğer birliklerden de alınan bilgiler sonunda gerçekten İmroz Limanı'nda yukarıda belirtilen miktarda gemi bulunduğu*” şeklinde gönderdiği mütalaası Anafartalar Ovası'nda büyük bir hazırlığın olduğunu göstermekteydi.⁶⁴⁴

34. Alay 19 Aralık günü saat 15.00'da İmroz Adası sahilindeki Müttefik gemileri görüldüğünü, hemen 12. Tümen'e bildirildi. Tümenen 17.40'da 4 nakliye vapurunun sahile doğru yaklaştığını daha dikkatli olunması ve her zamankinden daha fazla teyakkuzda bulunulması istendi. Alaydan subay keşif kolları çıkarıldı.⁶⁴⁵

Anafartalar Grubu da gemi trafiğini takip ediyordu. Suvla Limanı'nda ve Azmak önlerinde 2 zırhlı, 1 kruvazör, 1 monitör, 2 torpido muhtelif 5 nakliye ve 1 hastane gemisi olduğunu, İmroz Limanında cinsi ve sistemi tayin edilemeyen 25'den fazla gemi bulunduğu ve saat 17.00'den sonra İmroz'dan Suvla Limanı'na 4 geminin hareket halinde olduğu tüm kolordulara bildirdi.⁶⁴⁶

Anafartalar Grubu Kurmay Başkanı İzzettin (Çalışlar) hatıratının 19 Aralık tarihli kısmında ise “*Akşama doğru 67 nakliye gemisi ve 25 kadar bot görüldüğünü belirtmiş, 19 Aralık günü Seddülbahir'de yapılan hücumdan dolayı Müttefiklerin yeni bir çıkarma teşebbüsü olduğunu*” tahmin etmiştir.⁶⁴⁷

⁶⁴³ İsmail Hakkı Sunata, a.g.e., s. 197.

⁶⁴⁴ Bu ifadelerden sonra ise şu emir verildi:

“15. Kolordu Komutanlığına

16. Kolordu Komutanlığına

Tayfur'da 4. Süvari Alayı Komutanlığına

Telefon - Aceledir

Saat: 17.05- Çamlıtekke'den - 19 Aralık 1915

16. Kolordu gözetlemelerinde bu kez, İmroz önünde 25 nakliye gemisi ile dört beş harp gemisi görülmüş ve akşama doğru dört nakliye gemisinin Suvla istikametine hareket ettikleri anlaşılmıştır. Düşman gemilerinin ve karadaki durumunun çok dikkatli takip edilmesi, gece keşif ve gözetleme yapılması, tetikte bulunmaya özen gösterilmesi ve alınacak bilginin seri bir şekilde bildirilmesi.” Mustafa Kemal, 2011, a.g.e., s. 52-53.

⁶⁴⁵ ATASE: BDH 5356-H3-1-78; BDH 5356-H3-1-78a; BDH 5356-H3-1-84.

⁶⁴⁶ ATASE: BDH 4574-76-32; BDH 4574-76-32a.

⁶⁴⁷ İzzettin Çalışlar, a.g.e., s. 156-157.

8. Tümen 19 Aralık'ta, "*Düşmanın karadaki vaziyetinde bir tebeddül yoktur*" diyerek Suvla Limanı'nda 2 zırhlı, 2 muavin kruvazör, 1 monitör, 1 torpido muhribi, 5 nakliye vapuru ile Küçük Kemikli karşısında 1 ve Arıburnu karşısında da 1 hastane vapuru, Arıburnu açıklarında 1 kruvazör, 2 torpido ve müteaddit torpil arama gemileri bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca gece saat 22.00 ile 00.00 arasında hastane gemisinden vinç sesleri işitildiğini. Şahinsırtı mıntıkasında düşman geceleyin 75 adet, gündüz 15 adet büyük bomba attığını belirtmiştir.⁶⁴⁸

15. Kolordu'da Suvla Limanı'nda 2 zırhlı 1 monitör, 3 torpido, 5 nakliye gemisi, Küçük Kemikli önünde 1 hastane gemisi, Yayla Tepe batısında 1 kruvazör, 1 hastane gemisi 3 küçük nakliye gemisi bulunduğunu tespit etmişti.⁶⁴⁹

19/20 Aralık gecesi hareketlilik iyice fark edilmişti. Saat 22.30 civarı 24. Alay Komutanı Binbaşı Galip (Türker) denizde ve Yayla Tepe açıklarında duran 2 hastane gemisi arasında 10 kadar karaltı görüldüğünü ve bunların nakliye veya harp gemisi mi olduğu seçilemediğini telefonla 8. Tümen'e bildirdi. Bu haber sonrası 8. Tümen Komutanı Yarbay Mehmet Nuri (Conker) tarassut mahalline ve üçüncü hat siperlerine geldi. Saat 01.00'e kadar gözetleme ve inceleme yapan Tümen Komutanı Yarbay Mehmet Nuri, denizde seçilebilen pek çoğu ufak olmak üzere 10-15 karaltıdan hiçbir hareket ve sahil ile arasında bir irtibatın olmadığı yönünde bir değerlendirme yaptı.⁶⁵⁰

Kannengiesser, de hareketlilikten şüphelenmiş, sürekli muhtemel tahliye hakkında bilgi toplamaya çalışmış ve keşif kolları çıkartmıştı. 19/20 Aralık gecesi çıkarılan 25. Alay keşif kolları Tuz Gölü'nün yakınındaki sahilde ve Azmakdere'nin ağzında muhtelif yerlerde büyük çaplı yangınların olduğunu, bununla birlikte de yoğun gemi trafiğini tespit etmişti. Fakat yoğun sisten çekilme mi, takviye mi olduğu çözülememişti.⁶⁵¹

Gemi trafiği iyice artmıştı. 20 Aralık gece saat 00.40'da 34. Alay Komutanı Binbaşı Mehmet Yümnü, emrindeki taburlara Müttefiklerin 25 kadar nakliye, 8 kruvazör, birçok torpidosunun Anafartalar Limanı'na doğru yaklaşmakta olduğunu bildirmiş ve uyanık olunmasını istedi:

⁶⁴⁸ ATASE: BDH 4835-H12-1-28a.

⁶⁴⁹ ATASE: BDH 4574-76-32-1.

⁶⁵⁰ ATASE: BDH 4835-H12-1-29a.

⁶⁵¹ Klaus Wolf, a.g.e., s. 420.

“...İhtiyattaki bölüklerin de uyanık bulundurularak hazırlanması ve avcı hattındakilerin de her zamankinden daha ziyade dikkatli bulundurulmaları düşmanın teşebbüsâtından tarassudat icrasıyla her an malumat verilmesi ve düşmanın taarruzu halinde şiddetle müdafaa edilmesi bu hususun umuma tebliği ehemmiyetiyle lazımdır.”⁶⁵²

34. Alay, gece saat 24.00’e kadar Mütteliklerin bazen şiddetli, bazen hafif surette piyade ve makineli tüfek ateşi devam etti. Gece 01.30’da Mütteliklerin 25 nakliye gemisiyle, 8 kruvazör ve çeşitli torpidosunun Anafartalar Limanı’na doğru yaklaştığı tespit edildi. Tümenden yeni bir taarruz yapılabileceği ve hazır olunması isteniyordu. Saat 02.45’te Küçük Kemikli’de biraz sonra Büyük Kemikli de büyük bir yangın başlamıştı. Alay tarafından hemen Tümene bildirilmişti. Bunun üzerine saat 03.45’te Tümenden gelen emirle Mütteliklerin durumunu tetkik edilmesi, muharebeye hazır olunması ve subay keşif kolu çıkarılması istendi. 34. Alay’dan gece 03.50 gibi bir subay keşif kolları çıkarılarak Mütteliklerin durumu incelendi. Subay keşif kolu keşif Mütteliklerde fevkalade bir halin görülmediği yalnız araba gürültüleriyle limanda bir şilebin vinçleri mütemadiyen işlediğini, gece düşmanın piyade ateşinin devam ettiğini, sabaha karşı ateş kesildiğini ve cephede sükûnetin hâkim olduğunu belirtmiştir. Sabaha karşı 06.55’de havanın sisli olduğu ve cephenin tahliye edildiğini bildirmiştir.⁶⁵³

9. Tümen Kurmay Binbaşı Hulusi (Conk) Bey’in 20 Aralık saat 03.00’de Kannengiesser’e gönderdiği raporda Suvla ve Asmadere arasında pek çok savaş gemisinin bulunduğu ve 8 kruvazör ile birlikte muhtelif geminin olduğu bildirildi. Bu durum Kolordu tarafından hemen 9. Tümen’e soruldu fakat tümen tarafından bu faaliyetin anlaşılacağı ve bu durumun indirme mi, yoksa bindirme mi olup olmadığı henüz tespit edilemediği belirtildi.⁶⁵⁴

Anafartalar Grubu Komutanı Mirliva Fevzi (Çakmak) saat 04.30 telefonla görüştüğü 15. ve 16. Kolordu’ya; “Bazı alamete nazaran düşman Tuzla ayağı-Azmaç mansıbı hattına yeni kuvvetler çıkarmaktadır” diyerek çıkarma olacağını değerlendirmiş ve bataryaların sahili ateş altına alacağını belirtmiştir.⁶⁵⁵ Anafartalar Grubu Komutanı bu raporunda “Düşmanın yeni kuvvetler ihraç ederek cephemizde taarruza geçmesi muhtemeldir. Kolorduların ve düşmanın her türlü teşebbüsâtını imha edeceklerinden eminim” diyerek

⁶⁵² ATASE: BDH 5356-H3-1-77a.

⁶⁵³ ATASE: BDH 5356-H3-1-78; BDH 5356-H3-1-78a; BDH 5356-H3-1-84.

⁶⁵⁴ Hans Kannengiesser, 2009, a.g.e., s. 251.

⁶⁵⁵ ATASE: ATAZB 42-30ab.

çıkarma konusunda ısrarcıdır. Ayrıca destek kuvvet olarak 64. Alay'ın gönderileceğini, topçularında uzun menzilli olanların gemilere karşı ateş açmasını emretmiştir.⁶⁵⁶

Anafartalar Grubu Kurmay Başkanı İzzettin Bey'in saat 03.20'de telefonla 15. Kolordu karargâha verdiği bilgi de tahliye değil çıkarma olduğu fikri vardır:

*“Düşman Azmak yatağıyla Küçük Kemikli Burnu arasında ihraç yapıyor. Buralara fenerler dikilmiş, 21 Ağustos'ta olduğu gibi. 6. Tümen cephesine bir taarruz icra etmesi muhtemeldir. 6. Tümen'in ileri hat siperleri kuvvetli tutulması ve her ihtimale karşı hazır bulunmak lazım geldiği maruzdur.”*⁶⁵⁷

15. Kolordu Komutanlığının ceridesine baktığımızda saat 03.20'den itibaren 05.10 geçeye kadar tahliye düşüncesi yoktur. Birinci hat siperleri kuvvetli olarak tutulduğunu ve muharebeye hazır olduklarını belirtmektedir. Saat 05.10 geçte tümenlerden gelen rapordan tahliye olduğu öğrenilmiştir.⁶⁵⁸

15. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Hayri Bey tarafından, 6. Tümen Kurmay Başkanı Yüzbaşı Nihat Bey'e telefonla sahilin sisli olması nedeniyle 6. Tümen'in gemileri ve şalupaları ve fenerleri göremediğini ve tümenin ileri hat siperlerini kuvvetli olarak işgal ettiğini bildirdi.⁶⁵⁹

Binbaşı Zeki Bey,⁶⁶⁰ savaş sonrası Avustralyalı Gazeteci Charles Bean'e verdiği cevapta, *“Sona doğru, faaliyetin pek artmış olduğunun farkına varılmıştı, fakat karaya asker mi çıkartıyorsunuz yahut buradan asker mi götürüyorsunuz, anlayamamıştık...”* ifadeleri ile belirtilecektir. Ayrıca o, bu sessizlik ve cephe hattındaki faaliyeti kumanda heyetinden bazılarının *“son ana kadar, taarruza hazırlık”* olarak değerlendirdiğini zikreder.⁶⁶¹

⁶⁵⁶ ATASE: BDH 4402-H23-1-2.

⁶⁵⁷ ATASE: BDH 4402-H23-1

⁶⁵⁸ ATASE: BDH 4402-H23-1; BDH 4402-H23-1-1; BDH 4402-H23-1-2; BDH 4402-H23-1-3; BDH 4402-H23-1-3a.

⁶⁵⁹ ATASE: BDH 4402-H23-1

⁶⁶⁰ Ahmet Zeki Soyademiç; Çanakkale Muharebeleri'nde 57. Alay 1. Tabur Komutanı olarak görev yaptı.

⁶⁶¹ Robert Rhodes James, a.g.e., s. 494. *“Binbaşı Zeki; Bomba Tepe'deki (Hill 60) saldırıdan sonra gazete ve haber ajansları tahliye konusunda konuşmaya başladı. Havada bir şüphe vardı, bazıları gideceğiniz düşünüyordu, bazıları saldıracığınızı, bazıları da kışa hazırlık için kazmaya devam edeceğinizi.”* dedi. *“Genel kanı, Yarımada'yı terk edeceğinizi yönündeydi. Sonlara doğru bir sürü hareketlilik gözlemlendi ama birlikleri indirdiğinizi ya da götürdüğünüzü kestiremedik. Gözcülere gemileri ve daha ötesini izleme emirleri verilmişti. Rapor edildiğine göre ilk olarak çadırların sayıları eksiliyordu; ikinci olarak toplar daha seyrek ateş ediyordu ve atışlar toplar yerine gemilerce yapılıyordu; üçüncü olarak da sakin geçen bazı günler oluyordu. İleri siperlerin bazılarını terk ettiğiniz düşünülüyordu ve güçlü keşifler yapmak üzere emirler veriliyordu. Rapor, cephe hattının her yerini tuttuğunuzu söylüyordu.”* Charles Bean, 1948, a.g.e., s. 247.

Anafartalar Grubu Kurmay Başkanı Binbaşı İzzettin Bey'in 27 Aralık 1915 tarihli Müttefiklerin cepheden çekilmesiyle ilgili yazdığı raporda, “5. Ordu'da ve Anafartalar Grubu'nda düşmanın Çanakkale cephelerini tahliye edeceği kanaati mevcut değildi.” demektedir.⁶⁶²

Anafartalar Grup Komutanlığı Kurmay Başkanı İzzettin (Çalışlar), “Ordu Komutanı kaçan düşmanı bastırma ve esir alma hırsındaydı. Aslında iyi de olurdu, fakat bu durumda bizden de epey kayıp olacaktı. Hâlbuki bugün her bir Türk vücudu çok kıymetli. Böylesi isabet oldu.” ifadeleri ile önemli bir hususa dikkat çeker. Bu ifadeler ise ordu karargâhındaki subayların esasında durumun farkında olduğu izlenimini vermektedir.⁶⁶³

Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus da Mustafa Kemal'in Müttefiklerin çekileceğini tahmin etmesiydi. Bu durumu yaveri Salih Bozok şöyle anlatır:

“...Ben düşmanın çekileceğini anladığım için bir taarruz planı yapılmasını teklif etmişim. Fakat benim bu teklifimi kabul etmediler. Bundan dolayı canım sıkıldı. Çok da yorgun olduğum için izin alarak İstanbul'a geldim.”⁶⁶⁴

İngiltere'de oluşturulan “Dardanelles Committee” (Çanakkale Komisyonu) 1919 yılında Başkumandanlık Vekâleti'ne sorduğu sorulardan biri de tahliyenin bilinip bilinmediği yönündendir. Her ne kadar bu tarihte Osmanlı işgal altında iken verilen cevap tartışılrsa da Türk Genelkurmay'ı sorulara şöyle cevap vermiştir:⁶⁶⁵

Soru: “Suvla'nın boşaltılmasından hemen önce, Türklerin Suvla'daki durum hakkındaki anlayışları neydi?”

Cevap: “Daha önceki cevaplarda belirtildiği gibi, biz Anafarta sektöründen bazı birliklerin geri çekildiklerini biliyorduk ve onlardan gelebilecek saldırıları püskürteçimize dair güvenimiz tamdı. Ancak elimizdeki silahlarla onların

⁶⁶² Raporun tamamı; “27 Kasım'da düşmanın çekilmekte olduğu ve bu açıdan cephede tetkikat, keşif ve ateş baskınları yapılması hakkında Ordu komutanından emirler ve talimat verilmişti. Her tümen cephesi üzerinde bu açıdan keşiflere devam edildi. Fakat düşmanın cephede gücünün azaldığına dair bir kanaat oluşmuyordu. Bu hususun aydınlatılması için her iki kolordu cephesinde birer taburdan ibaret bir kuvvetle düşmanın belirgin iki noktasına ciddi bir keşif taarruzu yapılması uygun görülmüş ve bunun için gerekli tertipler de alınmışsa da Ordu Komutanının onayına sunulamadığından sonuçsuz kalmıştır. Sonuç olarak düşmanın durumu hakkındaki düşüncelerimiz aydınlanmadığı gibi kanaatimiz de düşmanın Anafartalar cephesinde yeterli kuvvet bulundurmakta olduğu zemininden ibaret kalmıştı.” Mustafa Kemal, 2011, a.g.e., s. 52, 54.

⁶⁶³ İzzettin Çalışlar, a.g.e., s. 157.

⁶⁶⁴ Salih Bozok, *Atatürk'ü Anlatıyor*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2002, s. 56.

⁶⁶⁵ TNA: ADM 116/1714.

hatlarına saldırarak ele geçirmemiz imkânsızdı ve Almanya'dan daha fazla silah-cephane bekleniyordu.”

Soru: “20 Aralık'ta veya sonrasında Suvla'ya bombardıman ve saldırı planlanmış mıydı?”

Cevap: “Saldırarak İngiliz kuvvetlerini Anafarta'dan atıp atamayacağımızı bilemiyorduk ama bizim Almanya'dan yüklü miktarda (çok sayıda) cephane, gaz saldırısı araçları, bombalar, toplar getirtmek hedefimiz vardı. Bu silahların gelmesi için hazırlık yapıyorduk. Hazırlıklar tamamlanınca genel bir saldırı kararlaştırılmıştı.”

Soru: “20 Aralık öncesinde Suvla'da geri çekilmeye dair işaretler var mıydı?”

Cevap: “Geri çekilmeden önce bazı piyadelerin ve kara topçularının Suvla'dan çekildiklerine dair bilgiler geliyordu. Fakat İngiliz kuvvetlerini Yarımada'dan tamamıyla çekileceği beklenmiyordu. Bizce, saldırılarımız karşısında dayanabilecek yeterli İngiliz kuvvetlerinin bulunacağı düşünülüyordu. İngilizlerin siper ve tahkimatlarından geri çekilmesi çok büyük (başarılı) bir beceriydi.”

3.1.2. Seddülbahir Bölgesi'nin Tahliyesi Hakkında

Arıburnu ve Anafartalar'ın tahliyesinin ardından Türk istihbaratı İngilizlerin muhtemel harekât tarzını öğrenmek için büyük bir gayret içinde oldu. Özellikle tahliye sonrası ele geçirilen tüm belge ve bilgiler değerlendirilmeye çalışıldı. Müttefik askerlerinden kalan kitap, gazete, belge, mektup ve tüm kâğıt parçaları toplanarak 5. Ordu'ya gönderildi.⁶⁶⁶

Güney Grubu'nda 15. Tümen bölgesinde bir çatışma sırasında ölen bir İngiliz askerinin üzerinden çıkan evrak⁶⁶⁷ Başkumandanlık Vekâleti'ne çevrilmesi için gönderildi. Evraklar tercüme edildiğinde İngiliz 157. Tugay askerlerinden Robert Rosi'ye ait olduğu ve henüz ailesine gönderilmemiş bir mektup olduğu anlaşıldı. Mektupta; “*Sir Monro, Çanakkale'den çekileceğimizi söylemiş. Ben bunu arzu etmiyorum. Çünkü Çanakkale'den giderseniz behemehâl Sırbistan'a götürüleceksiniz*” ifadeleri yer almaktaydı.⁶⁶⁸

⁶⁶⁶ Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt, III. Kitap, s. 443.

⁶⁶⁷ ATASE: BDH 3437-23-027-01.

⁶⁶⁸ ATASE: BDH 3437-23-027-02.

Bu mektuptan pek tabii ki Ordu Karargâhı'nın İngilizlerin çekileceği sonucunu çıkarması beklenemez fakat Arıburnu ve Anafartalar'ın tahliyesi ve Seddülbahir cephesindeki hareketlilik muhtemel bir tahliyeyi de kuvvetlendirmekteydi.

İngiliz karargâhında tahliye planları yapılırken, önceki tahliyenin uyandırdığı Türk tarafını yeniden aldatmanın mümkün olup olamayacağı sorunu önemli bir endişe kaynağı olarak ortada durmaktaydı. 5. Ordu Komutanlığı da bundan sonra keşif faaliyetlerini sıklaştıracaktır. 5 Ocak 1916'da Binbaşı Siegert ve Binbaşı Serno tarafından bir teftiş yapılmıştı. Bu teftiş sırasında Siegert, Pilot Teğmen Faller'le birlikte bir keşif uçuşu yaptı bu keşif sonrasında Siegert, Müttefiklerin iki-üç gün içinde Gelibolu'dan çekileceklerini belirtti:

“ ...Saat 14.15'de Faller ile birlikte Albatros'la havalandık. Hava yoğun bulutlarla kaplı olduğundan 800 metre üstünde görüş yoktu, fakat bu önemli değildi. İmroz Adası'nın doğu sahilinde İngiliz gemileri gördüm, bir iki monitör Türk mevzilerine ateş ediyordu. Tekke Burnu'nun kuzeyinde çok yoğun bir duman sütunu gördüm, hiçbir silah ateş etmiyordu, uçaksavar ateşi de yoktu. Kanaatime göre İngilizler çekilmeye başlamışlar, Yarımada'da belki sadece artçıları kalmış. Cebelitarık fikri müdafaa edilemez. Türkler daha birkaç bin esir almak istiyorlarsa bundan daha müsait bir zaman olamaz. İndikten sonra Faller de benim kanaatime iştirak etti. Bu bilgiler Ordu Komutanımı tatmin etmedi. Schlichting ve Fünfhausen'i uçurdu. Keşif neticeleri aynı idi. 6 Ocak gecesi torpedo ile İstanbul'a döndüm, bizzat Enver Paşa'ya durumu anlattım, ne Enver Paşa, ne Harekât Dairesi Başkanı Binbaşı Feldman benim ve Serno'nun görüşüne iştirak etti. Topçu gözetleme kara birliklerinin haberlerine daha çok itimatları vardı.”⁶⁶⁹

Aslında 5. Ordu Komutanı Sanders'in hatıralarında belirttiği üzere Ocak ayının ilk günlerinde Seddülbahir'deki İngilizlerin kara topçularının faaliyetini azalttığı fark ediliyordu. Ayrıca kendisine Anadolu yakasından gelen gözetleme raporları da Müttefiklerin topçu malzemesinin önemli bir kısmını tahliye ettiğini göstermekteydi.⁶⁷⁰

Zığındere'deki muharebelerde görev yapan 70. Alay subaylarından Teğmen Hasan Remzi Fertan Efendi hatıralarında düşmanın çekilmek için hazırlığını fark ettiğini, her gün sabah ve akşam gözetleme sonucunu raporla komutanlarına bildirmişti. 70. Alay 3. Tabur Komutanı Binbaşı Reşat (Çiğiltepe) Bey'in raporlarına inandığını fakat Tümen ve Kolordu

⁶⁶⁹ Yavuz Kansu, vd., a.g.e., s. 241.

⁶⁷⁰ Liman von Sanders, 2011, a.g.e., ss. 139-140.

komutanlarınca Müttefiklerin yeni bir takviye aldığına ve yeniden taarruz etmesi ihtimali olduğunu hazırlıklı olunmasını kanaatine vardıklarını belirtiyordu:

*“...Ben raporlarımda ısrarla düşmanın akşam geç vakit gelen vapurlarının çok yüksek görüldüğünü ve sabahleyin giden aynı vapurların tamamen suya batmış bir vaziyette olduklarını ve bundan vapurların boş olarak geldiğini ve dolu olarak gittiğini ve bu hale göre düşmanın Çanakkale’yi boşaltmaya başladığını yazıyordum.”*⁶⁷¹

3. Tabur Komutanı Binbaşı Reşat Bey, her ihtimali göz önünde bulundurarak Müttefiklerin tahliye etmesi halinde de yapılacak takip işi için gerekli emirleri vermişti.⁶⁷²

Birçok asker ve subay hatıraları sonradan yazıldığı için tahliyeyi fark ettik diyebileceğinden Schoen hatıralarında şöyle bahsetmektedir:

*“...Sönük ay ışığında akşam mevcut olmayan çok sayıda nakliye ve savaş gemisini gördüğünü zannetmekteydi. Yeni karaya çıkış, yaklaşan saldırı veya tahliyenin başlangıcı mıydı bunlar? Keşke bu açıkça tespit edilebilse... Ancak en keskin dürbünler bile yetersiz kalmaktaydı. Mavnaların yüklü mü boş mu gemilere geri döndüğü kestirilemiyordu”*⁶⁷³

Başka bir Alman subayı Mühlman ise “Seddülbahir’den de tahliye bekleniyordu” ifadeleri ile konuya farklı yaklaşır. Ona göre Liman Paşa’nın bu beklentiyi teyit ve kendine gelen raporlar çerçevesinde yaşanılanları yerinde görmek için -ki neden ve hangi askeri gerekçelerle gittiğini belirtmese de- “Ocak ayının ilk günlerinde, bizzat düşmanın durumu üzerine bilgi edinmek için Kumkale’ye” gitmiş ve “Yaptığı incelemede İngilizlerin yakında geri çekileceklerine dair kesin deliller elde edilemediğini” yazar.⁶⁷⁴

Kannengiesser, hatıralarında 4 Ocak 1916’da Ağır Topçu Komutanı Binbaşı Crolwin Senftleben’in kendisine yazdığı mektubunda Müttefiklerin bir ya da iki hafta içinde çekileceğini gözlemediğini belirtmiştir: “...Bana öyle geliyor ki, düşman yavaş ve güvenli olarak tahliye oluyor. Bunu ben, sürekli olarak bataryalardan aldığım günlük haberlere göre ve şahsen kendi gözlemlerimle de takip ediyorum. Artık, pek çok batarya ya bir veya

⁶⁷¹ Hasan Remzi Fertan, a.g.e., s. 54.

⁶⁷² Hasan Remzi Fertan, a.g.e., s. 54.

⁶⁷³ Walter von Schoen, a.g.e., s. 207.

⁶⁷⁴ Carl Mühlman, a.g.e., s. 163.

*iki atış yapıyor. Sanırım düşman, daha erken olmasa bile, en geç 8-14 günde çekilmiş olur.*⁶⁷⁵

Tahliye söylentisi askerler arasında da yayılmaktaydı. 35. Alay subaylarından Yedek Subay İsmail Hakkı Sunata da 8 Ocak akşamı düşmanın muhakkak çekileceğini “*Hâlbuki burada düşmanın çekilmesi muhakkak gibi idi. Anafartalar boşalsın da Seddülbahir kalsın, olur mu idi böyle şey?*” ifadeleri ile belirterek birkaç arkadaşı ile tartışmıştı.⁶⁷⁶

İngiliz askerlerine göre tahliyeyi Türk askerleri de fark etmişti. Aralık ayının son günlerinde Türk siperlerine bir konserve kutu atılır. Atılan konserve kutusu üç dört gün sonra geri atılır, içinde “*Güle Güle Johnnie, gittiğinize üzülüyoruz, sizinle Süveyş'te görüşürüz*” notu yazılıdır.⁶⁷⁷

Tahsin Çelebican, İngilizlerin tahliyede başarılı olmasının sebeplerini “*Çekilişin en ince teferruatına kadar incelenip büyük bir vukufla hazırlanmış olması, Türk ordusunun keşif ve istihbarat işlerini iyi tanzim edememiş bulunması veyahut düşmanın maksat ve niyeti anlaşılmuş olmasına rağmen kuvvetli taarruzlar yapmaktan sakınılması*” şeklinde sıralamaktadır.⁶⁷⁸

İngiltere'deki Çanakkale Komisyonu'nun Başkumandanlık Vekâleti'ne sorduğu sorulardan Seddülbahir'in tahliyesi ile ilgili soruların cevabında Seddülbahir'in tahliyesinden haberdar olmadıkları yönündedir:⁶⁷⁹

Soru: “Seddülbahir'in tahliyesini bekliyor muydunuz?”

Cevap: “Suvla ve Anzak'taki tahliyeden sonra Seddülbahir'de tahliye olacağı öngörmüştük.”

Soru: “Seddülbahir'deki tahliye ne zaman fark ettiniz?”

Cevap: “Ön hat siperlerin tahliyesi 9 Ocak günü 03.30'da fark edildi. Keşif kolu saat 05.30'da kıyı şeridinde hiç düşman askeri ile karşılaşmadıklarını rapor ettiler.”

3. Kolordu Komutanı Esat Paşa hatıralarında, Arıburnu- Anafartalar'dan sonra Seddülbahir'den de İngiliz kuvvetlerinin çekilmesinden haber alınmadığını, bu nedenle de

⁶⁷⁵ Hans Kannengiesser, a.g.e., 2009, ss. 262-263; Klaus Wolf, a.g.e., s. 426.

⁶⁷⁶ İsmail Hakkı Sunata, a.g.e., s. 205.

⁶⁷⁷ Fred Waite, *The New Zealanders at Gallipoli*, Whitcombe and Tombs, Auckland 1919, s. 290.

⁶⁷⁸ Tahsin Çelebican, a.g.e., ss. 158-159.

⁶⁷⁹ TNA: ADM 116/1714.

gerekli tedbir alınamadığını söyler.⁶⁸⁰ 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa hatıralarında, Seddülbahir'in tahliyesinde Liman von Sanders'in Müttefikleri takip etmenin fayda getirmeyeceği ve fazla Türk kanı dökmek için takipten vazgeçtiğini belirtir.⁶⁸¹

Fahri Belen ise tahliyenin fark edilmemesini şu sözlerle özetlemiştir:

*“Türk Ordusunun, tahliyeyi zamanında haber alamaması büyük bir keşif ve istihbarat hatasıdır. Ancak şunu da belirtmek isterim ki, Türk Ordusu ağır silâh ve cephane bakımından, büyük bir donanmanın himayesinde ve kuvvetli mevziler içinde bulunan İngiliz Ordusunu denize dökerek kudrette değildi.”*⁶⁸²

Liman von Sanders'in “*Bütün dikkatimize rağmen düşman burada da geri çekilmeyi başardı!*”⁶⁸³ sözü aslında Seddülbahir'de tahliye bilgisine vakıf olursa da tahliye gününün kestirilemediğini göstermektedir.

3.2. Tahliye Sırasında Bırakılan Malzemeler

Müttefikler kısa sürede binlerce askerin yanında pek çok savaş malzemesini de tahliye etmeyi planlamıştı. Gelibolu Yarımadası'ndaki savaş malzemelerinin hepsinin naklinin gizliliği ortadan kaldıracığı nedeni ile büyük bir kısmının bırakılması kaçınılmaz olmuştur.

Tahliye sonrası sahil şeridi geride bırakılan konserve kutusu, bisküvi, çay, şeker, reçel, un, arpa gibi yığınla yiyecek yanı sıra, çıkarma ve nakliye sandalları, çadırli ordugâhlar, dekoviller, her cinsten silah ve makineli tüfekler, sandıklar dolusu piyade mermisi, el bombası, telefonlar, tel örgü malzemesi, ilaç ve sağlık malzemeleri ile doluydu. Bu malzemelerin birçoğu tahrip edilmiş ve kullanılamayacak hale getirilmişti. Gıda maddelerinin büyük bir kısmı zehirlenmiş, bir kısım pirinç, şeker gibi yiyeceklerin üzerine gaz yağı dökülmüştü. 5. Ordu'nun yazışmalarında belirtilen bir diğer husus askeri malzemelerin tahrip edildiği, geride kalan silahların mekanizmalarının bozulmuş olduğudur.⁶⁸⁴

⁶⁸⁰ Esat Paşa, *Çanakkale Savaşı Hatıraları*, Örgün Yayınevi, (Haz. İhsan Ilgar, Nurer Uğurlu), İstanbul 2004, s. 316.

⁶⁸¹ Esat Bülkat, *Çanakkale Hatıraları* (Yayınlanmamış Daktilo Metin), Harp Akademiler Kütüphanesi, İstanbul 1950, s. 746.

⁶⁸² Fahri Belen, 1964, a.g.e., s. 251.

⁶⁸³ Liman von Sanders, 2011, a.g.e., s. 141.

⁶⁸⁴ ATASE: BDH 3438-25A-8-1

Tahliye sonrası tümenler kendilerine tayin edilen bölgelere yerleştiler ve her tümen kendi bölgelerinde ganimet toplamaya başladılar. Kolordulardan birliklere gönderilen emirlerde ganimet toplanırken dikkat edilmesi gerekenler vurgulanıyordu. Tümenler ganimet müfrezeleri ve ganimet komisyonları teşkil ederek bunlar vasıtasıyla tespiti yaparak toplayacaktı Müttefik askerlerinin yaktığı ateşler söndürülecek ve ganimet için katiyen askerler kendiliğinden dağılmayacaktı.⁶⁸⁵

Malzemeleri toplamak için birliklerde müfreze oluşturuldu. Bu askerlere gerekli uyarılar yapıldı. Malzemelerin toplanmasında geliş güzel hareket edilmemesi, buldukları bölgeden ayrılmaması, eşyalara zarar verilmemesi, toplanan malzemelerin bir cetvele yazılması, her alay topladığı malzemeleri belli bir yerde depolaması emredildi. Ayrıca gerek siperlerde, gerek mevzilerde bulunan Müttefik askerlerine ait kitap, gazete gibi evraklar toplanarak kolordu karargâhına gönderilmesi emredildi. Ölen Müttefik askerlerin defnedilmesi ve üzerinde çıkacak evraklar, apoletleri ve şapka markalarının dahi alınması emredildi.⁶⁸⁶

Ganimetler toplanırken siperlerdeki lağımlara dikkat edilmekteydi. İstihkâm erleri tarafından temizlenen alanda toplama faaliyeti yapıldı. Müttefik siperleri arasında bulunan ölümler gömülecek, yaralı bırakılanlar varsa geri hastanelere gönderilecekti. Birlikler buldukları yerlerin krokilerini göndererek, ganimet olarak toplanan telefon kabloları ile telefon hattı kurdu.⁶⁸⁷

Arıburnu ve Anafartalar mıntıkasında pek çok eşya ganimet olarak kalmıştı. İlk gün ganimetin toplanmasıyla uğraşılmış fakat miktarı tespit edilememişti. Arıburnu'nda 2 ağır top ile 1 sahra şinayder topu, piyade tüfeği ve makineli tüfek cephanesi ile cephane arabaları, içi erzakla dolu çadırlar, istihkâm ve telefon malzemeleri görülmüştür.⁶⁸⁸

Tahliye edilirken gemilere nakledilemeyecek malzeme hususunda Müttefikler bazı tedbirler almıştı. Topların büyük bir kısmı taşınmış, daha önce tahrip edilen 9 top ve obüsler karada bırakılmıştı. Terk edilen topların hepsi de parçalanmış ve kullanılamaz hale getirilmişti. Nakliye vasıtası bulunmadığı için beş milyon fişek denize dökülmüştü.⁶⁸⁹

⁶⁸⁵ ATASE: BDH 4433-16-1-14.

⁶⁸⁶ ATASE: BDH 4835-H12-1-32; BDH 4835-H12-1-35.

⁶⁸⁷ ATASE: BDH 4433-16-1-7; BDH 4433-16-1-8.

⁶⁸⁸ *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 268.

⁶⁸⁹ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 508.

Askerlerin sarhoşluğuna karşı bir tedbir olarak içki stokları ile 20.000 kutu yiyecek de denize dökülmüştü.⁶⁹⁰

Arıburnu ve Anafartalar sahillerinde birçok elbise, battaniye, çizme, su kabı, yün eldiven, branda, motosiklet, teneke kutularda yiyecek maddesi vs. savaş malzemesi de imha edilmek üzere yığıldı. Belirli bölgelere toplanan yüzlerce sandık ve eşyalar yakılacaktı.⁶⁹¹ Anafartalar'da yığılan eşyaları da yakmakla (Bkz. Ek:20) Teğmen Cassidy görevlendirilmiştir.⁶⁹²

Eşya yığınları arasına saman konulup, gaz yağı dökülmek sureti ile son asker ayrılırken ya da daha sonra donanmanın bombardımanı ile birlikte yanmaya hazır hale getirilmişti.⁶⁹³ Oglander, 40.000 kişinin on beş günlük erzakının yakılacak yığınlar arasında olduğunu belirtmektedir.⁶⁹⁴

Charles Monro da kalan malzemelerin imha edildiğini vurgulayarak, geride kalanlar için şunları söylemiştir:

*“Anzak muntıkasında dört kıta 18 funtluk top, iki kıta 5 -pusluk Hoçkis topu bir kıta 4,7 pustuk bahriye topu bir kıta tayyare topu ve iki kıta 3 funtluk Hoçkis topu terk edilmiştir. Bunlardan başka 56 baş katır, ekseriyenin tekerlekleri çıkarılıp tahrip edilmiş olan birkaç araba ile ateşe verilmiş bir miktar erzak ve zahire aynı şekilde terk edilmiştir. Suvla muntıkasında bulunan her bir top, araba ve hayvan gemilere bindirilmiş ve az miktarda erzaktan başka hiçbir şey terk edilmemiş ve geride bırakılan erzak da yakılmıştır.”*⁶⁹⁵

Tahliyenin ardından Müttefik Donanması sahil kesimine, kendi mevzilerine ve ordugâhlarına şiddetli ateş açarak terk ettikleri bölgedeki ganimetlerin tahribine çalışmışsa da tamamıyla başarılı olamadılar.⁶⁹⁶ Bu bombardımanların amacı bırakılan malzemenin tamamen tahrip edilerek hiçbir şekilde kullanılmasına imkân vermemektir.⁶⁹⁷

⁶⁹⁰ Alan Moorehead, a.g.e., s. 455-457.

⁶⁹¹ Alan Moorehead, a.g.e., s. 454-455.

⁶⁹² IWM: Q 13671.

⁶⁹³ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 278.

⁶⁹⁴ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 501.

⁶⁹⁵ Charles Monro, a.g.e., s. 15.

⁶⁹⁶ *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 268.

⁶⁹⁷ Amiral Rosselyn Wemyss Çanakkale Komisyonu'na sunduğu raporunda geride bırakılan malzemelerin Türkler tarafından kullanılmasın diye ateş açtıklarını; *“Bunların uzak bir meşaleden görünümü ise gece aydınlatılmış bir şehri anımsatıyordu”* diye anlatır. John de Robeck ve Rosselyn Wemyss, a.g.e., s. 8.

5. Ordu Komutanı Liman von Sanders, İngilizler çekilirken çok büyük miktarda savaş malzemesi bıraktıklarını, altmıştan fazla sandalın terk edildiğini, bunlardan Türk ordusunun büyük ölçüde faydalandığını belirtmektedir.⁶⁹⁸ Sanders, ele geçirilen yerlerde kireçle boyanmış kum torbalarıyla çevrili patikalar bulunduğunu, arazide çeşitli yerlerin mayımlandığını aktarmaktadır. Askeri çadırlarda bulunan masalarda yeni servis edilmiş yemekler görüldüğünü, ordugâhlarda çeşitli askeri emirler bulunduğunu, bu emirlerde Müttefiklerin tahliye süreci ile ilgili ve diğer konularla ilgili bilgilerin yer aldığını belirtmiştir.⁶⁹⁹ İngilizler son emirlerinde tam bir sessizlik içinde çekildikleri görülmektedir.⁷⁰⁰

Başkumandanlık Vekâleti'nden gönderilen emirlerde malzemelerin sayılıp bilgi verilmesi isteniyordu. 21 Aralık 1915 tarihli birliklere gönderilen yazıyla Müttefik askerlerinden kalan kitap, gazete, belge, mektup ve hatta kâğıt parçalarının toplanarak merkeze gönderilmesi emredildi.⁷⁰¹

Seddülbahir'de muharebe devam ederken Arıburnu ve Anafartalar bölgesinde 5. Ordu'ya bağlı birlikler ganimetleri saymakla meşguldü. Ardı ardına toplanan malzemeler raporlarla bildiriliyordu. 21 Aralık 1915 günü raporda ganimetlerin miktarlarına yer verildi:

*“Düşmanın çekildiği mıntikalardan yalnız birinde bir kolorduyu günlerce idare edecek muhtelif cinste erzak ve bir milyonu mütecaviz kum torbası, bine yakın çadır ve 1.500 battaniye, 400 hasta teskeresi, 1.000 sandık konserve, 50 varil benzin, Ağıldere civarında 1 obüs topu ile yere gömülmüş birçok obüs mermisi, 300 kilometre telefon teli, 180 kilometre mevani'-i fer'iyeye teli bulunmuştur. Tüfek ve cephaneye ve melbûsât ve techizât-ı sairenin miktarı henüz takarrür etmemiştir.”*⁷⁰²

Malzemelerin önce listesi, sonra kendileri gönderildi. Malzemeler ulaştığında tekrar sayımları yapıp eksikler tespit edildi. Gönderilen malzemelerden bir kısmına askerler tarafından ihtiyaca binanen alıkoyuldu. 24 Aralık günü gönderilen battaniye ve çadırlardaki

⁶⁹⁸ Onun yanı sıra birçok dekovil hattı, telefon ve tel örgüsü, her türlü eşya ve sağlık malzemesi daha birçok savaş malzemesini bulduklarını belirtir: “...Geride, büyük miktarda top ve piyade silahı mühimmatı, pek çok araba ve top kundağı ile her türden hafif silahla; sandıklar dolusu el bombası ve makineli tüfek namlusu bırakmışlardı. Yığınlar halinde konserve, un, gıda maddesi ve odun bulduk. Düşmanın bütün çadırılı ordugâhları, olduğu gibi bırakılıp feda edilmişlerdi! Bu, geri çekiliş niyetini muhtemelen en iyi şekilde gizlemişti. Gemilere bindirmeye vakit bulamadıkları için öldürülen yüzlerce at sıra sıra yalıyorlardı.”
Liman von Sanders, 2011, a.g.e., s. 137-138.

⁶⁹⁹ Liman von Sanders, 2011, a.g.e., s. 138.

⁷⁰⁰ ATASE: BDH 540-2109-095-003.

⁷⁰¹ Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt, III. Kitap, s. 443.

⁷⁰² Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, s. 269.

eksiklik malzemeleri gönderen 24. Alay'a sorulduğunda, battaniyeleri mekkâreler götürürken 23 adedinin alıkonulduğunu, 170 adedinin de askerlere verildiği, portatif çadırlarından 7 adedinin de mekkâreciler tarafından alındığı cevabı verilecektir.⁷⁰³

9. Tümen tarafından 8 tüfek, 4 portatif kürek, 1 tel makası, 2 sıhhiye arabası, 3 tarz-1 cedit tekerlekli su makinesi, 3 ağır top makinesine mahsus kızak, 1 demir sandal, 1 tahta sandal, 1 demir duba ganimet olarak alındı.⁷⁰⁴

Liman von Sanders, 24 Aralık 1915 günü Almanya'ya çektiği telgrafta elde edilen malzemeler hakkında şu bilgileri vermektedir:

*“...Şimdiye kadar 8 ağır ve 2 sahra topu ve pek çok miktarda topçu mühimmat arabası, telsiz telgraf istasyonu ve 20 Aralık'ta karaya oturtulan müteaddit vapurlar. Bunların içinde kabil-i istimal ne varsa tarafımızdan alındıktan sonra tahrip edildi.”*⁷⁰⁵

Savaş malzemelerinin yanı sıra 5. Ordu, Müttefiklerden ele geçirilen deniz araçlarının da tespit edilmesini istemişti. 27 Aralık 1915 günü Müttefiklere ait karaya vuran nakliye gemileri de rapor edildi. Büyük Kemikli sahilinde 5.000 ton hacminde karaya oturan 4 nakliye gemisi ile Arıburnu'nda karaya oturan bir vapur içindeki eşyası boşaltılarak ele geçirildi.⁷⁰⁶ 28 Aralık'ta 11. Tümen İstihkâm Bölüğü tarafından tespit edilen mavna, duba, tekne, vapur, zincir ve şamandıraların büyük bir çoğunluğunun tahrip edildiği bildirildi.⁷⁰⁷

16. Kolordu Komutanı Alman Albay Hans Kannengieser, İngilizlerin her şeyi olduğu gibi bıraktıklarını, birçoğunun imha edildiğini belirttikten sonra ele geçirilen malzemelerin sayılarını şöyle belirtmektedir:

*“...300 kilometre telefon kablosu, 180 kilometre dikenli tel, milyonlarca kum torbası, 300 tane çifte duvarlı çadır, silahlar, cephane, giyecek eşya, siper kazına malzemesi, gıda maddeleri, sağlık malzemesi, telefonlar, hafif demiryolu ve gemi inşa malzemesi... Bina yüksekliğinde konserveye benzin dökülmüş ve ateşe verilmişti. Alevleri söndürüp, İngiliz gemilerinin bekçi köpekleri gibi dolaşıp bu işimizi engellemeye çalışmalarına karşın büyük bir miktarını kurtarmayı başardık.”*⁷⁰⁸

⁷⁰³ ATASE: BDH 4431-10-1-2.

⁷⁰⁴ ATASE: BDH 4431-10-1-1.

⁷⁰⁵ ATASE: BDH 540-2109-095-009.

⁷⁰⁶ *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 270-271.

⁷⁰⁷ ATASE: BDH 3438-25A-11.

⁷⁰⁸ Nigel Steel ve Peter Hart, a.g.e., s. 280.

29 Aralık 1915 günü 5. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kâzım Bey'in Başkumandanlığa yazdığı raporda genel bir sayımın yapılamadığını, birliklerden sürekli raporlar geldiğini ve toplandıktan sonra gönderileceğini belirtmiştir. Ayrıca askerlerin ileri yürüyüş esnasında elbiseleri giydiklerini ve erzak ve konserveleri yediğini aktarmıştır. Bugün itibariyle toplanan ve sayılan ganimet malzemeleri şöyle bildirmiştir:

*“Muhtelif çapta 10 top, 1.381 fişek, 60 tüfek namlusu, 8 bomba makinesi, 42 toparlak, 21 cephane arabası, 6.348 muhtelif topçu cephanesi, 1.483 sandık ile 222 çuval ayrıca dökme halinde 642.208 adet piyade cephanesi, 971 sandık ile 51 çuval ayrıca dökme halinde, 7.055 adet bomba, 1 makineli tüfek sehpa, 2.476 çelik mangal, 2.174 muhtelif çadır, 9.413 muhtelif kazma kürek, 541 teskere, 6.136 elbise ve kaput, 3.025 kat çamaşır, 15.515 sandık konserve, 4.619 çuval erzak ve 279 muhtelif araba.”*⁷⁰⁹

16. Kolordu emrindeki 9., 11., 12. ve 26. Tümenler tarafından ele geçirilen malzemeleri *“Silah ve cephane, kıyafet, sıhhiye malzemesi, erzak, tahkimat malzemesi, telgraf ve telefon malzemesi, dekovil malzemesi, çadır malzemesi, gemi malzemesi, muhtelif malzeme”*⁷¹⁰ şeklinde tasnif etmiştir. (Bkz. Ek:21)

16. Kolordu İngiliz ordugâhlarında bulunan tahliye planlarını içeren emirler buldu ve 8 Ocak günü 5. Ordu tarafından Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderildi.⁷¹¹ 32. İngiliz Tugayı'na ait hareket emirlerinden 14-15-16 nolu emirleri kapsamaktadır. Emirlerde tahliye sırasında uyulacak esaslar yer almaktadır.⁷¹²

Genelkurmay'dan bildirilen 13 Ocak 1916 tarihli resmi rapora göre Arıburnu'nda ganimet olarak bulunan malzeme miktarını belirtmiş bunların haricinde yenebilecek, kesilebilecek ve saklanabilecek aksam rakamları bol hesap ile üç misli kabul edilmesi istenmiştir. Ayrıca su depoları su tasfiye kazan ve makineleri ve daha sair birçok malzeme bu listeye dahil edilmemiştir:

⁷⁰⁹ ATASE: BDH 3438-25A-12.

⁷¹⁰ ATASE: BDH 3438-25A-18-1.

⁷¹¹ ATASE: BDH 541-2110-014.

⁷¹² ATASE: BDH 541-2110-014-001; BDH 541-2110-014-002; BDH 541-2110-014-002a; BDH 541-2110-014-003; BDH 541-2110-014-003a; BDH 541-2110-014-005a; BDH 541-2110-014-006; BDH 541-2110-014-006a; BDH 541-2110-014-007a; BDH 541-2110-014-008; BDH 541-2110-014-008a; BDH 541-2110-014-009; BDH 541-2110-014-009a; BDH 541-2110-014-010; BDH 541-2110-014-010a; BDH 541-2110-015.

“10 top, 2.000 tüfek ve bu kadar kasatura, 60 makineli tüfek namlusu, 8.750 top mermisi, 500 sandık piyade cephanesi, 13 bomba topu ve makinesi, 45.000 bomba, 160 toparlak ve cephane arabası, 61 dekovil arabası, iki kilometre maa-teferruât ray, 80 tombaz, 67 mavna ve duba, 2.850 muhtelif çadır, 850 hasta teskeresi, 13 helyosta, 300 kilometre telefon kablosu, 120 teneke benzin, 250 teneke gaz, 5.800 battaniye, 3.400 kat elbise, 3.100 kaput ki toplam 6.500 elbise ve kaput ve 20.000 sandık konserve ve 5.000 çuval erzak, 12.500 muhtelif kazma ve kürek.”⁷¹³

Arıburnu ve Anafartalar mıntikasında birçok malzeme toprağa gömülmüştü. Arıburnu'nda gizlenmiş 400 sandık piyade cephanesi bulundu. Anafartalar'da Müttefiklerin terk ettiği 200 sandık piyade cephanesi, 130 adet dekovil arabası ile toprağa gömülmüş sağlam bir mitralyöz elde edildi. Zamanla gömülenler tespit edilmiş ve çıkarılmıştır.⁷¹⁴

35. Alay da Anafartalar'da ganimetleri toplamakla uğraşmıştı. Tümenden çadırların muhafaza altına alınması, alınan kazma, kürek sayısının bildirilmesi istenmişti. Mermilerden bir kısmı askerin yanında bırakılmıştı. Askerlerin üzerinde 150, ihtiyatta 60 mermi alıkonularak, fazlasının Tursunköy piyade cephane koluna teslim edilmişti.⁷¹⁵ Ayrıca askerlere uyarı yapılmış, ganimet olarak alınan el bombalarından patlamamış olanlarının imha edilmesi emredildi.⁷¹⁶

Türk subayları da Arıburnu ve Anafartalar'ın tahliyesinden sonra birçok malzemenin Türkler tarafından kullanılmaması için yakıldığını belirtmişti.⁷¹⁷ Arıburnu ve Anafartalar'dan toplanan ganimetlerin bir kısmı halen savaşın sürdüğü Seddülbahir Bölgesine de gönderilmişti. 16. Kolordu 140 kilometre uzunluğunda telefon kablosu toplamış, bunlardan 60 kilometre uzunluktaki kabloyu ve 60.000 kum torbasını Güney Grubu emrine göndermişti.⁷¹⁸

⁷¹³ Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, ss. 283-284.

⁷¹⁴ Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, ss. 276-278.

⁷¹⁵ İsmail Hakkı Sunata, a.g.e., ss. 201-202.

⁷¹⁶ Barış Borlat, Çanakkale Cephesi'nde İkmal Faaliyetleri (1914-1916) (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi, Ankara 2019, ss. 152-153.

⁷¹⁷ “Cephede kıtaat ganimet toplamakla meşgul. 16. Kolordu cephesinde birçok erzak, 300 kilometre kablo, 800 çadır, 3000 portatif çadır, 3000 kazma ve kürek, milyonlarca kum torbası vardır. Düşman hiçbir kıymetli şey bırakmamak için kum torbalarını bile deldi. Küçük Kemikli'de erzak depolarını yaktı. Bazı yerlerde mermileri gömdü. Cephane ile bombalar yere gömülmüştü. Brandalar, üzerlerine kostik soda dökülerek tahrip edilmiş ve hatta tencere kazan gibi yemek kapları parçalanmıştı.” İzzettin, Çalışlar, a.g.e., s, 157.

⁷¹⁸ ATASE: BDH 3438-25A-13.

Güney Grubu'na giden bu malzemelerin yanında 29 Aralık-3 Ocak arasında şu malzemeler de gönderilmişti:

*“8 sandık domuz eti, 30.000 adet kum torbası, 31.000 adet kum torbası, 50 adet çelik kalkan, 264 el makası, 72 mekkarilik kereste, 405 adet oluklu saç, 8 adet 5,8 cm'lik, 4 adet 5 cm'lik, 4 adet 5,3 cm'lik top ve cephanesi, 60 kilometre kablo, Güney Grubu'ndaki alınan istihkâm bölüğüne hasta nakline mahsus 1 adet sıhhiye arabası, 94 adet kalkan, 18 arabalık kalas ve kürek, 88 adet yük kereste, 1 adet mavna enkazı, 12 adet araba, 20 öküz arabasıdır.”*⁷¹⁹

Seddülbahir bölgesinde de Arıburnu ve Anafartalar'daki benzer malzemeler bırakılmıştı. Özellikle sahilde pek çok ölü atın yanı sıra canlı at, katır gibi hayvanat yakalanmıştır. 5. Ordu, Güney Grubu'ndan gelen ganimet listesini Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdi.⁷²⁰

Müttefiklerin bıraktıkları ganimetler arasında sadece yiyecek ve giyecek değil, zehirlenmiş veya öldürülmüş yüzlerce atlar da bulunmuştu.⁷²¹ Atlar ve katırlar birbirine bağlanmış vaziyette, vurularak öldürülmüştü.⁷²² İngilizlerin bu şekilde telef ettikleri hayvan sayısı 508'di. Bırakılan 1.500 arabanın da hemen hemen hepsinin tekerlekleri tahrip edilmişti.⁷²³ Bu durum İngiliz askerler tarafından üzüntüyle karşılanmıştı. Canlı olarak ele geçirilen at ve katırlar ise Türk topçuları tarafından kullanıldı.⁷²⁴

Amiral Roger Keyes de hatıralarında atlardan bahsetmektedir. Keyes, atların durumuna çok üzülmüş birkaç gün daha kalınması durumunda tüm hayvanların da tahliye edilebileceğini Birdwood'a iletmişse de, bu çözüm olmamıştı. Arıburnu bölgesinde 1.900 eşek ve katır olduğunu ve en az 1.000 tanesini öldürmek zorunda kalınacağından son üç gece boyunca epey emek sarf ederek, ön siperlere ikmal yapan 70'i hariç kalan hepsinin yüklendiğini belirtmektedir.⁷²⁵

⁷¹⁹ ATASE: BDH 3438-25A-14-1.

⁷²⁰ ATASE: BDH 540-2109-095-012.

⁷²¹ Hans Kannengiesser, a.g.e., 2009, s. 263.

⁷²² Klaus Wolf, a.g.e., s. 427.

⁷²³ C. F. Aspinall Ogländer, a.g.e., s. 528.

⁷²⁴ Liman von Sanders, 2011, a.g.e., s. 142.

⁷²⁵ Roger Keyes, a.g.e., s. 324.

Charles Monro, Seddülbahir'de 4'ü kullanılamayacak durumda 15 havan topu, 10 kullanılamaz durumda 15'lik havan topu, 1 adet 6-inçlik Mark VII, topu ve tamamı daha önceden patlatılmış 6 eski ağır Fransız topunu Yarımada'da bıraktıklarını belirtmiştir.⁷²⁶

Savaş malzemelerinin yanı sıra çok sayıda sağlık malzemesi de ele geçirilmişti. Lalababa Tepe ile sahilde bulunan İngilizlere ait hastanelerden sıhhiye malzemesi 12. ve 6. Tümen tarafından toplandı. Bu tıbbi malzemeler ve hastane eşyaları Tümenlerin Sertabiplerinin kontrolünde toplandı.⁷²⁷ 9. Tümen Komutanlığı da 27 Aralık günü 30 büyük çadır, 160 hasta teskeresi, 8 hasta nakliyyeye mahsus araba topladı. Bu malzemeleri kullanılmak üzere 9. Tümen Sıhhiye Bölüğüne verdi.⁷²⁸ Seddülbahir'de ise 1. Tümen Komutanı Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey'in emriyle Dr. Yzb. Fehmi (Çobanoğlu) toplanan sağlık malzemelerini İstanbul'da Sıhhiye Dairesi'ne teslim edildi.⁷²⁹

Müttefiklere ait istihkâm malzemeleri de Türk tarafınca kullanılmak amacıyla toplanmıştı. Suvla'da, Küçük Kemikli ve Tuz Gölü civarında Müttefik kuvvetlerin yaptığı köprü malzemeleri ele geçirildi. 16. Kolordu tarafından ele geçirilen ahşap, demir, tel gibi malzemeler kullanılmak üzere toplanmış ve 5. Ordu'ya bildirildi.⁷³⁰

Toplanan malzemelerin çoğunluğu gıda malzemesi idi. Anafartalar'da Bombatepe güneyinde 10.000 kutu bisküvi, reçel, et, çay, şeker bulundu.⁷³¹

Ganimetler arasında yer alan askerin işine yarayacak yiyecekler ve kıyafetler gibi her türlü malzeme askerlere dağıtılmıştır. 26. Tümen'e bağlı bulunan 59. Alay, 76. Alay ve 78. Alaylara dağıtılan malzemeler ise şunlardır:

*“Elbise 132 adet, konserve 3.814 adet, peksimet 108 adet, 8 gömlek, don 147 adet, ayakkabı 315 çift, kaput 8 adet, alüminyum matara 52 adet, ceket 34 adet, pantolon 8 adet, hâkî fanila 121 adet, battaniye 2.698 adet, arka çantası 4 adet, dalak 3 adet, hayvanlara verilen arpa ise 800 kg.'dır.”*⁷³²

26. Tümen erlere verilen malzemelerin yanında diğer bulduğu malzemeler ise şunlardır:

⁷²⁶ *The London*, 31 Ekim 1917.

⁷²⁷ ATASE: BDH 4431-10-1.

⁷²⁸ ATASE: BDH 4431-10-1-6.

⁷²⁹ Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. 1, Yörük Basımevi, İstanbul 1976, s. 24.

⁷³⁰ ATASE: BDH 4434-23-15; BDH 4434-23-15-1; BDH 4434-23-15-2.

⁷³¹ Charles Bean, 1948, a.g.e., s. 252.

⁷³² ATASE: BDH 4434-23-14.

“İngiliz tüfeği 25 adet, kasatura 153 adet, bomba 12 adet, büyük kazma 49 adet, büyük kürek 87 adet, portatif kazma 94 adet, portatif kürek 216 adet, palaska kütüğü 17 adet, silahlık 14 adet, alüminyum matara 52 adet, tel makas 7 adet, fişek 2.925 adet, lağım bombası 2 adet, nöbetçi çadırı 1 adet, bomba tüfeği 1 adet, portatif çadır 613 adet, mahruti çadır 76 adet, hastane çadırı 149 adet, hela çadırı 4 adet, hasta teskeresi 134 adet, kılıç 1 adet, iğne 1 adet, su arabası 74 adet, yastık 40 adet, eşya kılıfı 42 adet, peşkir 200 adet, bezden ufak el torbası 36 adet, fanus 14 adet, çinko sahan 47 adet, kâse 34 adet, çinko leğen 10 adet, sıhhiye arabası 3 adet, eşya kılıfı bezi 116 adet, kum torbası 31 adet, peksimet torbası 5 adet, teneke bakraç 10 adet.”⁷³³

Türk askerleri geçtikleri siperlerde Fransız, İngiliz ve Anzak askerlerine ait yiyecek ve yiyecek malzemeleriyle ilgilenmiş, bulduğu ayakkabıyı veya kıyafeti giymiş, reçel, süt, yağ, et ve benzeri konserve kutularını açıp karınlarını doyurmuştur.⁷³⁴

Liman von Sanders, Seddülbahir'deki ganimetlerin (Bkz. Ek:22) Anafartalar'a göre çok olduğunu belirtmektedir. Askerler ganimetler karşısında çocuk gibi eğlendiklerini belirtmiştir:

“...Yiyecekleri yetersiz olan ve orta karar beslenebilen Türk askerlerinin aldıkları ganimet saymakla bitmez. Yağmayı sık bir nöbetçi kordonu ile önlemeye çalıştım, ama bu beyhude bir gayretti. Yarımada'daki Türk askerlerini, akla gelen her nevi üniformadan derledikleri akıl almaz kıyafetler içinde görmek mümkündü. Çocuk gibiydiler, hatta eğlence olsun diye, İngilizlerin gaz maskelerini takıyorlardı.”⁷³⁵

Alman Binbaşı Carl Mühlman İngilizlerin cephede bol miktarda yiyecek ve cephaneye bıraktıklarını, Türk askerlerin büyük bir sevinçle ganimete koştuklarını anlatmıştır. Türk askerlerinin yalnızca domuz etinden yapılmış yiyeceklere dokunmadıklarını, onları

⁷³³ ATASE: BDH 4434-23-14-1.

⁷³⁴ İsmail Hakkı Sunata, a.g.e., s. 200.

⁷³⁵ Liman von Sanders, 2011, a.g.e., s. 141.

Hıristiyanlara verdiklerini belirtmiştir.⁷³⁶ Zira Anafartalar'da 9. Tümen 144 sandık domuz eti ve konservesi toplamıştı.⁷³⁷

Alman subay Schoen, Türk askerinin ganimetlerden ötürü çok sevindiğini savaş malzemelerinden ziyade yiyeceklerle ilgilendiğini söylemiş ve askerlerin gözlerinin fal taşı gibi açıldığını, konserve, kek, marmelat, peksimet ve çikolata gibi buldukları yiyecekleri topladıklarını belirtmiştir. Ayrıca ganimet yiyeceklerin arasında yağlı domuz etlerinden bir hayli olduğunu fakat Türk askerlerin bunlarla ilgilenmediğini bahsetmiş bunların Alman askerler tarafından alındığını aktarmıştır.⁷³⁸

Yedek Subay İsmail Hakkı Sunata, Anafartalar'da tahliye sonrası Müttefik siperlerine ilk girenlerden biridir. Hatıratında askerlerin yanında subayların da bu yiyecek malzemelerinden topladığından bahsetmiştir. Yiyeceklerin yanı sıra kıyafet, bot ve ayakkabı da alındı.⁷³⁹

Mülazım-ı Sani Sivaslı Hakkı Efendi, hatıratında kalan malzemelerden, elbise, çamaşır, çorap, fotin, çanta, matara, torba gibi eşyaları askerlerin adeta yağma ettiğini belirtmiştir.⁷⁴⁰

⁷³⁶ “Bundan başka değerli bir ganimet, aldatmak için son ana kadar yerli yerinde bırakılmış olan büyük karargâh çadırlarıydı. Topların oluşturduğu ganimet büyük değildi: İngilizler, piyadenin yanında hemen hemen bütün topları gemilere yüklemeyi başarmışlardı. Sadece kullanışsız hale getirilmiş olan 12 top Türklerin eline geçti. Buna karşı, terk edilen siper ve depolarda çok sayıda piyade silahları ele geçti. 20 Aralık'ta 5 Ordu'da büyük bir sevinç yaşandı. Askerler ve subaylar, uzun zamandır hapsedikleri dar siperlerden ve sığınaklardan kurtulmanın ferahlığını tattılar. Düşman ateşi ve engellenmesine maruz kalmadan, arazide özgürce hareket etmenin sevincini yaşadılar.” Carl Mühlman, a.g.e., ss. 159-160.

⁷³⁷ ATASE: BDH 3438-25A-18-1.

⁷³⁸ “Konserveler, kekler, marmelatlar, peksimetler, çikolatalar arazide siperlerde darmadağın bir şekilde durmaktaydı. Ve hele ordugâh ve depolar... Çoğu şey orada ateşe verilmesi sebebiyle yok edilmiş! Buna rağmen savaş ganimeti büyük boyuttaydı. Mükemmel, çoğu kez de eski bir bez parçasına bürünmüş asker bugün ele geçirilen bütün hu savaş malzemeleriyle pek az ilgilendi, bütün lolar, cephanes, çadırlar, telefon telleri ve dikenli teller, kum torbaları, dar hatlı demiryolu malzemeleri ve istihkâm malzemeleri, muhteşem İngiliz ayakkabılar, malzemeler, paltolar, battaniyeler, plastik malzeme ve özellikle de şekerlemeler onların ilgisini çekiyordu.” Walter von Schoen, a.g.e., ss. 209-210.

⁷³⁹ “...Kimi fotinini, kimi elbiselerini çıkarmaya uğraşırken tabur komutanı bağırdı, bunların üzerine tabanca ile ateş ederek derhal yürüyüşe katılmalarını temin etti. Gülmek mi, ağlamak mı gerek bu duruma. Tabur Komutanı Ali Bey'in ayağında da bir İngiliz'in ayağından alınmış fotin var. Ne yapsın bu yokluk içindeki asker? Varlık içinde gömülü İngiliz askerlerini elbette ki soyacak. Düşman bir sürü çukurlar kazmış. Galiba buralara yiyecekleri koyup, yakacakmış fakat vakit bulamamış. Aralarında reçel, süt, yağ, et ve benzeri konserve kutuları mevcut. Bunların pek azını süngü ile delmişler. Çoğu sağlam kalmış. Asker hemen reçel ve el kutularını açıp karınlarını doyurmaya haşladılar. Bana da bir sürü getirdiler. Bir de İngilizlerden ufak paketler halinde et suyu kuruları bulduk. Bunlardan çorbalara alınca pek lezzetli oluyor. Bunu zabıt arkadaşlar öğrettiler. Bunlardan epeyce topladım, İngiliz et konservelerini ısıtınca lezzetli bir yemek oluyor, iyi beslenmeye başladık. Taşıyabileceğim kadar et konservesi, reçel, tereyağı ve süt kutusu aldım. Bu cihetten askerimiz de hakikaten doyuyor. Burada kalsak, bütün kışlık yiyeceğimiz var gibi.” İsmail Hakkı Sunata, a.g.e., ss. 199-202.

⁷⁴⁰ Sivaslı Hakkı, *Mülazım-ı Sani Sivaslı Hakkı'nın Günlüğü - Çanakkale'den Kafkasya'ya*, Haz. Sevilay Özer, Asitan Yayınları, İstanbul 2015, s. 15.

Şakir Tunççapa da hatıralarında Müttefiklerin yiyeceklerinden konserve, her tür reçel gibi yiyeceklerden epey topladığını, subay ve asker olarak on beş gün ziyafet çektiklerini belirtmiştir.⁷⁴¹

47. Alay 1. Tabur Yaveri Teğmen Safiyyüddin Efendi de hatıratında toplanan yiyecek sandıkları dağlar kadar yığın oluşturduğunu, erlerin, reçel konserveleri ve en nefis yemeklerle rahata erdiğini belirtmiştir. Tahliyeden sonra on gün boyunca geceli gündüzlü eşya taşıdıklarından aktarmıştır.⁷⁴²

Yiyecek ürünlerinin yanı sıra lastik, kıyafet, bisiklet gibi araçlar da toplanmıştır. Seddülbahir bölgesinde çarpışan askerlerden Şevki Yazman hatıralarında Seddülbahir'in tahliyesi sonrası İngiliz siperlerine giren askerlerin sevincini ve oluşan bayram havası uzun uzun anlatmıştır.⁷⁴³

Türk askerlerinin terk edilen siperlere girdiklerinde yiyecekleri hemen tüketmeye başlamaları, düzensiz hareket etmeleri 5. Ordu Komutanlığının da dikkatini çekmiştir. Müttefikler tarafından bırakılan konserve kutularını ve tüm gıda maddelerinin muhteviyatından, doktorlar muayene etmeden hiç kimse tarafından tüketilmemesi ve şiddetle askerlere tembih edilmiştir.⁷⁴⁴

Tüm bu uyarılara rağmen Kanlısirt'a Anzak askerlerinin yaptığı konserve kutusundan bombaları açmaya çalışan iki asker parçalanarak şehit oldu.⁷⁴⁵

⁷⁴¹ “Her nevi konserve, her nevi reçel, battaniye, iç çamaşırı, yün kazaklar daha neler topladık. Bataryaya geldik. On beş gün konservelerle zabitan ve askerlere ziyafet çektik. Motosikletlerin kimisinin benzin deposu, kimisinin tekerlekleri, lastikleri, dingilleri hep kırılmış, birinden birine uydurmak mümkün olamıyor. Zaten takım da almamıştık, iki tane velespit [bisiklet] sağlam buldum, onları aldım. Bataryaya geldim. Şimdi bunlarla her yeri rahatça dolaşabiliyorum.” Şakir Tunççapa, “Çanakkale Muharebeleri Hatıralarım’ Çanakkale Hatıraları, c. III, (Haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 118.

⁷⁴² Safiyyüddin Efendi, *Süvari Teğmen Safiyyüddin Efendi'nin Çanakkale ve Kafkas Cephesi Harp Hatıratı* (Yay. Haz. Eren Ergül), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, s. 110.

⁷⁴³ “...Peksimet, konserve, el, marmelât, her çeşit yiyecek ve içeceğin haddi ve hesabı yoktu ve bu bolluk içerisinde düşen bizinkilerin hâli bir bayram, bir panayır manzarası arz ediyordu. Herkes düşmanın kaçmasından Boğaz'ın kurtulmasından ve bolluğa düşmekten ötürü büyük bir sevinç içindeydi. Her tarafta yiyecek, içecek, giyecek depoları hâli üzere bırakılmışlardı. Çanakkale'de bu kadar sıkıntı çekmişlere bundan daha ideal ne olabilirdi. Bunlarla Mehmetler kendilerine çeki düzen veriyor, üstlerini başlarını değiştiriyorlar. Matara, ekme torbası, palaska, hulâsa askeri teçhizat namına ne varsa hepsini yeniliyorlardı. Bunlar herkese yetecek kadar boldu. Öte tarafta birçok baraka veya salaşların altında öldürülmüş koca kadanalar yatıp duruyor, bu katliamdan kendisini kurtarmış birkaç kadana ve katır etrafta başıboş ve fakat keyifli keyifli dolaşıyorlardı. Neferlerim birkaç konserve ve reçel kutusu aldılar, ekserisi ayaklarına birer fotin geçirdiler ve sonra ileriye asıl iskele yerine doğru ilerledik. Burada koca yığınlar halinde un ve konservelerin üzerine petrol dökülmüş ve ateş verilmiş.” M. Şevki Yazman, a.g.e., s. 211.

⁷⁴⁴ ATASE: BDH 4434-23-2-5.

⁷⁴⁵ Emin Çöl, a.g.e., s. 62. MSB Şehit Listesi incelendiğinde bahsedilen erler şunlardır. 47. Alay 2. Tabur 7. Bölük'ten Bartınlı Ahmet oğlu Halil, diğeri 47. Alay 3. Taburdan Mersinli Arap Cafer oğlu Halil.

Ganimet toplanılması sırasında siperlerde ve siper önlerinde birçok Türk ve yabancı ölü asker bedenlerine de rastlanmıştı. Bir Türk ile bir İngiliz göğüs göğüse gelmişler birbirleriyle boğuşurken İngiliz bıçağını Türk'ün sırtına saplamış, Türk askeri de bu sırada hançerini düşmanının bağırsaklarına saplamış vaziyette iki asker bedeninin bir siperin duvarına yaslanmış olarak bulunmuştur.⁷⁴⁶

5. Ordu Karargâhı, Başkumandanlık Vekâleti'ne yazdığı raporda epey bir ganimet elde edildiğini, Arıburnu ve Anafartalar mıntıkasında muhabir ve fotoğrafçıların gönderilip haber yapılmasının yararlı olacağını da belirtmiştir.⁷⁴⁷

Cepheye gazeteci ve fotoğrafçılar gelmiş⁷⁴⁸ ve dönemin gazetelerinde ganimet haberleri genişçe yer almıştır. Cepheye gelen birçok muhabir cephedeki manzarayı okuyucularına tasvir etmeye çalışmıştır. Haberlerde ganimet çeşitleri anlatılmış, İngilizlerin yaşam malzemelerine dair yorumlara yer verilmiştir. Tanin Gazetesi muhabirlerinden Cemil Hakkı'da cepheye gelmiş ganimetler ile ilgili bilgi haber yapmıştır. Cemil Hakkı, Seddülbahir Kalesi'ni de bir topun üzerine “*Allah bizimle beraberdir*” yazdığını aktarmıştır. Yığınlar halinde patates, un, arpa, yulaf çuvalları istifleri bulunduğunu vurgulamıştır. Bırakılan ganimetlerin çokluğunu, “*Adeta bir şehrin yüksek binalı sokaklarında dolaşıyor gibiydik*” sözleriyle özetlemiştir.⁷⁴⁹

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi “*Anafartalar ganaimi mütemadiyen artıyor*” başlığıyla duyurduğu haberinde ganimetler hakkında bilgi vermiş ve ölen Müttefik askerlerinin de gömüldüğünü yazmıştır:

“...Anafartalar'da Osmanlı askerlerinin eline geçen ganimetler son yekûnların üç misline bâliğ olmaktadır. Düşmanın toprağa gömdüğü birçok tüfek, bomba, mühimmat, konserve sandıkları, külliyetli pirinç çuvalları araştırma kollarıyla peyderpey zahire çıkarılmıştır. Varil tenekeler içinde alelacele firarı anında çöken siperler altında daha epeyce eşyaya tesadüf olunuyor. Üzerlerine bir iki kürek toprak atılıp meydana bırakılan birçok düşman naaşı bir taraftan defin olunmaktadır.”

⁷⁴⁶ Klaus Wolf, a.g.e., s. 421.

⁷⁴⁷ ATASE: BDH 540-2109-095-011.

⁷⁴⁸ Cepheye gelen gazetecilerden birisi de Burhan Felek'tir. Ayrıca Fotoğrafçı Kenan da fotoğraflar çekmiştir.

⁷⁴⁹ *Tanin*, 22 Kânûn-i sani 1331 [4 Şubat 1916].

*Lağımlarda yığınlarla kereste kalmıştır. Bir kruvazör, Anafartalar sahilinde uzun müddet tevakkuf ile bu terk edilmiş sahayı sükûnetle gözlemlemiştir.*⁷⁵⁰

İngiliz Reuter Ajansı, 4 Şubat 1916'da yaptığı bir haberde Gelibolu'nun tahliyesi sonrasında Osmanlı Devleti'nin 2 milyon liralık malzeme ele geçirdiğini belirtmiştir. Harbiye Müsteşarı konu hakkında 11 Şubat'ta itiraz ederek, elde edilen malzemenin ancak 500.000 hatta 250.000 Osmanlı Lirası bir kıymette olduğu şeklinde cevap vermiştir.⁷⁵¹

Çanakkale'de elde edilen ganimetlerin cepheden toplanması ve taşınması iki yıl boyunca sürmüştü. İlk planda toplanan savaş malzemeleri bölgedeki belirli noktalarda depolanmıştır. Güney Grubu'ndan toplananlar Melek Hanım Çiftliği'nde, Anafartalar bölgesinden toplananlar Kumköy'deki ambarlara taşınmıştır. Ayrıca Bigalı Deresi ile Kanlıkuyu mevkiilerindeki kolordu cephaneliği ve ambarlara da malzeme konmuştur.⁷⁵² Elde edilen kıyafetler ise 5. Ordu askerleri için kullanılmıştır.⁷⁵³

Toplanan malzemeler, 5. Menzil Müfettişliği tarafından Ilgardere, Akbaş ve Kilye limanlarından taşınmıştır. Bilhassa 9 Ocak günü Ilgardere, Akbaş ve Kilye limanlarında 650 ton erzak ve mühimmat taşınmıştır. 6-9 Ocak tarihleri arasında 1.058 ton erzak ve mühimmat sevkiyatı yapılmıştır.⁷⁵⁴ Tüm malzemeler gemilere yüklenerek İstanbul'a taşınmıştır.⁷⁵⁵

3.3. Tahliye Sonrası Türk Birliklerinin Cepheden Ayrılması

Seddülbahir'in de tahliye edilmesi ile cephedeki birliklerin bir kısmı cephede kalsa da diğerlerinin başka yerlere nakli bir takvim doğrultusunda gündeme geldi.

5. Ordu Komutanı Mareşal Liman von Sanders, 9 Ocak 1916 günü yayımladığı 107 nolu emir ile nakledilecek 11 tümenin cepheden ayrılış tarihleri planladı.⁷⁵⁶ Arıburnu ve Anafartalar'dan Güney Grubu'nda emrine verilen tüm birliklerin teçhizatları ile birlikte asli birliklerine dönmesi de emredildi. Emirde ayrıca cepheden nakiller Saros üzerinden yapılacaktı. Tümenlerin ayrılış tarihleri de şöyle belirlendi:

“9 Ocak'ta 11. Tümen, 11 Ocak'ta 14. Tümen, 12 Ocak'ta 1. Tümen, 13 Ocak'ta 8. Tümen, 14 Ocak'ta 9. Tümen, 15 Ocak'ta 7. Tümen, 16 Ocak'ta 12. Tümen, 17

⁷⁵⁰ *Tasvîr-i Efkâr*, 22 Kânûn-i evvel 1331 [4 Ocak 1916].

⁷⁵¹ ATASE: BDH 540-2109-091-011.

⁷⁵² Barış Borlat, a.g.t., s. 153.

⁷⁵³ Carl Mühlman, a.g.e., s. 164.

⁷⁵⁴ Barış Borlat, a.g.t., s. 62.

⁷⁵⁵ Liman von Sanders, 2011, a.g.e., s. 142.

⁷⁵⁶ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, ss. 462-464.

Ocak'ta 16. Tümen, 18 Ocak'ta 15. Tümen, 19 Ocak'ta 19. Tümen, 20 Ocak'ta 20. Tümen."⁷⁵⁷

Birlikler Yarımada'dan dönüş yolunda Müttefik gemilerin ateşinden korunmak için tedbirler alındı. Saros Körfezi'nde daima gözetlemede bulunuldu, bataryalar vasıtasıyla gemilerin mümkün mertebe uzak tutulması sağlandı. Özellikle Saros Körfezi'nde gemilerin yanaşması söz konusu olursa Türk uçakları hazırlandı.⁷⁵⁸

5. Ordu, 11 Ocak'ta gönderdiği emirde birliklerin geri çekiliş sırasında uyması gereken esaslar belirtildi. Buna göre kolorduların yanında götüreceği fişek miktarı, makineli tüfek adedi, top bataryaları ve atım miktarı, el bombalarının sayısı ve tüm bunların taşınma usulünü belirtildikten sonra nakillerin "*hafif cephane kollarına yükletilerek nakil edileceği*" bildiriliyordu.⁷⁵⁹

3. Kolordu Karargâhı, bulunduğu Mübarek Dere'den Kolordu Komutanı ve Kurmay Başkanı ile birlikte 15 Ocak'ta hareket etti. Birinci kademe 15-16 Ocak'ta Gelibolu'da, 17-18 Ocak'ta Keşan'da 19 Ocak'ta Uzunköprü'de, 20 Ocak'ta Kırklareli'nde olunması planlanıyordu. Ayrıca 3. Kolordu'ya bağlı 7. Tümen ise 15 Ocak sabahı hareket etti.⁷⁶⁰ Seddülbahir Kerevizdere mıntıkasında görev yapan 14. Tümen ise 11 Ocak'ta cepheden ayrıldı.⁷⁶¹

Diğer taraftan cephedeki birliklerin tahliye planı yapılırken muhtemel yeni bir çıkarmaya karşı iki kolordunun Çanakkale'de bırakılması gerekti. Bu birlikler Mirliva Cevat

⁷⁵⁷ ATASE: BDH 3474-H56-1-7a.

⁷⁵⁸ ATASE: BDH 3474-H56-1-29.

⁷⁵⁹ "3. Kolordu Komutanlığına

11 Ocak 1916

3., 15., 14., 17. Kolordulara bundan sonra sıra ile Yarımada'dan çıkacak kıtaat aşağıdaki cephane ve mühimmatı da beraberlerinde bulunduracaklardır. Piyadeler, neferin kendi üzerinde ve taburun muharebe ağırlıklarından götüreceği fişeği makineli tüfekler, tüfeklerin beraberinde cephane takımından göndereceği fişeği sahra bataryaları, top başına 268 atımı, seri cebel bataryaları top başına 331 atımı, adi cebel bataryaları top başına 351 atımı alınacak cephanede daima yeni cephanenin tercih edilmiş ve tapa tanzim anahtarlarının da alınmış bulunması mültezemdır.

El bombasına gelince; Beher piyade bölüğü için altmışaltı humbara (bir kaza vuk'una mahal olmaması için müstahfaz olmasına itina edilmelidir.)

2- Mütebaki cephane atideki mahallere teslim edilecektir. Çanakkale Grubu'ndan Grup Komutanlığının göstereceği 3., 15., 16., Kolordulardan Akbaş cephane deposuna Saros Grubu'ndan 25. Tümen Komutanlığının tayin edeceği mahaller.

3- Beraber götürülen cephane, toparlak, cephane araba ve hayvanlarına ve hafif cephane kollarına yükletilerek nakl oluncaktır. Kolordu cephane kolları ise ancak erzak tahmil edecektir.

4- Çanakkale Grubu'na mensup sahra bataryalarında top başına 250 atım cephane kalacaktır.

Kumandan emriyle Kurmay Başkanı Kâzım" ATASE: BDH 3964-H57-1-21a; BDH 3964-H57-1-22.

⁷⁶⁰ ATASE: BDH 3964-H57-1-22.

⁷⁶¹ Ahmet Diriker, 2016, a.g.e., s. 139.

Paşa komutasındaki Çanakkale Grup Komutanlığı altında yeniden organize edilmişti. 6. ve 14. Kolordudan oluşan grubun kuruluşu ise şu şekilde idi:

“6. Kolordu:

24. Tümen (Kumkale-Yeniköy-Beşige bölgesinde) (2. Alay, 143. Alay, 58. Alay, 24. Topçu Alayı.

26. Tümen (Küçük ve Büyük Anafartalar bölgesinde) (59. Alay, 76. Alay, 78. Alay, 26. Topçu Alayı, Ayrıca iki Süvari Bölüğü, bir İstihkâm Bölüğü ve bir Muharebe Bölüğü.

14. Kolordu:

25. Tümen (Bolayır bölgesinde) (73. Alayı, 75. Alayı, 74. Alayı, 25. Topçu Alayı 2. Taburu)

42. Tümen (Kirte-Seddülbahir bölgesinde) (65. Alayı, 66. Alayı, 123. Alayı, 42. Topçu Alayı.

7. Süvari Alayı, İtfaiye Alayı (Kayaltepe bölgesinde), Bursa, Gelibolu, Çanakkale, Balıkesir Jandarma Taburları; Mürettep Topçu Taburu, 39. Topçu Alayı'nın 1. Taburu, Muhabere Bölüğü.⁷⁶²

Çekilecek birlikler gerekli hazırlıklarını yaptıktan sonra yola çıktılar. Birliklerin büyük bir kısmı Edirne, Çorlu ve Pınarhisar gibi kolayca yeniden ikmal edilebilecekleri eski garnizon merkezlerine gönderildi.⁷⁶³

Birliklerin cepheden ayrılması kolay olmadı. Gerek hava şartları gerekse emir komutada görülen aksaklıklar nakil işlerini zorlaştırıyordu. İlk aksaklık çekiliş başladığında yaşandı. Bazı birlikler yola çıkmış, bazı birlikler ise hazırlanıyordu. 15 Ocak 1916'da Yarımada'da görülen şiddetli yağış birliklerin hareketini iki gün sonraya ertelenmesine neden oldu. Liman von Sanders, 15 Ocak günü saat 05.31'de Yalova köyünden birliklere gönderdiği “*Havanın fena bulunması dolayısıyla yürüyüş cetveli mucibince gerek hareket etmiş ve gerek hareket edecek olan tümenler bir gün yürüyüşlerini tehir*”⁷⁶⁴ etmesini istediği

⁷⁶² ATASE: BDH 3474-H56-1-7a; *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, III. Kitap, s. 464.

⁷⁶³ Edward J. Erickson, *Gelibolu Osmanlı Harekâtı*, (Çev. Orhan Düz), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 274.

⁷⁶⁴ 15 Ocak 1916 Cumartesi

5.31 Yalova civarı

Havanın fena bulunması dolayısıyla yürüyüş cetveli mucibince gerek hareket etmiş ve gerek hareket edecek olan tümenler bir gün yürüyüşlerini tehir edeceklerdir. Yani hareket etmiş bulunan tümenler bugün vasıl

emri sonrası 16 Ocak'ta dinlenen birliklerin hareketi 17 Ocak'a ertelendi. Yürüyüş planında ise bir değişiklik olmadı.

5. Ordu Komutanı Liman von Sanders yürüyüşü iki gün erteledikten sonra, 17 Ocak günü Kurmay Başkanı Albay Kâzım Bey ile birlikte saat 21.30'da Yalova'daki karargâhlarından ayrıldı.⁷⁶⁵ 25 Mart 1915 günü Gelibolu'ya gelen 5. Ordu Karargâhı⁷⁶⁶ 299 gün durduğu Çanakkale Cephesi'nden 18 Ocak 1916 saat 20.00'de Akdeniz vapuruyla Akbaş'tan ayrıldı.⁷⁶⁷

Cephede görev yapan subayların hatıralarında cepheden ayrılışları geniş bir şekilde yer almaktadır. Zığındere'deki muharebelerde görev yapan Teğmen Hasan Remzi Fertan hatıralarında, 7 Ocak günü öğleden sonra mevzilerinden ayrıldığı belirterek duygularını şu sözlerle özetlemektedir: “...Altı aydan beri yaslandığımız bu topraklarda, sinesine binlerce Türk yavrusunu yatırdığımız bu yerden muhterem şehitlerimize birer Fatiha yolladıktan ve bir hayli de gözyaşları döktükten sonra Kayaltepe'ye hareket ettik.”⁷⁶⁸

Çanakkale'den birliklerin naklini ele alanlardan biri de Yedek Subay İsmail Hakkı Sunata'dır. Sunata, hatıralarında cepheden dönüş gününü heyecanla beklediklerini “...Hareket etmek üzere hazırlanmamız tebliğ edildi. Gideceğimiz yer mahrem galiba. Bizi de bir merak aldı. 12 Ocak günü, gideceğimiz yerin ucu görüldü. Edirne imiş. Ve mufassal emir verildi” ifadeleri ile aktarmaktadır.⁷⁶⁹ Tümenin diğer 34. ve 36. Alay ile birlikte üç

---

oldukları yerlerde yarın 16 Ocak 1916 istirahatte geçirerek 17 Ocak 1916'da yine yürüyüşlerine devam edeceklerdir. Hareket etmemiş tümenler hareket etmeyip 17 Ocak 1916'de yine yürüyüş cetveli mucibince harekete devam olunacaktır. Liman von Sanders.” ATASE: BDH 3474-H56-1-26.

⁷⁶⁵ Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt, III. Kitap, s. 465.

⁷⁶⁶ ATASE: BDH 3416-75-1; BDH 3416-75-1-1.

⁷⁶⁷ ATASE: BDH 3474-H56-1-29.

⁷⁶⁸ Hasan Remzi Fertan, a.g.e., s. 56.

⁷⁶⁹ “...Ve mufassal emir verildi: Tümençe hareket edilecek, konak yerleri sayılmış, sabahlan hareket saatleri bildirilmiş, büyük ağırlıkların ve mutfak takımlarının daha evvel gidip askere akşam yemeği hazırlaması ve buna benzer tafsilat.

13 Ocak günü alay Komutanı bütün alayı teftiş ve muayene etti, yol hazırlığı bakımından. Aksiliğe bakın, 15 Ocak günü hava kapandı, yağmur başladı. Ama biz hazırlıkları tamamlamaya çalışıyoruz.

16 Ocak sabahı çadırlar yıkıldı. Mutfak takımları, çadırlar ve iase malzemesi hemen hareket etti. Arkadan, başta 34. Alay olmak üzere 35. ve 36. Alaylar, taburlar sırasıyla ve tümenin topçu alayı da dahil hareket ettik. Bir tümen askerin, toplu olarak yola çıkması ve düzenlenmesi epeyce vakit alıyor. Yol, çünkü yağmurdan, çamur halinde. Zaten muntazam bir şose değil, bu yüzden ağır gidiliyor. Herhalde uzun bir mesafe alamadık. Konak yerini evvelden haber vermemişlerdi. Yolda, büyük öğle molasından sonraki harekette, topçu ve süvari yaverlerine kadar hepimizi çağırdılar. Bir sürü yaver, yani her alaydan dört, topçu ve süvari yaverleriyle on beş kişiyi buluyoruz. Önden hareket ettik. Bu suretle öteki alaylardaki yaverlerin bazıları ile tanıştık.

Yalova denen bir köy varmış. Onun kuzeyindeki tarlalarda konak yerlerini gösterdiler. Biz de taburların konaklayacakları yerleri tespit ettik. Mutfak takımları askerden Önce geldiğinden, onlara yerlerini gösterdik. Aşçılar, hemen ocaklarını kurup yemek hazırlamaya başladılar. Bir müddet sonra tümenin ucu görüldü. Hakikaten her piyade, süvari ve topçu alayları kolayca yerlerini buldular. Bir iki saat sonra da

alayın cepheden birlikte ayrıldığını belirterek, 12. Tümen, 16 Ocak'ta Yalova köyünde, 17 Ocak'ta Bayırköy'de, 18 Ocak'ta Gelibolu'da, 19 Ocak'ta Bolayır'da, 20 Ocak'ta Kuru Dağı'nı aşarak 22 Ocak'ta Keşan'a ulaştılar.⁷⁷⁰

16. Kolordu Komutanı Alman Albay Hans Kannengiesser, emrindeki 11. ve 12. Tümenlerin Edirne'de görevlendirildiğini, Kolordu'nun 13 Ocak'ta Çanakkale Cephesi'nden yürüyüşle Keşan ve Uzunköprü üzerinden Edirne'ye hareket ettiğini belirtmektedir.⁷⁷¹

15 Ocak günü cepheden ayrılan 61. Alay Komutanı Albay Baha Bey, askerine *“Seddülbahir'den muzaffer olarak ayrılıyoruz. Bu muzafferiyetten dolayı ordumuz altın harflerle tarihe yazılacaktır. Bundan dolayı aziz şehitlerimizin ruhlarını taziz ve sizleri tebrik ederim”* şeklinde bir konuşma yaptıktan sonra yola çıktılar.⁷⁷²

Arıburnu muharebelerinde görev yapan 47. Alay 1. Tabur Yaveri Teğmen Safiyyüddin Efendi de 18 Ocak günü cepheden ayrıldığını, askerlerin Karayörük Deresi'ndeki zeytinlikte bulunan şehitlik önünde dualar okuduktan sonra ayrıldıklarını şöyle anlatıyor:

*“Sabah saat 10.00'da Karayörük Deresi'nde alay içtima etti. Şühedanın ruhlarına Fatihalar ithaf edildi ve abide civarında hatm-i şerif okunarak son gözyaşlarımızı muhterem şehitlerimizin kabirleri üzerine dökerek yine başta 1. Tabur olmak üzere hareket edildi.”*⁷⁷³

Çanakkale Cephesi'nden ayrılan birlikler Edirne önlerinde veya İstanbul'da çadırılı ordugâh kurarak başka cepheye gitmeyi beklediler. Bu sırada birlikler eksik mevcutlarını tamamlamışlar, yeniden askeri talim ve terbiye ile meşgul olmuşlardı.

---

yemek hazırlandı. Zaten bu müddet de çadırların kurulması ile geçti ve ilk konağımızda rahatça bir gece geçirdik” İsmail Hakkı Sunata, a.g.e., ss. 206-208.

⁷⁷⁰ İsmail Hakkı Sunata, a.g.e., ss. 207-209.

⁷⁷¹ Hans Kannengiesser, a.g.e., 2009, s. 265.

⁷⁷² *“61. Alay, gazanız mübarek olsun! Asırlardan beri ecdadımızın kanı ile yoğrulan ve bize emanet edilen şu aziz vatan topraklarımız bugün düşmanın kirli ayakları altından kurtulmuş bulunuyor. Ordumuzun cesaret, şecaat ve kahramanlığı karşısında sebat edemeyen korkak düşman, maddi ve manevi bütün varlığını terk ederek bozguna uğramış ve selameti kaçmakta bulmuştur. Seddülbahir'den muzaffer olarak ayrılıyoruz. Bu muzafferiyetten dolayı ordumuz altın harflerle tarihe yazılacaktır. Bundan dolayı aziz şehitlerimizin ruhlarını taziz ve sizleri tebrik ederim.”* İbrahim Arıkan, a.g.e., s. 70.

⁷⁷³ Safiyyüddin Efendi, a.g.e., s. 111.

3.4. Tahliyenin Basına Yansımaları

Çanakkale Muharebeleri sırasında basın, 7 Ağustos 1914'te yayınlanan Sansür Talimatnamesine⁷⁷⁴ rağmen diğer cephelere göre daha etkin bir rol üstlenmiş, cepheden muhabirleri vasıtasıyla haberler neşretmeye devam etmişti. Aynı durum Müttefik basını için de geçerli olmuştur.

Cepheden muharebelerin başlangıcından itibaren yoğun bir haber akışı olmuştu. Bu haberler genel itibari ile savaşın gerçeklerinden uzak, halkın moralini yüksek tutan bir mahiyette olacaktır. Özellikle muharebelerin sakinliğe girdiği bir dönemde cepheden sulh haberleri ve muhtemel tahliye ile ilgili yoğun haber akışı oldu. Bu haber akışının en yoğun dönemi tahliye sürecinde yaşanmıştır.

Türk basını tahliye haberlerinde, “*Müttefiklerin denize döküldüğü*” şeklinde coşku dolu ifadelerle tahliyeyi haber vermiştir. Zafer vurgusu tüm gazetelerde yer almaktadır. Çoğu gazetede “*Resmi Tebliğ*” başlığıyla yetkililerin açıklamaları aktarılmıştır. Bazı gazetelerde ise karikatür ve resimlerle tahliye tasvir edilmiştir. Türk basınında Müttefiklerin kayıpsız tahliye edilmesine değinilmemiş, yalnız çok sisten faydalanarak kaçtıkları belirtilmiştir. Ayrıca neden zayıf verdirilmediği gibi sorgulayıcı ifadelere yer verilmemiştir.

Yabancı basında yer yer abartılara rastlansa da tahliyenin büyük bir başarı olduğunu, tahliye sırasında bir askerin yaralandığı başkaca zayıfın olmadığı üzerinde durulmuştur. Yetkililerin yaptığı açıklamalara yer verilmiştir. Zaman zaman bazı gazetelerde eleştiriler de yer almıştır.

3.4.1. Türk Basınına Yansımaları

Türk gazetelerde tahliye haberleri genişçe yer almıştır. 21 Aralık gününden itibaren gazetelerin manşetlerinde, “*fırar, denize döktük ve zafer*” içerikli ifadeler yoğunlukla kullanılmıştır.

Seddülbahir'in de tahliye edilmesi ile haberlerin içeriği de halkın milli duygularını artıracak bir şekle dönüşmüştür. Haberlerde bazen harita, asker, gemi resimleri bazen de karikatür ve illüstrasyonlara yer verilmiştir. Tüm bu haberlerde halkın sevinci de detayları

⁷⁷⁴ Talimatnameye göre Osmanlı ordu ve donanması ile ilgili haberler; ülkenin iç ve dış politikası, ülkenin malî ve ticarî durumu ve buna benzer pek çok konu sansür uygulanacak konulardır. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. III, Kısım I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 64.

ile birlikte verilmiştir. Şehirlerde yapılan kutlamalar, yaşanan coşku ve zaferin ardından çeşitli kurumlardan gelen tebrik telgraflarına da yer verilmiştir

Tasvîr-i Efkâr, 21 Aralık 1915'te, “*İngilizler Anafartalar'da ve Arıburnu'nda Denize Döküldüler*” başlığıyla geniş bir açıklama yaparak zafer müjdesini halka duyurmuştur:

“...Nihayet bütün ümmet-i İslâmiye ve millet-i Osmaniyenin Cenâb-ı Hak'tan niyaz ve tezarru eylediği büyük ve metin galebe idrak edildi. Sekiz aydan beri makam-ı mu'alla-yı hilâfetin kapılarına musallat olan düşman-ı anûd, kahraman ve fedakâr askerlerimizin tazyikâtma mukavemet edemeyerek dün Anafartalar ve Arıburnu mevki'lerinden denize döküldü. Vesâ'itçe pek çok noksanları bulunmasına rağmen aylardan beri cidapmendâne bir gayret ve şecâ'at ile düşman kuvvetlerini bir adım bile ilerletmeyen şeci' ve gazanfer Türk ve Müslüman askerlerinin yollar açılıp da her nevi' vesâit ile teşhiz ve takviye edilince Gelibolu Yarımadası'nın mübarek topraklarını düşmanın havdinden tathire muvaffak olacağına bütün milletin itimâd-ı tammi, iman-ı kâmilî vardır. Cenâb-ı Hakk'a şükürler olsun ki bu intizârımız çok sürmedi ve kahraman ordumuz bu zafer-i mübareği me'-mûlümüziün fevkinde sür'atle ihraz eyledi.”⁷⁷⁵

İkdam, 21 Aralık'ta, “*Çanakkale'den Zafer Sesleri*” başlıklı başyazıda bir uçağın düşürüldüğünü, pilot ve rasıdının da esir edildiğinden bahsetmektedir. Anafartalar'da ve Arıburnu'nda hiçbir asker kalmadığını geniş bir haber ile okuyucuya duyurmuştur:

“...Çanakkale'den ne şanlı, ne sevinçli, ne ulvî zafer sesleri geldi. Dünkü tebliği resmiyi zabtı kabil olmayacak bir meserretle okuduk. Oh! İşte nihayet denize dökülüyorlar. Anafartalar'da ve Arıburnu'nda artık hiç bir düşman neferi kalmamış, bu muntikalarda kıtaatımız kâmilen sahile kadar ilerlemiş ve düşmandan birçok ganâim, cephane, çadır, top elde edilmiş.”⁷⁷⁶

Ayrıca muhabirin bildirdiğine göre sisten dolayı asker esir edilemediği vurgulanmıştır:

“...Anafartalar'da Arıburnu'nda düşmanı tamamen kaçırdık. Askerimiz Arıburnu'nda deniz kıyısında ahidleri üzerine abdestlerini aldılar. Elde edilen

⁷⁷⁵ Mithat Atabay, *Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nde Çanakkale Savaşları*, E Yayınları, İstanbul 2014, ss. 297-298.

⁷⁷⁶ Murat Çulcu, *İkdâm Gazetesi'nde Çanakkale Cephesi 3 Kasım 1914-3 Şubat 1916 Haber-Yorum-Bildiri-Röportaj-Gözlem ve Anılar*, 2. Cilt, Denizler Kitabevi, İstanbul 2014, ss. 822-825.

ganâimi sıhhiye başına nöbetçiler dikildi. Beş adım ilerisi görülemeyecek derecede kesif sislerin uzun müddet devamından dolayı düşmandan birçok esir alınamamış ve düşman ancak bu sayede yakasını kurtarabilmiştir.”⁷⁷⁷

İkdam, 21 Aralık'ta, “Çanakkale Kahramanlarını Tebrik” başlığıyla bir Hukuk Fakültesi talebesi tarafından 5. Ordu Komutanlığına gönderdiği telgrafına yer vermiştir:

“Mükemmelen mücehhez düşmanların akurâne muhâcemâtına karşı göğüslerini siper yapıp makarr-ı hilâfetin çelik kapısını sekiz ay müdafaa ederek nihayet bugün Arıburnu ve Anafartalar'dan düşmanları tarda muvaffakiyetle tarih-i âlemin harb-i umûmîye ait kısmına şanlı ve harikulade vakayi'i câmî bir fasıl ilâve eden kahraman Osmanlı zâbitân ve asâkirinin gazalarını tebrik, şüheydâ-yı muhteremeye fatihalar ithaf eyler ve Seddülbahir'deki düşman hakkında dahi aynı akıbeti temennî eyleriz.”⁷⁷⁸

Tanin, 21 Aralık'ta ilk sayfasını tahliyeyle genişçe ayırarak, “Düşmanları Denize Döktük!” başlığıyla çıkmıştır. Haberde, İstanbul'da halkın yaşadığı mutluluk aktarılmaktadır. Büyük müjdenin İstanbul'da ağızdan ağıza, kulaktan kulağa şimşek gibi bir hızla yayıldığını belirtmiştir. Ayrıca sisten istifade ederek kaçtıklarını şöyle belirtmiştir: “...Artık kaçmaktan başka çare kalmadığını anlamış önceki gece ve sabahleyin İstanbul'u da örten sisten istifa ederek çekilmeye başlamış.” Anafartalar'da ve Arıburnu'nda artık hiçbir düşman askeri bırakılmadığını Müttefiklerden birçok ganimet, cephane, çadır ve top elde edildiğini ve bir deniz uçağının Türk ateşi ile düşürülerek pilotun esir alındığı bildirilmiştir.⁷⁷⁹

Tanin, 21 Aralık'ta diğer haberinde “Resmî Tebliğ” başlığıyla, Arıburnu'ndaki topçu atışını engellemek için 19 Aralık günü öğleden sonra karadan ve denizden topçu ateş desteğiyle Seddülbahir'de başarısız bir taarruz yapıldığı haberi verilmiştir. Sayfanın bir başka sütununda ise, “Zafer Günü” başlığıyla tahliyeyi duyurmuştur.⁷⁸⁰

İkdam, 22 Aralık'ta sayfalarında zafer vurgusuyla haber yer almıştır. (Bkz. Ek:23) Tahliyeyi, “Anafartalar'da ve Arıburnu'ndaki Büyük Zafer Münasebetiyle” şeklinde duyurmuştur. Haber metninin altında Gelibolu Yarımadası haritası, bayrak ile birlikte,

⁷⁷⁷ Murat Çulcu, a.g.e., s. 825.

⁷⁷⁸ Murat Çulcu, a.g.e., s. 827.

⁷⁷⁹ *Tanin*, 8 Kânûn-i evvel 1331 [21 Aralık 1915].

⁷⁸⁰ *Tanin*, 8 Kânûn-i evvel 1331 21 [Aralık 1915].

Enver Paşa, Liman von Sanders Paşa, Esat Paşa ve Vehip Paşa'nın resimlerine yer verilmiştir, “*Düşmanlarımız kâmilten Anafarta ve Arıburnu'ndan çekilip gitmişler ve beraberce götürmeye vakit bulamadıkları eşyalarını bize bir muzafferiyet yadigârı olmak üzere bırakmışlardır.*”⁷⁸¹

Tanin, 22 Aralık'taki nüshasında da tahliye ve yaşanan coşkuyu aktarmaya devam etmiştir. Bu nüshada ise zaferin İstanbul halkında yansımaları üzerinde durulmuştur; İstanbul sokakları bayraklarla süslenmiştir. Çanakkale'nin müdafaasının önemini vurgulamıştır:

“*Şüphesiz ki içinde bulunduğumuz harpte bizim için en hayati öneme sahip cephe Çanakkale ve Gelibolu cephesidir. Koca bir devletin ve bu devletle beraber birçok milletlerin varlığı Çanakkale'nin düşmemesiyle alâkalıdır.*”⁷⁸²

Tasvîr-i Efkâr, 22 Aralık'taki haberinde Türk askerlerin denize kadar ilerlediklerini ve sahilde abdest aldıklarından bahsetmiştir. Haberinde hamasi ifadelerden sonra şunları aktarmıştır:

“*...Düşmanlarımızın ihtimal ki (Anafartalar) ve (Arıburnu) cephesini az zararlar terk ve tahliye etmeyi de bir muvaffakiyet addedecekler bu ric'ati kendi ihtiyarlarıyla yaptıklarını iddia edeceklerdir. Fakat İngiliz ve Fransızlar muvaffakiyetsizliklerini ne gibi te'villerle setre çalışırlarsa çalışsınlar şurası muhakkaktır ki bütün toplarına ve bombalarına bütün esliha-i faikalarına rağmen Müslüman neferine mağlup olmuşlar ve nihayet münhezimen ve makhûren Çanakkale Cephesi'ni bir daha gelmemek üzere bırakıp gidiyorlar.*”⁷⁸³

Tanin, 25 Aralık'taki nüshasında, “*Çanakkale Muzafferiyetinden Sonra*” başlığı altında tahliyeyi değerlendirmeye devam etmiştir.⁷⁸⁴

İkdam ise 26 Aralık'ta, “*Çanakkale'de İngilizlerin Suret-i Firarı*” başlığıyla gazete muhabirinin tahliye edilen bölgede dolaşıp, izlenimlerini aktardığı haberini sütunlarına taşımıştır: Muhabir, “*Düşmanın firarı o kadar seri ve telaşlı olmuş ki subaylarının yemek sofrasında çatal, kaşıkları tabak içinde yemeğe batırılmış bir halde görülüyor. Ganâim*

⁷⁸¹ *İkdam*, 9 Kânûn-i evvel 1331 [22 Aralık 1915].

⁷⁸² *Tanin*, 9 Kânûn-i evvel 1331 [22 Aralık 1915].

⁷⁸³ Mithat Atabay, 2014, a.g.e., ss. 299-300.

⁷⁸⁴ *Tanin*, 12 Kânûn-i evvel 1331 [25 Aralık 1915].

henüz sayılamamıştır” diyerek gezdiği yerlerde birçok hayvan ölüsüne rastladığını ve çok kötü koktuğunu aktarmıştır.⁷⁸⁵

Tasvîr-i Efkâr, tahliyeden on gün sonra çarpıcı bir başlıkla tahliyei değerlendirmektedir, “9 Ayda 3 Kilometre Mesafeyi Alamadılar!” Haberde Churchill ve Kitchener’ın “İstanbul’dan iki üç mil mesafedeyiz” sözlerine atıfta bulunarak düşman askerlerinin ilerleme kaydedemediğini ifade etmiştir.⁷⁸⁶

Seddülbahir’in tahliyesi ilgili haberler ise 10 Ocak 1916 tarihinden itibaren gazetelerde yerini almaya başlamıştır. *İkdam*, 10 Ocak’ta, “Bütün Gelibolu Şibh-i Ceziresi Düşmandan Tathir Edildi” başlığıyla Seddülbahir’in tahliye edildiğini okuyucuya duyurmuştur. Haberin yanında, “Gelibolu’nun umumi haritasıyla düşmanın son defa tard olunduğu Seddülbahir” alt yazısı ile Seddülbahir bölgesinin haritası yer almaktadır. Haritanın üstünde, “Harb-i Umûmi’nin en cehennemi sahnesi olan Gelibolu’da emsalsiz müdafaaıyla kıymet-i askeriyesini cihana tasdik ettiren ordumuzun savlet-i dîlirânasına ait bir timsal” yazısı olan temsili bir hücum sahnesi resmine yer verilmiştir. Haberde düşmanın Arıburnu ve Anafartalar’dan sonra Seddülbahir’den de kovulduğu belirtmiştir. İngiliz ve Fransızların emellerinin boşa çıktığını aktararak şu sözlerle okuyucusuna aktarmıştır:

“Çanakkale evvelce İngiliz ve Fransızların en ziyade muvaffakiyet istihsal edebileceklerini ümit ettikleri bir sahne-i harb idi. Çanakkale teşebbüsüne atıldıkları vakit düşmanlarımız bu sahne-i harpte, Harb-i Umumi için yeni ve kati sahneler açabileceklerini ümit etmişlerdi. Osmanlı Ordusu’nun dünkü zafer-i katiyesi ise bu sahnede kati bir safha açmak ümitlerini tamamıyla akim bıraktığı gibi evvelce İngiliz ve Fransızlar tarafından ümit edilen şeklin büsbütün hilafında bir vaziyet vücuda getirmiştir.”⁷⁸⁷

İkdam, 13 Ocak’ta, “Çanakkale Meşher-i Ganâiminde” başlığıyla gazete muhabiri torpido ve kruvazörlerin bombardıman yaptığını ve düşman uçağının da düştüğüne şahit olduğunu belirttikten sonra harp sahasından izlenimlerini şöyle aktarmıştır:

“Bugün düşmanın merkez cephesinden itibaren ta Tekke Burnu’na kadar imtidat eden sahayı dolaştım. Tekke Burnu civarında iki mevkide yüzü mütecaviz hasta çadırında 2.000 karyola, binlerce battaniye, subaylara mahsus 10 adet portatif

⁷⁸⁵ *İkdam*, 13 Kânûn-i evvel 1331 [26 Aralık 1915].

⁷⁸⁶ *Tasvîr-i Efkâr*, 18 Kânûn-i evvel 1331 [31 Aralık 1915].

⁷⁸⁷ *İkdam*, 28 Kânûn-i evvel 1331 [10 Ocak 1916].

baraka, mükemmel karyolalar, eczaneler, ecza dolapları, dezenfekte âlâtı, etiüvler bulunmuştur. Subay barakalarındaki yatakların kuş tüyünden olduğu kayda şayandır."⁷⁸⁸

Tasvîr-i Efkâr, 10 Ocak'ta, "*Düşmanlarımız Seddülbahir'den de Def' ve Tard Olundu*" başlığıyla okuyucularına Seddülbahir'in tahliyesini haber vermiştir. Haberin yanından düşman asker ve gemilerinin olduğu iki karikatüre de yer vererek tahliye haberini şöyle aktarmaktadır:

"İngilizlerin Anafartalar ve Arıburnu'ndan ricat ve firarlarından beri daima, vuku'na muntazır bulunduğumuzu söylediğimiz ve dünkü resmimizin altındaki yazılarımızda da bir an evvel idrakine mazhariyeti eltaf-ı sübhaniyeden niyaz eylediğimiz netice, nihayet husule geldi: Kahraman kıtaatımız düşmanı Gelibolu Yarımadası'nda işgal etmekte olduğu son mevzi'inden, Seddülbahir muntkasından da tard ettiler."⁷⁸⁹

Gazete aynı zamanda bir harita yayınlarak haritanın altına şu not düşülmüştür, "*Düşmanların Çanakkale'de tutundukları son saha olup askerlerimizin taarruzu karşısında bu defa terk ve tahliye ettikleri Seddülbahir muntkasının kuş bakışı haritası.*"⁷⁹⁰

Tercüman-ı Hakikat, 10 Ocak'ta, "*Muazzam Bir Zafer*" başlığıyla haberini duyurmuştur. Çanakkale Zaferinin halkın içinde oluşturduğu mutluluğu ve halkın sevincini ve sevinç gözyaşlarını boğulduklarını şöyle aktarmıştır:

"...Dün ve bugün İstanbul'un bütün İslam ve Türk aileleri sürur ve şadimaniye müstağrik ve şükran ve niyazla meşgul idiler. Muazzam muzaffariyetin ilk haberleri elektrik cereyanı sürati ile bütün mahalleleri, bütün evleri dolaştı. Ve her tarafta ve herkesin kalbinde aynı ferahlamayı doğurdu. Büyük küçük, kadın erkek, hep Allah'ın huzuruna niyaz ellerini uzatarak vazife-i şükranı ifa etmekle beraber sevinç gözyaşları da döktüler!"⁷⁹¹

Aynı gazete bir gün sonra Karargâh-ı Umumi'den bildirilen resmi tebliğe yer vermiştir. Düşman zırhlılarının 9-10 Ocak gecesi Seddülbahir muntkasını bombardıman ettiğini aktarmıştır:

⁷⁸⁸ *İkdam*, 31 Kânûn-i evvel 1331 [13 Ocak 1916].

⁷⁸⁹ *Tasvîr-i Efkâr*, 28 Kânûn-i evvel 1331 [10 Ocak 1916].

⁷⁹⁰ *Tasvîr-i Efkâr*, 28 Kânûn-i evvel 1331 [10 Ocak 1916].

⁷⁹¹ *Tercüman-ı Hakikat*, 28 Kânûn-i evvel 1331 [10 Ocak 1916].

“...21 Aralık'ta bir kaç torpido muhribiyle bir kruvazör fasıllı olarak *Seddülbahir*'i bombardıman etmiş ve boğaz bataryalarımızın mukabelesiyle çekilmeye mecbur olmuştur.”⁷⁹²

Tasvîr-i Efkâr, 10 Ocak'ta *Seddülbahir*'den de tahliye edildiğini haber vermiştir. Karargâh-ı Umumiden gelen resmi tebliğe yer vererek, “...Orada vazife-i mukaddeslerini ifa yolunda şehit olanları tebcil ve kalan gazilere takdir eyleriz” ifadeleri ile şehit ve gazileri anmıştır.⁷⁹³

Tasvîr-i Efkâr, 11 Ocak günü (Bkz. Ek:23), “*Mahalline Masruf Bir Karikatür*” başlıklı karikatürde Türk askeri İstanbul üzerinden, kuvvetli bir şekilde üfleyerek Gelibolu Yarımadası'ndaki düşman askerlerinin püskürtüldüğünü anlatıyordu. Karikatürün altında şu yazılıdır, “*Müslüman neferin azim ve himmeti sayesinde iki büyük düşmanın Çanakkale'den ne suretle püskürtüldüklerinin bir temsîl-i mizahisi*”⁷⁹⁴

Tasvîr-i Efkâr, 13 Ocak'ta, “*Zaferin Teyidi ve Tezkiri İçin Çıkarılmış Bir Pul*” başlığıyla habere yer vermiştir. Haberde kullanılan resim süslü bir çerçeve içinde kükremiş bir aslan ile arkasında bir güneş ve altta Gelibolu Yarımadası haritasından oluşmaktadır. Harita altında ise, “*Hatıra-i zafer: 11 Nisan- 26 Kânûn-i evvel 1331 [24 Nisan-8 Ocak 1916]*” ibaresi yazılı bir pul konmuştur. Ayrıca haberde Ayandan Reşit Akif Paşa'nın bir teklifi de yer almaktadır. Reşit Akif Paşa teklifinde resimdeki pulun her zafer günü bastırılıp kullanılmasını talep etmiştir. Pul üzerinde kükremiş bir aslan resminin olduğunu, arkadaki güneşin devr-i cedidi ifade ettiği, aslanın alt tarafında ise küçük bir Çanakkale haritası yerleştirildiği aktarıldığı belirterek şayet postanenin bu resmi, kabul ederse yeniden tashih yapılabileceğini belirtmiştir.⁷⁹⁵

Donanma Mecmuası, 20 Ocak günü sayısında tahliye haberini bu sefer kapaktan duyurmuştur. Kapakta askerlerin ve atlı subayların yürüdüğü resme yer verilmiştir. Resmin altında ise, “*Çanakkale Nasıl Kurtuldu?*” yazmaktadır.⁷⁹⁶

Serveti Fünûn da, 20 Ocak'ta asker ve atlı subayların bulunduğu bir resme yer veriyor. Resmin altında ise, “*Çanakkale nasıl kurtarıldı*” diye yazılmıştır.⁷⁹⁷

⁷⁹² *Tercüman-ı Hakikat*, 29 Kânûn-i evvel 1331 [11 Ocak 1916].

⁷⁹³ Mithat Atabay, 2014, a.g.e., ss. 304-305.

⁷⁹⁴ *Tasvîr-i Efkâr*, 29 Kânûn-i evvel 1331 [11 Ocak 1916].

⁷⁹⁵ *Tasvîr-i Efkâr*, 31 Kânûn-i evvel 1331 [13 Ocak 1916].

⁷⁹⁶ *Donanma Mecmuası*, s. 1. 7 Kânûn-i sani 1331 [20 Ocak 1916].

⁷⁹⁷ *Servet-i Fünûn*, 7 Kânûn-i sani 1331 [20 Ocak 1916].

Tercüman-ı Hakikat, 21 Ocak Ocak'ta Çanakkale Muharebeleri'nde çekilen film görüntülerinin gösterileceği duyurulmuştur. Şehzadebaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu'nda, 23 Ocak Pazar günü gündüz hanımlara, gece de erkeklere seans yapılacağı belirtilmiştir. Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin Çanakkale'de aldırıldığı video kayıtlarında, Enver Paşa, Talat Paşa ve Limon von Sanders Paşa'nın, Çanakkale'den düşmanın kovulmasını ve cesur askerlerimizin hücumlarının yer aldığını duyurulmuştur.⁷⁹⁸

Gazetelerde o günün anısına çeşitli karikatürler de yayınlanmıştır. Karikatürlerde askerlerin Yarımada'dan nasıl kovuldukları tasvir edilmiştir.

Servet-i Fünûn, 3 Şubat'ta bir karikatür yayınlamıştı. Denize doğru bakan bir Alman ve bir Osmanlı askerinin resmini çizerek altında, "Osmanlı askeriyle Alman askerleri, Gelibolu'dan kaçan İngiliz'e diyorlar ki: Hey bana bak! Kaçıyorsun ama Balkanlarda yine görüşürüz!" yazılıdır.⁷⁹⁹

Çanakkale Zaferi, Alman basınında da olumlu karşılanmıştı. İkdam, 21 Aralık tarihli haberinde Çanakkale Zaferi hakkında, "Fremdenblatt, Neue Freie Presse. Wiener Tageblatt, Lokal Anzeiger, Tages Zeitung, Berliner Tageblatt, Fussischer Zeitung" gazetelerinin Osmanlı Ordusunu övücü cümleler kurduğunu ve Çanakkale Zaferini aktardığını belirtmiştir.⁸⁰⁰ *Tanin*, 13 Ocak'ta Berlin kaynaklı, "Çanakkale'de İngiliz-Fransız Zayıyatı 300.000 Kişi" başlığıyla Müttefiklerin zayıyatını abartarak duyurduğu haberinde, Fransızların 100.000, İngilizlerin ise 200.000 olmak üzere toplam 300.000 kayıp verildiği belirtmiştir.⁸⁰¹

Alman gazetesi, Norddeutsche Allgemeine Zeitung, (Bkz. Ek:23) 22 Ocak'ta Enver Paşa'nın mesajına yer vermiştir. Enver Paşa, mesajında Amiral Souchon'a, Alman donanmasına, askerlere ve basına teşekkür etmiş, İstanbul'un dokuz ayda işgalciler tarafından alınmadığını, askerlerin gece gündüz cesaretle savaştığını vurgulamıştır.⁸⁰²

3.4.2. Yabancı Basına Yansımaları

Gelibolu Yarımadası'nın tahliyesi yabancı basında geniş yankı bulmuştur. Yabancı basında çıkan haberlere dönemin Türk gazetelerinde de sık sık yer verilmişti. *Tasvîr-i Efkâr*,

⁷⁹⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, 8 Kânûn-ı sani 1331 [21 Ocak 1916].

⁷⁹⁹ *Servet-i Fünûn*, 21 Kânûn-ı sani 1331 [3 Şubat 1916].

⁸⁰⁰ Murat Çulcu, a.g.e., s. 827.

⁸⁰¹ *Tanin*, 31 Kânûn-ı evvel 1331 [13 Ocak 1916].

⁸⁰² PA AA: R 13337.

Servet-i Fünûn, *Tercüman-ı Hakikat*, *Sabah*, *Tanin*, *İkdam* gibi gazeteler yabancı gazetelerden aldıkları haberleri okuyuculara aktarmıştır.

İngiliz, Fransız, Rus basınında tahliye haberleri genişçe yer bulmuştur. Haberlerde başarılı bir geri çekilmenin yanı sıra, çekilmenin getireceği sonuçlardan ötürü ciddi eleştiriler ve tartışmalar da yer almıştır.

Osmanlı Devleti'nin müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki haberlerde Çanakkale'de kazanılan zaferin sevinci yer almıştır. Bu ülkelerde yaşanan coşkular yorumlanarak verilmiştir. *Servet-i Fünûn*, “*Gelibolu Muzafferiyeti, Tesirât ve Takdirât*” başlıklı haberinde Alman gazetelerinde yer alan haberler özetlenmiştir, “...*Berliner Tagblatt, Türklerin Gelibolu muzafferiyet-i ahiresi üzerine İngiltere'nin nüfûz ve itibarı bütün cihan nazarında azim rahneye düçar olduğunu söylüyor.*” Diğer bir Alman gazetesi *Vossische Zeitung*'un tahliye ilgili haberde, Çanakkale Zaferinin İslam âleminde geniş bir etki yaptığını, iki büyük devletin uğradıkları yenilginin büyük bir hezimet olduğunu aktarmaktadır. Alman gazetesi olan *Deutsche Zeitung*'dan alınan haberde Gelibolu Yarımadası'ndaki savaşın yeni bir vaziyet aldığını ve kahraman Türk ordusunun genel bir taarruza başladığını, Müttefik Devletlerinin durumunun buhranlı olacağını aktarmıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu basınından *Fremdenblatt* gazetesinden aktarılan haberde Çanakkale'de İtilâf Devletlerinin hesabının görüldüğü, Türklerin parlak bir zafer elde ettiğini vurgulanmıştır. Ayrıca Osmanlı askerlerinin on ay süren savaşta düşmana kahramanca hücum ettiklerini belirtmiştir.⁸⁰³

Tanin, 15 Nisan'da Berlin'den aktardığı haberinde “*Çanakkale'de İtilafçıların Zayıfatı*” başlığıyla General Monro'nun raporunun *London* gazetesinde yer aldığını duyurmuştur. Gazete bu rapordan Kasım'da kar fırtınası yaşandığını, 200 kişinin soğuktan öldüğü ve 10.000 askerinin de hastalandığı ve cepheden nakline mecbur olduğunu aktarmıştır. Diğer alıntı yaptığı İngiliz gazetesi ise *Daily Telegraph*'tır. Nakledilen haberinde, “*Gelibolu heyet-i seferiyyesi pek fena idare edilmiştir. Muharebat son derece kesb-i şiddet eylediği bir zamanda kumanda tertibatı ilan-ı iflas eylemiştir*” diyerek yenilginin sebebi olarak savaşın iyi yönetilememesi olduğu vurgulanmıştır.⁸⁰⁴

⁸⁰³ Hayri Öztürk, “*Servet-i Fünûn'da Çanakkale Zaferi*”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, 2002, ss. 79-80.

⁸⁰⁴ *Tanin*, 2 Nisan 1332 [15 Nisan 1916].

İstanbul’da yayın yapan misyoner teşkilatı Amerikan Board’ın sahipliğini yaptığı *The Orient* gazetesi de 29 Aralık 1915 tarihli haberinde Arıburnu ve Anafartalar bölgesinden İngiliz ve Fransızların çekildiğini belirtmiş ve İngiltere’ye bu savaşın pahalıya mâlolduğunu binlerce insana, milyonlarca paraya ve sekiz aylık bir çabayla bozguna uğradığını yazmıştır.⁸⁰⁵

Çanakkale Muharebeleri’nde Rus basınına inceleyen, Mehmet Ali Bingöl’ün çalışması ise Müttefikler tarafında olan Rus Çarlığı’nda basının tahliye yaklaşımını ortaya koyması bakımından önemlidir. Bingöl’ün çalışmasından aktaracağımız gazete haberleri ise *Ruskoe Slovo*’ya aittir. Gazete 10-18 Ocak 1916 tarihleri arasındaki sayfalarında çeşitli tahliye haberlerine yer vermiştir. Haberlerin ilkinde, Gelibolu Yarımadası’nın tamamıyla tahliye edildiğini ve General Monro’nun, Gelibolu Yarımadası’ndaki tahliyenin başarıyla bittiğini belirttiğini aktarmıştır. Haberin devamında askeri malzemeler ve obüs toplarından 12’sini imha edildiğini diğerlerinin hepsinin götürüldüğünü belirtmektedir. Fransız kaynaklı, “*Müttefiklerin Gelibolu’dan Çekilmesi*” başlıklı bir haberde de çekilme işi çok düzenli oldu ve hiç kayıp yaşanmadığını, Türklerin çekilme esnasında saldırmak istediğini fakat İngiliz ve Fransız topçuları tarafından engellendiğini aktarmaktadır. Gazete haberde ilginç bir ayrıntıya da yer vermiştir, “*Çekilme sırasında Türkler asil bir hareket yaparak hasta ve yaralıların gemilere binme sırasında ateşi kestiler.*” *Ruskoe Slovo*, 21 Ocak günü çekilen İngiliz ve Fransız gemilerinin Boğaz girişindeki Türk mevzilerine ateş ettiğini belirtmektedir. Uçakların her gün Gelibolu Yarımadası üzerinde keşif ve bombardıman yaptıklarını da aktarmıştır.⁸⁰⁶

İsveç basınında Osmanlı Devleti lehine yazılar yayınlanmış, kazandıkları zaferden dolayı Osmanlı Devleti’ne tebrik beyanları yer almıştır.⁸⁰⁷

İngiliz gazetelerinde de tahliye haberleri genişçe yer almıştır. *The Richmond Palladium*, 20 Aralık 1915 günü manşetten büyük puntolarla, “*Müttefikler Gelibolu Bölgesinden Ordularını Çekti*” başlığı ile tahliye haberini vermiştir. Haberde Gelibolu Yarımadası’ndaki Müttefik birliklerinin çekildiğinin resmi olarak açıklandığını,

⁸⁰⁵ Orhan Veli Çetindağ ve Cenk Demir “The Orient Gazetesi’ne Göre Çanakkale Savaşlarından Haberler”, *100. Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi*, (21-24 Mayıs 2015) Çanakkale 2015, 242-243.

⁸⁰⁶ Mehmet Ali Bingöl, *Rus Kaynaklarına Göre Çanakkale Savaşı*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 220-221

⁸⁰⁷ BOA, HR.SYS. 2323/36; HR.SYS. 2323/36-0.

Seddülbahir’de askerlerin savaşmaya devam ettiğini belirtmiştir. Çekilen birliklerinin bir kısmını Balkanlara diğer bir kısmını da Mısır’a gönderildiği haberini yazmıştır.⁸⁰⁸

İngiliz *Daily Telegraph*, 21 Aralık tarihli haberinde İngiliz kuvvetlerinin Suvla Körfezi’nden çekildiklerini belirtmiştir. Haberinde Müttefiklerin 19 Şubat ile 20 Aralık arası yaptığı saldırılar ve önemli olayları tarihleriyle vererek bir savaş kronolojisi hazırlamıştır. Hamilton’un görevden alınması, Monro’nun atanması Lord Kitchener’in gelmesi ve tahliye gibi olayların tarihleri de verilmiştir.⁸⁰⁹

Times, 21 Aralık tarihli haberinde tahliyeye geniş yer vermiştir. Çanakkale seferinin başarısızlıklarını sorgulayıcı ifadelerle yer veren gazete İngiliz İmparatorluğu için tarihi bir facia olduğunu belirtmiştir. Ağır eleştirilerin de yer aldığı haberde şu ifadelerle ölen askerlerini unutmayacaklarını vurgulamaktadır, “*Kahraman arkadaşlarının cesetleri Gelibolu kayalıkları arasında kayıp olsa bile cesaret ve şecaatleri hiçbir zaman hatırımızdan silinmeyecektir*”⁸¹⁰

Seddülbahir’in de tahliye edilmesiyle birlikte İngiliz gazeteleri sert eleştirilere yer vermiştir. *Daily Telegraph*, Anafartalar’dan sonra Seddülbahir’de sürekli kalacağı sırada İngilizlerin Seddülbahir’i de boşalttıklarını belirtmiştir. Dönemin Batı basınında tahliye sonrası haberler nakletmiştir. Bu gazetelerden biri de *Daily Mail*’dir. Nakledilen haber ise bahsi geçen gazetenin tahliyeyi eleştirmesini, “*Feci Bir Hamakatin Tarihçesi*” başlığıyla nakletmiştir.⁸¹¹

Cheraw Chronicle, 13 Ocak’ta, “*Başbakan: Gelibolu’dan Çekilme Benzersiz Başarı*” başlığıyla duyurmuştur. İngiltere Başbakanı Asquith’in, tahliyenin hiçbir asker kaybı olmadan gerçekleştiğini ve başarılı olduğunu ön plana çıkarmıştır.⁸¹²

Gelibolu Yarımadası’nın tahliyesi ise Fransız kamuoyunda büyük bir askeri başarı gibi gösterilmiştir. Fransız *Le Temps*, çekilmenin yararlı olacağı ve başarılı olduğu yorumunu yapmıştır.⁸¹³

⁸⁰⁸ *The Richmond Palladium*, 20 Aralık 1915.

⁸⁰⁹ *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, ss. 247-248.

⁸¹⁰ *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, ss. 249-252.

⁸¹¹ Mücahit Özçelik, “İtilaf Devletlerinin Çanakkale’yi Tahliyesinin Türk Basınına Yansımaları”, *ÇOMÜ Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 13, Bahar 2015, Sayı: 18, s. 456.

⁸¹² *Cheraw Chronicle*, 13 Ocak 1916.

⁸¹³ Yahya Akyüz, “Çanakkale Savaşları ve Fransız Kamuoyu”, *Çanakkale Savaşları, Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu*, Çanakkale-Türkiye, (14-17 Mart 1990) s. 123.

Avustralya basınından *The Argus*, tahliye hareketini detaylıca aktarmış ve savaşın kaybedilmesi üzerine durmuştur. Ayrıca Avustralyalı askerlerin kahramanlıklarını övgüyle aktarmıştır. *The Sydney Morning Herald*, 14 Ocak'ta haberinde savaşta yapılan hatalara değinmiş, yenilginin sebepleri üzerine durmuştur.⁸¹⁴

Queensland Times, 10 Mart 1916 aradan uzun bir zaman geçmesine rağmen tahliyeyi “*Gelibolu Tahliyesi*” başlığı altında çok miktarda personel ve savaş materyali göz önüne alınırca, kayda değer bir kayıp olmaksızın yapılmasından dolayı başarılı bir harekât olarak değerlendirmiştir.⁸¹⁵

Yeni Zelanda basını da tahliye yer vermiştir. *New Zealand Herald*, 22 Aralık'taki haberinde (Bkz. Ek:24) Arıburnu ve Anafartalar'daki kuvvetlerin, Türkler farkında olmadan, ustalıkla çekildiğini belirtmiştir. Gazete ayrıca Gelibolu Yarımadası haritası koymuş, Gelibolu'da savaşın Seddülbahir'de devam ettiğini bildirmiştir.⁸¹⁶ 28 Aralık günü yapılan haberde, “*Gelibolu Mucizesi*” başlığıyla yapılan haberde Çanakkale Boğazı'nın tahliye edilmesi, askeri bir mucizeden başka bir şey olmadığını belirtmiştir.⁸¹⁷ 7 Ocak'ta Hamilton'un raporuna değinmiş ve Lord Kitchener'in tahliye edildiğini belirten açıklaması yayınlanmıştır.⁸¹⁸ 12 Ocak'ta İngiltere Başbakanı Asquit'in açıklamalarıyla birlikte bir de Tekke Koyu'nun fotoğrafına yer vermiştir.⁸¹⁹ Aynı gazetenin 11 Ocak 1916 günü haberinde, “*Gelibolu'nun Tahliyesi*” başlığıyla duyurmuş tahliye genişçe yer vermiştir. Lord Kitchener tarafından yapılan bir teftişin ardından Gelibolu'nun tahliye edildiğini belirtmiştir.⁸²⁰

Amerikan basınında tahliye haberleri genişçe yer almıştır. *The New York Times*, 20 Aralık'ta, “*Müttefikler Arıburnu'nu Bombaladı*” başlığıyla Türk mevzileri karadan ve denizden bombardımana tutulduğuna duyurmuştur.⁸²¹ Aynı gazete 21 Aralık'ta manşetten Suvla Körfezi ve Anzak bölgelerindeki İngiliz birlikleri geri çekildiğini, ancak Yarımada'nın ucunda Seddülbahir'de kuvvetler kalacağını haber yapmıştır. Gazete, (Bkz. Ek:24) 6 büyük

⁸¹⁴ Esra Sarıkoyuncu Değerli; Ali Sarıkoyuncu, “Avustralya Basınında Çanakkale Muharebeleri” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Çanakkale Özel Sayısı*, (73), 115. s. 9.

⁸¹⁵ *Queensland Times*, 10 Mart 1916.

⁸¹⁶ *New Zealand Herald*, 22 Aralık 1915.

⁸¹⁷ *New Zealand Herald*, 28 Aralık 1915.

⁸¹⁸ *New Zealand Herald*, 7 Ocak 1916.

⁸¹⁹ *New Zealand Herald*, 12 Ocak 1916.

⁸²⁰ *New Zealand Herald*, 11 Ocak 1916.

⁸²¹ *The New York Times*, 20 Aralık 1915.

geminin ve 100.000 askerin kaybedildiğini belirterek Müttefiklerden ölen asker miktarını vermiştir.⁸²²

Burlington Weekly Free Press, 23 Aralık'ta tahliyeyi, "Berlin Gelibolu'nun Tahliye Edilmesinden Memnun" başlığıyla duyurmuştur. Gazete Alman basınından alıntı yaparak Almanya'nın bakışını aktarmış, Türklerin cesaretini ve dayanaklığını övmüş ve Osmanlı tarihinin en iyi askeri geleneklerinin yeniden canlandığını bildirmiştir.⁸²³

The New York Times, 26 Aralık'ta Çanakkale Savaşları'na geniş yer ayırmıştır. Gelibolu Yarımadası'nın haritasını verdiği haberde, "Gelibolu Savaşı, Şimdi Bitti Fakat Bize Savaşın En Maliyetli ve En Hatalı Şekilde Yapıldığını Kanıtladı" şeklindeki başlıkla tahliyeyi ciddi bir şekilde eleştirmiştir.⁸²⁴

The New York Times, 7 Ocak 1916 günü, "12.000 Britanyalı Tek Savaşta Zayi Oldu" başlığıyla Çanakkale'deki zayıatları dikkat çekerek eleştiride bulunmuştur. Çanakkale'deki başarısızlığının nedenleri olarak generallerin deneyimsizliği ve su ve mühimmat azlığı olduğunu öne sürmüştür. General Ian Hamilton'un Çanakkale Savaşı'na dair anlattıklarına yer vermiştir. Ayrıca Hamilton'un nafile destek istediğini de vurgulanmıştır.⁸²⁵

Evening Star, 10 Ocak'ta, "Türkler Diyor ki Müttefiklerin Gelibolu'daki Kayıpları Çok Ağır" başlığıyla ilk sayfadan tahliyeye genişçe yer vermiştir. Haberde İstanbul'daki izlenimlere değinmiş ve Türklerin çok sevinçli olduğunu, halkın gösteriler yaptığını ve okulların da tatil edildiğini aktarmıştır.⁸²⁶

El Paso Herald, (Bkz. Ek:24) 10 Ocak'ta, ilk sayfasından "İngilizler Türk Saldırısında 3.000 Kişi Kaybetti" büyük bir başlıkla zayıatı ön plana çıkartmıştır.⁸²⁷ *El Paso Herald*, 11 Ocak'ta, "Müttefiklerin Gelibolu'dan Çekilmesini Gemilerin Batışı İzledi" başlığıyla duyurduğu haberinde geri çekilmeden ve bu çekilmede Müttefiklerin bir nakliye gemisinin battığını iddia etmiştir.⁸²⁸

The Pensacola Journal, 10 Ocak'ta, "İngilizler Gelibolu Yarımadası'nın Tahliyesinde Bir Kişi Yaralandı" başlığıyla bir kaç ayrı sütunda geri çekilmeyi anlatmıştır.

⁸²² *The New York Times*, 21 Aralık 1915.

⁸²³ *Burlington Weekly Free Press*, 23 Aralık 1915.

⁸²⁴ *The New York Times*, 26 Aralık 1915.

⁸²⁵ *The New York Times*, 7 Ocak 1916.

⁸²⁶ *Evening Star*, 10 Ocak 1916.

⁸²⁷ *El Paso Herald*, 10 Ocak 1916.

⁸²⁸ *El Paso Herald*, 11 Ocak 1916.

Haberlerde Müttefiklerin bu savaşta büyük acılar ve kayıplarla karşı karşıya kaldığını, binlerce askerin öldüğünü ve birçok geminin de battığı aktarılmıştır. Ayrıca Associated Press Haber Ajansı, Mareşal Liman von Sanders Paşa ile yaptığı son röportaja yer vermiş ve Liman Paşa'nın Müttefik birliklerinin Yarımada'da kalmasının zor olduğunu söylediğini belirtmiştir.⁸²⁹

Grand Forks Daily Herald, 10 Ocak'ta, "Müttefiklerin Çanakkale Harekâtı İptali, Büyük Savaş Harekâtı Bitti" ve "Büyük Kayıplarla Ordu Mağlup Oldu" başlıklarıyla tahliyeye genişçe yer vermiştir. Benzer haberler yer alsa da Müttefiklerinin tamamen Gelibolu Yarımadası'ndan çekildikten sonra Türklerin kutlama ve gösteriler yaptığını ve okulların tatil edildiğinden bahsederek tahliyenin Türk kamuoyundaki yansımaları verilmiştir.⁸³⁰

The Washington Herald, 10 Ocak'ta, "Müttefikler Çanakkale'den Ayrıldı, Tüm Birlikler Çekildi" ve "Gelibolu Yarımadası Tamamen Boşaltıldı" başlıklı haberi ilk sayfadan duyurmuştur. Haberde şiddetli bir savaşın sonucunda İngilizlerin Seddülbahir'i tamamen boşalttığını, çekilmeden önce de tüm savaş malzemesinin imha edildiğini belirtmiştir. Ayrıca General Monro, bu zor görevin başarılmasında General Birdwood ve Korgeneral Davies'in büyük katkısı olduğu vurgulanmıştır.⁸³¹

The Washington Herald, 13 Ocak'ta, haberinde ise, "Gelibolu'da İngiliz Çekilişi Katliam Oldu" şeklinde abartılı bir başlıkla duyurduğu haberinde Çanakkale Boğazı'nda, İngiliz kruvazör gemisinin Seddülbahir'i, Tekke Burnu ve Hisarlık Burnu'nu bombaladığı belirtmiştir. Ayrıca Türk basınından bir alıntı yaparak onuncu akşamı Seddülbahir'i enkaz, ganimet ve bir dizi ceset vardı, ancak Müttefiklerin tek bir askeri kalmadığını aktarmıştır. Kerevizdere sektöründe, birçok mayın bulunduğunu belirtmiştir.⁸³²

Clearwater Republican, 13 Ocak'ta, "Müttefikler Çanakkale'den Vazgeçtiler" üst başlığıyla ve "Yarımada Artık Temiz" alt başlığıyla tahliyeye geniş yer vermiştir. Gelibolu Yarımadası'nın tamamen tahliyesinin başarıyla yapıldığının resmi olarak ilan edildiğini, binlerce insanın öldürülmesinden sonra büyük hareketin çöküşü olduğunu, İngilizlerin şiddetli bir savaş sonucu büyük kayıpla Seddülbahir'i tamamen boşalttığını yazmıştır. Bu

⁸²⁹ *The Pensacola Journal*, 10 Ocak 1916.

⁸³⁰ *Grand Forks Daily Herald*, 10 Ocak 1916.

⁸³¹ *The Washington Herald*, 10 Ocak 1916.

⁸³² *The Washington Herald*, 13 Ocak 1916.

savaşta birkaç Müttefik savaş gemisinin ve küçük savaş teknesinin battığı veya hasar gördüğünü belirterek diğer basına göre tahliye eleştirmiştir.⁸³³

The Topeka State Journal, 13 Ocak'ta, "Muntazam Geri Çekilme" başlığıyla duyurmuştur. Haberde İngilizlerin kaçıışının hayret verici olduğunu, geri çekilme kararını General Monro'nun aldığını ve Lord Kitchener'in cepheye giderek bu kararı onayladığını belirterek, tahliye farklı bir şekilde yaklaşmış, çekilmeden kesinlikle Türklerin haberinin olduğunu fakat taarruzdan korktuklarını belirtmiştir.⁸³⁴

The New York Times, 20 Ocak günü "Gelibolu Kaybı Kabul Edildi" başlığıyla farklı bir noktaya temas etmiştir. Türk raporlarına dayandırdığı haberinde İngilizlerin Gelibolu'da muhtemelen 2,5 milyon dolarlık mühimmat bıraktığını belirtmiştir.⁸³⁵

Amerikan basınında karikatürlerle de tahliye anlatılmıştır. *St. Louis Republic*, 21 Aralık'ta üzerinde *Dardanelles* yazan büyük bir kara parçasının düşmüş olduğu, kaldırmaya çalışan bir kişi tasvir edilmiştir. *Nashville Tennessee*, 22 Aralık'ta yer alan karikatürde Arıburnu ve Anafartalar'dan kovulan, şapkasında İngiltere yazan yaralanmış bir Aslan çizilmiştir. *New York Sun*, 22 Aralık'ta "Kim Hasta Dedi" başlığıyla iyileşip savaşı kazanan bir Türk askeri tasvir edilmiştir.⁸³⁶

Ukrayna'da Свобода (Özgürlük) gazetesi de 25 Aralık tarihli haberinde Türklerin canla başla savunduklarını İngiliz ve Fransızların ağır kayıplar verdirdiklerini ve Türklerin bol ganimet aldıklarından bahsetmiştir. Bir başka Ukrayna gazetesi Буковина ise 15 Ocak 1916 günü haberinde Türk ordusu İngiliz ve Fransızları Gelibolu'daki son mevziisi olan Seddülbahir'den attıklarını Avrupa kıtasının düşmandan kurtulduğuna yer vermiştir.⁸³⁷

3.5. Tahliyenin Zafer Olarak Algılanması ve Zafer Kutlanması

Çanakkale'nin tahliyesi başta İstanbul olmak üzere Anadolu'da büyük bir sevinç kaynağı olmuştu. İstanbul sokaklarında yapılan gösteri yürüyüşleri ve düzenlenen fener

⁸³³ *Clearwater Republican*, 13 Ocak 1916.

⁸³⁴ *The Topeka State Journal*, 13 Ocak 1916.

⁸³⁵ *The New York Times*, 20 Ocak 1916.

⁸³⁶ Mehmet Arslan, "Amerikan Basınında Çanakkale Muharebeleri Karikatürleri" *17. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*, (30 Ekim - 1 Kasım 2019) (Ed. Ahmet Vecdi Can - Onur Türkölmez) Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 2019, ss. 406-407.

⁸³⁷ Anatoli Momryk, "Birileri İçin Kahraman Öbürleri İçin Düşman: 1915-1916 Tarihlerinde Ukrayna Topraklarında Yayınlanan Rus, Ukrayna, Polonya Dilli Medyalarda Çanakkale Savaşı ve Gazilerinin Batı Ukrayna Muharebelerine Katılımı", *100. Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi, Çanakkale-Türkiye* (21-24 Mayıs 2015) 2015, s. 62.

alayları günün gazetelerinin sütunlarını kapladı. Gazetelerin ilk sayfaları Çanakkale’de elde edilen zaferi müjdeleyen haberler ile doluydu. Halkı harekete geçiren ise gazetelerin haberleri olacaktır. Gazeteler, zafer, zaferin sesleri, firar eden ya da denize dökülen düşman gibi başlıklarla çıkmıştır.

Bazı gazetelerde karikatürlerle, kahramanlık sözleri ve şiirlerle zafer coşkusu aktarılıyordu. Kastamonu basınından *Köroğlu*, 13 Ocak günü Hulki Âmil’in “Seddülbahir Muzafferiyeti Münasebetiyle” adlı şiir yer almıştır. Bir diğer şiir Bir başka şiir Tahir Karauğuz’un “Seddülbahir Kahramanlarına” ithaf ettiği “Türk Askeri” adlı şiiridir.⁸³⁸

İstanbul’da ve tüm yurttaki okullar tatil edildi, halkı zafer haberlerini okur okumaz sokaklara çıkarak askerlere sevgi gösterisinde bulundular.

Tahliye haberi en çok Meclis-i Mebusan’da konuşuldu. Bununla birlikte Anadolu’da vilayetlerden başta Harbiye Nezareti ve Padişah olmak üzere birçok devlet kurumuna tebrik telgrafları gönderildi.

Zaferin bir diğer yansıması ise Padişah Mehmet Reşat, Çanakkale Zaferi dolayısıyla Ihlamur Köşkü’nde bir askeri merasim düzenledi. Enver Paşa ve bakanların da katıldığı merasimde, Çanakkale Savaşları’nda kahramanlık gösteren alayların sancaklarına altın imtiyaz savaş madalyaları takıldı.⁸³⁹

Tahliye nedeniyle Seddülbahir’de savaşan Türk askerleri tarafından Seddülbahir Kalesi’nin yanında da bir anıt yapıldı. Etrafı tel örgüleri ile çevrili, 2,80 metre büyüklüğündeki anıtın önünde top mermileri diziliydi. Anıtın üzerinde şunlar yazılıdır: “İngiliz ve Fransızların Seddülbahir’den Firarları 27 Kânûn-i evvel 1331 [9 Ocak 1916]”⁸⁴⁰

3.5.1. Askeri Birliklerin Sevinci

Müttefiklerin tahliye haberi bilhassa cephede çarpışan askeri birliklerde büyük bir sevinç meydana getirdi. Güney Grubu Komutanlığı Seddülbahir’in tahliyesi sonrası emrindeki birliklere ve 14. Tümen ile bağlı bulunan alaylara tebrikname gönderdi.⁸⁴¹

⁸³⁸ Mehmet Serhat Yılmaz, “Kastamonu Basınında Köroğlu Gazetesi Örneğinde Kastamonu’da Çanakkale Zaferi Kutlamaları (1916)”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Mayıs 2009, Cilt:17, s. 681.

⁸³⁹ Fahrettin Altay, “Fahrettin Altay’ın Çanakkale Hatıraları” *Çanakkale Hatıraları*, c. 2, (Yay. Haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 2002, s. 41.

⁸⁴⁰ Mithat Atabay, *Gelibolu Yarımadası’nda Yazılan Tarih Yıkılan Anıtlar*, Paradigma Akademi, İstanbul 2017, ss. 88-89.

⁸⁴¹ Ahmet Diriker, 2016, a.g.e., s. 138.

Çanakkale’de muharebelerde görev yapan bir subay mutluluğunu şöyle aktarıyordu: “Çanakkale tarafından düşmanın çekildiği haber veriliyor... Yine üstümüz yağıyor, altımız çamur... Fakat şimdi asker gülüyor... Vatan gülüyor.”⁸⁴²

Cephede Yedek Subay olarak 2. Tümen 1. Alay’da görev yapan Abidin Ege, hatıralarında Arıburnu ve Anafartalar’ın tahliye haberi aldıkları anda askerlerin davullar, türküler ve marşlarla nasıl sevinç yaşadığını şöyle aktarmaktadır:

*“Anafartalar ve Arıburnu’nda düşman denize dökülmüş. Gece saat 8’de yıldırım süratiyle bir haber geldi: Çanakkale’de düşman denize dökülmüş. Meselenin doğru olduğunu Milli Ajans bize [düşmanın] uzaklaştırıldığını kesin olarak bildiriyordu. Artık ordugâhta tabur bu müjdeli haber askere duyuruldu. Askerler "Padişahım Çok Yaşa!" ve "Yaşasın!" nidalarıyla ufuklara haykırıyorlardı. Evet, şimdi bütün bu saha büyük bir şevk ve gönül ferahlığı içinde, herkes sevinçli, bir tarafta davul havaları, diğer tarafta flütler, borular, türküler, marşlar. Herkes sevinçten ne yapacağım bilmiyor.”*⁸⁴³

Yedek Subay Abidin Ege, İngiliz askeri, kahraman Türk süngüleriyle parçalanıp ezildiğinden bahsederek şehitlere rahmet dilemiştir: “Aman Yarabbi, büyük galibiyet! Bu azim galibiyetin Cenab-ı Hak’tan devamını temenni eyler ve şehit kardeşlerimize rahmetler dilerim.”⁸⁴⁴

Abidin Ege, Seddülbahir bölgesinin tahliye edilmesini de 11 Ocak 1916 günü Halep’te iken öğrenmiş, “Çanakkale İngiliz ve Fransızlara bir mezardan başka bir şey olmamıştır” sözleriyle duygularına paylaşmıştı.⁸⁴⁵

Çanakkale Muharebeleri’nde çarpışan 30. Alay’ın cephedeki görevi bitmiş, İstanbul yolundaydı. Alay, Tekirdağ yakınlarında konuşlu iken Arıburnu’ndan tahliye haberi geldi ve asker büyük bir sevinç yaşadı. Gelen haber tüm taburlara bildirildi. 30. Alayda görevli İhtiyat Zabiti Münim Mustafa hatıralarında 20 Aralık günü 10. Tümen Kurmay Başkanı Rüştü Bey’in Anafartalar’da düşmanın tamamıyla çekilmiş olduğunu bildirdiğinde çok sevinmiş olduğunu yazmış, geride bıraktıkları kahramanlara üzüntüsünü ise şöyle aktarmıştır:

⁸⁴² H. Cemal, *Çanakkale’de Ulu Cenk*, (Haz. Hayati Tezel), Tercüman Yayınları, İstanbul 1982, s. 79.

⁸⁴³ Abidin Ege, *Çanakkale, Irak ve İran Cephelerinden Türkiye Harp Günlükleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 219.

⁸⁴⁴ Abidin Ege, a.g.e., s. 219.

⁸⁴⁵ Abidin Ege, a.g.e., s. 232.

“...Orada ne canlar bırakmıştık, ne kahramanları gömmüştük. Hemen alay komutanına vaziyeti sevinçle anlattım. Taburlara tâmimi emretti.”⁸⁴⁶

Rum asıllı İhtiyat Zabiti Sokrat (İncesu) Efendi, Müttefiklerin tahliye haberini Uzunköprü’de almış ve bu gidişi göremediğine üzülererek: “*Düşmanın ezilmiş ve perişan Çanakkale'den kaçışını seyredemeyen fırkamız Ah! Şu İngilizlerin şerefsizce Çanakkale'yi terk edişlerini biz de gözlerimizle görsek ne olurdu?*” sözleriyle hayıflanmıştı.⁸⁴⁷

3.5.2. Şehirlerde Coşku

Zaferin en büyük coşkusu pek tabii ki İstanbul’da yaşanmıştı. Cephenin yakınlığı, yaşananların etkisinin ve haberlerinin nerede ise günü gününe İstanbul’a ulaşması, halkı cephe ile daha çok ilgili kılmıştı. Zaferi en hararetle aktaracak gazete ise *Tasvîr-i Efkâr* oldu. Gazete 10 Ocak 1916’da “*Zaferin İlanı*” başlığıyla şehrin sancaklarda donatıldığını şehirde bir bayram havası yaşandığını vurgulamıştı. İstanbul’un birçok binası aydınlatılmış, cami ve mescitlerin minarelerinin şerefeleri kandillerle donatılmıştı.⁸⁴⁸

Askeri birlikler İstanbul’a geldiğinde halk sokağa dökülmüş, çiçek ve alkışlarla askerlere sevgi gösterilerinde bulunmuştur. Çanakkale’de çarpışan kahramanlardan olan İhtiyat Zabiti Sokrat Efendi, hatıralarında bu tabloyu, “*Halk sokağa dökülmüş şanlı 5. Piyade Alayımızı çiçek ve alkış yağmuruna tutuyor. Hepimizin gözü yaşlı, kalbi sevinç dolu. Halk çılgınca: Sağolun Gazilerimiz! diyerek alkışlıyorlar*” diyerek anlatmıştır.⁸⁴⁹

Kadıköy’de belediye önünde toplanan halk vatan uğrunda kanlarını döken askerlere dualar ederken hepsi “*Yaşasın Büyük Ordumuz*” alkışlarıyla büyük tezahüratlar yapmışlardı.⁸⁵⁰

⁸⁴⁶ Münim Mustafa, a.g.e., s. 137.

⁸⁴⁷ Sokrat İncesu, *Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Arıburnu Hatıralarım*, Esen Matbaası, Çanakkale 1964, s. 50.

⁸⁴⁸ *Tasvîr-i Efkâr*, 28 Kânûn-i evvel 1331 [10 Ocak 1916].

⁸⁴⁹ İfadenin devamında; “*Çanakkale kahramanları, Çanakkale gazileri geçiyor diyerek etrafımızı kuşatıyor, bizi hıçkırık ve sevinç yaşlarına boğuyorlar. İşte bu askerler ki Çanakkale’de iki düvel-i muazzama denilen orduları mağlup ve perişan etmiştir. Milletimiz ne kadar mağrur olsa azdır. Harp şarkıları ile ilerliyoruz. Çemberlitaş’ta bulunan kiraathanelerdeki halk dışarıya fırlamış, genç ihtiyar hepsi askerlerimize sarılarak öpüyor ve bizi tebrik ediyorlar. Halkın bu çılgınca tezahüratına selamla mukabele ediyor ve ilerliyoruz*” şeklinde tören anlatılmıştır. Sokrat İncesu, a.g.e., s. 51.

⁸⁵⁰ ATASE: BDH 1547-6-2-10.

Dâhiliye Nezareti de yayınladığı 9 Ocak 1916 yazıda başta İstanbul olmak üzere yurt genelinde tüm okullarda tatil ilan edildiği bildirmiştir.⁸⁵¹ Bu tatil haberi ertesi günün gazetelerinde yer almıştır.⁸⁵² Böylece öğrenciler de coşkulu törenlere katılmıştır.

İstanbul'da Mekteb-i Sultaniye talebeleri önde, Köprülü Fazıl Paşa, Mahmut Şevket Paşa, Aksaray Sultan Selim Numune mektepleriyle ve izciler de marşlar söyleyerek Harbiye Nezareti önüne kadar yürümüşlerdir. Öğrenciler oradan Maarif Nezareti'ne, daha sonra İstanbul Valiliği önüne gelmiştir. İstanbul Valisi İsmail Canbulat öğrencilere coşkulu bir konuşma yapmıştır. Darü'l-eytam (Yetimler Yurdu) talebeleri, önlerinde bando ve mızıkalar eşliğinde ve ellerinde temsili tüfekler olduğu halde muntazam yürüyüşle Meclis-i Mebusan'a gitmişler ve milletvekillerini tebrik etmişlerdir. Burada milli marşlar şiirler okumuşlar. İstanbul Milletvekili ve Donanma Cemiyeti Reisi Şefik Bey, öğrencileri karşılamış ve onlarla ilgilenmiştir.⁸⁵³

Kastamonu ve ona bağlı Sinop, Küre, Safranbolu, Cide, Gerze gibi ilçe ve kasabalarda da zafer coşkusu yaşanmıştır. Kastamonu halkı, İttihat ve Terakki Kastamonu Kulübü önünde toplanmış, sevinç gösterilerinde bulunulmuştur. Mekteb-i Sultani öğrencilerinden Celâl, Mehmet Emin'in (Yurdakul) bir şiirini, Kenan isminde bir diğer öğrenci "Cenge Giderken" adlı şiiri okumuştur. Törene Kastamonu Valisi Atıf Bey de katılmış ve halka yönelik bir konuşma yapmıştır. Safranbolu'da coşku farklı yaşanmış, "İstiklâl Bayramı" "Zafer ve İstiklâl Şenlikleri" şeklinde nitelendirilmiş, sokaklar süslenmiş kalabalık bir grupla davul, zurna zafer şarkılarıyla kutlanmıştır.⁸⁵⁴

Zaferin coşkusuna dönemin sivil toplum kuruluşları da katılmışlardır. Müdafa-i Milliye Cemiyeti, Donanma Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile esnaf ve tüccar cemiyetleri de toplanarak binlerce kişi müzik eşliğinde Nuruosmaniye- Çemberlitaş- Divanyolu istikametinde Harbiye Nezareti önüne gelerek konuşmaları dinlemiştir. Ulemadan İdris Efendi tarafından da dua okunmuştur. Daha sonra milli marşlar okunarak Beyoğlu'ndaki Müttelik Devletlerin büyükelçilikleri önüne gidilerek marşlar söylenmiştir.⁸⁵⁵

⁸⁵¹ BOA, DH.KMS. 36/18; *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 264.

⁸⁵² *Tasvir-i Efkâr*, 28 Kânûn-i evvel 1331 [10 Ocak 1916].

⁸⁵³ *İkdam*, 28 Kânûn-i evvel 1331 [10 Ocak 1916].

⁸⁵⁴ Mehmet Serhat Yılmaz, a.g.m., ss. 681-684.

⁸⁵⁵ *Tasvir-i Efkâr*, 28 Kânûn-i evvel 1331 [10 Ocak 1916].

Çanakkale Zaferi, Anadolu'da da büyük bir karşılık bulmuştur. Tokat Zile'de öğrenciler ve kimsesiz yurdu talebeleri ile halk toplanmış ve şehitlere dualar etmiştir.⁸⁵⁶ İstanbul gibi Adana'da,⁸⁵⁷ Balıkesir'de⁸⁵⁸ ve Trabzon'da şehir ışıklandırılarak her taraf sancaklar ve fenerlerle süslenmiştir.⁸⁵⁹ Yozgat'ta da halk meydanda toplanarak büyük tezahüratlarda bulunmuştur.⁸⁶⁰

Teke Sancağı'nda da şehir baştanbaşa süslenmiş, bütün okul talebesiyle, yöre halkı hükümet konağı civarındaki meydanda toplanmış Padişah'a, orduya ve komutanlara tebrikleri ve teşekkürlerini sunmuştur.⁸⁶¹

Umurbey⁸⁶² ve Safranbolu'da geniş bir halk kitlesinin ve öğrencilerin katıldığı bir tören yapılmıştır.⁸⁶³ Sivas'ın Gürün beldesinde büyük kutlamalar yapılmış, Padişah, Başkumandan Vekili başta olmak üzere tüm şehit ve gaziler hürmetine camilerde Mevlid-i Nebvî ve dualar okunmuştur.⁸⁶⁴ Bitlis'te şehirdeki kutlamalar geceden başlamış bir coşku içerisinde gerçekleşmiştir.⁸⁶⁵

Zafer, Mersin'in Tarsus beldesi ahalisini tarifi mümkün olmayan bir sevince boğmuştur. Tarsus'ta Mevlid-i Şerifler okunurken diğer taraftan geceli gündüzlü eğlence düzenlenmiştir.⁸⁶⁶ Konya-Ereğli'de halk sevincinden camilerde şükran namazları kılmış, Mevlid-i Şerif ve Fatihalar okumuş ve tezahüratlarda bulunmuştur.⁸⁶⁷ Dinar'da binlerce halk ve öğrenci belediye önünde toplanarak vatanperver komutanları ve kahraman askerleri alkışlamışlardır.⁸⁶⁸

Çanakkale Zaferi yurt dışında da geniş yankı bulmuş, orada yaşayan Osmanlı tebaasının da mutlu etmiştir. Başkumandanlık Vekilliği'nden gönderilen telgraflar elçilik vasıtasıyla yurt dışında yaşayan Türklere müjdelenmiştir.⁸⁶⁹ Cenevre Başkonsolosluğu'nda Osmanlı ordusunun Çanakkale'de kazandığı zaferden dolayı bir hatıra defteri açılmış, orada

⁸⁵⁶ ATASE: BDH 1547-6-2-95.

⁸⁵⁷ ATASE: BDH 1547-6-2-73.

⁸⁵⁸ ATASE: BDH 1547-6-2-65.

⁸⁵⁹ ATASE: BDH 1547-6-2-40.

⁸⁶⁰ ATASE: BDH 1547-6-2-71.

⁸⁶¹ ATASE: BDH 1547-6-2-31.

⁸⁶² ATASE: BDH 1547-6-2-57.

⁸⁶³ ATASE: BDH 1547-6-2-97.

⁸⁶⁴ ATASE: BDH 1547-6-2-94.

⁸⁶⁵ ATASE: BDH 1547-6-2-49.

⁸⁶⁶ ATASE: BDH 1547-6-2-24.

⁸⁶⁷ ATASE: BDH 1547-6-2-110.

⁸⁶⁸ ATASE: BDH 1551-24-1-11.

⁸⁶⁹ BOA, HR.SYS. 2417-28-0.

yaşayan Osmanlı tebaası ve öğrenciler gelerek hissiyatlarını ve tebriklerini bu deftere yazmıştır. Daha sonra imzaladıkları bu defter İstanbul'a gönderilmiştir.⁸⁷⁰ Dresden Mektebi İdadi talebesi Rudolf Gustav Moron tarafından da bir tebrik telgrafı gönderilmiştir.⁸⁷¹

Beyrut'ta büyük sevinç yaşatmış ve yarım saat zarfında bütün şehir donatılıp, halk tarafından dualar edilmiştir.⁸⁷² Trablus'ta kaymakam, belediye başkanı ve müftü, 10 Ocak günü çektiği telgrafta zaferden duydukları sevinci aktarmış ve zaferlerin diğer sahalarda da tecelli etmesini temenni etmiştir.⁸⁷³

Zaferin coşkusu Osmanlı'nın müttefiki Almanya'da da yaşanmıştır. Berlin'de büyük şenlikler tertip edilmiştir.⁸⁷⁴ Almanya'nın Nürnberg şehrindeki Türk Konsolosluğu önünde büyük bir kalabalık toplanmıştır. Başkonsolos Bach, kalabalığın tezahüratına teşekkür ederek, zaferden duyduğu memnuniyeti belirten bir konuşma yapmıştır.⁸⁷⁵

3.5.3. Meclis-i Mebusan'da Zafer Oturumu

Meclis-i Mebusan'ın 23 Aralık 1915 günü yapılan celsede, Çanakkale'nin tahliyesi konuşuldu. Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Bey, yaptığı coşkulu konuşmasında Arıburnu ve Anafartalar zaferi dolayısıyla mutluluğunu ifade etti. Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Bey, yaptığı coşkulu konuşmasında: “...*Cenab-ı Hakk'a hamd olsun, bittabi görmüş olduğu gazanferâne mukavemet neticesinde (Arıburnu) ile (Anafartalar)'dan mündefî oldu, gitti*” sözlerinden sonra Seddülbahir'den de gideceğini vurgulamıştır. Zafer nedeniyle askerlerimize gerekli muamelenin yapılmasını teklif etmiştir. Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi'nin, Meclis namına Ordu Komutanlığı'na ve Zor Mebusu Mehmet Nuri Efendi'nin de Başkumandanlık Vekâleti'ne birer telgraf gönderilmesi teklifi kabul edilmiştir.⁸⁷⁶

Meclis adına telgraflar gönderildikten sonra 30 Aralık 1915 günü yapılan celsede Meclise gelen telgraflar okunmuştur. İlk olarak 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders'in 26 Aralık 1915 tarihli telgrafı okunmuştur:

⁸⁷⁰ BOA, HR.SYS. 2417/28.

⁸⁷¹ BOA, İ.MBH. 19-51-0.

⁸⁷² ATASE: BDH 1547-6-2-13.

⁸⁷³ *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II*, s. 286.

⁸⁷⁴ Maurice Larcher, *Büyük Harpte Türk Harbi Çanakkale Seferi*, (Çev. Bursalı Mehmet Nihat), (Yay. Haz. Murat Karataş), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi AÇASAM Yayınları, Çanakkale 2008, s. 150.

⁸⁷⁵ *Tanin*, 15 Kânûn-i sani 1331 [28 Ocak 1916].

⁸⁷⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*; Devre: 3, İçtima Senesi: 2, 1. Cilt, İnikad:11, Birinci Celse, 10 Kânûn-i evvel 1331 [23 Aralık 1915], s. 229; Mithat Atabay, *Çanakkale Cephesi'nden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne*, Çanakkale Belediyesi Yayınları, Çanakkale 2017, s. 19.

*“Zat-ı âlileriyle Muhterem Heyet-i Mebusan’ın kıymetli tebrikatınıza kendim ve kumandasıyla daima müftehir olduğum sevgili Ordum ile arzı şükür ve minnet eyleriz. Muvaffakiyyatı âtiye için nusret-i sübhani daima bizimledir.”*⁸⁷⁷

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Meclisin gönderdiği tebrik telgrafına çok memnun olduğunu 27 Aralık 1915 tarihli telgrafla belirtmiştir:

*“Orduyu Hümayunun bitevfıkihilkerim ahiren Çanakkale’de ihraz eylediği zafer ve muvaffakiyyeten dolayı Meclis-i Mebusan namına beyan buyrulan hıssiyyatı takdirkari ve tebrikata bilmukabele arzı teşekkürat eyler ve bakıyyetüssüyufu adanın dahi ankarib kahru tedmirine muvaffakiyyetimizi eltaf-ı Sübhaniyyeden ümit ve temenni ederim. Ol babta emr ü ferman hazret-i menlehül emrindir.”*⁸⁷⁸

Müttefiklerin 9 Ocak’ta Seddülbahir’den de çekildiği haberi gelince Meclis-i Mebusan’ın 10 Ocak 1916 günü yapılan celsede Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi, Başkumandan Vekili Enver Paşa’nın beyanatta bulunmasına dair meclise bir teklif sunmuştur. Meclise gelen Başkumandan Vekili Enver Paşa, Çanakkale’nin Müttefikler tarafından tahliye edilmesi üzerine Osmanlı Mebusan Meclisi’nde alkışlar eşliğinde kürsüye gelerek Çanakkale Cephesi’ndeki savaş hakkında uzun bir konuşma yapmıştır. Önce Boğaz Muharebelerine değinerek Boğaz’daki savunmadan bahsetmiştir. Daha sonra kara muharebelerine değinerek düşmanın başarılı olmayacağına inandığını belirtmiştir. Enver Paşa’nın konuşması sürekli alkışla kesilmiştir.⁸⁷⁹

Enver Paşa, konuşmasını alkışlar eşliğinde şu sözlerle bitirmiştir: *“Yalnız, burada bir şey tekrar etmek isterim: Bize, bu suretle alını açık olarak söz söyletmek fırsatını veren ve memleketi bu günkü bulunduğu hâl-i masûniyyette bulunduran, hudutlarımızda yatan şehitlerimiz ruhuna Fatih! Onlar yattıkça biz, her halde onların müdafaa ettikleri toprakları inşaallah düşmanlarımıza çiğnetmeyeceğiz ve ümit ederim ki, millet, hakikaten*

⁸⁷⁷ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*; Devre: 3, İctima Senesi: 2, 1. Cilt, İnikad:13, Birinci Celse, 17 Kânûn-i evvel 1331 [30 Aralık 1915], s. 259; Mithat Atabay, “Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda Çanakkale Muharebeleri Konusundaki Görüşmeleri” *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16, Yıl:8 Ağustos 2010, s. 63.

⁸⁷⁸ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*; Devre: 3, İctima Senesi: 2, 1. Cilt, İnikad:13 Birinci Celse, 17 Kânûn-i evvel 1331 [30 Aralık 1915], s. 259; Mithat Atabay, 2010, a.g.m., s. 64.

⁸⁷⁹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*; Devre: 3, İctima Senesi: 2, 1. Cilt, İnikad:16, Birinci Celse, 28 Kânûn-i evvel 1331 [10 Ocak 1916], ss. 319-321. ; Mithat Atabay, 2010, a.g.m., ss. 64-65.

onların bu fedakârlıklarını hiçbir vakit unutmaz ve onların evlâtlarına ve sairesine lâzım gelen iyiliklerde bulunur.”⁸⁸⁰

Enver Paşa'nın konuşmasından sonra Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi kürsüye gelerek uzun bir konuşa gerçekleştirmiştir. Çanakkale, Osmanlı payitahtı ve saltanatın değıl, bütün âlem-i İslâm'ın bir kapısı olduğunu meclis olarak orduya itimatlarının tam olduğunu vurgulamıştır. Vatan için kan döken ve acı içinde bulunan kahramanlara sabır ve metanet temenni ettiğini, şehit olanların geride kalan ailesi ve yetimlerine meclis ve hükümet olarak ilgilenilmesini son söz olarak Meclis adına orduya bir tebrik beyanının gönderilmesini teklif etmiştir:

“...Şehit olup âlem-i illiyyîne pervâz eden, hayât-ı ebediyye ile hayat bulan şühedâtimıza Fatıha der ve ondan sonra da biz Osmanlılara pek kıymetli vedia olarak, kimisi ana karnında, kimisi evde, kimisi kucakta bir tek ana ile bıraktıkları yetimleri gerek biz ve bizi istihlâf edecek Millet Meclisi ve gerek Hükümet-i hâzıra ve onu istihlâf edecek Hükümet, hiç bir vakit unutmayacak ve onları kendi evlâtları gibi, düşünecektir. Binaenaleyh muzaffer Ordumuza selâm ve Meclisin bu ihtisasının muzaffer Ordumuza, Meclis namına beyan edilmesini teklif ve Teyîd-i İlâhîye mazhar hükümetimize beyan-ı takdir ve tebrik ederim.”⁸⁸¹

Meclis Başkanı Halil Bey, bu teklife tüm meclisin hem fikir olduğunu belirterek şu sözleriyle oturumu sonlandırmıştır:

“Muzafferiyeti temin eden gazilerimize, Başkumandan Vekili [Enver] Paşa Hazretlerinden itibaren bütün gazilerimize Meclisin selâmlarını ithaf ederek, şehitlere de Rahmet-i İlâhiyyeye ilticaen Fâtihâ okunarak müzakereyi nihayetlendiriyorum.”⁸⁸²

⁸⁸⁰ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*; Devre: 3, İçtima Senesi: 2, 1. Cilt, İnikad:16, Birinci Celse, 28 Kânûn-i evvel 1331 [10 Ocak 1916], ss. 319-321; Mithat Atabay, 2010, a.g.m., s. 66.

⁸⁸¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*; Devre: 3, İçtima Senesi: 2, 1. Cilt, İnikad:16, Birinci Celse, 28 Kânûn-i evvel 1331 [10 Ocak 1916], s. 322.

⁸⁸² *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*; Devre: 3, İçtima Senesi: 2, 1. Cilt, İnikad:16, Birinci Celse, 28 Kânûn-i evvel 1331 [10 Ocak 1916], s. 322; Mithat Atabay, 2010, a.g.m., s. 66.

3.5.4. Zafer Telgrafları

Çanakkale Zaferinin coşkusu tüm yurttta yaşanırken memleketin dört bir tarafındaki mülki idare amirleri, kamu kurumları, belediye reisleri, vekiller, öğrenciler, sivil toplum kuruluşları ve birlik komutanları ayrı ayrı zafer coşkularını telgrafla bildirdiler.⁸⁸³

Osmanlı Devleti'nin müttefik olduğu ülkeler nezdinde de yankı buldu. Resmi ve sivil makamlardan gelen tebrik telgrafları ve bunlara cevaben teşekkür mahiyetinde Sadaret'in ve Padişah'ın gönderdiği mesajlar hemen zafer sonrası günlerde peş peşe yayınlanmıştır.

Telgraflara baktığımızda genellikle, “*Harbiye Nezâret-i Celîlesine ve Başkumandanlık Vekâlet-i Celîlesine*” şeklinde hitap edilmiştir. Bazı telgraflar ise, “*5. Ordu Kumandanlığı Cânib-i Âlisine, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa Hazretlerine, Dâhiliye Nezaretine*”⁸⁸⁴ şeklinde hitaplara da yer verilmiştir. Ayrıca Padişah Mehmet Reşat'a tebrik telgrafları sunulmuştur.⁸⁸⁵

Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgraflarda Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya hitaben şöyle övgü dolu ifadelerle hitap edilmiştir: “*Kahraman Ordularımızın Kahraman Başkumandan Vekili,*⁸⁸⁶ *Şanlı Ordumuzun Büyük ve Necip Kumandanı.*”⁸⁸⁷

Telgraflarda buldukları yerdeki zafer kutlamalarından ve oradaki atmosferden de bahsedilmiştir. 10 Ocak 1916 ve sonraki günler ait telgraflar dönemin gazetelerinde de yer almıştır. Telgraflar halktaki zafer sevincini ve coşkusu yansıması bakımından önemlidir.

3.5.4.1. Padişaha Sunulan Telgraflar

Yurt dışındaki Osmanlı elçiliklerden ve çeşitli makamlardan Padişah Mehmet Reşat'a tebrik telgrafları gönderilmiştir. Berlin ve Stockholm elçilikleri ile Viyana Belediye Başkanlığı'ndan Padişah'a hitaben tebrik telgrafları gönderilmiştir.⁸⁸⁸ Lozan'daki İslam İlmî Cemiyeti de telgraf göndermiştir.⁸⁸⁹ Padişah'ın da bu tebriklere memnuniyet duyduğunu ve hoşnut olduğunu bildirmiştir.⁸⁹⁰

Stocholm Elçisi Cevat Bey, mutluluğunu şu telgraf ile ifade etmiştir:

⁸⁸³ BOA, BEO. 4393-329467-0.

⁸⁸⁴ ATASE: BDH 1551-24-1-4; BDH 1551-24-1-14.

⁸⁸⁵ BOA, DH.KMS. 36/30.

⁸⁸⁶ ATASE: BDH 1547-6-2-106.

⁸⁸⁷ ATASE: BDH 1547-6-2-104.

⁸⁸⁸ BOA, BEO. 4394-329513.

⁸⁸⁹ BOA, HR.SYS. 2111-9.

⁸⁹⁰ BOA, İ.MBH. 19/31.

*“Gelibolu Yarımadası ’ndan düşmanın kâmilten ve münhezimen def’ ve tard edildiği beşareti bize meserret yaşları döktürdü. Bu şanlı muzafferiyetten dolayı gazi Padişahımız efendimiz hazretlerine sevgili Hükümet-i Seniyemize ve muhterem Başkumandan Vekili ’mize kalbi tebrikatımız arz ve takdime müsaraat eyleriz”*⁸⁹¹

Ayrıca Stocholm elçisi Cevat Bey, davetli olduğu resmi bir ziyafette İsveç Kralı ile yüksek dereceli askeri ve sivil devlet yetkililerinin Osmanlı’nın kazandığı zaferden dolayı Osmanlı elçisini tebrik ettiğini belirtmiştir.⁸⁹²

Alman İmparatoru II. Wilhelm de İngiliz ve Fransız ordularının mağlubiyet edilmesi ve Gelibolu Yarımadası’nı tahliye etmeleri üzerine 10 Ocak’ta Padişah’a tebrik mektubu (Bkz. Ek:25) göndermiştir. Wilhelm, mektubun yanında bir de kılıç hediye etmişti:

“Sultan Majestelerine

İstanbul

Az önce düşman kuvvetlerinin sizin şanlı ordunuzun kahramanca savunmasından dolayı Gelibolu’dan çekilmek zorunda oldukları haberini aldım. Böylece düşmanların Boğaz’a inatçı saldırıları da başarısızlıkla son bulurken, Türk toprağı işgalci kuvvetlerden temizlendi. Bu muhteşem başarı için siz Sultan Majestelerine en içten tebriklerimi sunuyorum. Aynı zamanda şanlı muzaffer Osmanlı Ordusunun Başkumandanı olarak siz sadık müttefikim Sultan Majestelerine duyduğum derin hayranlığın göstergesi olarak takdim edilen onur kılıcını kabul buyurmanızı istirham ederim. Bununla birlikte dilerim ki, bu armağan hak ve doğruluk için verdiğimiz savaşta düşmanı tamamen yenmek ve Tanrı ’nın yardımıyla ve ordularımızın yiğitliği ve cesaretiyle Tüm düşmanlarımızın üstünde kesin zafer kazanmamızın bir sembolü olsun.

*Wilhelm.”*⁸⁹³

Çanakkale’de kazanılan zaferden dolayı Erzurum Valiliği, Bünyan Kaymakamlığı, Beyşehir, Sayda,⁸⁹⁴ Trablusşam ve Karahisar belediye başkanları da Padişah’a tebrik telgrafları göndermiş, Padişah’ın da memnuniyeti ve hoşnut kaldığını bildirmiştir.⁸⁹⁵

⁸⁹¹ BOA, HR.SYS. 2111/7-12.

⁸⁹² BOA, HR.SYS. 2323/36.

⁸⁹³ BOA, HR.SYS. 2417/16.

⁸⁹⁴ Sayda; Osmanlı’nın Beyrut vilayetine bağlı bir kaza.

⁸⁹⁵ BOA, DH.KMS. 36/30.

Zafer sebebiyle Sadaret makamına da tebrik telgrafları gönderilmiştir. 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa tarafından, Denizli, Akka, Konya Ereğlisi, Tarsus, Çarşamba, Bayramiç, Çardak, Lâpseki, Taşköprü, Arapgir, Dinar, Süleymaniye Belediye başkanları ile Sayda ve Marmaris Kaymakamları tarafından tebrik telgrafları gönderilmiştir.⁸⁹⁶

3.5.4.2. İl-İlçe Belediye Başkanları ve Halkın Telgrafları

İl ve ilçe belediye başkanları Başkumandanlık Vekâleti'ne ve Harbiye Nezareti'ne pek çok telgraf göndermiştir. Telgraflarda orduya ve askerlere övgü sözleri vardır.

Kayseri Belediye Başkanlığı'nın Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, Seddülbahir'den Müttefiklerin firar etmesine sebep olan kahraman askerlerine ve onların büyük komutanlarına selamlar göndererek başarıların devamını temenni etmiştir.⁸⁹⁷

Osmaniye Belediye Başkanlığı'nın Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta kahraman askerlerin fedakârlıklarına karşı minnettar ve müteşekkir bulduklarını belirtmiştir.⁸⁹⁸

Rize Belediye Başkanlığı'nın Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta şehitlerin milletin kalbinde ebedi yaşayacağını, onlara Fatiha gönderildiğini, gazileri de tebrik ettiklerini belirtmiştir.⁸⁹⁹

Giresun Belediye Başkanlığı'nın Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği telgrafta zaferi güzel sözlerle övmüştür:

*“Pâk kalpli, açık alınlı kahraman ecdadımızın hâlis-i adem ahfadı olduklarını dünkü muzafferiyât-ı besâlet-kârâneleriyle de ispat eden şanlı Boğaz müdafilerine bütün Giresunluların samim-i kalplerinden kopan gül-deste-i şükranı takdime tavassut edebilmek ile müftehir bulunan Giresun Belediyesi muhit-i pâk-ı memleketten feveran eden âvâze-i tebrîkât-ı tes'îdâta da kemâl-i iftihar ile iştirak eylerim”*⁹⁰⁰

Isparta Belediye Başkanlığı da, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta cesur ve şanlı orduyu tebrik ettiklerini şöyle ifade etmiştir:

“Cesur ve şanlı ordumuzun Çanakkale Muzafferiyeti bugün Isparta'yı nâ-mesbûk bir heyecan, gurur ve iftihar ile i'lân-ı meserret ve şâd-mânîye sevk etmiştir. Osmanlı

⁸⁹⁶ BOA, BEO. 4393/329467.

⁸⁹⁷ ATASE: BDH 1547-6-2-53.

⁸⁹⁸ ATASE: BDH 1547-6-2-14.

⁸⁹⁹ ATASE: BDH 1547-6-2-38.

⁹⁰⁰ ATASE: BDH 1547-6-2-56.

tarihinin edvâr-ı i'tilâsını hatırlatan bu muzafferiyeti azm-kâr hükûmetimize ve şanlı ordumuza tebrik ederek tevâlî-i zafer için ibrazı lâzım gelen her türlü fedakârlığa daha büyük bir azm ve şevk ile âmâde olduğumuzu te'mîn ve te'yîd ederiz"⁹⁰¹

Erzincan Belediye Başkanlığı, Başkumandanlık Vekâlet'ine şu telgrafi göndermiştir:

"Türk ve İslâm âlemini yıkmak, parçalamak için kalbgâhımızdan vurmak üzere bir seneye yakın zamandan beri Gelibolu Yarımadası'na hücum eden dünyanın kara, sarı, kızıl, beyaz yamyamlarını, vahşîlerini esâtîrin kahramanlığını andıran cesaret ve fedakârlığıyla kovan, def' eden altın ordumuzdan ziyade Türk ve İslâm âlemini şâyân-ı tebrik görür ve bu muvaffakiyyet-i azîmeden mütevellit sürûr ile tezahürat yapan milletin hissiyyât-ı ulviyye-i takdîrkârânesini takdim ile muzaffer ordumuza arz-ı minnetdârî ve Tanrı'nın Ulu Hâkan'ımıza düşman ayakları altında inleyen milyonlarca ırkdaşımızın tahlîsi nusretini ihsan buyurmasını temenni eyleriz."⁹⁰²

Çanakkale'nin ilçelerinden Ayvacık,⁹⁰³ Bayramiç,⁹⁰⁴ Ezine,⁹⁰⁵ Lâpseki⁹⁰⁶ gibi diğer ilçelerinden de Başkumandanlık Vekâleti'ne telgraflar gönderilmiştir. Biga Belediye Başkanı Hilmi Bey tarafından gönderilen telgrafta, zafer dolayısıyla kasabamın süslendiği belirtilmiş ve Hilmi Bey şunları söylemiştir:

"Aylardan beri pây-ı tahtımızın kapısı olan Çanakkale'ye taarruz eden hain düşmanların inayet-i bârî ile arslan askerlerimiz tarafından yirmi gün zarfında bütün Yarımada'dan külliyyen tard ve def' edildiği meserret-âveri kulûb-i ümmette pek derin hiss-i şâdî uyandırmış ve bu zafer dolayısıyla kasabamız donatılarak şehr-âyîn icrâ' ve efrâd-ı Osmaniye'ye takdim-i şükran kılınmış olduğu maruzdur."⁹⁰⁷

Anadolu'nun diğer ilçelerinde de zafer coşkusu yaşanmıştır. Isparta'nın Yalvaç ilçesi halkı tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen şu telgrafta evlerde düğün gibi bayramlar yaşandığını belirterek mutluluklarını şöyle ifade etmişlerdir:

⁹⁰¹ ATASE: BDH 1547-6-2-108.

⁹⁰² ATASE: BDH 1547-6-2-60.

⁹⁰³ ATASE: BDH 1547-6-2-96.

⁹⁰⁴ ATASE: BDH 1547-6-2-74.

⁹⁰⁵ ATASE: BDH 1547-6-2-54.

⁹⁰⁶ ATASE: BDH 1547-6-2-99.

⁹⁰⁷ ATASE: BDH 1547-6-2-52.

“Gelibolu Muzafferiyât-ı azîmesi kazâmız âfâkını nûr-ı sürûra gark etti. Kasabamızda, köylerimizde, bütün evlerimizde düğünler, bayramlar yapıldı. Câmilerimiz, mescitlerimiz sadâ-yı tekbir ile doldu. Fütuhât-ı mütevâliyeye mazhariyyet için avn-i inâyet-i Samedâniyye’den, rûhâniyyet-i celile-i Peygamberiyye’den şu anda dahi istimdat etmekte olduğumuz halde sevgili ve halâs-kâr ordumuzun tes’îd-i muvaffakiyyâtına müsâraat eyleriz.”⁹⁰⁸

Bodrum Belediye Başkanlığı tarafından Başkumandanlık Vekâleti’ne gönderilen telgrafta ise Orduları ve onları idare eden cesur komutanlara şükranlarını iletmiş, “Yaşasın saltanatımız, ordumuz” sözleri ile coşkularını belirtmiştir.⁹⁰⁹ Sapanca’da kalplere sığamayacak derecede sevinç yaşadıklarını⁹¹⁰ belirten Söğüt Belediye Başkanlığı, Ertuğrul Gazi Hazretlerinin maneviyatından tebriklerini de orduya sunmuştur.⁹¹¹

Tavşanlı Belediye Başkanlığı tarafından Başkumandanlık Vekâleti’ne şu telgraf gönderilmiştir: “...Yavuz’un evlâdı ve Fatih’in ahfadı olduğunu bir kere daha ispat eden şanlı ve kahraman ordumuzun muvaffakiyyât-ı ahîrinden dolayı Tavşanlı ahâlisinin güzel duygu ve düşünce ile minnetlerini arz ederim.”⁹¹²

İlçe Belediye Başkanlarından en dikkat çekici telgraf ise Devrek Belediye Başkanı Osman Bey’in telgrafıdır. Osman Bey’in oğlu İhtiyat Zabiti Kâzım Efendi 57. Alay 2. Tabur 6. Bölükte vazifeli iken Çanakkale Muharebeleri’nin ilk günlerinde 27 Nisan 1915 günü Arıburnu muharebelerinde şehit olmuştur. Belediye Başkanı önce Devrek ahâlisi namına bir tebrik telgrafı göndermiştir.⁹¹³ Daha sonra Seddülbahir’deki zaferle birlikte gururlandığını 10 Ocak 1916 tarihli şu telgrafla (Bkz. Ek:26) belirtmiştir:

“Dersâdet’de Başkumandanlık Vekâlet-i Celîlesi’ne

Çanakkale’nin ilk müdâfileri miyânında İhtiyât Zâbit Nâmzedi oğlum Kâzım’ın şehâdetine olan memnûniyyet-i dîniyye ve vataniyyemi Seddülbahir’deki muvaffakiyyât-ı dilîr-ânenin tazelendirdiğini arz ile kesb-i fahr eylerim.

Devrek Belediye Reisi Osman”⁹¹⁴

⁹⁰⁸ ATASE: BDH 1547-6-2-77.

⁹⁰⁹ ATASE: BDH 1547-6-2-101.

⁹¹⁰ ATASE: BDH 1547-6-2-59.

⁹¹¹ ATASE: BDH 1547-6-2-113.

⁹¹² ATASE: BDH 1547-6-2-104.

⁹¹³ ATASE: BDH 1547-6-2-68.

⁹¹⁴ ATASE: BDH 1547-6-2-70.

Öte yandan diğer illerden Adapazarı, Amasya, Bartın, Kırklareli, Maraş ve Sinop Belediyeleri'nden de tebrik telgrafları Başkumandanlık Vekâleti'ne ulaştı. Ayrıca, Akçaabat, Akhisar, Akka, Alanya, Anamur, Araç, Armutova, Ayvalık, Bafra, Boğazlıyan, Burhaniye, Edremit, Ergani, Fındıklı, Genç, Ilgın, İnebolu, Karaburun, Kartal, Manyas, Mucur, Palu, Savur, Senirkent, Şereflikoçhisar, Şile, Şiran, Taşköprü, Hınıs, Kelkit, Kuruçay adlı ilçe ve kasabalardan da Belediye Reisi, Hakim, Müftü, halktan çeşitli kişiler de telgraf çekmişlerdi.⁹¹⁵

3.5.4.3. Mülki Amirlerin Telgrafları

Dönemin mülki amirleri de zafer tebrik telgrafları göndermiştir. Ankara Valisi Süleyman Necmi, Başkumandanlık Vekâleti'ne şu telgrafi göndermiştir: “*Düşmanın Seddülbahir'den de def' ve tardıyla Gelibolu Şibh-i Cezîresi'nin levs-i vücûd-ı a'dâdan kâmilen tathîri emrinde şanlı ordumuzun bi-menli-hi-l kerîm ihraz eylediği muvaffakiyet-i azîmeden dolayı bilumum sekene-i vilâyet namına zât-ı sâmi-i dâver-i a'zamîlerine arz-ı tebrîkât ve teşekkürât eylerim.*”⁹¹⁶

Adana Valisi Hakkı, Başkumandanlık Vekâleti'ne şu telgrafi göndermiştir: “*...Düşmanın makhûriyyetini gösteren Allah'a teşekkür eder, Çanakkale muzafferiyyetini vilâyetimiz namına tebrik ile takdim-i ihtirâmât eylerim.*”⁹¹⁷

İzmir Valisi Rahmi, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, İzmir'de tüm okulların tatil edildiğini, şehrin kâmilen süslendiğini belirtmiştir. Seddülbahir'deki zaferden dolayı memnuniyetlerini ve halkın mutluluğunu da ifade etmiştir.⁹¹⁸

Trabzon Valisi Cemâl Azmi'nin telgrafında zaferden duydukları sevinci paylaştıktan sonra “*Vatanın fedakâr evlatlarını*” alkışladıklarını, Trabzon vilayetinde her tarafta zafer sevincini yaşandığını belirtmiştir.⁹¹⁹

⁹¹⁵ BDH 1547-6-2-37; BDH 1547-6-2-78; BDH 1547-6-2-79; BDH 1547-6-2-39; BDH 1547-6-2-61; BDH 1547-6-2-121; BDH 1547-6-2-62; BDH 1547-6-2-66; BDH 1547-6-2-105; BDH 1547-6-2-102; BDH 1547-6-2-55; BDH 1547-6-2-109; BDH 1547-6-2-76; BDH 1547-6-2-50; BDH 1547-6-2-72; BDH 1547-6-2-51; BDH 1547-6-2-100; BDH 1547-6-2-119; BDH 1547-6-2-80; BDH 1547-6-2-92; BDH 1547-6-2-67; BDH 1547-6-2-116; BDH 1547-6-2-25; BDH 1547-6-2-63; BDH 1547-6-2-103; BDH 1547-6-2-69; BDH 1547-6-2-98; BDH 1547-6-2-93; BDH 1547-6-2-106; BDH 1551-24-1-19; BDH 1547-6-2-64; BDH 1547-6-2-107; BDH 1547-6-2-15; BDH 1547-6-2-120; BDH 1547-6-2-91; BDH 1547-6-2-122; BDH 1551-24-1-10; BDH 1547-6-2-58.

⁹¹⁶ ATASE: BDH 1551-24-1-9.

⁹¹⁷ ATASE: BDH 1551-24-1-1.

⁹¹⁸ ATASE: BDH 1551-24-1-4.

⁹¹⁹ ATASE: BDH 1547-6-2-16.

Musul Valisi Haydar, Başkumandanlık Vekâleti'ne şu telgrafi göndermiştir: “...Çanakkale Muzafferiyet-i azîme-i mefkûresinden dolayı bütün Musul Grubu ve vilâyeti namına takdim-i teşekkürât ve tebrikât eder ve temâdî-i muvaffakiyyât-ı fahîm-ânelerini Lûtf-i Hakk'tan temenni eylerim.”⁹²⁰

Adana Genel Meclisi de Başkumandanlık Vekâleti'ne şu telgrafi göndermiştir: “...Çanakkale kavgasını bugün zaferlerle süsleyerek bize armağan buyuran ordumuzun bütün kumandan, efradını kemâl-i hürmetle kutluyor ve şu muvaffakiyyât-ı celilelerinden dolayı zât-ı necîb-ânelerine karşı yürekten kopan minnettârlığımızı takdim ile Tanrı'ya hamd-ü senâlar eyleriz.”⁹²¹

Şiran Adliyesinden Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgrafta ise 5. Kolordu'ya bir övgü yer almıştır: “...Şanlı ordumuzun Seddülbahir muzafferiyeti, emsâlinin temâdîsi teferruâtına terdîfen 5. Kolordu Komutanlığına ve kahraman asker kardaşlarımıza ihtisâsât-ı takdîs-kârânemizin iblâğı müsterhamdır.”⁹²²

Trablusşam'dan Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgrafta ise Seddülbahir'den düşmanın defedildiğine dair halk adına tebrikler iletilmiş, ordunun başka harp sahalarında da zaferle neticelenmesini dilenmiştir.⁹²³

Diyarbakır Valisi Bedrettin,⁹²⁴ Erzurum Valisi Tahsin, Sivas Valisi Muammer,⁹²⁵ Suriye Valisi Azmi,⁹²⁶ Kahramanmaraş Pazarcık Şube Reisi Hamdi,⁹²⁷ Lüleburgaz'dan Hâkim Osman Bahrî,⁹²⁸ Âyândan Müşir Osman,⁹²⁹ Çanakkale Mutasarrıfı Rauf,⁹³⁰ Eskişehir Mutasarrıfı Re'fet⁹³¹ Muş Mutasarrıfı Şevki,⁹³² Dersim Mutasarrıfı Ziya⁹³³ gibi pek çok yönetici de Harbiye Nezareti ve Başkumandanlık Vekâleti'ne telgraf göndermişlerdir.

⁹²⁰ ATASE: BDH 1551-24-1-22.

⁹²¹ ATASE: BDH 1547-6-2-111.

⁹²² ATASE: BDH 1547-6-2-45.

⁹²³ ATASE: BDH 1547-6-2-47.

⁹²⁴ ATASE: BDH 1551-24-1-17.

⁹²⁵ ATASE: BDH 1551-24-1-3.

⁹²⁶ ATASE: BDH 1551-24-1-12.

⁹²⁷ ATASE: BDH 1547-6-2-75.

⁹²⁸ ATASE: BDH 1551-24-1-6.

⁹²⁹ ATASE: BDH 1547-6-2-29.

⁹³⁰ ATASE: BDH 1547-6-2; BDH 1547-6-2-1.

⁹³¹ ATASE: BDH 1547-6-2-30.

⁹³² ATASE: BDH 1547-6-2-34.

⁹³³ ATASE: BDH 1547-6-2-46.

3.5.4.4. Birlik Komutanlarının Telgrafları

Telgraflarda dikkat çekenlerden bazıları da çeşitli yerlerde görevli komutanların yazdıklarıdır. İçlerinde Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Kolordu Komutanları ve Çanakkale’de görev yapan subaylar da bulunmaktadır.

Şam’da bulunan 4. Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı Ahmet Cemal Paşa, Başkumandanlık Vekâleti’ne şu telgrafi göndermiştir: “9 Ocak 1916 Çanakkale Zaferi Şam’da birinci askerî ve umumi ihtifâllerle tes’îd olunmuş ve akşamüstü Emeviye Câmî’-i Şerîfi’nde muhteşem bir ihtifâl-i dînî ile hatm-i şerîf kırâat olunarak ervâh-ı şühedâyâ ihdâ’ olunduğu gibi gece her yerde fener alayları tertip olunmuştur. Çöl ve Hicaz ve bütün 4. Ordu mıntıkası aynı merasimle sürûr-ı umumiye iştirak etti”⁹³⁴

Seddülbahir bölgesindeki muharebelerde de görev yapan 2. Kolordu Komutanı Faik Paşa, Enver Paşa’ya gönderdiği telgrafında birliklere ulaşan Alman İmparatoru II. Wilhelm’in telgrafından da bahsederek şu şunları söylemiştir:

“Haşmetlü Almanya İmparatoru Hazretlerinin tebrîkâtı bütün kıtaata tebliğ ve tebşir edildi. Muzafferiyet-i ahîreden ve İmparator Hazretleri tarafından ihdâ’ buyrulan nişandan dolayı 2. Kolordu’nun en samimi ve nâ-çîz tebrîkâtını zât-ı sâmîlerine arz ve emr-i devletleri tahtında bu gibi nice muzafferiyâtın iktitâfına muvaffakiyyetlerini Eltâf-ı İlâhî’den tazarru’ eyleriz.”⁹³⁵

Seddülbahir’deki muharebelerde 9. Tümen Komutanı olarak görev yapan ve daha sonra görevden alınan Albay Halil Sami Bey ise 5. Kolordu Komutanı olarak görev yaptığı sırada zafer nedeniyle Başkumandanlık Vekâleti’ne şu telgrafi göndermiştir: “Seddülbahir muvaffakiyyâtını Vekâlet namına tebrik eder ve sevgili mukaddes ordumuzun daima pek büyük muzafferiyâtını Eltâf-ı İlâhî’den niyaz ve tazarru’ eyleriz.”⁹³⁶

10. Kolordu Komutanı Mirliva Yusuf İzzet Paşa tarafından Başkumandanlık Vekâleti’ne şu telgraf gönderilmiştir: “Gelibolu Muzafferiyet-i kat’iyyesinin ihrâzıyla Osmanlı hilâlinin hâtîrât-ı muazzamasını ihyâ’ edecek surette ref’ ve i’lâsına ve bu vesîle ile şanlı ordumuza en muazzam bir hükümetin hüküm-dâr-ı âlî-tebârînin tebrîkâtını istiqlâba muvaffakiyyet-i celîleleri ve takdîrât-ı hüküm-dârîleri cümlesinden olarak zât-ı fahîm-ânelerine bir nişân-ı âlî ihdâ’ buyurulması 10. Kolordu için de müstelzim-i menn ü şükran

⁹³⁴ ATASE: BDH 1547-6-2-28.

⁹³⁵ ATASE: BDH 1547-6-2-117.

⁹³⁶ ATASE: BDH 1547-6-2-22.

buyurulmuş olduğundan işbu muvaffakiyyet ve takdîrâtdan dolayı umumi Kolordu'nun en hâr tebrikâtını arz ile kesb-i mefharet eylediğim maruzdur"⁹³⁷

10. Kolordu Komutan Vekili Yarbay Pertev tarafından Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya şu telgraf gönderilmiştir: "*Ordumuzun, Gelibolu Yarımadası'nın düşmandan ebediyyen tathîri suretiyle kazandığı muvaffakiyyet-i ahîre, kiyâset-i dâhiyânelerine medyûn olduğundan zât-ı sâmi-i fahîm-ânelerini Vekâlet namına tebrike müsâade buyrulması maruzdur.*"⁹³⁸

Erzurum'da bulunan 3. Ordu Komutanı Abdülkerim Paşa, Başkumandanlık Vekâleti'ne şu telgrafi göndermiştir: "*Osmanlı Ordusu'nun Çanakkale'de kazanmış olduğu şanlı muzafferiyetten dolayı bugün Erzurum ahalisi pek büyük tezahürat-ı vatan-pervanede bulunarak zât-ı sâmi-i kumandanîlerini tebrike bendenizi tavassut ettiklerini ve tahdîs-i nimet makamında tenviratta bulunarak Cenâb-ı Mevlâ'ya şükr-güzâr kaldıklarını arz eylerim.*"⁹³⁹

İzmir ve Havalisi Komutanı Mirliva Mehmet Cemal, Başkumandanlık Vekâleti'ne şu telgrafi göndermiştir: "*Düşmanlarımızın Seddülbahir'den de kâmilten tard edilerek Çanakkale dâr-ül-harekâtının levs vücûdlarından bi-tamâmihâ tathîr edildiğini istibşâr ettik. İşbu muzafferiyet-i azîmelerinden dolayı zât-ı akdes-i Hazret-i Hilâfet-penâhîlerine maiyyet-i âcizî kitaâtındaki bilumum ümerâ, zâbitân ve efrâd-ı askeriyeye namına tebrikât-ı âciz-ânemin lûtfen ismâına delâlet-i aliyye-i kumandan-ı eframîlerinin bî-dirîg buyurulmasını istirham eder ve muvaffakiyyet-i devletlerinin tevâlî-i serîini Cenâb-ı Hakk'dan niyaz eylerim.*"⁹⁴⁰

Elazığ Komutan Vekili Vehbi, Harbiye Nezareti'ne şu telgrafi göndermiştir: "*...Ordumuzun Gelibolu Şibh-i Cezîresi'nde düşmanı makhûren tard etmek suretiyle ihraz ettiği şanlı muzafferiyetinden dolayı burada bulunan zâbitân ve efrâd namına arz-ı tebrike mücâseret eylerim.*"⁹⁴¹

Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulan Mücahidan-ı Mevleviye Alayı Komutanı Albay Mehmed Veled, 4. Ordu emrinde bulunduğu Beyrut'ta zafer dolayısıyla şu telgrafi göndermiştir: "*Muvaffakiyyât-ı azîme Cenâb-ı sipeh-sâlârîleri cümlesinden olan Çanakkale*

⁹³⁷ ATASE: BDH 1551-24-1-18.

⁹³⁸ ATASE: BDH 1547-6-2-19.

⁹³⁹ ATASE: BDH 1547-6-2-26.

⁹⁴⁰ ATASE: BDH 1547-6-2-20.

⁹⁴¹ ATASE: BDH 1547-6-2-23.

Muzafferiyeti'nden dolayı mücâhidîn, meşâyih ve ihvânımla beraber arz-ı tebrîkât eylerim."⁹⁴²

Ayrıca Teke Bölge Komutanı Yarbay Ahmet,⁹⁴³ Sivas Suşehri'nde Üçüncü Amele Tabur Komutanı Yüzbaşı Halil,⁹⁴⁴ tarafından da Başkumandanlık Vekâleti'ne zafer telgrafları gönderilmiştir.

3.5.4.5. Öğrencilerin Telgrafları

Zafer sevincine lise ve üniversite öğrencileri de dahil olmuştu. Nevşehir'deki Lise öğrencileri adına Harbiye Nezareti'ne şu telgraf çekilmişti: *"Aylarca göğüslerini siper ittihâz ederek ecdâd-ı uzmâmızın ervahını şâd edecek harikalar gösteren ve dâr-ül-hilâfemizin miftâhı olan Çanakkale'mizden hain düşmanlarımızı tard eden gazanfer askerlerimizin bu gazâlarını tebrik ve takdis eyleriz.*"⁹⁴⁵

İstanbul'da Hukuk Fakültesi bir öğrenci *"Çanakkale Kahramanlarını Tebrik"* başlığıyla 5. Ordu Komutanlığına bir telgraf göndermiştir.⁹⁴⁶ Ayrıca İstanbul'da yaşayan İsmail Ziya, Hüseyin ve Necati isimli üç tıp fakültesi öğrencisi 10 Ocak'ta çektikleri telgrafta coşkulu düşüncelerini şöyle aktarmışlardır, *"Çanakkale'ye, asırların biriktirdiği iğrenç bir kînin sâiki bütün vâsıta-i denâetiyle yapışmak isteyen âdî düşmanlarımızı darbe-i kahhar-ı intikamı altında ezerek denize döken Türk ordusunun bu ulvî muvaffakiyyeti önünde biz tıp talebeleri Yüce Tanrı'dan mukaddes ordumuza ululuklar dileyerek kalplerimizin en samimi menâbiinden coşan hiss-i minnet-dârî takdim ile işbu muvaffakiyyetin diğer cebhe-i harblerde de temâdîsini cândan dileriz.*"⁹⁴⁷

3.5.4.6. Sivil Toplum Kuruluşlarının Telgrafları

Zafer coşkusuna sivil toplum örgütleri de katılmıştır. Denizli Türk Ocağı da Harbiye Nezareti'ne şu telgrafı göndermiştir: *"Millet-i necîbemizin kanları pahasına olarak yedi yüz senelik şanlı mazilerine son Çanakkale muvaffakiyyet-i azîmesiyle parlak bir sahife daha ilâvesinden dolayı arz-ı tebrîkât ile tevâlî-i muvaffakiyyâtı Eltâf-ı İlâhî'den istihâm ederiz.*"⁹⁴⁸

⁹⁴² ATASE: BDH 1551-24-1-15.

⁹⁴³ ATASE: BDH 1547-6-2-114.

⁹⁴⁴ ATASE: BDH 1551-24-1-5.

⁹⁴⁵ *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl: 64, Sayı 135, (Yay. Haz. Nurcan Aslan, Nuri Bayrak, Melike Gürler) Ankara Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015, s. 148.

⁹⁴⁶ Murat Çulcu, a.g.e., s. 827.

⁹⁴⁷ *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı 135, s. 117.

⁹⁴⁸ ATASE: BDH 1547-6-2-33.

Kilis İttihat Kulübü, Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği telgrafta tebriklerini iletmiştir: “Çanakkale’de ihraz eyledikleri muzafferiyet-i kat’iyyeden dolayı bütün Kilislilerle beraber tebrik, emsâlinin temâdîsini temenni eyleriz.”⁹⁴⁹

Aksaray Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, ahalinin sevincinden 21.000 kuruş topladıklarını telgrafında belirtmektedir:

“Düşmanlarımızın makhûren Seddülbahir’den de tardını müş’ir telgrafnâme üzerine bir cemm-i gafîr huzuruyla dün pek parlak tezahürat yapıldı. Ahali sevincinden i’tâyı îâneye şitâb ederek 21.000 kûsûr gurûş toplandı. Zât-ı sâmi-i kumandanîlerinin kiyâset-i âlimânesi ve asâkir-i muzaffere-i Osmaniye’nin muvaffakiyyât-ı mütevâliyesinden mütehassıl şükranımızın arz ve iblâğı teklif kılınmakla arz olunur.”⁹⁵⁰

Yozgat Müdafaa-i Milliye Heyeti Harbiye Nezareti’ne şu telgrafi göndermiştir:

“Selâhaddin ordusunun timsali hârik askerinin mazbûtu olan mukaddes ordumuzun bu defa da Seddülbahir’deki muzafferiyeti bütün Yozgatlıları müstağrak-ı meserret eylemiş ve bütün şehir serâpâ donatılmıştır. Vatanımızı, dinimizi bu suretle muhâcemât-ı â’dâdan tahlîs ve şân-ı millîmizi i’lâ eden büyük ordumuzu mukaddes rehâ-kâr kabinemizi tebrike ve her vakit bu gibi büyük muvaffakiyyetlere mazhariyetimizi Eltâf-ı İlâhî’den tazarrua müsâraat eyleriz.”⁹⁵¹

Ayrıca Ankara Müdafaa-i Milliye Heyeti,⁹⁵² Dört Yol Müdafaa-i Milliye Heyeti,⁹⁵³ Eskişehir Müdafaa-i Milliye Heyeti,⁹⁵⁴ gibi kuruluşlardan da zafer telgrafları gönderilmiştir.

3.5.4.7. Osmanlı Gayr-i Müslim Tebaasının Telgrafları

Türklerin zafer coşkısına Osmanlı topraklarında yaşayan gayr-i müslim vatandaşlar da katıldı. İzmir’de Ermeni Murahhası Matos Efendi, Harbiye Nezareti’ne 12 Ocak 1916 günü bir telgraf (Bkz. Ek:26) çekmiştir. Telgrafında, Çanakkale ve Gelibolu Yarımadası’nda Osmanlı askerlerinin gösterdiği zafer nedeniyle İzmir Surp İstepannos Ermeni Kilisesi’nde⁹⁵⁵ kalabalık bir Ermeni cemaatiyle birlikte ayin yaptıklarını ve bu ayinde şehit olan askerler için

⁹⁴⁹ ATASE: BDH 1547-6-2-112.

⁹⁵⁰ ATASE: BDH 1547-6-2-118.

⁹⁵¹ ATASE: BDH 1547-6-2-12.

⁹⁵² ATASE: BDH 1547-6-2-2.

⁹⁵³ ATASE: BDH 1547-6-2-32.

⁹⁵⁴ ATASE: BDH 1547-6-2-90.

⁹⁵⁵ İzmir Konak semtinde bulunan Surp İstepannos Ermeni Kilisesi, 1922’de çıkan İzmir yangını sırasında yıkılmıştır.

de dua okunduğunu vurgulamıştır.⁹⁵⁶ Sivas Karahisar’da yaşayan Rum Metropolidi Safroniyos ise 11 Ocak 1916 günü Dâhiliye Nezareti’ne gönderdiği telgrafında, Osmanlı Ordusu’nun kazandığı bu zaferden dolayı tüm Rum ahalisince büyük sevinçle karşılandığını, tezahüratlar yapıldığını ve Rum ahalisinin tebriklerini iletildiğini belirtmiştir.⁹⁵⁷

3.5.4.8. Enver Paşa’nın Telgraflara Cevabı

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, memleketin dört bir tarafından gelen telgraflara memnun olmuş ve teşekkürünü *İkdam* aracılığıyla şöyle duyurmuştur:

“Yaradanın yardımı ve Peygamberin imdadı ile Çanakkale harp sahalarının düşmandan kâmilten temizlenmesinden dolayı İstanbul ve taşrada bulunan ricâl-i mülkîye ve askerîye ve velât ve mutasarrıfın ve kaymakamlar ve belediye reisleri tarafından ve muhtelif hey’et ve cemiyetlerden ve sair zevattan birçok tebrik telgrafları gelmektedir. Bais-i minnet ve iftihar olan tebrîkât-ı vâkîyeye karşı, ayrı ayrı eda-yı teşekkür arzu eder isem de meşguliyetler nedeniyle buna imkân olmadığından ifa-yı tebrik seddinde bezm-i himmet buyurmuş olan makamlar ve zevata ve tezahürat-ı hamiyetkârânede bulunan bilcümle efrad-ı muhtereme i millete ve okul öğrencilerine gerek arkadaşlarım namına ve gerek kendi nam medyun olduğum teşekkürâtımın tebliğine gazetenizin aracı olmasını rica ederim.”⁹⁵⁸

⁹⁵⁶ ATASE: BDH 1547-6-2-115.

⁹⁵⁷ ATASE: BDH 1551-24-1-13.

⁹⁵⁸ Murat Çulcu, a.g.e., ss. 890-891.

SONUÇ

Müttefikler, büyük umutlarla geldikleri Çanakkale Cephesi'nde beklenmedik bir sonuçla karşılaştılar. Taktiksel düzeyde komuta kademesinde inisiyatif eksikliği ve askerlerdeki deneyimsizlik ile birlikte motivasyonun düşmesiyle muharebeler bir çıkmaza girmiştir. Müttefiklerin başka cephelere insan ve mühimmat kaydırması, savaş sıklet merkezini dağıtması, Londra'da oluşan yeni siyasi anlayış, Çanakkale'den birliklerin tahliyesini kaçınılmaz kılmıştır.

Selanik Cephesi'nin açılması ile birlikte Müttefiklerin asker kaydırması Türk tarafından da yakından takip ediyordu. Başkumandanlık Vekâleti, İngiliz ve Fransız kamuoyunda tahliyeyle dair tartışmaların başladığına ve Selanik'e asker kaydırılmasına dair istihbarat almıştır. Enver Paşa'nın 5 Ekim'deki Meclis'te yaptığı konuşmada Müttefiklerin bu cepheden büsbütün ümidini kestiği yönünde idi.

Özellikle kışın gelmesiyle birlikte Müttefiklerin daha fazla duramayacağı öngörüsü hâkimdi. Kasım ayının sonundan itibaren Türk tarafı Müttefiklerin asker tahliye ettiğini gözlemlemişti. Türk tarafınca tahliye beklenen bir durumdu. Türk harp raporlarında asker sevkiyatının yapıldığı yer almakta, hatta bazı asker ve subay hatıratlarında da bu durum söz konusudur.

Anafartalar Grup Komutanı Mustafa Kemal'in Müttefiklerin çekileceğini tahmin ettiğini bir taarruz yapma fikri kabul görülmemişti. Arıburnu ve Anafartalar'da iki kolordu cephesinde birer taburdan ibaret bir kuvvetle belirlenen iki noktaya ciddi bir keşif taarruzu yapılması planlanmış fakat 5. Ordu'ya sunulamamıştı.

Türk Genelkurmayı ve Müttefiklerin tahliye planı ve hazırlıkları sırasında Arıburnu ve Anafartalar'da Türk birlikleri tarafından

5. Ordu Komutanlığınca 8 Aralık sonrası Arıburnu ve Anafartalar'da tahliyesi öncesinde, Müttefiklerin Yarımada'yı tahliye etmesi durumunda ne yapılması gerektiği üzerinde durmamış ve tahliyeyi etkileyecek ciddi bir müdahalede bulunulmamıştır. Askerin epey yıpranmış olması, isteksiz muharebe etmesi ve subayların daha fazla kayıp vermeme endişesi, cephe eksikliği, etkili topçu kuvvetinin olmaması, donanma ateşinden çok fazla etkilenmesi gibi durumlar müdahale fikrini etkilemiştir.

Esasında Enver Paşa'nın Enver Paşa'nın 10 Ocak 1916 tarihindeki Meclis-i Mebusan konuşmasında yeterli cephanenin olmayışı nedeniyle taarruz yapılamadığını, Almanya'dan gelecek yeni top ve mühimmatla birlikte büyük bir taarruz planlandığını açıklamıştır.

Genel bir tahliye fikri hâkim olsa da Türk komuta heyetine mevzilerdeki birliklerden gelen, gemilerin hareketliliği, sahile yanaşırlarken su hatlarının deniz seviyesinin üzerinde, ayrıldıklarında ise altında olduğu, çeşitli yangınların çıkarılması ile top atışlarının seyrekleştiği gibi raporlar gelmişti. Özellikle 14 Aralık'tan sonraki harp raporlarında kıyıda ve İmroz Adası önlerinde pek çok zırhlı, gambot, torpido muhribi, monitör ve nakliye gemilerinin olduğu fark edilmiştir.

Birliklerden gelen gözetleme raporlarında gemilerin yoğunluğu fark edilmişti. Keşif kolları ile sürekli takip ediliyordu. Birlikteki subaylar tahliye işaretlerini belirtse de tahliye mi olduğu konusunda kesin kanaate varılamamıştı. Çoğunlukla olası bir çıkarma olarak da tahmin ediliyordu.

Özellikle 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders başta olmak üzere pek çok komutan da cephedeki hareketlenmeleri ve sessizliği yeni bir taarruz beklentisi şeklinde yorumlamıştır. Bu beklentide gelen istihbaratın değerlendirilmesinde bir önyargı oluşturmuştur.

5. Ordu'dan 20 Aralık günü çekilen ilk raporda yer alan, "*Düşmanın çekilmekte olduğu anlaşılamamıştır*" ifadesinde görüleceği üzere Türk tarafının Arıburnu ve Anafartalar'ın tahliyesini fark edemediği anlaşılmaktadır. Türkler takip harekâtı yaparak Müttefiklere büyük zayıat verdirmek gibi tarihi bir fırsatı kaçırmıştır.

Arıburnu ve Anafartalar'da son gece hareketlilik iyice fark edilmiş fakat birlikler sürekli birbirine rapor göndererek ne olduğunu tespit etmeye çalışmış, sis nedeniyle durum kavranamamıştır. Sis yüzünden gün ağarana kadar da topçu atışları yapılamadığından herhangi bir zayıat verdirilememiştir. Arıburnu ve Anafartalar'da Müttefiklerin tahliye

Zira Seddülbahir'in tahliyesinde ise durum farklıdır. Arıburnu ve Anafartalar'ın tahliyesi sonrası yazılmış asker ve subay hatıralarından anlaşılacağı üzere, Seddülbahir'in de yakın zamanda tahliye edileceğine dair beklenti hâkimdir. Alt kademedeki subaylar hatıralarında açıkça bir çekilmeden bahsetmektedirler. Bazı subaylar, birlik komutanlarına yazdıkları raporlarda gemilerin boş gelip dolu gittiğini aktarmıştır. Anadolu tarafından gelen topçu gözetleme raporlarında da asker ve topçu nakliyatından bahsedilmiştir.

Türk komuta kademesi Seddülbahir'den de tahliye olacağına farkındaydı. Bu kapsamda Müttefiklere zayıt verdimek amacıyla 7 Ocak'ta bir taarruz planlanmış fakat başarılı olunamamıştır. Bu taarruzda alınan ağır zayıt ve Müttefiklerin sert direniş, Türk komuta kademesince ihtiyatlı davranılarak mevzilerin savunulması fikri ağır basmıştır. Eldeki yetersiz mühimmat ve topçuyla donanmaya karşı denize dökülenin zorluğu ve daha fazla kaybın verilmemesi, Müttefiklerin bir an evvel firar etmesi beklenilmiştir.

Tahliyenin askeri sonucu açısından bakıldığında karşılıklı uzun süre devam eden siper ve bomba muharebeleri tarafları yıpratmıştır. Yarım milyona yakın insan Çanakkale'de süren savaş nedeniyle zayıt olmuştur. Muharebede kullanılan cephe ve mühimmat ile birlikte cepheye yapılan lojistik faaliyetlerin sonucu olarak büyük bir ekonomi savaşta harcanmıştır.

Müttefiklerin, savaş alanını yaklaşık 135.000 askerin yanında top, cephe, hayvan ve savaş malzemesini zayıtsız şekilde 24 gün içerisinde tahliye etmesi, askeri harp tarihi açısından incelenmesi gereken bir durumdur. İleride tarafların özellikle Türk tarafının istihbarata raporları, harp cerideleri, Başkumandanlık ve Ordu düzeyinde yazışmalarının ortaya çıkmasıyla tahliye süreci şüphesiz farklı boyuta gelecektir.

Tahliye Müttefikler açısından bakıldığında, büyük bir ekonomik kayıp ve başarısızlıkla sonuçlanan bir muharebe olmuştur. İngiltere'de ciddi siyasi tartışmalar sonucu hükümet sarsılmış, önce koalisyona düşmüş, sonra 1916 yılında istifa etmek zorunda kalmıştır. Çanakkale Savaşı'nın mimarı Winston Churchill ise bakanlıktan ayrılmış, bir askeri birliğe komutan olarak atanmıştır. Savaşın en önemli aktörü olan Lord Kitchener haricinde savaşta görev yapan Amiral de Robeck, General Ian Hamilton, General Birdwood, General Charles Monro gibi pek çok komutan ve siyasetçi 1916 yılında kurulan savaş komisyonunda sorgulanmıştır.

Çanakkale'de alınan yenilgi sebebi ile Birinci Dünya savaşı iki yıl daha uzamış, Müttefik Devletleri başta İstanbul olmak üzere tüm Osmanlı topraklarını paylaşma emelinden şimdilik vazgeçmek zorunda kalmıştır. Çanakkale, Avustralya ve Yeni Zelandalıların da milli bilinçlerinin temelini oluşturmuştur

Türk tarafında ise cephe verilen kayıpların çoğunluğunun genç kuşaktan olması ülkeyi ekonomik ve sosyal açıdan derinden etkilemiştir. Bu muharebede kazanılan zafer diğer cephelere de olumlu etki yapmıştır. Çanakkale'de parlayan vatan sevgisi, birlik beraberlik ve savunma azmi birkaç sene sonra başlayacak Milli Mücadelenin kıvılcımını

ateşlemiştir. Arıburnu'nda ve Anafartalar'da savaşın seyrini değiştiren Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları Milli Mücadele'de bağımsızlık yolunun öncüleri olmuştur.

Çanakkale, Türklerin bağımsızlık mücadelesinin başlangıcı olmuştur. Türk askerinin cesaret ve metanetiyle büyük bir zafer kazanılmıştır. Çanakkale Zaferi elde kısıtlı imkânlarla rağmen vatan savunmasının nasıl yapıldığını tüm dünyaya göstermiştir. *Çanakkale Geçilmez* kavramı milli bir bilinç olarak 1915 yılından beri Türk milletince benimsenmiştir.

Seddülbahir'in tahliyesi Arıburnu ve Anafartalar bölgelerinin tahliyesine kıyasla daha planlı ve başarılı oldu. İngilizler, Seddülbahir'den tahliyenin fiilen başladığı 28 Aralık'tan 9 Ocak sabahına kadar 35.286 asker, 127 top, 328 araba, 3.689 at ve katır, 1.600 ton malzeme ve mühimmat tahliye edildi.⁹⁵⁹

---

⁹⁵⁹ C. F. Aspinall Oglander, a.g.e., s. 528.

KAYNAKÇA

- Akbay, Cemal (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasî ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı.
- Aker, Şefik (1935). *Çanakkale-Ariburnu Savaşları ve 27. Alay*. 99 Sayılı Askerî Mecmua'nın Tarih Kısmı, Sayı 40, İstanbul: Askeri Matbaa.
- Akyüz, Yahya (1993). "Çanakkale Savaşları ve Fransız Kamuoyu". *Çanakkale Savaşları, Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu*, Çanakkale-Türkiye, 14-17 Mart 1990, 117-123.
- Alganer, Haydar Mehmet (2009). *Çanakkale Kara Savaşları Günlüğü*. (Çev. Erdoğan Öztürk, Zehra Gülbudak, Şeyma Büyükcan Sayılır), İstanbul: Deniz Basımevi.
- Altay, Fahrettin, (2002). "Fahrettin Altay'ın Çanakkale Hatıraları", *Çanakkale Hatıraları*, c. 2, (Yay. Haz. Metin Martı), İstanbul: Arma Yayınları.
- Arıkan, İbrahim (2017). *Harp Hatıralarım Bir Mehmetçiğin Çanakkale Galiçya-Filistin Cephesi Anıları*. (Haz. Selman Soydemir ve Abdullah Satun), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Arslan, Mehmet (2019). "Amerikan Basınında Çanakkale Muharebeleri Karikatürleri" *17. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*, (30 Ekim - 1 Kasım 2019) (Ed. Ahmet Vecdi Can - Onur Türkölmez) İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- Atabay, Mithat (2015). *Çanakkale Cephesinde Siperden Gerçeklere*, Ankara: Paradigma Akademi.
- Atabay, Mithat (2017). *Çanakkale Cephesi'nden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne*, Çanakkale: Çanakkale Belediyesi Yayınları.
- Atabay, Mithat (2015). "Çanakkale Savaşları'na Hava Şartlarının Etkisi". *100. Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi*, Çanakkale-Türkiye, 21-24 Mayıs 2015, 587-599.
- Atabay, Mithat (2017). *Gelibolu Yarımadası'nda Yazılan Tarih Yıkılan Anıtlar*, İstanbul: Paradigma Akademi.
- Atabay, Mithat (2012). *Muhteşem Bir Başarısızlığın Hikâyesi*. İstanbul: E Yayınları.
- Atabay, Mithat (2010). "Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Çanakkale Muharebeleri Konusundaki Görüşmeleri" *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16, Yıl:8 Ağustos 2010, 49-66.

- Atabay, Mithat (2014). *Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nde Çanakkale Savaşları*. İstanbul: E Yayınları.
- Atabay, Mithat; Erat, Muhammet; Çobanoğlu, Haluk (2009). *Çanakkale Şehitlikleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atabey, Figen (2014). *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Atabey, Figen (2015). “İngiliz Savaş Konseyi'nin Çanakkale Stratejisi”. *Çanakkale Muharebelerinin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler*, (Ed. Lokman Erdemir, Kürşat Solak), Çanakkale: Çanakkale Valiliği Yayınları, s. 35-68.
- Avcı, Cenk (2009). *Çanakkale Cephesi'nde Hava Savaşları*. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Bayur, Yusuf Hikmet (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, Kısım IV. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bayur, Yusuf Hikmet (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi*. C. III, Kısım I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bayur, Yusuf Hikmet (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi*. C. III, Kısım II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bean, Charles Edwin Woodrow (C.E.W.) (1948). *Gallipoli Mission*. Canberra: Australian War Memorial.
- Bean, Charles Edwin Woodrow (C.E.W.) (1941). *The Story of ANZAC from 4 May, 1915, To The Evacuation Of The Gallipoli Peninsula* 11th Edition, Volume II Sdney: Angus and Robertson Ltd.
- Belen, Fahri (2009). *Çanakkale Savaşı'ndan Alınan Dersler*. (Yay. Haz. Tuncay Yılmaz) İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Belen, Fahri (1964). *I. Cihan Harbinde Türk Harbi, 1914 Yılı Hareketleri*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Belen, Fahri (1964). *I. Cihan Harbinde Türk Harbi, 1915 Yılı Hareketleri*. C. II, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Binbaşı Nazmi Bey (2004). *Çanakkale Deniz Savaşları Günlüğü 1914-1922*. (Çev. Nurcan Bal, Mehmet Aktaş), Çanakkale: Çanakkale Deniz Müzesi Komutanlığı Yayınları.
- Bingöl, Mehmet Ali (2006). *Rus Kaynaklarına Göre Çanakkale Savaşı*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul.

- Borlat, Barış (2019). *Çanakkale Cephesi'nde İkmal Faaliyetleri (1914-1916)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Borlat, Barış (2015). "Çanakkale Savaşlarında 27. Alay'ın Rolü", *100. Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi*, Çanakkale, Türkiye, 21-25 Mayıs 2015, pp.116-122.
- Bozok, Salih, (2002). *Atatürk'ü Anlatıyor*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Bülkat, Esat (1950). *Çanakkale Hatıraları* (Yayımlanmamış Daktilo Metin), İstanbul: Harp Akademiler Kütüphanesi.
- Cameron, David Wayne (2016). *Gallipoli: The Final Battles and Evacuation of Anzac*. Newport: Big Sky Publishing.
- Cassar, George H. (1974). *Çanakkale ve Fransızlar*. (Çev. Nejat Dalay), İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Cadogan, Edward (2019). *Çanakkale'de Ateş Altında*, (Çev. İsmail Hakkı Yılmaz), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cemal Paşa (1977). *Hatıralar: İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, (Haz. Behçet Cemal), İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Çalışlar, İzzettin (2010). *İzzettin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*. (Haz. İzzeddin Çalışlar), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çelebican, Tahsin (1937). *Çanakkale'de Nasıl Kazandık*. İstanbul: Vakit Matbaası.
- Çetindağ, Orhan Veli; Demir, Cenk. (2017). "The Orient Gazetesi'ne Göre Çanakkale Savaşlarından Haberler". *100. Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi*, Çanakkale-Türkiye, 21-24 Mayıs 2015, pp. 223-248.
- Çöl, Emin (2009). *Çanakkale - Sina Savaşları Bir Erin Anıları*. (Haz. Celal Kazdağlı) İstanbul: Nöbetçi Yayınevi.
- Çulcu, Murat (2014). *İkdâm Gazetesi'nde Çanakkale Cephesi 3 Kasım 1914-3 Şubat 1916 Haber-Yorum-Bildiri-Röportaj-Gözlem ve Anılar*. 2. Cilt, İstanbul: Denizler Kitabevi.
- Demaz, (1930). *Çanakkale Seferi*. (Çev. Bahaeddin), İstanbul: Askeri Matbaa.
- Diriker, Ahmet (2016) *42. Alay: Gelibolu 1915*. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Diriker, Ahmet (2013) *Cephelerde Bir Ömür: Ahmet Nuri Diriker Paşa'nın Hatıratı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Ege, Abidin (2011). *Çanakkale, Irak ve İran Cephelerinden Türkiye Harp Günlükleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erdemir, Lokman (2009). *Çanakkale Savaşı, Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Erickson, Edward J. (2012). *Gelibolu Osmanlı Harekâtı*. (Çev. Orhan Düz), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erickson, Edward J. (2019). *Çanakkale Savaşı: Ateş Altında Komuta*. (Çev. İsmail Hakkı Yılmaz), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Esat Paşa (2014). *Çanakkale Savaşı Hatıraları*. (Haz. İhsan Ilgar, Nurer Uğurlu), İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Ewing, William (2012). *Gelibolu'dan Bağdat'a*. (Çev. H. Büşra Yavuz), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Fertan, Hasan Remzi (2016). *Hasan Remzi Fertan'ın Harp Hatıraları: (Çanakkale, Kafkas, Filistin Cepheleleri ve İstiklal Harbi)*. (Yay. Haz. Lokman Erdemir), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları.
- Fewster, Kevin (2002). *Gallipoli Correspondent - The Frontline Diary of C.E. W. Bean*, Sidney: George Alien & Unwin Australia Pty Ltd.
- Günesen, Fikret (1986). *Çanakkale Savaşları*. İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Hamilton, Ian (2005). *Gelibolu Hatıraları 1915*. İstanbul: Örgün Yayınları.
- Hatemi, Nilüfer (2002). *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*. C. 1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- H. Cemal (1982). *Çanakkale'de Ulu Cenk*. (Haz. Hayati Tezel), İstanbul: Tercüman Yayınları.
- İncesu, Sokrat, (1964). *Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Arıburnu Hatıralarım*. Çanakkale: Esen Matbaası.
- James, Robert Rhodes (1965). *Gelibolu Harekâtı*. (Çev. Haluk V. Saltıkgil), İstanbul: Belge Yayınları.
- Kannengiesser, Hans (2009). *Çanakkale'de Türklerle Beraber Bir Alman Albayının Gözünden Çanakkale*. (Çev. Mehmet Serez), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kannengiesser, Hans (1927). *Gallipoli: Bedeutung und Verlauf der Kämpfe 1915*, Berlin: Schlieffen.

- Kansu, Yavuz; Şensöz, Sermet; Öztuna, Yılmaz (1971). *En Eski Çağlardan 1. Dünya Savaşına Kadar Havacılık Tarihinde Türkler*. C. 1, Ankara: Hava Kuvvetleri Basım ve Neşriyat Müdürlüğü.
- Karataş, Murat (2009). “Çanakkale Muharebelerinde Lağım Muharebeleri”. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Cilt: 6, Sayı:6-7, 43-60.
- Karataş, Murat; Borlat, (2017). *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşlarında 27. Alay* c. 1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Saral, Emre (2017). “Avusturyalı Savaş Muhabiri Georg Bittner’in Çanakkale Cephesi İzlenimleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl:15 Güz 2017 Sayı:23, ss. 133-163, s. 146.
- Keyes, Roger (1941). *The Fight for Gallipoli*, London: Eyre & Spottiswoode.
- Kolay, Selçuk; Taktak, Okan; Karakaş Savaş; Atabay, Mithat (2013). *Derinlerden Yansımalar: Çanakkale Savaşı Batıkları*, İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, Ayhan Şahenk Vakfı.
- Larcher, Maurice (2008). *Büyük Harpte Türk Harbi Çanakkale Seferi*. (Çev. Bursalı Mehmet Nihat), (Haz. Murat Karataş, Editör: Mithat Atabay), Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi AÇASAM Yayınları.
- Lawless, Keith A. (1993). *The Evacuation Phase Of The Gallipoli Campaign Of 1915*, U.S. Army Command and General Staff College, (Yüksek Lisans Tezi) Leavenworth.
- Lorey, Hermann (1946). *Türk Sularında Deniz Hareketleri*, (Çev. Tacettin Talayman), c 2, İstanbul: Deniz Basımevi.
- Mehmet Fasih (2006). *Kanlısırt Günlüğü*. (Haz. Murat Çulcu), İstanbul: Denizler Kitabevi.
- Mehmet Tahir (1332). “Gelibolu Nasıl Tahliye Edildi” *Risale-i Mevkute-i Bahriye Mecmuası*, s. 8, s. 357-370.
- Momryk, Anatoli (2017). “Birileri İçin Kahraman Öbürleri İçin Düşman: 1915-1916 Tarihlerinde Ukrayna Topraklarında Yayınlanan Rus, Ukrayna, Polonya Dilli Medyalarda Çanakkale Savaşı ve Gazilerinin Batı Ukrayna Muharebelerine Katılımı,” 100. *Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi*, Çanakkale-Türkiye, 21-24 Mayıs 2015, 49-70.
- Monro, Charles (1332). *Gelibolu Şibh-i Ceziresi Üzerinde Bulunmakta Olan İngiliz Heyeti Seferiyesinin Tahliye Harekâtından Bahsolub İngiltere Harbiye Nezareti Tarafından Matbuat Vasıtasıyla Neşredilen General Charles Monro'nun Raporu Tercümesidir*. (Çev. Rahmi), İstanbul: Matbaa-i Amire.

- Moorehead, Alan (1972). *Çanakkale Geçilmez*. (Çev. Günay Salman), İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Mustafa Kemal, (2011). *Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe*. (Yay. Haz. Suat Akgül, Hülya Toker, Sema Demirtaş), Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, (Yay. Haz. Suat Akgül, Hülya Toker, Sema Demirtaş), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 52.
- Mühlman, Carl (2014) *Çanakkale Savaşı*. (Çev. Sedat Ümran), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Münim Mustafa (2018). *Kanal Seferinden Çanakkale'ye*. (Yay. Haz. Ahmet Yurttakal) İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Nevinson, Henry Wood (2019). *1915 Çanakkale Seferi*, (Çev. Sebahattin Şenol) İstanbul: İz Yayıncılık.
- Nevinson, Henry Wood (1919). *The Dardanelles Campaign*, New York: Henry Holt And Company.
- Nizamoglu, Yüksel (2015). "Türk Kaynaklarının İtilaf Devletleri Tarafından Çanakkale Cephesi'nin Tahliyesiyle İlgili Değerlendirmeleri". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, Yıl: 13, Sayı: 18, 411-430.
- Oglander, Cecil Faber Aspinall (2005). *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale, Gelibolu Askerî Harekâtı*. (Haz. Metin Martı), c. 1, İstanbul: Arma Yayınları.
- Oglander, Cecil Faber Aspinall (2005). *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale, Gelibolu Askerî Harekâtı*. (Haz. Metin Martı), c. 2, İstanbul: Arma Yayınları.
- Oglander, Cecil Faber Aspinall (1932). *Military Operations Gallipoli*, Vol II, London: William Heinemann Ltd.
- Oglander, Cecil Faber Aspinall (1932). *Military Operations Gallipoli*, Vol II Maps and Appendices, London: William Heinemann Ltd.
- Önder, Cahit (2005). *Yedi Cephenin Gazileri*. İzmir: Şehitkale Yayıncılık.
- Özbay, Kemal (1976). *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*. C. 1, İstanbul: Yörük Basımevi.
- Öztürk, Hayri (2002). "Serveti Fünûn'da Çanakkale Zaferi". *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, 75-87.
- Patterson, John Henry (2011). *Çanakkale Savaşı'nda Siyonistler*. (Çev. Ozan Kemal Sarıalioğlu), İstanbul: DBY Yayınları.

- Piersig, Bill (1994). *Gallipoli Revisited - An Operational Assessment of the 1915 Dardanelles Campaign*, Newport: Naval War College.
- Prior, Robin (2012). *Gelibolu Mitin Sonu*. (Çev. Füsün Tayanç), İstanbul: Akılçelen Kitaplar.
- Pugsley, Christopher (2015). *Çanakkale-Yeni Zelandalıların Öyküsü*. (Çev. Ülke Evrim Uysal), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Robeck, John de; Wemyss, Rosselyn (1333). *Çanakkale Tahliyesi* (Çev. Hüsameddin), İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Roux, Charles (1926). *Çanakkale Seferi*. (Çev. Mehmet Nihat, Asım), İstanbul: İlhami Fevzi Matbaası.
- Ruşen Eşref (1930). *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat*, İstanbul: Hamit Matbaası.
- Sabah, İsmail (2019). "Cenabı Hak Bana Bu Milletın Foyasını Gösterdi", *Anafarta Dergisi*, Sayı 3, Yıl 1, Yaz 2019, 57-60.
- Sadıgov, Ramin (2019). "Rus Kaynaklarına Göre Sarıkamış Harekâtı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ağustos 2019; (46): 279-302.
- Saral İsmail Tosun; Saral Emre (2012). *Çanakkale ve Sina-Filistin Cephelelerinde Avusturya-Macaristan Ordusu Topçu Bataryaları*, Ankara: Türk Macar Dostluk Derneği Yayınları.
- Sarıkoyuncu Değerli Esra; Sarıkoyuncu Ali (2010). "Avustralya Basınında Çanakkale Muharebeleri" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Çanakkale Özel Sayısı* (73), 115.
- Sanders, Liman von (2011). *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sanders, Liman von (1920). *Fünf Jahre Türki*. Berlin: Berlag von Vuguf.
- Sayılr, Burhan, Murat Karataş, Barış Borlat (2015). *Arşiv Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri 1*. İstanbul: Tuzla Belediyesi.
- Sayılr, Burhan, (2014). *Türk Kurmayların Gözüyle Çanakkale Muharebeleri*, Ankara: Eskişehir Valiliği Yayınları.
- Schoen, Walter von (2010). *Bir Alman'ın Gözüyle Çanakkale Gelibolu Cehennemi*. (Çev. Dilek Ekiz- Hayrettin Ekiz), İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Shadbolt, Maurice (2014). *Gelibolu'nun Sesleri*. (Çev. Elif Ersözlü), Ankara: Bilgesu Yayınları.

- Sivaslı Hakkı (2015). *Mülazım-ı Sani Sivaslı Hakkı'nın Günlüğü - Çanakkale'den Kafkasya'ya*, Haz. Sevilay Özer, İstanbul: Asitan Yayınları.
- Steel, Nigel; Hart Peter (1996). *Gelibolu Yenilginin Destanı*. (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Sabah Kitapları.
- Sunata, İsmail Hakkı (2003). *Gelibolu'dan Kafkaslara, Birinci Dünya Savaşı Anıları*. (Yay. Haz. Kansu Şarman), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sürmeli, Serpil (2006). "İngiliz Savaş Muhabiri Ellis Ashmead Bartlett'in Gözüyle Çanakkale Seferi Başarısızlığı ve Gelibolu'da Sıradışı Mücadelesi". *Atatürk Dergisi* Cilt: 5, Sayı: 1, 81-100.
- Süvari Teğmen Safiyyüddin Efendi'nin Çanakkale ve Kafkas Cephesi Harp Hatıratı*. (2019). (Yay. Haz. Eren Ergül), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Tansel, Selahattin Osman (2010). *Çanakkale'de İstanbul'u Kurtarmak*, İstanbul: Şema Yayınevi.
- Tetik, Ahmet; Demirtaş Y. Serdar; Demirtaş, Sema (2009). *Çanakkale Muharebeleri'nin Esirleri - İfadeler ve Mektuplar*. C. 1 Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Travers, Tim (2008). *Gelibolu 1915*, (Çev. Fırat Asya), İstanbul: Elips Kitap.
- Tuncoku, A. Mete (2005). *Anzakların Kaleminden Mehmetçik*. Ankara: TBMM Yayınları.
- Tunççapa, Şakir (2005). "Çanakkale Muharebeleri Hatıralarım" *Çanakkale Hatıraları*. C. 3, (Yay. Haz. Metin Martı), İstanbul: Arma Yayınları.
- VanDriel, Martha S. H. (2000). *Cognitive Bias and British Decision-makers in the Gallipoli Campaign*, (Master Tezi) Chapel Hill: University of North Carolina.
- Waite, Fred (1919). *The New Zealanders at Gallipoli*, Auckland: Whitcombe and Tombs.
- Wolf, Klaus (2014). *Gelibolu 1915 - Birinci Dünya Harbi'nde Alman Türk Askeri İttifakı*. (Çev. Eşref Bengi Özbilen) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yazman, M. Şevki (1938). *Türk Çanakkale*, İstanbul: Ulus Basımevi.
- Yılmaz, Mehmet Serhat (2009). "Kastamonu Basınında Köroğlu Gazetesi Örneğinde Kastamonu'da Çanakkale Zaferi Kutlamaları (1916)", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Mayıs 2009, Cilt:17, ss. 677-686.
- Yılmaz, İbrahim Bülent (2019). *Çanakkale Cephesi'nde Osmanlı ve İtilaf Devletleri Hava Güçlerinin Görsel Verilerle Desteklenmiş Nispi Güç Analizi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Yiğit, Ali Ata (2012). “Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması”. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 63, Güz 2012, ss. 271-288.

Yurttakal, Ahmet (2019). “Arıburnu’nun İlk Savunması 25 Nisan 1915” *1915 Geri Sayım Güncesi*, Haziran 2019.

Yücel, M. Lütfi Rifai (2006). *Hatıralarım*. (Der. Arif Suavi Okay), İstanbul: Gerçek Sanat Yayınları.

İnternet Kaynakları

<http://www.ozebook.com/ww1/anzac/documents/54.html> (Erişim 25.10.2018)

<http://canakkaleaynalipazar.com/yazarlar/dr-mithat-atabay/bir-devir-kapanirken-gelibolu-tahliye-edilirken-kim-ne-yapti/39/> (Erişim 12.10.2015)

<http://adb.anu.edu.au/biography/scurry-william-charles-8376> (Erişim 25.08.2019)

<https://www.awm.gov.au/learn/schools/resources/case-studies/william-scurry> (Erişim 25.08.2019)

Diğer Kaynaklar

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl 64, Sayı: 135 (Yay. Haz. Nurcan Aslan, Nuri Bayrak, Melike Gürler) Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915 - 09 Ocak 1916). V. Cilt, II. Kitap, (2012). Ankara: Gn. Kur. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915 - 09 Ocak 1916). V. Cilt, III. Kitap, (2012). Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Deniz Harekâtı, c. VIII, (1976). Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı.

Çanakkale Muharebelerinde 19. Tümen Cerideleri, c. III, (2015). (Yay. Haz. Arzu Tunç; Nuri Bayrak; F. Gökçen Tokeşer), Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Dardanelles Commission, First Report (1917). London: The Stationery Office.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi; Devre: 3, İçtima Senesi: 1, 1. Cilt, İnikad:35, Birinci Celse, 22 Eylül 1331 [5 Ekim 1915].

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi; Devre: 3, İçtima Senesi: 2, 1. Cilt, İnikad:11, Birinci Celse, 10 Kânûn-i evvel 1331 [23 Aralık 1915].

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi; Devre: 3, İçtima Senesi: 2, 1. Cilt, İnikad:13 Birinci Celse, 17 Kânûn-i evvel 1331 [30 Aralık 1915].

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi; Devre: 3, İçtima Senesi: 2, 1. Cilt, İnikad:16, Birinci Celse, 28 Kânûn-i evvel 1331 [10 Ocak 1916].

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I (2013). (Yay. Haz. Kemal Kurulcan, vd.), İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II (2005). (Yay. Haz. Muzaffer Albayrak, vd.), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi

ATAZB 36-7.	ATAZB 42-30aca.
ATAZB 42-30.	ATAZB 42-30ad.
ATAZB 42-30aa.	ATAZB 42-30ada.
ATAZB 42-30aaa.	ATAZB 42-30ae.
ATAZB 42-30ab.	ATAZB 42-30aea.
ATAZB 42-30aba.	ATAZB 42-30af.
ATAZB 42-30ac.	ATAZB 42-30afa.
BDH 540-2109-091-011.	BDH 541-2110-014-010.
BDH 540-2109-095-003.	BDH 541-2110-014-010a.
BDH 540-2109-095-009.	BDH 541-2110-015.
BDH 540-2109-095-011.	BDH 542-2116A-054.
BDH 540-2109-095-012.	BDH 542-2116A-055.
BDH 541-2110-014.	BDH 542-2116A-055-001.
BDH 541-2110-014-001.	BDH 542-2116A-055-002.
BDH 541-2110-014-002.	BDH 542-2116A-058-003.
BDH 541-2110-014-002a.	BDH 542-2116A-075-002.
BDH 541-2110-014-003.	BDH 542-2116A-079-002.
BDH 541-2110-014-003a.	BDH 1547-6-2.
BDH 541-2110-014-005a.	BDH 1547-6-2-1.
BDH 541-2110-014-006.	BDH 1547-6-2-2.
BDH 541-2110-014-006a.	BDH 1547-6-2-10.
BDH 541-2110-014-007a.	BDH 1547-6-2-12.
BDH 541-2110-014-008.	BDH 1547-6-2-13.
BDH 541-2110-014-008a.	BDH 1547-6-2-14.
BDH 541-2110-014-009.	BDH 1547-6-2-15.
BDH 541-2110-014-009a.	BDH 1547-6-2-16.

BDH 1547-6-2-19.
BDH 1547-6-2-20.
BDH 1547-6-2-22.
BDH 1547-6-2-23.
BDH 1547-6-2-24.
BDH 1547-6-2-25.
BDH 1547-6-2-26.
BDH 1547-6-2-28.
BDH 1547-6-2-29.
BDH 1547-6-2-30.
BDH 1547-6-2-31.
BDH 1547-6-2-32.
BDH 1547-6-2-33.
BDH 1547-6-2-34.
BDH 1547-6-2-37.
BDH 1547-6-2-38.
BDH 1547-6-2-39.
BDH 1547-6-2-40.
BDH 1547-6-2-45.
BDH 1547-6-2-46.
BDH 1547-6-2-47.
BDH 1547-6-2-49.
BDH 1547-6-2-50.
BDH 1547-6-2-51.
BDH 1547-6-2-52.
BDH 1547-6-2-53.
BDH 1547-6-2-54.
BDH 1547-6-2-55.
BDH 1547-6-2-56.
BDH 1547-6-2-57.
BDH 1547-6-2-58.
BDH 1547-6-2-59.
BDH 1547-6-2-60.
BDH 1547-6-2-61.
BDH 1547-6-2-62.
BDH 1547-6-2-63.
BDH 1547-6-2-64.
BDH 1547-6-2-65.
BDH 1547-6-2-66.
BDH 1547-6-2-67.
BDH 1547-6-2-68.
BDH 1547-6-2-69.
BDH 1547-6-2-70.
BDH 1547-6-2-71.
BDH 1547-6-2-72.
BDH 1547-6-2-73.
BDH 1547-6-2-74.
BDH 1547-6-2-75.
BDH 1547-6-2-76.
BDH 1547-6-2-77.
BDH 1547-6-2-78.
BDH 1547-6-2-79.
BDH 1547-6-2-80.
BDH 1547-6-2-90.
BDH 1547-6-2-91.
BDH 1547-6-2-92.
BDH 1547-6-2-93.
BDH 1547-6-2-94.
BDH 1547-6-2-95.
BDH 1547-6-2-96.
BDH 1547-6-2-97.
BDH 1547-6-2-98.
BDH 1547-6-2-99.
BDH 1547-6-2-100.
BDH 1547-6-2-101.
BDH 1547-6-2-102.
BDH 1547-6-2-103.
BDH 1547-6-2-104.
BDH 1547-6-2-105.
BDH 1547-6-2-106.
BDH 1547-6-2-107.
BDH 1547-6-2-108.
BDH 1547-6-2-109.
BDH 1547-6-2-110.
BDH 1547-6-2-111.
BDH 1547-6-2-112.
BDH 1547-6-2-113.
BDH 1547-6-2-114.
BDH 1547-6-2-115.
BDH 1547-6-2-116.
BDH 1547-6-2-117.
BDH 1547-6-2-118.
BDH 1547-6-2-119.
BDH 1547-6-2-120.
BDH 1547-6-2-121.
BDH 1547-6-2-122.
BDH 1551-24-1-1.
BDH 1551-24-1-3.
BDH 1551-24-1-4.
BDH 1551-24-1-5.
BDH 1551-24-1-6.
BDH 1551-24-1-9.
BDH 1551-24-1-10.
BDH 1551-24-1-11.
BDH 1551-24-1-12.
BDH 1551-24-1-13.
BDH 1551-24-1-14.
BDH 1551-24-1-15.

BDH 1551-24-1-17.
BDH 1551-24-1-18.
BDH 1551-24-1-19.
BDH 1551-24-1-22.
BDH 3407-30-10.
BDH 3407-30-10-1.
BDH 3407-30-10-2
BDH 3407-30-11.
BDH 3407-30-11-2.
BDH 3407-30-12.
BDH 3413-61-2-8.
BDH 3416-75-1.
BDH 3416-75-1-1.
BDH 3435-12-11-11.
BDH 3435-12-14-12.
BDH 3435-12-14-13.
BDH 3435-12-15-13.
BDH 3436-15-14-5a.
BDH 3436-15-14-8.
BDH 3436-15-14-8a.
BDH 3436-15-15-1a.
BDH 3436-15-15-6a.
BDH 3437-23-027-01.
BDH 3437-23-027-02.
BDH 3438-25A-8-1.
BDH 3438-25A-11.
BDH 3438-25A-12.
BDH 3438-25A-13.
BDH 3438-25A-14-1.
BDH 3438-25A-18-1.
BDH 3474-H19-5-26
BDH 3474-H19-5-26a.
BDH 3474-H56-1-7.
BDH 3474-H56-1-7a.
BDH 3474-H56-1-26.
BDH 3474-H56-1-29.
BDH 3964-H56-1-27.
BDH 3964-H57-1-06
BDH 3964-H57-1-21a.
BDH 3964-H57-1-22.
BDH 4402-H22-1-16
BDH 4402-H23-1.
BDH 4402-H23-1-1.
BDH 4402-H23-1-2.
BDH 4402-H23-1-3.
BDH 4402-H23-1-3a.
BDH 4431-10-1.
BDH 4431-10-1-1.
BDH 4431-10-1-2.
BDH 4431-10-1-6.
BDH 4433-16-1.
BDH 4433-16-1-1.
BDH 4433-16-1-3.
BDH 4433-16-1-4.
BDH 4433-16-1-5.
BDH 4433-16-1-6.
BDH 4433-16-1-7.
BDH 4433-16-1-8.
BDH 4433-16-1-13.
BDH 4433-16-1-14.
BDH 4433-16-1-15.
BDH 4433-16-1-18.
BDH 4433-16-8.
BDH 4434-23-2-5.
BDH 4434-23-14.
BDH 4434-23-14-1.
BDH 4434-23-15.
BDH 4434-23-15-1.
BDH 4434-23-15-2.
BDH 4564-33-2-11.
BDH 4564-33-4.
BDH 4564-33-4-1.
BDH 4564-33-4-2.
BDH 4564-33-4-3.
BDH 4564-33-4-4.
BDH 4666-263-004.
BDH 4666-263-007.
BDH 4666-263-010.
BDH 4666-263-010-01.
BDH 4666-263-010-01a.
BDH 4666-263-014-01.
BDH 4666-263-014-02.
BDH 4666-263-014-03.
BDH 4666-263-030-06.
BDH 4666-263-034.
BDH 4666-263-041.
BDH 4666-263-045.
BDH 4666-263-045-01.
BDH 4666-263-050.
BDH 4666-263-050-02.
BDH 4666-263-054.
BDH 4666-263-060.
BDH 4468-161-1-1.
BDH 4468-161-2.
BDH 4468-161-6.
BDH 4468-161-8a.
BDH 4468-161-20.
BDH 4468-161-23.

BDH 4574-76-31a.	BDH 5327-H2-1-3.
BDH 4574-76-32.	BDH 5327-H2-1-3a.
BDH 4574-76-32-1.	BDH 5327-H2-1-4.
BDH 4574-76-32-2.	BDH 5333-H4-1-13.
BDH 4574-76-32a.	BDH 5333-H4-1-13a.
BDH 4574-76-33-2.	BDH 5338-H19-1-20.
BDH 4835-H12-1-28a.	BDH 5338-H19-1-20a.
BDH 4835-H12-1-29.	BDH 5338-H19-1-21.
BDH 4835-H12-1-29a.	BDH 5356-H3-1-77.
BDH 4835-H12-1-30.	BDH 5356-H3-1-77a.
BDH 4835-H12-1-30a.	BDH 5356-H3-1-78.
BDH 4835-H12-1-31.	BDH 5356-H3-1-78a.
BDH 4835-H12-1-31a.	BDH 5356-H3-1-79.
BDH 4835-H12-1-32.	BDH 5356-H3-1-79a.
BDH 4835-H12-1-35.	BDH 5356-H3-1-80.
BDH 4863-H23a-1-19a.	BDH 5356-H3-1-80a.
BDH 4863-H23a-1-21.	BDH 5356-H3-1-84.
BDH 4863-H23a-1-22a.	BDH 5356-H3-1-87.
BDH 4863-H23a-1-23.	BDH 5356-H3-1-87a.
BDH 4863-H23a-1-23a.	BDH 5356-H3-1-88.
BDH 5327-H2-1-2.	

Australian War Memorial Archives (AWM) [Avustralya Savaş Müzesi] Arşivi]

G01291.	RCDIG0000569.
P03143.001.	RCDIG0000606.
RCDIG0000037.	RCDIG0000791.
RCDIG0000079.	RCDIG0001342.
RCDIG0000086.	RCDIG0001571.
RCDIG0000089.	RCDIG1075159.
RCDIG0000107.	RCDIG1075161.
RCDIG0000108.	RCDIG1075163.
RCDIG0000120.	RCDIG1075164.
RCDIG0000344.	2016.30.61.
RCDIG0000372.	

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, BEO. 4393-329467.	BOA, HR.SYS. 2111-9.
BOA, BEO. 4393-329467-0.	BOA, HR.SYS. 2417/28.
BOA, BEO. 4394-329513.	BOA, HR.SYS. 2417-28-0.
BOA, DH.EUM.3.Şb, 11/5.	BOA, HR.SYS. 2417/16.
BOA, DH.KMS. 36/30.	BOA, İ.HB. 1334.M-12.
BOA, HR.SYS. 2323/36.	BOA, İ.MBH. 19/31.
BOA, HR.SYS. 2323/36-0.	BOA, İ.MBH. 19-51-0.
BOA, HR.SYS. 2111/7-12.	BOA, DH.KMS. 36/18.

Imperial War Museum Archives (IWM) [İmparatorluk Savaş Müzesi Arşivi]

Q 13594.
Q 13661.

Q 13671.
 Q 13680.
 Q 13691.
 Q 68187.

İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Arşivi
 FEA011263.

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin (PA AA) [Almanya Dışişleri Bakanlığı
Siyasi Arşivi, Berlin]

R 13337.
 R 13336.

The National Archives (TNA) [İngiltere Ulusal Arşivi]

ADM 1/8447/21.	CAB 42/4/9.
ADM 116/1714.	CAB 42/5/2.
ADM 137/3086.	CAB 42/5/5.
CAB 19/33.	CAB 42/5/24.
CAB 22/2.	CAB 42/6/2.
CAB 22/3.	CAB 42/6/4.
CAB 37/139/17.	CAB 45/242.
CAB 42/3/20.	CAB 158/580.
CAB 42/3/23.	WO 32/5119.
CAB 42/3/33.	WO 95/4265.
CAB 42/4/3.	WO 95/4310.
CAB 42/4/6.	WO 158/594.

Sürekli Yayınlar

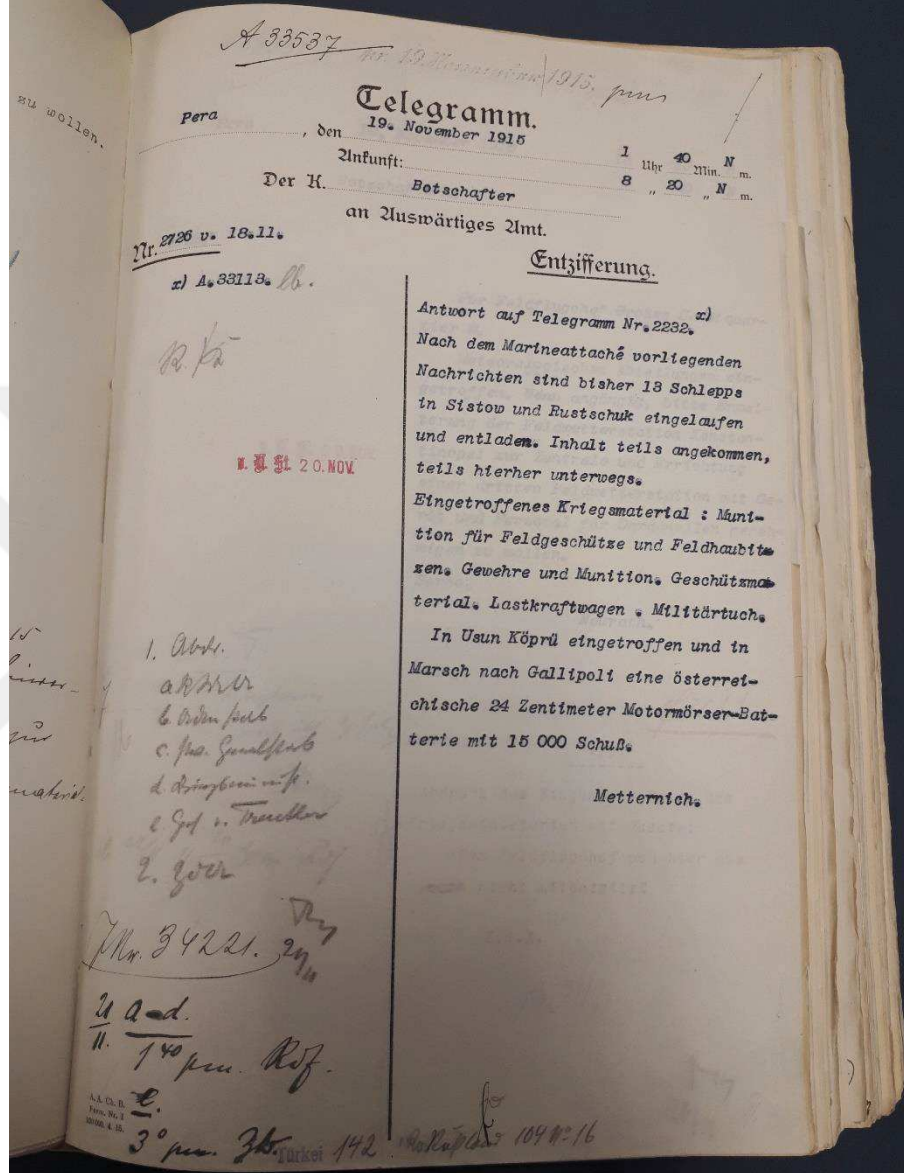
Burlington Weekly Free Press, 23 Aralık 1915.
 Cheraw Chronicle, 13 Ocak 1916.
 Clearwater Republican, 13 Ocak 1916.
 Donanma Mecmuası, s. 1. 7 Kânûn-i sani 1331 [20 Ocak 1916].
 El Paso Herald, 10 Ocak 1916.
 El Paso Herald, 11 Ocak 1916.
 Evening Star, 10 Ocak 1916.
 Grand Forks Daily Herald, 10 Ocak 1916.
 İkdâm, 29 Temmuz 1330 [11 Ağustos 1914].
 İkdâm, 9 Kânûn-i evvel 1331 [22 Aralık 1915].
 İkdâm, 13 Kânûn-i evvel 1331 [26 Aralık 1915].
 İkdâm, 28 Kânûn-i evvel 1331 [10 Ocak 1916].
 İkdâm, 31 Kânûn-i evvel 1331 [13 Ocak 1916].
 New Zealand Herald, 22 Aralık 1915.
 New Zealand Herald, 28 Aralık 1915.
 New Zealand Herald, 7 Ocak 1916.
 New Zealand Herald, 11 Ocak 1916.
 New Zealand Herald, 12 Ocak 1916.
 Queensland Times, 10 Mart 1916.
 Servet-i Fünûn, 7 Kânûn-i sani 1331 [20 Ocak 1916].

- Servet-i Fünûn, 21 Kânûn-i sani 1331 [3 Şubat 1916].
 Tanin, 8 Kânûn-i evvel 1331 [21 Aralık 1915].
 Tanin, 9 Kânûn-i evvel 1331 [22 Aralık 1915].
 Tanin, 12 Kânûn-i evvel 1331 [25 Aralık 1915].
 Tanin, 31 Kânûn-i evvel 1331 [13 Ocak 1916].
 Tanin, 15 Kânûn-i sani 1331 [28 Ocak 1916].
 Tanin, 22 Kânûn-i sani 1331 [4 Şubat 1916].
 Tanin, 2 Nisan 1332 [15 Nisan 1916].
 Tasvîr-i Efkâr, 22 Temmuz 1330 [4 Ağustos 1914].
 Tasvîr-i Efkâr, 18 Kânûn-i evvel 1331 [31 Aralık 1915].
 Tasvîr-i Efkâr, 22 Kânûn-i evvel 1331 [4 Ocak 1916].
 Tasvîr-i Efkâr, 28 Kânûn-i evvel 1331 [10 Ocak 1916].
 Tasvîr-i Efkâr, 29 Kânûn-i evvel 1331 [11 Ocak 1916].
 Tasvîr-i Efkâr, 31 Kânûn-i evvel 1331 [13 Ocak 1916].
 Tercüman-ı Hakikat, 28 Kânûn-i evvel 1331 [10 Ocak 1916].
 Tercüman-ı Hakikat, 29 Kânûn-i evvel 1331 [11 Ocak 1916].
 Tercüman-ı Hakikat, 8 Kânûn-ı sani 1331 [21 Ocak 1916].
 The London, 31 Ekim 1917.
 The New York Times, 20 Aralık 1915.
 The New York Times, 21 Aralık 1915.
 The New York Times, 26 Aralık 1915.
 The New York Times, 7 Ocak 1916.
 The New York Times, 20 Ocak 1916.
 The Pensacola Journal, 10 Ocak 1916.
 The Richmond Palladium, 20 Aralık 1915.
 The Topeka State Journal, 13 Ocak 1916.
 The Washington Herald, 10 Ocak 1916.

EKLER

EK: 1

24 cm'lik motorlu bir Avusturya Havan Bataryası ve yanında 15.000 adet merminin Gelibolu'ya gönderildiğini bildiren Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Metternich'in yazısı. (PA AA: R 13336)

EK: 3

The National Archives' reference CAB-42-4-9_05.jpg

The National Archives' reference CAB-42-4-9_06.jpg

MR. LLOYD GEORGE said that he had received an appreciation written by an M.P. whose name he did not know, but it was a very interesting and clever treatise; though written some little time ago, it pointed out that the French had lost confidence in Fochard and the Government, with the exception of MM. Delcassé and Ribot and Millerand; that M. Viviani was a fine speaker but had no following. The conclusions drawn by the writer were that the French Government would have to go; that the French people, though unanimous, were not satisfied with the conduct of the war, and thought things had been muddled a little.

SIR E. GREY suggested that we should inform the French that we proposed to declare a blockade of Dodegatch, but not to do it without them.

MR. BALFOUR said the only real reason for hurry in the blockade was to stop supplies going into the port.

ADMIRAL JACKSON said that the French had inquired if we were going to do this, and we had replied, "Not at present."

THE PRIME MINISTER decided to let the French know what we proposed to do, but it was not necessary to ask their permission.

LORD CURZON (who had just come in) asked for a recapitulation of what the bombardment of Dodegatch would imply.

MR. BALFOUR said in a few words it meant the destruction of rolling-stock and the station and the consequent embarrassment of the communications, and what was more important, the destruction of the port and property and the loss of communications ceased to the place as a base. Mr. Balfour then read out a draft of a telegram he proposed to send to the French Admiralty, in which he proposed to give two days' grace for neutral and to blockade as once.

LORD SELBORNE asked what steps had been taken to collect the expeditionary force to be sent out to land at Salonica and about the new Commander-in-Chief in France to send home General Monro for instructions.

LORD KITCHENER said that he had already written to the Commander-in-Chief in France to send home General Monro for instructions.

THE PRIME MINISTER said unfortunately Sir Douglas Haig was indispensable to the operations in France; that General Monro commanded the IIIrd Army, and was one of the most efficient of our Generals.

LORD CURZON said he thought that the first duty of this officer would be to report to the Government, and his second duty to take command on the spot.

THE PRIME MINISTER said that the point which required decision without delay was that regarding Sir Ian Hamilton's recall.

SIR IAN HAMILTON.

THE PRIME MINISTER said that it was necessary to reach a decision without delay regarding Sir Ian Hamilton. That officer had had very great chances, but had been uniformly unsuccessful, and had lost the confidence of the troops under him. There was corroboration on all sides of their dejection. He was of opinion that Sir I. Hamilton should be recalled and should hand over his command to General Birdwood.

LORD CURZON added that from all he had heard it was not only Sir Ian Hamilton who should be recalled, but also General Braithwaite.

THE PRIME MINISTER agreed.

LORD KITCHENER pointed out that he had warned Sir I. Hamilton and had sent out a special message by a returning staff officer to let him know of the situation.

MR. CHURCHILL said that it must not be forgotten what appalling difficulties Sir I. Hamilton had had to contend with in the task of leading a small army and maintaining himself in the face of the growing strength of the enemy. Though he had failed to retain confidence, he had never failed to plan the coup and to attempt what was demanded of him. The failure was partly due to inexperienced officers, to

the fact that he had under him only one Regular division, and that he had been prevailed upon by his staff to keep aloof. He had made most strenuous efforts and Mr. Churchill trusted that his recall would be effected without casting a slur on him.

LORD KITCHENER agreed as to the great difficulties under which Sir I. Hamilton had been placed, but the necessity for replacing him existed, and he (Lord Kitchener) would do it with the greatest consideration. He had done his best.

MR. CHURCHILL suggested replacing Sir Ian Hamilton by a man of greater status and experience than General Monro.

MR. BALFOUR asked if Sir Ian Hamilton should be retained for the present.

LORD KITCHENER said that he should remain until General Monro arrived at Gallipoli, and see how to hand over to no junior an officer as General Birdwood. It would not be long before General Monro went out; he should be in London on the 16th.

LORD SELBORNE said that it was not clear whether General Monro was (1) to command or (2) to examine the whole situation, and asked if it was intended to lock him up in Gallipoli.

LORD KITCHENER said that under General Monro would be General Birdwood, who was a very good man.

THE PRIME MINISTER said that the recall must be done very promptly. He foresaw a very virulent campaign coming about the Dardanelles operations, which would be chiefly directed against Sir I. Hamilton, and if the latter's recall took place after the agitation commenced it would be said that it had been done in response to public clamour. The thing must be done before, and the method of its doing might be left to Lord Kitchener.

LORD CURZON said that the original idea was that either Lord Kitchener or Sir Douglas Haig should go out; the latter officer being out of the question, was it also out of the question that Lord Kitchener should go out?

THE PRIME MINISTER said that he, personally, would have preferred that Lord Kitchener should go out, but there were enormous difficulties. Work had to be done which would necessitate Lord Kitchener's authority and views, and if the country were deprived of his views there would be much adverse comment.

MR. CHURCHILL did not agree that this reason was sufficient or conclusive, for nothing which occurred in this country could possibly equal the importance of what might happen in the Near East. He was one of three or four who bore the greatest burden on their shoulders for that operation, and for that reason he personally felt strongly that Lord Kitchener should be employed with all his great weight to avert what might be a great disaster. General Monro's rise in rank had been due partly to natural causes, such as the increase in the Army, and not to personal merit exclusively.

LORD KITCHENER did not agree, and spoke as to the ability of General Monro and as to Sir Douglas Haig's opinion of him.

LORD SELBORNE agreed with Mr. Churchill that what happened in the Near East was more important than what occurred at home.

MR. BONAR LAW asked if it were the intention at the moment, because he was going to raise it at the Cabinet.

MR. CHURCHILL said that the opinion of the General who was going out was going to be taken on this point.

THE PRIME MINISTER said that the despatch of this General was not a commitment to any attack.

MR. BONAR LAW stated his opinion that it did commit us to the resumption of the offensive in the Dardanelles.

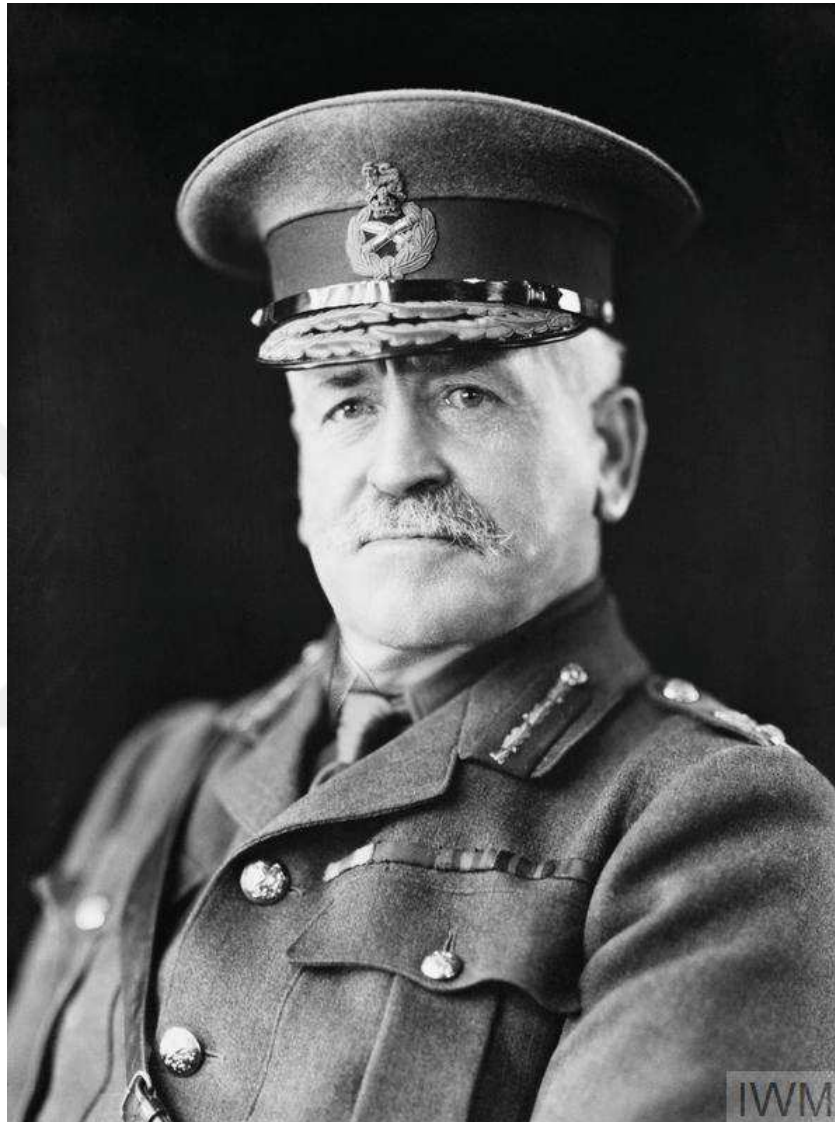
MR. BALFOUR did not agree. It might equally be said that it committed us to withdrawal. The General would have no order to attack.

MR. BONAR LAW reiterated his opinion.

[876-89]

Çanakkale Komitesi'nin 14 Ekim 1915 günü General Ian Hamilton ve Braithwaite'in görevden alınması ve Monro'nun atanmasının kararlaştırıldığı toplantı tutanağı.
(TNA: CAB 42/4/9)

EK: 4

General Sir Charles Carmichael Monro. (IWM: Q 68187)

EK: 5

- 2 -

Copy of cablegram
 From:- General Birdwood.
 To :- Lord Kitchener. (addressed C.I.G.S.)
 Despatched. 11 p.m., 4/11/15.

B.2. x x x x x x x x x x
 In view of this last wire, I hope you will all the more
 leave Monro in general command at all events till you have seen
 me. I and other two corps commanders will each be badly wanted
 to run things in our own areas if we have to withdraw, and I
 feel I must then be with my own men.
 x x x x x x x x x x.

Copy of cablegram.
 From:- "Proemial."
 To :- Sir W. Birdwood.
 Despatched. 5.30 p.m., 4/11/15.
 Received. 7 a.m., 5/11/15.

9535 Cipher. You have been appointed to command the Mediterran-
 ean Force. General Monro will take over as soon as possible the
 command of the Salonika Force.
 (I kept this telegram to myself, and did not publish
 it.)

About Christmas, 1915, Sir C. Monro sent for me to go
 and see him at Madros, where he was laid up on S.S. "Aragon" with
 a badly sprained ankle. His C.O.S., Major-General Lynden Bell,
 had also been laid up for some time with a bad knee. The latter
 told me that it was necessary for Sir Charles to proceed almost
 at once to Egypt to hand over to Sir Archibald Murray, and asked
 if I saw any objection to this, as far as I was concerned.
 I at once said certainly not, and urged that, as far as
 I was concerned, Sir Charles should proceed to Egypt without
 delay. This he did on the 30th inst. accompanied by the whole of
 his C.H.Q. staff.

AUSTRALIAN WAR MEMORIAL

RCDIG0000107

Copy of cablegram
 From:- Lord Kitchener.
 To :- General Birdwood.
 Despatched. 9 p.m., 3/11/15.
 Received 2.40 a.m., 4/11/15.

-----

x x x x x x x x x x
 As regards command, you would have the whole of force,
 and should carefully select your commanders and troops.
 x x x x x x x x x x
 Monro will be appointed to command the Salonika force.

Copy of cablegram
 From:- General Birdwood.
 To :- Lord Kitchener.
 Despatched. 4/11/15.
 11. 1655.
 Pt 2. 1752.

-----

x x x x x x x x x x
 I sincerely trust Monro will remain in command here.
 He has already established confidence in those who have seen
 him, and his experience in France which I look will be
 absolutely invaluable. He will I know carry out any orders of
 the Government better than I can.

Copy of cablegram.
 From:- Lord Kitchener.
 To :- General Birdwood.
 Despatched. 9 p.m., 4/11/15.
 Received 10 p.m. " 7

9536. x x x x x x x x x x
 The more I look at the problem the less I see my way
 through, so you had better very quietly and very secretly work
 out any scheme for getting the troops off. x x.

AUSTRALIAN WAR MEMORIAL

RCDIG0000

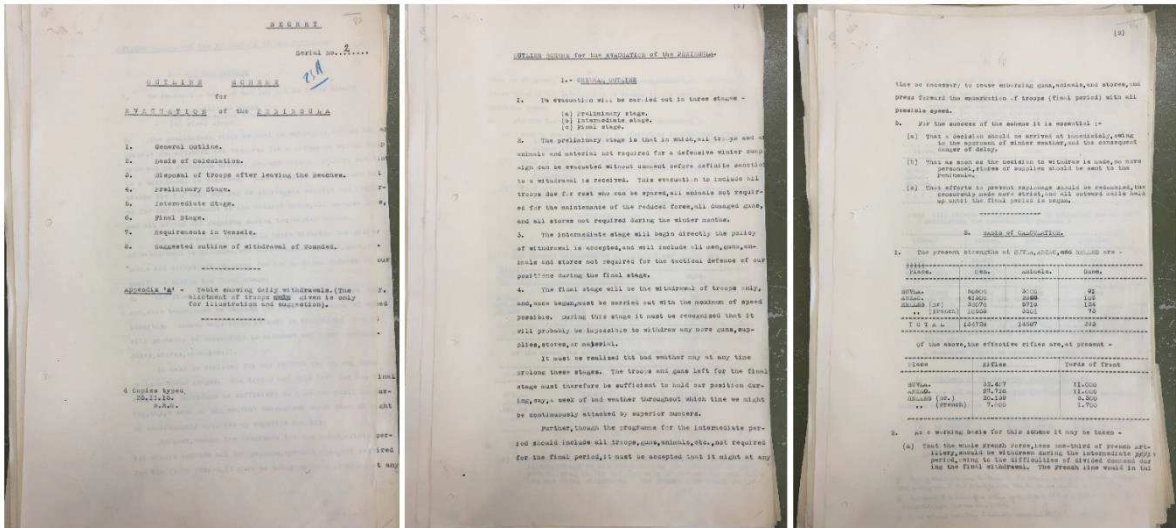
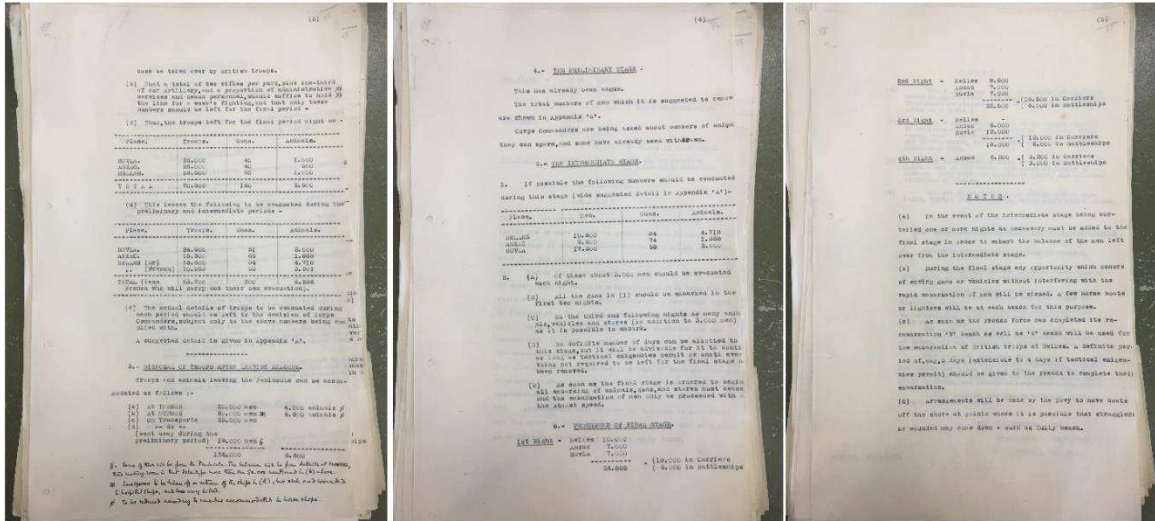
Lord Kitchener tarafından Charles Monro'nun görevden alındığı, yerine Birdwood'un göreve getirildiğine dair 4-5 Kasım 1915 tarihli telgraflar. (AWM: RCDIG0000107)

EK: 6

Lord Kitchener, General William Birdwood ve Anzak Kolordusu Topçu Komutanı General Charles Cunliffe-Owen Serçetepe üzerindeki siperlerden Anafartalar Kocaçimen ve Conkbayırı istikametine bakıyorlar, 13 Kasım 1915.
(IWM: Q 13594)

EK: 7

Tahliye planından örnek sayfalar. Üç aşamalı planın ayrıntıları ve çekilecek askerlerin sayısal verileri yer almaktadır. (TNA: WO 95/4265)

EK: 8

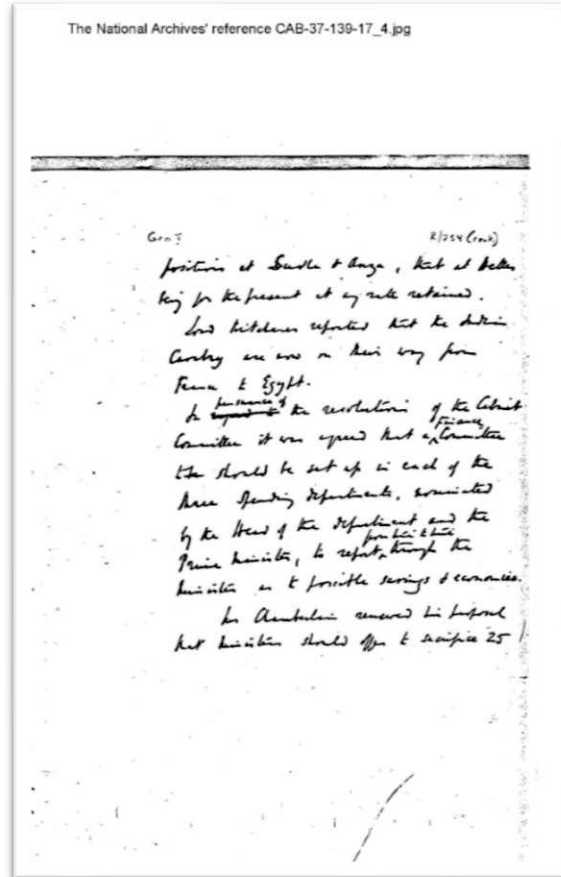
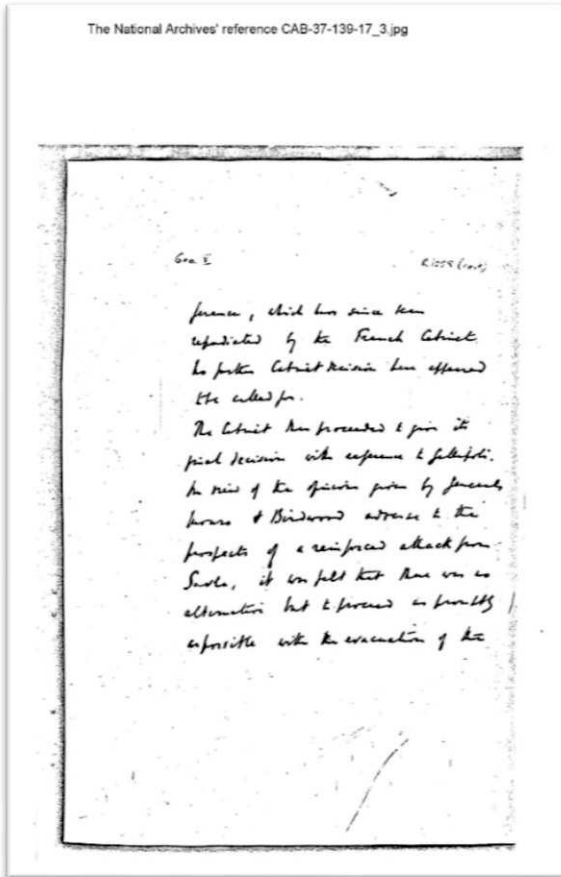
(13)

--- APPENDIX "A". ---

HELLES .		ANZAC		SUVLA	
Formation.	Numbers	Formation	Numbers	Formation	Numbers
<u>PRELIMINARY PERIOD.</u>					
Details.	3,000	54th Div. Eastern Mtd Brigade Details.	3359 1075 1000 <u>5434</u>	53rd Divn. Details.	4647. 5000
Totals ..	<u>3,000</u>				<u>7647</u>
<u>INTERMEDIATE PERIOD.</u>					
27th B'de. S.E. Mtd B'de. Lowland M.Bde. Details Artillery	2500 1228 855 5000 1000	29th Indian Inf. B'de. Details	3091 6500	29th Divn. Details	6507 10600
Totals ..	<u>10583</u>		<u>9591</u>		<u>17107</u>
<u>FINAL PERIOD.</u>					
42nd Divn. R.N. Divn. 52nd Divn. Artillery Details	4335 6751 4420 1000 2000	1st Austln Div. 2nd Austln Divn. N.Z. Divn. Details Artillery	6151 9776 6288 3000 1000	11th Div. 15th Div. 2nd S.W. M.Bde. Mtd Div. Artillery Details	9284. 8429. 1255. 2285. 1000 5500. <u>26755</u>
Totals ..	<u>18553</u>		<u>26126</u>		<u>26755</u>
GRAND TOTAL.	32159		41216		50807

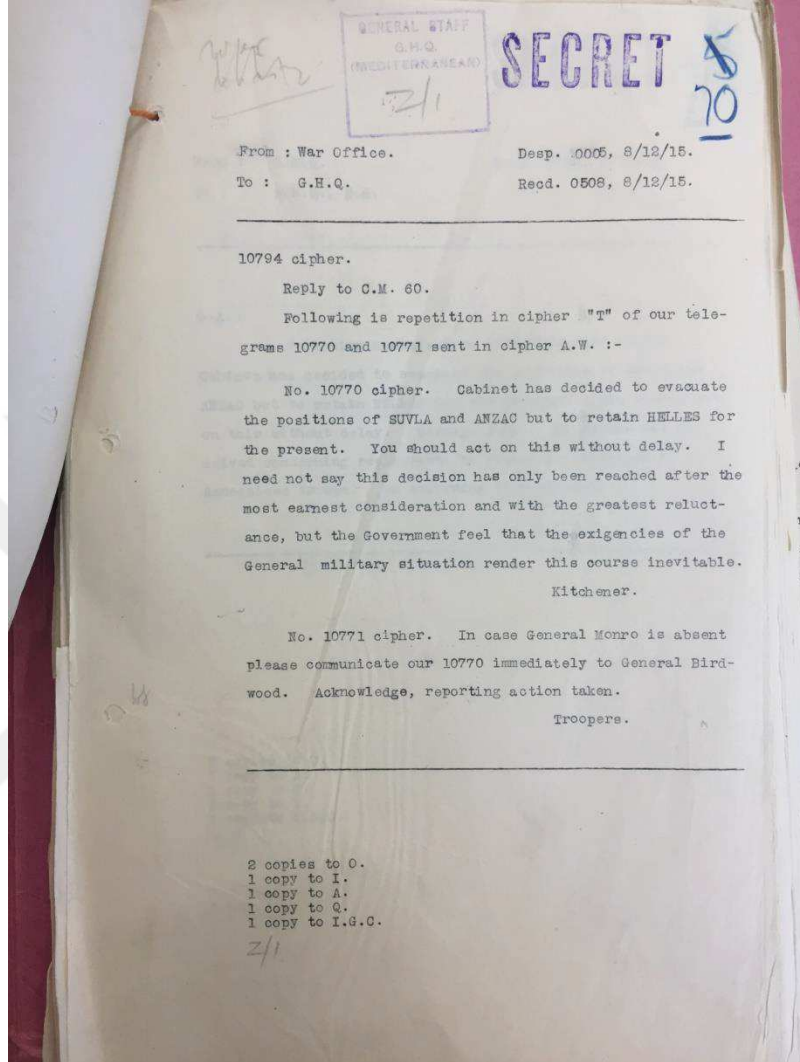
Seddülbahir, Arıburnu ve Anafartalar bölgesinde safhalara göre çekilen asker sayısı.
(TNA: CAB 158/580)

EK: 9

7 Aralık 1915 günü toplanan İngiliz kabinenin Arıburnu ve Anafartalar'ın tahliye edilmesine dair kararı. (TNA: CAB 37/139/17)

EK: 10

Lord Kitchener'in 8 Aralık 1915 tarihinde gönderdiği kabinenin Tahliye kararını bildirdiği telgraf. (TNA: CAB 158/580)

EK: 11

AUSTRALIAN WAR MEMORIAL

G01291

Anzak askeri Onbaşı William Charles Scurry tarafından tasarlanan "Drip Rifle" dedikleri kendi kendine ateş eden tüfek. Arıburnu tahliye hazırlıkları sırasında kullanıldı.
(AWM: G01291)

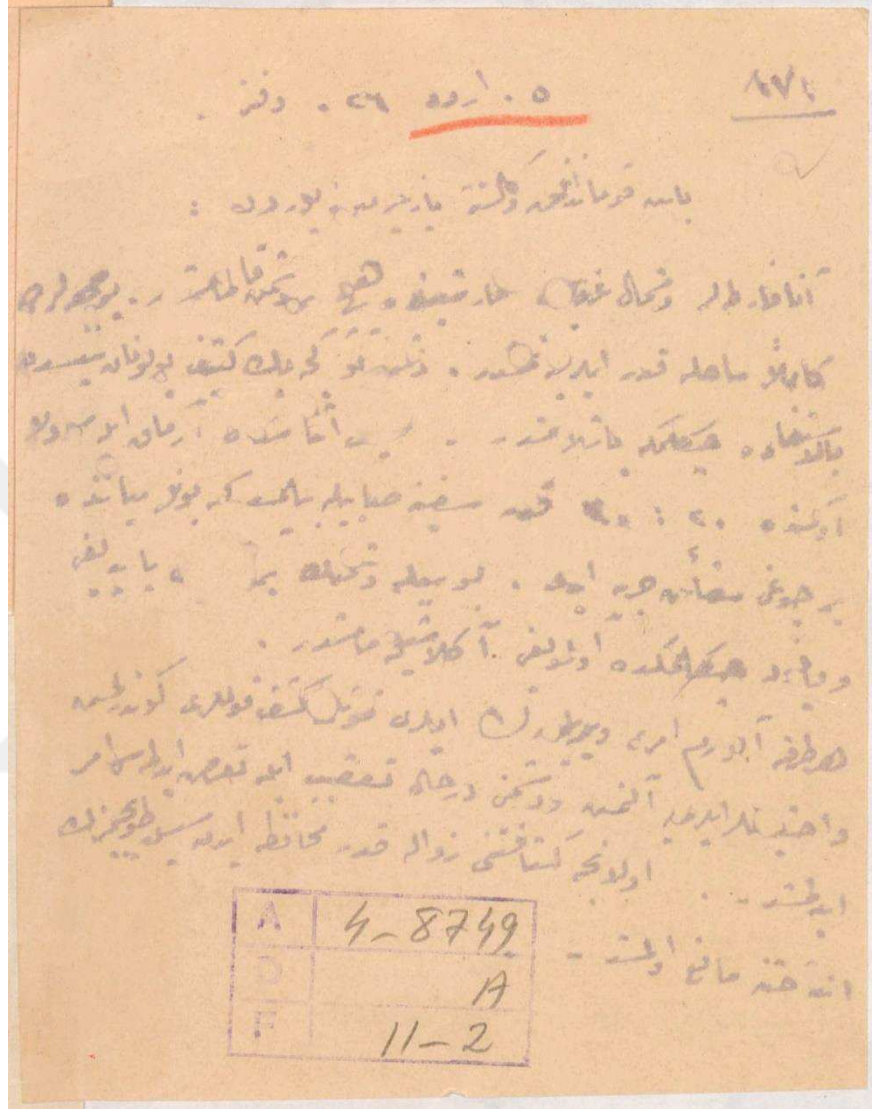
Tüfek mekanizmasını icat eden Onbaşı William Charles Scurry (AWM: P03143.001)

EK: 12

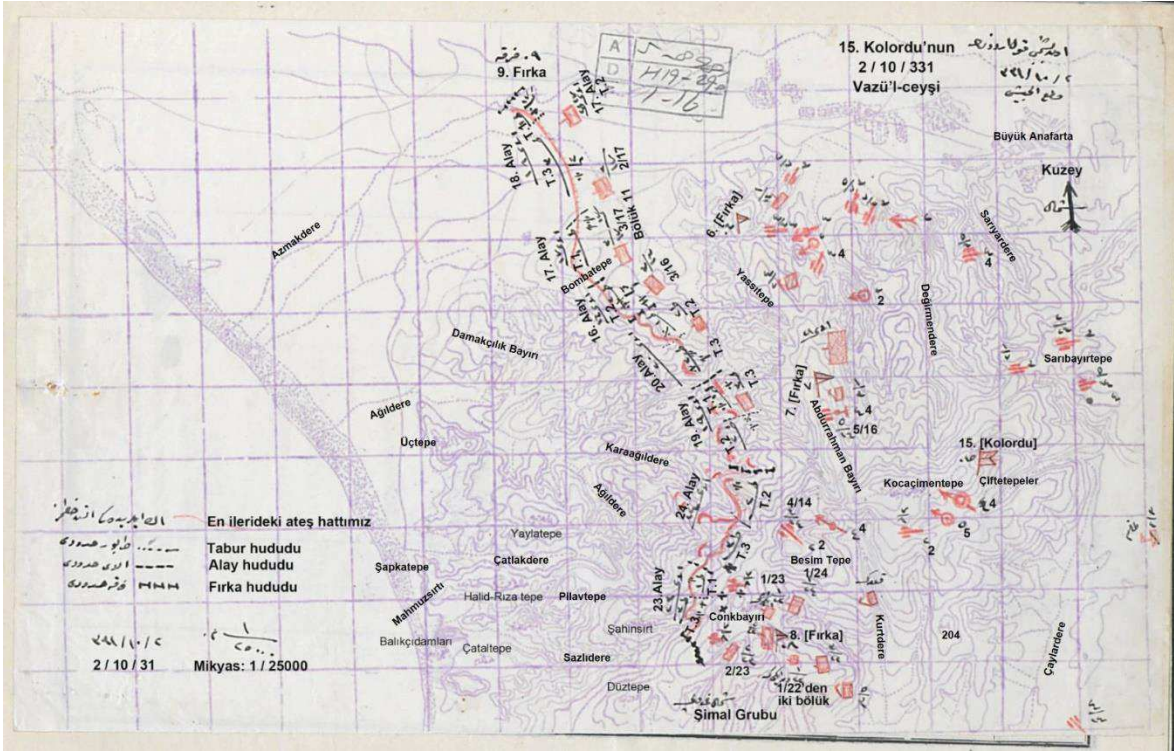
HMS Cornwallis zırhlısı Anafartalar sahilindeki bırakılan savaş malzemelerini bombardıman ediyor. (IWM: Q 13680)

EK: 13

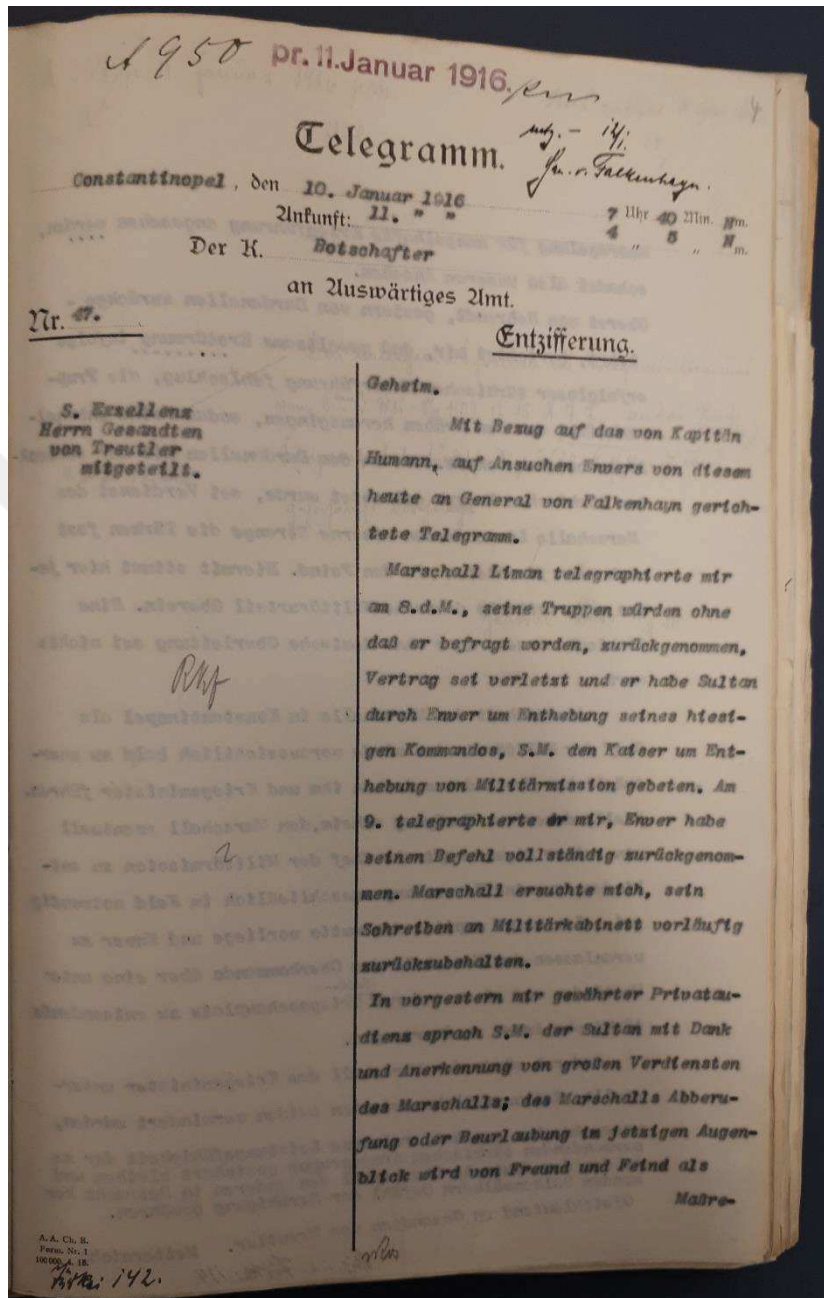
5. Ordu'nun, Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği 20 Aralık 1915 tarihli Arıburnu ve Anafartalar'dan Müttefiklerin çekildiğini haber veren ilk rapor.
 (ATASE: BDH 3407-30-11-2)

EK: 14

15. Kolordu'ya bağlı birliklerin, 15. Aralık 1915 tarihi itibariyle Conkbayırı - Azmak Deresi arası konuşlanışı. (ATASE: BDH 4402-H22-1-16)

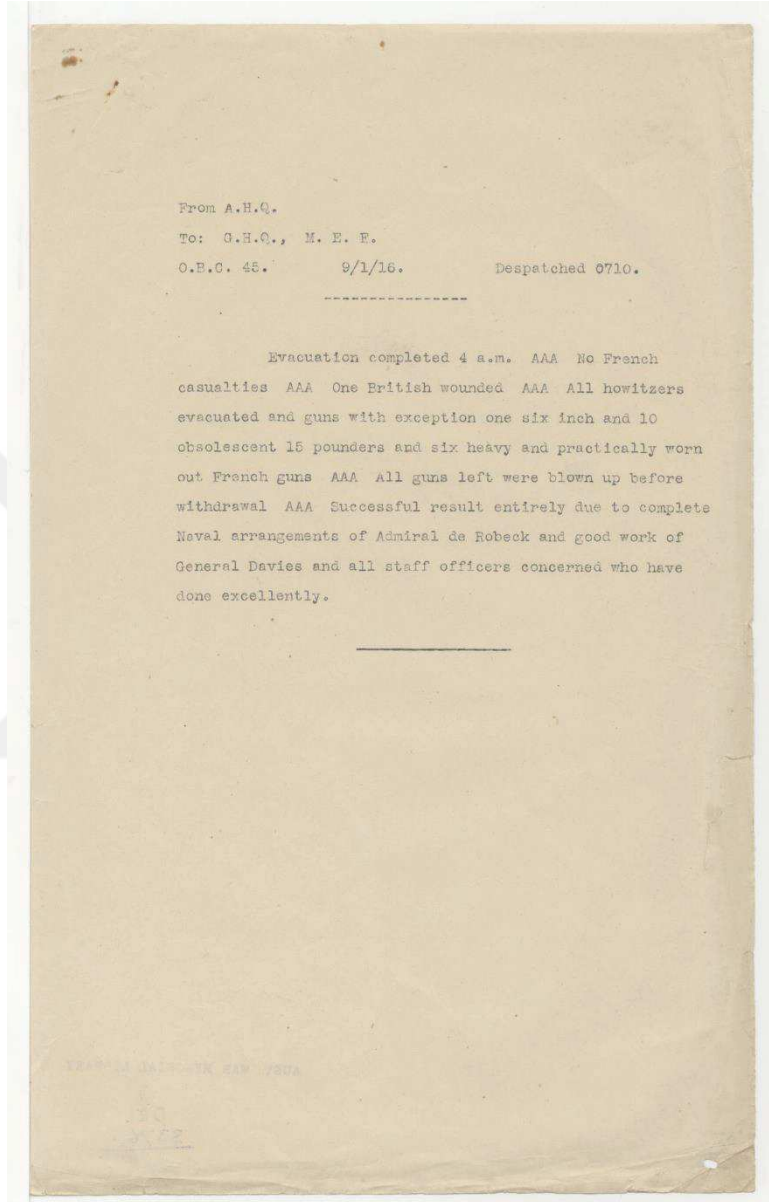
EK: 15

5 Ocak 1916 günü Liman von Sanders'in Enver Paşa ile yaşadığı problem sonrası
Almanya'ya istifasını bildirmesi sonucu görevine devam edeceğine dair yazı.
(PA AA: R 13337)

EK: 16

Birdwood'un Genel Karargâha gönderdiği Seddülbahir'in tahliyesini bildiren telgrafi.
(AWM: RCDIG0000120)

EK: 17

۱۲۵

۰۵ اربعه ۰۴۷ قز

بسمه قویله قلمه زاجوه ۱۲۵/۱۰/۱۹۱۶

اول ۵،۶۵

طبیعی شیه غریبه سی تماماً دشند به فطریه پند

A	4-8749
D	A
F	12

9 Ocak 1916 günü sabah saat 08.45'te 5. Ordu tarafından Başkumandanlık Vekâletine gönderilen Gelibolu Yarımadası'nın temizlendiğini bildirildiği rapor.
(ATASE: BDH 3407-30-12)

EK: 18

Maßregelung für mangelhafte Kriegführung angesehen werden, schadet also unserem Ansehen.

Oberst von Behrendt, gestern von Dardanellen zurückgekehrt, berichtet mir, daß gewaltsame Erstürmung infolge erfolgloser türkischer Unterführung fehlschlug, die Truppen nicht aus den Gräben herausgingen, sodaß Feind unbehelligt absteigen konnte. Was an den Dardanellen mit der schlechten türkischen Truppe geleistet wurde, sei Verdienst des Marschalls Liman dessen eiserne Strenge die Türken fast noch mehr fürchteten als den Feind. Hiermit stimmt hier ja des unparteiische deutsche Militärurteil überein. Eine türkische Armesgruppe ohne deutsche Oberleitung sei nicht wert.

Anwesenheit des Marschalls in Konstantinopel als Chef der Militärmission würde voraussichtlich bald zu untrüglichen Umständen zwischen ihm und Kriegsminister führen. Stelle daher zur Erwägung anheim, den Marschall eventuell von seiner Eigenschaft als Chef der Militärmission zu entbinden, da seine Verwendung ausschließlich im Feld notwendig sei, also keine *capitis diminutio* vorliege und Erwer zu verlassen dem Marschall das Oberkommando über eine unter Umständen auf einem anderen ^{Balkan} Kriegsschauplatz zu übertragen türkische Armes zu übertragen.

Dadurch würde der Marschall dem Kriegsminister unterstellt, Reibungsfläche zwischen beiden vermindert werden, unser Ansehen gewährt, relative Leistungsfähigkeit der zu verwendenden türkischen Armesgruppe gesichert bleiben und zu dem der deutsche Oberbefehl den anderen in Betracht kommenden Balkanvölkern Gefühl der Beruhigung gewähren.

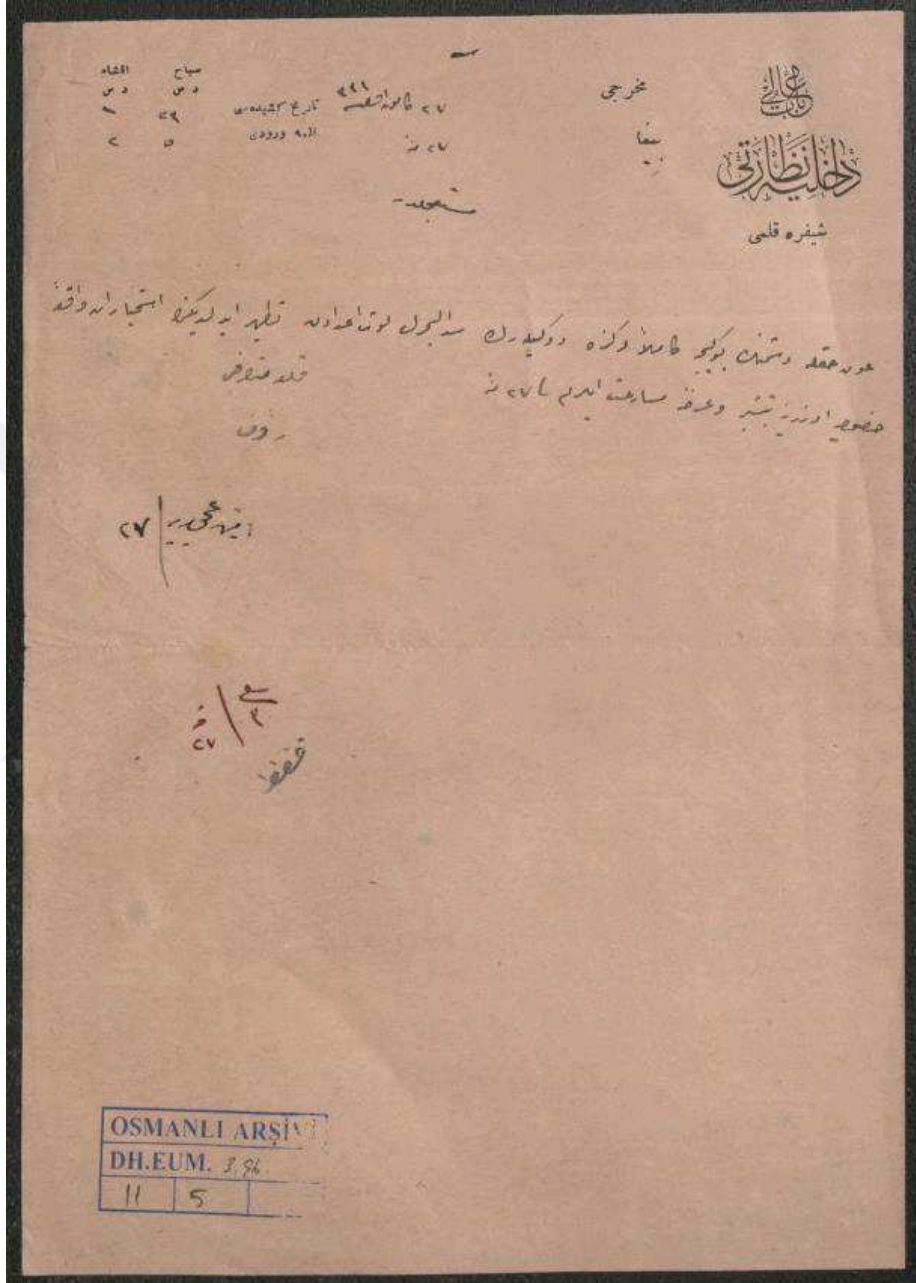
Gleichlautend an Gesandten von Troutler. Metternich.

Weg. i. d. Litta: 179.

Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Metternich'in Almanya'ya gönderdiği Müttefiklerin Seddülbahir'den çekildiğini bildiren yazısı.

(PA AA: R 13337)

EK: 19

Kale-yi Sultaniye (Çanakkale) Mutasarrıfı Rauf Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne tahliyeyi haber verdiği 9 Ocak 1915 tarihli telgrafı.
(BOA, DH.EUM.3.Şb, 11/5.)

EK: 20

Suvla'da toplanan malzemeler arasına saman ve benzin konuyor. Askerlerin yakmak için elinde benzin bidonları görülmektedir.
(IWM: Q 13661)

EK: 21

	Ganimet Cinsi	Ölçüsü	9. Tümen	11. Tümen	26. Tümen	12. Tümen	Toplam
Silah ve cephane	Tüfek	Adet	4	82	18	136	240
	Kasatura	Adet	83	10	108	109	310
	Piyade Cephanesi	Sandık	6	14			20
	Makineli Tüfek Cephanesi	Sandık	6				6
	El Bombası	Adet	62		12		74
	Uzun Bomba	Adet	12				12
	El Bombası	Kutu		6			6
	15'lik Obüs Mermisi	Adet	208				208
	7,5'luk Şınayader Mermisi	Adet	1.416				1.416
	15'lik Sahte Top	Adet	2	4			6
	7,5lik Sahte Top	Adet	1				1
	Ağır Top Arabası	Adet	3				3
	Nakliye Arabası	Adet	1				1
	İrca' Yarıy?	Adet	4				4
	Fava-i Fişenk	Sandık	35	4			39
	Tahrip Kapı	Adet	8				8
	Reptampet??	Kutu	2				2
	Bomba Tüfeği	Adet			1		1
	Palaska Kütüğü	Adet			17		17
Silahlık	Adet			15		15	
Melbusat	Ceket	Adet	202	218	120	44	584
	Pantolon	Adet	184	157	74	44	459
	Fanile	Adet	170		248	25	443
	Yağmurluk	Adet	52	83	24	23	182
	Postal	Çift	96	124	231	70	521
	Çanta	Çift	28		4	4	36
	Dolak	Çift	64	340	43		447
	Matara	Adet	29		89		118
	Çorap	Çift	25				25
	Fanile Boyun Bağı	Adet		306			306
	Peksimet Torbası	Adet			5		5
Başlık	Adet			1		1	
Sıhhiye malzemesi	Sedye	Adet	367	496	5	40	908
	Eczayı Tıbbiye	Sandık		6	6	4	16
	Sargı Bezi	Sandık	16	3	7		26
	Sargı Bezi	Çuval		2			2
	Hasta Nakline Mahsus Araba	Adet	12	3	6		21
	Su Tasfiye Aleti	Adet	6				6
	Ütü Makinesi	Adet	1				1
	Koltuk Değneği	Adet		15			15
	... Asdefink?	Adet	392				392
	Banyo	Adet	1				1
	Sürme Çinko? Oturak	Adet		12			12
	Adi Oturak	Adet		4			4
	Ördek	Adet		7			7
Büyük Sıhhiye Arabası	Adet		1	2		3	
Erzak	Et Konservesi	Adet	962		3.185		4.147
	Et Konservesi	Sepet	132				132
	Et Konservesi	Kutu		23.460			23.460
	Atates Hulasası	Sandık	31	35			66

	Domuz Sucuğu Konservesi	Sandık	70				70	
	Domuz Eti	Sandık	58	16			74	
	Tuz	Çuval	461		15		476	
	Pirinç	Çuval	1	44	2		47	
	Un	Çuval	10				10	
	Arpa	Çuval	3	155			158	
	Peynir	Sandık		20			20	
	Sebze Konservesi	Sandık	72				72	
	Çay	Sandık	1	4			5	
	Reçel	Sandık	3		20		23	
	Reçel	Kutu		4.289	1.745		6.034	
	Gaz	Sandık	172				172	
	Gaz	Teneke	200	24		37	261	
	Bisküvi	Sandık	341	184	5		530	
	Peksimet	Sandık		160	83		243	
Ot	Balya		262			262		
Tahkimat Malzemesi	Adi Kürek	Adet	717	336	157	138	1.348	
	Adi Kazma	Adet	622	320	98	139	1.179	
	Portatif Kazma Kürek	Adet	383	30	270		683	
	Müstamel Kum Torbası	Adet	Milyonlarca mevcuttur					
	Müceddid Kum Torbası	Adet	5.566	8.000			13.566	
	Müstamel Tel Örgüsü	Kangal	Binlerce kangal vardır					
	Müceddid Tel Örgüsü	Kangal	257	350			607	
	Tel Makası	Adet	43	20	5		68	
	Saç	Adet	3500				3.500	
	Aaea-Oluklu Çinko	Adet		1095			1.095	
	Çelik Kalkan	Adet	98	253			351	
	Çam Kadarın?	Adet	80				80	
	El Arabası	Adet	36	200			236	
	Askılık	Adet		229			229	
Döşeme Tahtası	Adet		380			380		
Telgraf ve telefon malzemesi	Kilometre Telefon Teli	Km	32				32	
	Kilometre-Telefon Kablosu	Km					190	
	Bobin	Adet	23	4			27	
	Telçyaf Drecri	Adet	552	60			612	
Dekovil malzemesi	Dekovil Rayı	Metre					570	
	Posta Dekovil Arabası	Adet					20	
	Büyük Dekovil Arabası	Adet					8	
	Sandıksız Dekovil Arabası	Adet					10	
Çadır malzemesi	Dekovil Rayı	Adet	15	142	19	50	226	
	Hastane Çadırı	Adet	124	23			147	
	Çadır Eteği	Adet	191	73			264	
	Çim Randa	Adet	15				15	
	Portatif Çadır	Adet	133	511	397	215	1.256	
	Büyük Portatif Çadır	Adet	3	64		68	135	
	Battaniye	Adet	192	1.138	925	494	2.149	
	Üç Dikili Erzak Çadırı	Adet	1				1	
	Yalın Kat İki Direkli Çadır	Adet	4				4	
Yönetici Çadırı	Adet			1		1		
Gemi malzemesi	Muhtelif Cins Vapur (Tahrip Edilmiş)	Adet					9	
	Maune	Adet					5	
	... Duba	Adet					3	
	Sandal	Adet					7	
	Saç Su Deposu	Adet					4	
	..... (?)	Adet	2				2	

	Saç Depo (Tahrip Edilmiş)	Adet					17
	Ahşap Su Deposu (Tahrip Edilmiş)	Adet					4
	Müstemiğ Örtü	Adet	8				8
	Köprücü Malzemesi	Adet	Altı tümen köprücü takımı teşkiline kafi malzemedir				
Muhtelif malzeme	Benzin	Sandık					
	Benzin	Teneke	140				140
	Azolin??	Fıçı				158	158
	Tarassut Aynası	Adet	5				5
	Su Fıçısı	Adet	45	140			185
	Güğümlü (Teneke)	Adet	58	200			258
	Fener	Adet	5	20		5	30
	Su Tulumba	Adet	11	6			17
	Çamaşır bakraç	Adet	34	12	10		56
	Demir...?	Adet	64	12			76
	Ester	Adet	2		10		2
	İki Tekerlekli Demir Araba	Adet	1				1
	Matbah Kazanı	Adet	1	5			6
	K El Astatta	Adet	6.823	500			7.323
	Kalas	Adet	130				130
	Kantar	Adet	2				2
	Sehpa Takımı	Adet	13				13
	Alafranga Fetane Nalı	Adet	20				20
	Hortum	Adet	7				7
	Soda	Fıçı	24				24
Tavele Halatı	Adet	1				1	
Boyalı Küçük Su Tenekesi	Adet		740			740	

16. Kolordu mıntıkasında 20 Aralık 1915-11 Ocak 1916 tarihleri arasında elde edilen ganimet cinsi ve miktarını gösteren cetvel.
(ATASE: BDH 3438-25A-18-1)

EK: 22

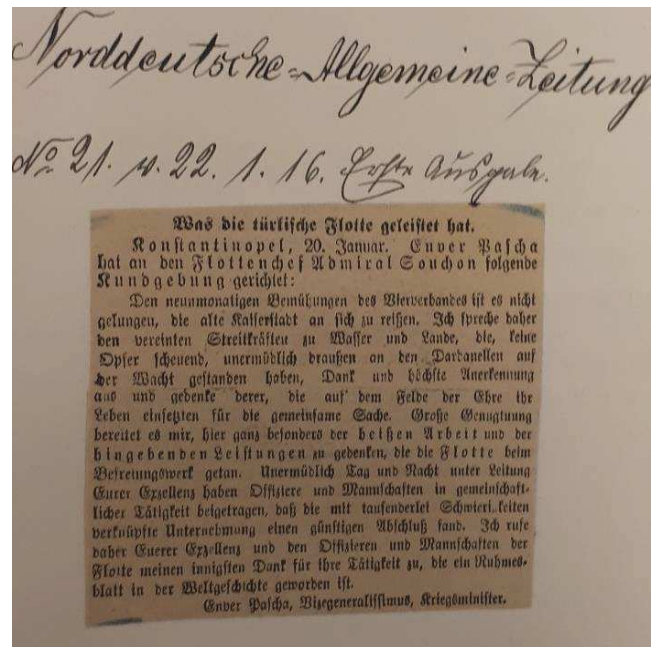
Tekke Koyu'nda bırakılan savaş malzemeleri, 7 Ocak 1916.
(IWM: Q 13691)

EK: 23

İkdam, 22 Aralık 1915.

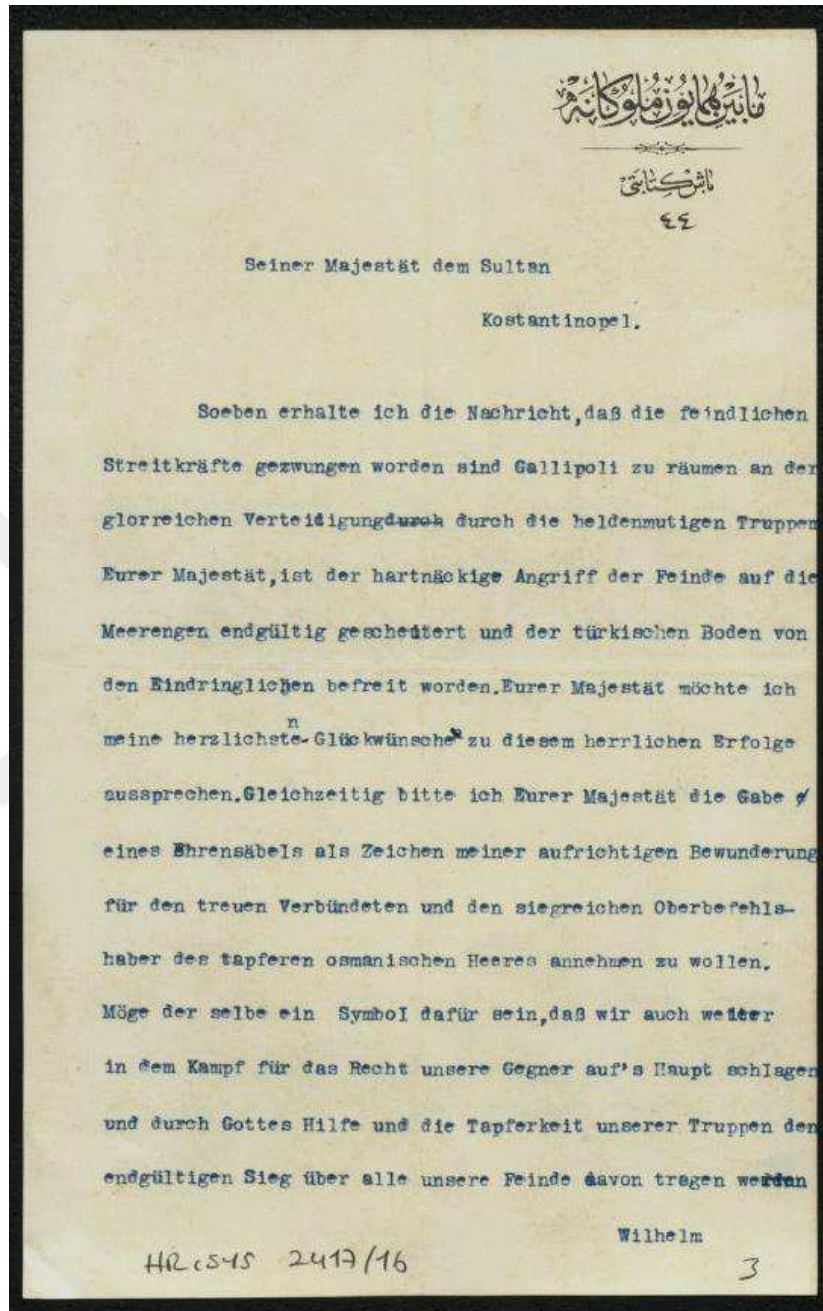
(Anafartalar'da ve Arıburnu'ndaki Büyük Zafer Münasebetiyle)

Tasvîr-i Efkâr, 11 Ocak 1916. (Mahalline Masruf Bir Karikatür) (Solda)
 Enver Paşa'nın, tahliyenin ardından 22 Ocak 1916'da Alman gazetesi Norddeutsche Allgemeine Zeitung'da yayınladığı teşekkür mesajı. (PA AA: R 13337) (Sağda)

EK: 25

Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 10 Ocak 1915'te Osmanlı Padişahı Mehmet Reşat'a gönderdiği tebrik telgrafının kopyası.
(BOA, HR.SYS. 2417/16.)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : YURTTAKAL, Ahmet
 Uyuğu : T.C.
 Doğum Tarihi ve Yeri : 06.01.1983-YALVAÇ
 Telefon : 0544 6437966
 Faks :
 E-mail : ayurttakal@gmail.com

Eğitim

<i>Derece</i>	<i>Eğitim Birimi</i>	<i>Mezuniyet Tarihi</i>
Yüksek lisans	Çanakkale Onsekiz Mart Üniv.	--
Lisans	Çanakkale Onsekiz Mart Üniv.	14.06.2004
Lise	Gönen Anadolu Öğretmen Lisesi	16.06.2000

İş Deneyimi

<i>Yıl</i>	<i>Yer</i>	<i>Görev</i>
------------	------------	--------------

Yabancı Dil

İngilizce-Orta

Yayınlar

- İhtiyat Zâbiti Münim Mustafa'nın Harp Hatıraları Kanal Seferi'nden Çanakkale'ye* (Haz. Ahmet Yurttakal) Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018.
- 18 Mart Kahramanı Cevat Paşa'nın Hayatı* (Haz. Ahmet Yurttakal) Çanakkale Belediyesi Yayınları, Çanakkale 2018
- Cevat Çobanlı Paşa Çanakkale Kahramanı* (Haz. Ahmet Yurttakal) Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2014.
- 18 Mart Deniz Zaferi* (Ed. Ahmet Yurttakal-Niyazi Sezen, Çanakkale Savaşları Arş. ve Tnt. Topluluğu Yayınları Çanakkale 2009.